

BUDA-PEST

ÉS KÖRNYÉKÉNEK

HELYRAJZI TÖRTÉNETE.

ÍRTA

RUPP JAKAB.

KET TÉRKÉPPEL.

KIADTA A M. T. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

PESTEN,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGY. AKAD. KÖNYVTÁRSNÁL.
1868.

1868

169824

ELŐSZÓ.

Negyven évig többnyire a magy. kir. kincstári levéltárban szolgálván, melyben hajdan Pray, Kaprinay, Hevenessy és mások buvárkodtak, buvárkodásuk eredményeit részben közzé is tették; és később gróf Teleky József, herczeg Lichnowsky, Döbrentey és többen egyes munkákra adatokat gyűjtöttek, 1861-ben nékem is megengedettett a megszünt kolostorok okmányai, és a többi levéltári forrásokból szülőhelyem Buda város történetére, valamint az ország középkori egyházi viszonyaira vonatkozó jegyzeteket tehetni. — 1862. nek vége felé, mint első sorjegyző (lastromozó) nyugalomba lépván, már tetemes adathalmaz felett rendelkezhettem, és jelen munka kidolgozásához fogtam, felhasználván a nevezetesebb írókat is, hogy a már tudvalévót kiegészítem, a tényeket biztos alapra fektessem és az íróknak itt ott téves nézeteit eredeti okmányok alapján megigazítsam.

Nem gondolván a kérdéssel, ha vajon ily munka korszerű volna-e, és a ráfordított sok fáradtság és áldozatok el fognának-e ismertetni oly korban, midőn a kedélyeket mindenütt a politika foglalja el; az anyagi érdekek tulnyomók és idő hiány, vagy kényelem miatt tisztán tudományos foglalkozásra nem igen van mód? bevégezém művemet, és használat végett a levéltári hivatalnak átengedtem.

Midőn 1863. Arányi Lajos tanár magyar akad. tag, az akademia 9-ik nagy gyűlésén azon dicséretés indítványt tévé, hogy minden nevezetesebb városban, legelőször pedig Budán azon nyilvános, de magán házak is, melyekben nevezetes vagy főrangú férfiak laktak, emléktáblákkal jelöltessenek meg, e czélra bizottság küldetvén ki, tagjául én is meghivattam. Ez irányban való kutatásaim gyümölcsének tekinthetők tetszéssel fogadott dolgozataim Buda vára és külvárosainak középkori középületei, terei, utczái és egyes nevezetesebb férfiak lakházairól; nem különben a környékről, melyek az „Archaeologiai közlemények“ V. kötetében 46—66 ll jelentek meg és melyeket más értekezések Óbudáról, az ottani templomok, kolostorok és világi épületek és a Margitszigetről a VI. kötet 83—97 lapján követtek.

Idő közben a tud. akademia által jelen munkám átengedésére kiadás végett felszólittatván, én e tisztelő meghívásnak bizonyos feltételek mellett eleget tettem, miután a fennálló szokás szerint a levéltári adatok közlésére szükséges kincstári ügyészszégi vélemény, és a bécsi pénzügy miniszteri engedély megadott. Az 1864. év elmúlt, szintugy elmúlt különféle késedelmek miatt, melyeknek oka nem én voltam, a következő két év is, úgy, hogy a munkának nyomtatása csak 1867. május havában, a tervrajzok készítése pedig csak azon évi deczemberben kezdetthetett meg; miért is a legujabb alakulások folytán némi módosítások és toldásoknak kellett történni.

Mig Magyarország általános történetéről Katona, Bel, Kollar, Pray, Fejér, Szalay, Horváth és mások teljes műveit birjuk; Buda és Pestre vonatkozólag pedig Miller, Schams, Linczbauer, Palugyay, Haeuffer, Bombardi Topographiajában, Schier, Thuróczy László, Szerdahelyi, Podhraczký műveiben számos becses adat találhatik: fővárosainknak teljes, többnyire ismeretlen kútfők használatával készült helyrajzi története még hiányzott. Midőn tehát én

e munkára vállakoztam, csatlakozom a Pesti Napló 1867. jan. 23-iki számában kifejtett nézethez, hogy a történet és archaeologia két elválaszthatatlan barát-nak, Castor és Polluxnak tekintendő; mert míg a történetet már számosan mivelik, addig a középkori helyrajz, az éremisme, a régi építészet, a czimer és pecséttan mint az archaeologia ágai és ez mint a történet nélkülözhetetlen segédtudománya — Römer, Henselman, Ipolyi és mások igen becses munkálkodásaik mellett — nagy méltánylásban nem részesül. Az ismeretlen szerző indítványozza tehát: alakuljon alairás útján különös archaeologiai társulat, mely több más teendőn kívül Schönwisnernek, valamint magamnak 1841 — 1846. kiadott numismatikájából új kiadást eszközöljön; de Schönvisner munkája már régen elavult az én munkámat pedig nem újra kiadni, hanem egy pótkötettel megtoldani, vagy inkább a több mint 20. év óta felfedezett, új vagy még nem, vagy csak elszórtan kiadott, ismertetett érmeikkel bővíteni és átdolgozni kellene, mely fáradságos feladatott azonban csak ifjabb erők segítségével lehetne eszközölni.

Buda-Pestre vonatkozó tanulmányaim a X. századtól a XVIII-ikig terjedő kor tárgyalkák. Leírják Ó-és Új-Budának, Pestnek és a környéknek minden létezett és részben még létező egyházi és világi emlékét, és erre nézve három korszakot lehet megkülönböztetnünk, melyek közül ez első a tatárulásig 1241-ben; a második ettől Budavár visszavételeig; a harmadik pedig a török idő után I. Lipót alatt I. Ferencz uralkodásáig terjed.

Az első korszakból birunk helyrajzi adatokat: az óbudai ősrégi királyi várról; az óbudai prépostságról; az ősrégi Fehéregyház és Árpád sirjáról; a felhévizi és szent léleki Johannita kórházakról; Erzsébetfalváról és Sz. Gellért templomáról; Pesten pedig a Mária székes egyház és a domokosiak temploma

és kolostoráról azon időig, midőn a tatárdulás, és a levéltárak elpusztulása után IV. Béla, mint az ország ujra alkotója, a Duna mentében erősségeket emelvén, melyeket védelmét a templomos rendre bízta, a pesti hegyet is fallal körülvette és 1249. körül Esztergamból székhelyét Ó és Uj-budára áttette.

Sokkal gazdagabbak a levéltárak a második korszakra nézve, melybe az országnak fénykora esik, midőn minden egyházi és polgári intézmény, főkép Nagy Lajos Zsigmond és Hunyadi Mátyás királyok alatt virágzásnak indult. Itt találjuk az Erzsébet királyné által Óbudán alapított Klara rendű apáczá és minoriták kolostort, a Margit szigeten több templomot és kolostort, IV. Béla király és az esztergomi érsek palotáival. Budavárában a megtágitott Mária egyház a németek, Sz. Magdolna egyház, a magyarok plébániája; a Sz. Miklós és Ev. Sz. János templomai és kolostorai; a Sz. Zsigmond egyház és prépostság s a t. — a külvárosokban Sz. Péter martyr, és a karmelita Szűz Mária templom és kolostor; a pálosok és ágostoniak kolostorai; Pesten pedig a minoriták Sz. Péter egyháza emelkedtek, mindenek felett azonban kitűnt a királyi lak I. Lajos óta állandó széke fejedelemeinknek pompás épületeivel.

A fénykort hanyatlás követvén, az ország nagy részben a kereszténység ellenségének hatalmába erett, mely Buda Pestet majdnem másfélszázadig birta, a kolostorok lakóit szétűzte, a templomokat mecsetekké változtatta, de fürdőket és várfalakat is épített; míg a nemzet keblében e terjedő reformatio folytán belháboruk dühöngtek.

1686-ban visszafoglaltatván Budavára, kezdődik a harmadik korszak, I. Lipót alatt, hol a kivivott béke után általános törekvés volt a régi állapotot ismét feltámasztani. Uj templomok, kolostorok épültek; több szerzetesrend visza hozatott, mint Budán a klara-rendű apáczá, karmeliták és ágostoniak; Pesten a domokosiak és pálosok. Főkép kitűnt a jezsuiták uj

rendje, melynek főfeladata volt az ifjúság nevelése által a reformatio terjedésének útját szegni. Fontos változások történtek a polgári viszonyokban is. Az uratlan telkek, vagy a győztes sereg vezérei közt osztattak ki, vagy a városnak engedtettek át, vagy magánosoknak eladattak. Nagy lendületet nyert a két város III. Károly és Mária Terézia alatt. Pest külvárosok által öregedvén, lassanként Budát tulszárnyalta és kedvező fekvésénél fogva, mint fő kereskedelmi pont, az ország legelső, leggazdagabb városává lett; Budavárosnak történeti hite, mint a királyok székhelye, maradván.

A munkához két tervrajz van mellékelve, melyek a XIII—XVIII századig való korra vonatkoznak. Az első a két városnak egész kiterjedését, mint az a középkorba volt, tünteti fel. Minden korábbi adat hiányában a budai alsó városra nézve a nagyobb részt csak a 17. században létrejött utca felosztást kellett elfogadni, a vár azonban, külső alakja és belső felosztására nézve egészen régi tervek alapján rajzoltatott, minden templom, kolostor, középület és utca pontosan meghatározva betűkkel, a magánlakások pedig számokkal jelölve. Az utóbbi volt a legnehezebb feladat, mit csak a munkában idézett okmányok tartalma, és szoros megfigyelése után voltam képes hihetőleg megállapítani.

Pestre nézve csak azt kell megjegyezni, hogy nagysága, alakja a középkorban, hiteles adatokból tudatik, az utcák felosztása azonban már a későbbi korra tartozik. A jelenlegi nagysággal való összehasonlítás kedvéért ez pontozattal jelöltetett.

A második terv a szomszéd vidék helyrajzi felvételét tartalmazza, az egyes tárgyak fekvésének, régi és mostani neveiknek pontos megjelölésével.

Az adatok összeállításánál igyekeztem röviden és hiven írni, a kútfőket lelkisméretesen idézni, és csak ott, hol tévedés van, tenni hozzá a szükséges felvilágosításokat, mi által mit művem terjedelem-

ben vesztett, azt rövidségben és az előadás komolyságában mint hiszem nyerte, és lehetségessé vált, a böírás elkerülése mellett, a figyelmes olvasót a tények komoly tanulmányozására vezetni.

Vajha törekvésem viszhangra találna és férfiak találkoznának, kik a püspöki, káptalani, városi, magános és országos levéltárak felhasználásával, más nevezetesebb városoknak helyrajzi történetét is megírnák, és így a szeretett hazának, mely most alkotmányát vissza nyervén, jobb jövőnek néz eléje, bővebb megismertetéséhez szinte hozzájárulnának.

Budán, január 10. 1868.

A Szerző.

TARTALOM.

I. FEJEZET.

Ó—Buda

Hajdan város, most koronai mező város.

	lap.
1. § A hely fekvése, eredete és elnevezése	2
2. §. A Budavári királyi vár és nagyai	3
3. §. A Szent Péter apostolról nevezett prépostság és káptalan	11
4. §. A boldogságos szűzről nevezett Clarissa-kolostor	21
5. §. Fejér boldog asszony temploma, világi plébánia, később a pálosok conventje	32
6. §. A szentléleki Szent-János vitézek	38
7. Margit Szűz és vértanu plébániája és temploma	41
8. A Szent Ferencz rendű minoriták klastroma	42
9. §. A templariusok temploma és klastroma	44
10. §. Szent-Jakabfalva templomával	45
11. §. Ó-Buda város tanácsa és birái	47

II. FEJEZET.

Felhéviz mezőváros.

1. §. A Szent János vitézeknek a Szentháromságról nevezett conventje és egyháza	51
2. §. Szent Tamás vértanu temploma	57

III. FEJEZET.

A Nyulak - majd Szűz Mária, végre Sz. Margit szigete.

1. §. A prémontrei szerzetes kanonokoknak Szent Mihály arkangyalról nevezett prépostsága	58
2. §. A Szent Domokos rendén lévő apáczáknak a bold. Szűzről nevezett kolostora	62

3. §. A Domokosiak háza	lap: 81
4. §. Szent Ferencz rendű minoriták kolostora	84
5. §. Más épületek a szigeten	86

IV. FEJEZET.

Uj-Budavár,
más néven Pesti Uj-hegy.

1. §. A Mária menybemeneteléről nevezett plébánia templom	90
2. §. Ugyanazon Mária egyház mint a jezsuiták temploma, s azoknak collegiuma tartozékaival	96
3. §. Szent Magdolna plébánia templom	103
4. §. A domokosiaknak Sz. Miklós hitvallóról nevezett temploma és klastroma	105
5. §. A ferenczrendieknek Evang. Sz. Jánosról nevezett temploma és klastroma	110
6. §. A clarissáknak Margit, máskép szepl. bold. Szüzről nevezett temploma és kolostora	112
7. §. Szent Pál temploma	117
8. §. Szent Mártonról nevezett királyi kápolna	118
9. §. Szent kereszt és alamizsnás Szent János kápolnája a városházán	119
10. §. Ker. Sz. János temploma a hasonnevű kapu mellett	120
11. §. Sz. Zsigmond egyháza és prépostsága, máskép a bold. asszony uj- vagy kisebb temploma	122
12. §. Szent József temploma és a karmeliták kolostora	127
13. §. Szent György vértanú kápolnája	129
14. §. A királyi vár vagy palota és kápolna	130
15. §. Szent György-tere	138
16. §. Ker. Sz. János utcája és kapuja	140
17. §. A hátsó és franczia-utca	141
18. §. Szent Zsigmond-utcája és a Zsidókapu	142
19. §. Szombattér vagy-hely és a mindszent-vagy nagy utca	144
20. §. Az olasz - utca és Ev. Sz. János - utcája	149
21. §. Szent Pál-utca	153
22. §. A bold. Szüz Mária templomának tere és a német - utca	154
23. §. Sz. Miklós tere és utcája; az ötvös utca és a Szombatkapu	156
24. §. Ismeretlen vagy kevésbé ismert terek, utcák és házak	161

V. FEJEZET.

Kis Pest vagy Kelemföld.

1. §. Szent Gellért temploma	164
2. §. Sz. Erzsébet királyi falu és a szegények kórháza	166
3. §. Szent Katalin plebánia egyháza, Szűz Mária kápolnája, s a t.	167

VI. FEJEZET.

Alsó — vagy Viziváros.

1. §. Szent Péter vértanú plebánia egyháza	168
2. §. Az irgalmasság anyjáról czimzett carmelita és Sz. Erzsébetről nevezett kapuczinus kolostor és templom	170
3. §. A pálosoknak remete Sz. Pálról nevezett kolostora és temploma	173
4. §. Szent Anna Plebánia egyház	176
5. §. A Kapistran Sz. Jánosról nevezett ferencziek később az Erzsébet Szűzeknek temploma és kolostora	177
6. §. Sz. Florián, Sz. János és a temető - kápolnája az illető kórházakkal	179

VII. FEJEZET.

Országút, Ujlak, Krisztinaváros és az összes külvárosokbeli világi épületek.

1. §. Az ágostoniak most ferencziek kolostora és Sz. István első vértanú temploma	180
2. §. Krisztus Sz. testének kápolnája és az irgalmas barátok kórháza	182
3. §. Az országút nevű külvárosnak többi kápolnai	184
4. §. Segélyző Szűz Mária temploma Ujlakon	185
5. §. A vér- vagy havi bold. asszony plebánia temploma	185
6. §. A budai külvárosokban volt világi épületek és fürdők	187

VIII. FEJEZET.

A budai külterület.

1. §. Szent Lőrincznek szentelt Buda melléki pálos monostor	197
2. §. Sassad Sz. András templomával	209
3. §. A városnak többi területei és szőlőhegyei	211

IX. FEJEZET.

Általános tudnivalók Budavárosáról.

1. §. A városnak szabadalmi, szokásai és közrend-
szabályai	222
2. §. A városi tiszti kar s a vár katonai parancsnokai	229

X. FEJEZET.

Pest város és Szent helyei.

1. §. A város eredete	239
2. §. Boldogasszony plébánia egyháza és Sz. Mihály
kápolnája	241
3. §. A domokosiaknak Sz. Antal hitvallóról nevezett
kolostora	244
4. §. Alcantarai Sz. Péterről nevezett ferencz rendü
kolostor	246
5. §. A Sz. János vitézeknek Sz. Miklósról nevezett
háza	248
6. §. A pálosoknak Mária születéséről nevezett egy-
háza és kolostora	248
7. §. A servitáknak Sz. Annáról nevezett temploma
és kolostora	253
8. §. A Klára Szűzeknek Sz. Annáról nevezett kolos-
tora	255
9. §. A jezsuiták háza	256
10. §. A kegyesrendiek háza	257
11. §. Az irgalmas barátok intézete	261
12. §. Az angol kisasszonyok kolostora	261
13. §. Kisebb Szent emlékek	263

XI. FEJEZET.

A város és környékének egyéb nevezetességei.

1. §. A város régi állapotja	266
2. §. A kültelek	268
3. §. A városnak szabadalmi, szokásai és terhei	271
4. §. A város és külvárosok újabb kori intézeteikkel	273
5. §. A városi kormányzat	284

BUDAPEST

HELYRAJZI TÖRTÉNETE.

I. FEJEZET.

Ó - B U D A,

HAJDAN VÁROS, MOST KORONAI MEZŐVÁROS.

1. §.

A HELY FEKVÉSE, EREDETE, ÉS ELNEVEZÉSE.

A föld, melyet éjszakra és keletre az Ister vagy Duna folyam mos, nyugatra a Szár-Hegy (Mons Cetius) és a nóri havasok, délre pedig Illyricum határoltak, a rómaiak alatt Pannóniának neveztetett. Ezen tartománynak nyugati része felső, keleti része pedig alsó Pannónia nevet viselt, mely utóbbiban tudvalevőleg a mai Ó-Buda, a rómaiaknál *Aquincum* (kevésbé helyesen *Acincum*), ekkép nevezve öt meleg forrásától, nem jelentéktelen római gyarmat volt.

E kornak itt feltalált legrégibb emléke fenntartotta, hogy ez volt a II. legiónak, az „adjutrix, pia, fidelis“-nek állomáshelye.

A római uralom hanyatlásával Valentinián császár halála után, ki, mint mondják, itt a Dunán *Transaquincumba*, mely terület jelenleg Ördögmalom nevet visel, átkelt a quádok ellen, az *Aquincum* név elavúlt, és *Sicambria* név jött divatba, mely Bonfin szerint ¹⁾ a sicambriai legiótól, mely német nemzet a Rajna torkolatánál, Batáviában lakott (bizo-

¹⁾ Dec. I. I. könyv, 24. lap.

nyos köfelirat szerint, mely 1486-ban, midőn Beátrix királyné, I. Mátyás király neje palotájának alapjait rakták, találtatott) kölesönöztetett, ámbár a többi egykorú írók erről mélyen hallgatnak. ¹⁾

Egy más vélemény, melyet Turóczi krónikája I. fejezetében említ, s mely a Sicambria nevet a szomszéd *Sican* hegytől származtatja, több hitelre méltó, habár ezen elnevezéshez csatolt állítást, hogy¹ bizonyos Franco, Priamus trójai király unokája¹, Trója pusztulása után Pannóniába szakadván, ezen hegy aljában hasonnevű nagy várost alapított volna, chronologiai tekintetből épen nem tarthatom elfogadhatónak.

Pannónia a római birodalom felbomlásakor Illyricumhoz tartozott, és a fennérített II. Legio adjutrixen kívül még dalmát lovasokat is számlált kebelében, kik e helyet nyelvökön *Voda*-nak mondták, miből később Buda lett. Bejövén a magyarok itt morva szlávokat találtak, és a térséget, hol Árpád vezérok 907-ben eltemettetett, Árpád völgyének nevezték, ezt bizonyítván Béla király névtelen jegyzőjének következő szavai: „sepultus Árpád supra caput parvi fluminis, qui descendit per alveum lapideum (melynek maradványai mai napig láthatók) in Civitatem Attilae Regis“ sat. Őseink ezen helyet még Zsigmond király után is magyarul *Etelvárnak*, németül *Ettelburgnak* nevezték; a szittya Etel név azonos Attilával, ki azonban a Volga torkolatnál születvén nomád nép közt, mely sátrakban lakott, ezen városnak alig lehetett alapítója. Etelvár annyi mint *Vízvár*, mert Etel valamint a szláv *Voda* is vizet jelent. Így e szó: *Atekkusu* (vagy Etelköz) két folyam közti földet jelent. ²⁾

Miután tehát a Buda név szláv eredetű, önmagától megdől a monda, hogy e név Budától Attila testvérétől származott (mint Turóczi Krónika I. 179. l. véli), kit tulajdonkép nem is Budának, hanem Bledának hívtak, és nem Etele

¹⁾ Schönvisner: „de ruderibus Laconici caldariique Romani“ sat. II. 206. lap.

²⁾ Katona Hist. Ducum 191. Desericius de Attila IV. k. III. r. 18. l. — Fessler „Die Geschichte der Ungarn“, I. k. 247. l. — Podhradezky: Buda és Pest sat. 1—16. l.

bátyja által öletett meg, hanem a Tisza partján székelvén, természetes halállal múlt ki. ¹⁾

A német *Ofen*, mely a magyar *Pest*-tel azonos, a közvélemény szerint, itt és a szomszédban hajdan létező mészegető kemenczéktől vette eredetét; az „*Altofen*“ és „*Ó-Buda*“ elnevezések csak a mai Buda építtetése után jöttek szokásba.

2. §.

A BUDAVÁRI KIRÁLYI VÁR ÉS VÁRNAGYAI.

A mondottakból világos, hogy Ó-Buda, kezdetben római gyarmat, a római birodalom megdülése után a magyarok megállapodott uralma alatt lassanként népességben gyarapodván, nagyvárosi alakot vőn fel, falakkal, erődítvényekkel, várral és királyi palotával ékeskedett. Ilyen vár volt a fennemlített Etelvár, Béla király névtelen jegyzője szerint Budvár és Budavár, későbbben budai vagy ó-budai vár, melynek keletkezése bizonytalan, és alapítójára úgy mint fekvésére nézve szétágaznak a történetírók véleményei.

Timon ²⁾ azt tartja, hogy már a tatárjárás előtt épített az ó-budai prépost a pesti hegyre várat.

Bombardiban ez áll ³⁾: „Castellanus Castri Regii primis eius conditoribus pendebat nomine Regis annue unam Marcam auri“, nem különben a XXI. §-ban: „Ludovicus R. post facinus Feliciani Visegradiensem Regiam odisse coepit et Budam (értsd a pesti hegyet) prae habuit, arcem palatii instruxit, primusque Regum incolatu suo nobilitavit.“

Hasonlót mondanak Turóczi László ⁴⁾: Accepit hunc primum Regem incolam Buda“, Katona ⁵⁾: „Ludovicus Primus sedem Regiam Budam transtulit.“

Horvát István pedig ⁶⁾ állítólag még eddig ismeretlen források nyomán állítja: hogy a vár az ó-budai prépost által

¹⁾ Deseric. I. k. 202. l.

²⁾ Epitome chron. 35. l.

³⁾ Topogr. Regni Hung. III. könyv, XIX. §.

⁴⁾ Hungaria suis cum regibus 59 l.

⁵⁾ Hist. Crit. IX. k. 426. l.

⁶⁾ Pest városának régi Ofen német nevérol 1810. 16. l.

építtetett az újlaki vagyis neustifti területen, melyet Új vagy Nagy-Budának nevez.

Schams, Horvát nyomán indulva, ezeket állítja: Az első királyok alatt valamelyik prépost az újlaki hegyre várat épített, melynek rézmetszetű képét Tollius útleírásában kiadta; továbbá: Lajos király anyja Erzsébet Etelvárban lakott, Lajos pedig a prépostságtól megszerzett Újlakon. ¹⁾

Podhradeczky ²⁾ állítása szerint a prépost által Újlakon építtetett vár, melytől a város a Budvár nevet vette, egyúttal czáfolván Horvátot, ki oda *Új és Nagy-Budát* teszi. Ugyanazon szerző más munkájában ³⁾ erősíti, miszerint a Budvár nevű vár magyar királyok által építtetett, Ó-Buda sem volt kezdettől fogva a prépostság tulajdona, hanem legelőször Imre király által lett annak adományozva, és ez időtől származik a márka arany fizetése.

Haeufler végre ⁴⁾ két várat különböztet meg: az egyik *Budvár* (Etelvár), a mai Kis-Czell helyén, melyben Erzsébet királyné, I. Károly özvegye, lakott, — a másik pedig I. Lajos király lakhelye, az újlaki temetődombon, mely utóbbi már az ujonnan alakult *Új-Budában*, vagyis a *királyné városában* („Civitas reginalis“) feküdt.

Aquincum később Sicambria római gyarmat területére, melyen talán már Attila vagy Árpád korában egy Budvár vagy Etelvár nevű erősség létezett, úgy látszik már a vezérek vagy első királyok egy kellemes fekvése és kilátásánál fogva ajánlatos magaslaton — minő azon halom melyen most a *kis-czelli* tágas épület áll — várat és királyi palotát építettek.

Ezen vár az 1355-ik évi fontos oklevélben ismételve *királynak* neveztetik. ⁵⁾ Ezen oklevél tartalma szerint Lajos király várnagya és az ó-budai prépost és káptalan közt támasztott sokféle villongások miatt, a határokat Új- és Ó-Buda

¹⁾ Beschreibung von Ofen. 1820. 11. illetőleg 18. l.

²⁾ Tudom. Gyűjt. 1827. 7. k. 67. sat.

³⁾ Buda és Pest régi állapotjokról. 1833. 26. l.

⁴⁾ Buda-Pest II. 16. 17. l.

⁵⁾ Neo-Reg. Act. 859 cs. 2. sz. 1. §. és Millernél: Epitome vicissitudinum de urbe Budensi 1760. 9—24. l.

között, mely a préposthoz tartozott, megállapítá, a terület egyik részét kihasítván, és királynői városnak nyilvánítván — magának tartá, és a prépostságnak kárpótlásul más javakat jelölt ki. Ezen oklevélben, mely a kamarai levéltárban a pozsonyi káptalan hiteles átiratában, Fejérmél ¹⁾ a budai káptalan 1361-iki átiratában találtatik, és Millerben olvasható, többek közt ez is mondatik: „Ceterum, quia Castrum in ipsius Civitatis seu Oppidi constitutum territorio *a dicta Ecclesia Budensi olim aedificatum* fuerat et constructum“ — míg ellenben más hiteles átiratban, mely Podhradezky szerint Pray Annálisaiban foglaltatik, ezen hely így hangzik: „Caeterum, quia Castrum nostrum in ipsius Civitatis seu *Oppidi latere* (mely fekvés Kis-Czell helyheztetésének felel meg) constitutum in territorio iam dictae Ecclesiae Budensis aedificatum fuerat et constructum.“ ²⁾

Míg tehát az eredeti oklevél megtekintése által (ha az esetleg még valahol lappang) a valódi szöveget meghatározhatnók, keveset térünk el az igazságtól, ha kijelentjük: miszerint a kérdéses vár, eleinte *királyi* költségen épülvén, az idők viszontagságai folytán elhanyaglott, és később a budai prépostság birtokába kerülvén, annak költségén igen is újra felépíttethetett.

Már első királyainknak lakhelyül szolgált e vár, melyben gyakran időztek, s az ország ügyeit igazgatták, s a hová a 40 napi böjt alatt az emberek társaságától távol ájtatoskodni vonúltak ³⁾; mely szokás, hogy az első korszak királyai alatt I. Károly király koráig, ki állandóan Visegrádra telepedett, fennállott, onnan is kitetszik, hogy Ágnes királyné 1301-ben, férje, III. Endre király kimúlása után, az ó-budai *királyi palota* gondját és fenntartását az ország több főméltóságára bízta. ⁴⁾

Az Anjouk uralkodása alatt az ó-budai vár az anya- és özvegy királynék lakóhelye volt. Lajos király 1343-ban Visegrádon adománylevelet állított ki, melyben e várat, vám-

¹⁾ Cod. Dipl. T. IX. vol. 2. 370—382 l.

²⁾ Podhradezky i. h. 34—37 l.

³⁾ Podhradezky i. h. 26. l.

⁴⁾ Fejér Cod. Dipl. VI. k. 2. 326. l.

jai, jövedelmei, és tartozékaival Erzsébet anyjának „ad conservandum et inhabitandum usque vitam suam, vel quamdiu suae placuerit voluntati“ átadta.¹⁾

Az ó-budai dunai vámot ezen királyné később a helybeli apáczáknak engedte a szárazföldi vámért, mely *Szent Jakab* helységében szokott vétetni, s mely 1366-ban kelt királyi beleegyezéssel ezen királynői várhoz csatoltatott.²⁾

A királyné 1380. ápril 6. saját függő pecsétje alatt kelt végrendeletében, kincstárából különböző egyházi rendeknek tett 715 ezüst márkányi (2860 arany frt.) pénzbeli kegyes hagyományon kívül, ezen várát ifjabbik *Erzsébet* királynénak hagyta birtokúl.³⁾

E várban Borbála királyné is lakott, Zsigmond király neje, mert 1425-ben annak építésére Holczer János bécsi bírótól téglavetőket kért, e szavakkal: „Unsern Sitz in *Eczelburg* für sich gepauren, dazu wir Czigelprenner alhie zelande nicht gehaben.“⁴⁾

Egy I. Mátyás király által 1477-ben megerősített adománylevélből tudjuk, hogy anyja Szilágyi Erzsébet az ó-budai várban létező *szent Erzsébet kápolna* rectora, Thasnádi János csanádi kanonoknak Szent Torna birtokot (Békkésben) adományozta.⁵⁾ Követték ezt többi királynéink, kiknek legutolsója Mária, a szerencsétlen II. Lajos király özvegye volt, és nem alaptalan a vélemény, hogy e királyi mű a törökök által feldulatván, uralkodásuk alatt lassanként végkép elpusztult.

Úgy látszik, miszerint már azon időben, midőn Béla király (1245—1247 körül) a budai hegyen, mely pestinek nevezteték, falak és erődítményekkel ellátott várost alapított, melyet a király maga 1255-ben kelt oklevélben „multitudine hominum numerosa refertam“-nak mond — ott már mintegy

¹⁾ Act. Monial. Vet. Budens. 18. cs. 3. sz. Rányomott pecséttel, eredetben.

²⁾ U. o. 22. cs. 16. sz. Eredeti függő pecséttel.

³⁾ U. o. 18. sz. 36. sz. Hit. alakban.

⁴⁾ Cod. Dipl. X. 6. 730. l.

⁵⁾ Neo-Reg. Act. 1526. cs. 36. sz. Hit. alakban.

a királyság főhelyén, a királyi méltóságnak megfelelő palota is létezett.

Aeneas Sylvius Zsigmond király palotájáról, a Frispalotáról (vagyis Újról mintegy ellentétben a már előbb létezett régivel) szólván, mondja: hogy az elődöei által Budán megkezdett tágas palotát felépítette¹⁾, és valószínű, hogy IV. Béla, V. István, Kún László, III. Endre, Venczel és Ottó itt laktak, s habár nem folytonosan is, de legalább az év nagyobb részét itt töltötték.²⁾

Hermann cillei gróf és tótországi bánnak 1423-ban kelt egyik leveléből kitetszik, miszerint I. Károlynak is volt e várban egy *nagy udvarháza* („Kammerhof“) a szombati (jelenleg bécsi) kapu mellett. (Egykorú másolat a szent lőrinczi pálosok iratai közt.³⁾ Nem különben, hogy I. Lajosnak is volt háza a budai várban, kitűnik egyik leveléből 1362-ből, melyben a királyi cúriának egy üres telkéről van szó a budai várban, mely egyik részről a *királyi Curia*, másrészről Saphár István mester házával volt határos.⁴⁾

Ezekhez járult a torony vagy vár, *Istvánvár*, melyet V. István király vagy István, I. Lajos öcsese épített, valamint Zsigmond és I. Mátyás királyok palotái a budai várban, melyekről magok helyén lesz emlékezet.

Ez a két vár a budai területen úgymint a régi *Budavár*, *Ó-Budán*, és a másik *Új-Budán*, vagyis a pesti hegyen épült, az egyedüli, melyekről történeti bizonyossággal szólhatni.

Azon írók, kik szerint már az ó-budai prépost épített várat a pesti hegyre, vagy az újlaki területre; vagy I. Lajos király épített oda várat, melyben lakott is, és ott *Új-* vagy *Nagy-Buda* létezett, fő védveiket VI. Inceze pápának 1352-ben kelt bullájából, melyben több püspököt a királyi várnagy és budai prépost közti villongások megvizsgálására kiküld, továbbá I. Lajos királynak 1355-iki csereokmányából, nem különben onnan merítik, hogy több év előtt a dombon, közel

¹⁾ Häufler i. h. 20. l.

²⁾ Podhradezky i. h. 92. l.

³⁾ 8. cs. 3. sz.

⁴⁾ Kisfaludy Sándor levéltárából Podhradezkynál i. h.

a temetőhöz, az újlaki templom felett, vármaradványok voltak láthatók, melyek rajza Tolliusnál — mondják — még meg van. *) Azt is felhozzák magok mellett, hogy a „Buda“ elnevezés, mely a királyság kezdetén Aquincum római gyarmat neve volt, később a pesthegyi várra is átszármazott, mely megkülönböztetésül Új- vagy Nagy-Budának neveztetett: szerencsétlen magyarázatok, és a helyeknek összezavarása.

A régibb írók nyilvánosan tévedtek, és tévedésöket az újabbak is kritikai megválogatás nélkül terjesztették ¹⁾, állítván, hogy az ó-budai prépost még a tatárjárás előtt épített a pesti hegyre vagyis Budán várat, mintha saját földje lenne, mi pedig soha sem volt, és ekkép Új-Budát a régivel össze-zavarják.

Hasonló szempont alá esik az „Új- vagy Nagy-Buda“, melyet mint felebb mondók, Haeufler, és előtte Horvát István szerint I. Lajos király a káptalantól megváltott területre, királynői város czimével épített, mert ezen Új-Budáról az idézett 1355-iki okmányban szó sincs, sőt hitelre méltó írók megegyeznek abban, hogy Lajos király székhelyét 1351 körül Visegrádról Új-Budára vagyis a mai várba tette át, és ugyanaz évben ott országgyűlést is tartott. ²⁾ Hozzájárul még ehhez, hogy a pesti hegyet már azon idő óta, hogy IV. Béla király falakkal körülvette, *Új-Budának* kezdték nevezni, mert nevezett királynak 1243-ban kelt oklevelében, melyben a budai prépost bírónevezési jogát visszaállítja, Ó-Budáról történik említés, mi tehát már Új-Budát feltételez. ³⁾ — Midőn tovább Sz. Margit életirója már 1260-ban a hegyen fekvő Budavárost *Új- vagy Nagy-Budának* nevezi, és egy 1493-iki levélben ezek fordulnak elő: „Gregorius iudex, nec non jurati

*) Ez írónak, képeire nézve, melyeket úti leveleihez mellékel, hitelt adni nem lehet, mert az újlaki területi viszonyoktól egészen elütnek, és mert különösen az épület, melyet az írók ezen vélemény támogatására említenek, nem királyi várnak, hanem egy török dervis kolostornak romját (Derwisch-Kloster, a meleg forrásoknál) tünteti fel.

¹⁾ Dr. Linzbauer: Die warmen Heilquellen Ofens. 1837. 13. l.

²⁾ Podhradczky i. h. 31. 33. l.

³⁾ III. András megerősítő levelében 1295. a kamarai levéltárban, Fejérmél: Cod. Dipl. IV. k. 1. 296. l.

Cives Civitatis reginalis Vetero Budensis“ és nem Novae Budae, mely állítólag ott létezett, minden további fejtegetést ennek fekvéséről feleslegesnek tartok. ¹⁾

A mi a várat illeti, melyet az újlaki dombon a prépos-tok vagy a király állítólag építettek, miután a gyakran említett 1355-iki oklevél csak egy várról (Budavárról) szól, mely a káptalantól megváltva királyi kezekbe ment át; hátra van még az 1352-iki, fennérített pápai bullára fordítani figyel-műnket ²⁾, melyben e szavak fordulnak elő: „Quod cum ipsi (a király tudniillik és a királynő) in castro suo de *Nova Buda*, Veszprimiensis Dioecesis (tudniillik a pesti hegyen) cum suis familiaribus commorantur, ipsumque³⁾ Castrum situatum existat *prope castrum* aliud de vetero Buda dictae Dioecesis, et ad eiusdem Ecclesiae Praepositum et Capitulum pertinens, et propter huius modi propinquitatem Castrorum ipsorum, (a joghatóság miatt t. i., melyet a budai prépost az ó-budai pol-gárok felett, bár ellenkeztek, gyakorolt), frequenter gentes ipsius Ecclesiae nonnulla damna pati et sustinere contingat“ ez okmányból jogosan következtetni, hogy az új-budai vár alatt a mai budai vár értendő; nem is szól az ellen, hogy az érintett vár az ó-budai vár közelségében lenni mondatik, mert az ó és új-budai terület szomszédos és nyugoton határos volt, mivel Sz. Jakabfalva is, a mai Újlak, hajdan Ó-Budához tartozván, annak déli szélét képezte.

Wenzel Gusztáv Budai Regestáiban ³⁾ Horvát eszmé-jét az Új- és Nagy-Budáról felkarolván, számos, Horvát által egészen elhanyagolt, okmányokra támaszkodva, Anonymus jegyző világos állítása: „quae (Civitas V. Buda) per linguam Hungaricam dicitur, nunc (XII. század) *Budavár*, et a Theutonicis *Ecilburgum* vocatur“, valamint Kézai Simon, Turóczi és a többi krónikák ellenében, Budavárt és Eczelburgot két különböző helynek lenni vitatja, lévén Eczelburg Ó-Buda, Budavár pedig a mai Újlak, melyben ily nevű vár már az árpádházi királyok alatt létezett. Ő IV. Béla előtti bizonyító okmányt nem mutat fel; melyeket pedig 91—106.

¹⁾ Tudom. Gyűjt. 1827. 7. k. 75. 76. l.

²⁾ Tud. Gyűjt. 1827. 7. k. 77. l.

³⁾ Magyar Tört. Tár. 1856. I. és 1857. IV.

sz. a. ezen király (kiben a mai Buda alapítóját tiszteljük), és utódai korából felhoz, szintűgy a mostani Buda, mint az állítólagos újlaki Buda mellett szólnak.

A Horvátféle felfogás főképe a szent Margit-legenda azon helyére támaszkodik, melyben 1249-ik évnél Károly bíróról mondatik: „vala Bela kiral kepeben valo byro az Nagy- vagy Uj-Budaban, hofi e Karolly vytez zolgalna a zigeti clastromnak“ sat., de ezen hely, már azon korról szólván, midőn a pesti hegyen már népes vár létezett, a fennebbi állítás mellett épen semmit sem bizonyít. Nem nyomnak a latban más okmányoknak ilyféle szavai sem: „Budae apud calidas aquas“, „in villa de Buda“, „de Custodibus regiae domus“ sat.

Az ó-budai régi vagyis királynéi vár várnagyai és várnagyi helyetteseinek névsora, a mennyiben kitudható.

1305. Iván gróf, az ó-budai királyi palota alvárnagya. ¹⁾

1337. Miklós, László fia, várnagy. ²⁾

1339. Drugeth Vilmos, ó-budai várnagy. ³⁾

1343. {
1353. { Theut mester alvárnagy. ⁴⁾

1354 és 1355. Tamás, főajtónálló, ó-budai és csókakői várnagy. ⁵⁾

1356. Pál, alvárnagy. ⁶⁾

1374, 75, {
1376, 77. { Zambó Miklós mester, várnagy. ⁷⁾

1407. Széchy Miklós. ⁸⁾

1410. Nassicsi Zobor (Zuborius de Nassics). ⁹⁾

¹⁾ N. R. A. 860 cs. 2. sz.

²⁾ Clariss. Poson. 49. cs. 13. sz.

³⁾ Cod. Dipl. VIII. 4. 369. l.

⁴⁾ N. R. A. 860. cs. 24. sz.

⁵⁾ Fejér Cod. Dipl. Index p. 353. — N. R. A. 859. cs. 2. sz. 1. §.

⁶⁾ U. o. IX. 2. 527. l.

⁷⁾ Clar. Poson. 63. cs. 18. sz., Mon. Vet. Bud. 20. cs. 11. sz., Cod. Dipl. IX. 599. l.

⁸⁾ Mon. V. Bud. 19. cs. 6. sz.

⁹⁾ U. o. 19. cs. 8. sz.

1421. Armirar Fülöp. ¹⁾

1436. Sybenlynder János. ²⁾

1460. Themeskey Bálint. ³⁾

3. §.

A SZENT PÉTER APOSTOLRÓL NEVEZETT PRÉPOSTSÁG ÉS KÁPTALAN.

(A VESZPRÉMI PÜSPÖKI MEGYÉBEN.)

Alapítójának a történetírók ⁴⁾ I. István királyt mondják, ki 1022-ben Kean bolgár fejedelmet legyőzván, azt szent Péter és Pál apostolok tiszteletére felállítá és javakkal, kiváltságokkal ellátta. A megkezdett művet I. László és II. Géza királyok fejezék be, midőn jogait megerősíték és gyarapíták.

1148-ban II. Géza király a prépostságnak a pesti (szintén a budai oldalon) és kerepesi (mert ez időben Pestet nagy árok, telve Dunavízzel, vette körül) vásárpénzt és kikötői vámot ajándékozta, minden hajó után, mely a Dunán fel vagy le bort, sőt vagy más kereskedelmi cikket szállított ⁵⁾, a tanyai halászzattal a megyeri révtől (Káposztás Megyer) a királyi — Csepel nevezetű — nagy szigetig, megerősítvén ama 360 penza évenkénti adományt is, melyet I. László király kincstárából rendelt. ⁶⁾

Ha Timonnak ⁷⁾ hitelt adunk, Martirius egri püspök, Mihály prépost felszólítására 1150-ben Ó-Buda városában említett Géza király által a boldog Szűz tiszteletére emelt pompás templomot szentelt fel, mely, hogy a kezdetben szent Péter és Pál, később egyedül szent Péterről nevezett egyházzal azonos volt, előttem kétségtelen, mert a régi időkben gyakran szokták a védszent mellé még a boldog Szűz nevét is mint védnökét fűzni. Egyébiránt, hogy az ó-budai káptalan magát mindig „*Capitulum Ecclesiae Budensis*”-nek ne-

¹⁾ U. o. 21. cs. 22. sz.

²⁾ Cod. Dipl. X. 8. 662. l.

³⁾ N. R. A. 425. cs. 4 sz.

⁴⁾ Turóczy Chronicon, I. Fej. 31. l. Ranzani Péter VIII.

⁵⁾ Mon. Vet. Bud. 16. cs. 22. sz.

⁶⁾ Schmitth, Epp. Agr. I. 69. l.

⁷⁾ Epitome Chronol. 1151 esztendő.

vezte, számos, hivatalos helyről származott kiadvány bizonyítja.

1212-ben II. András király ezen egyháznak az előbbi királyok által adományozott javakat és jogokat, melyeket elvont vala, visszaadta, köztök a bíráskodást Buda helységében, a vásárpénzt, a borutáni csöbröket, az Imre király adta jogot 4 tinnium (bizonyos mérték) söt, az országból Pozsonyon át vámmentesen szállítani. ¹⁾

Ugyanazon király 1215-ben az egyházi javak elidegenítését tilalmazván, a prépostság bírói hatalmát a királyi ház öreire, az ott időző főispánok és főpapokra és családjaikra is kiterjeszté. ²⁾

1243-ban Béla király a prépost jogát, az előforduló ügyekben tetszés szerint bírót nevezni, hozzáadtván a polgárok részéről 6 érdemes férfi, visszaállította ³⁾, mely jogot a későbbi királyok is megerősíték.

A budai egyház ily kiváltságát tartalmazza IV. Lászlónak II. András privilegiumát megerősítő oklevele is 1288-ból, melyben bizonyos „*Bana*“ nevű földet, az egyház kerületében (különbözöt az úgynevezett *Banaföld* vagy *Kürt*-től, melyről alább lesz szó, VIII. Fej. 3. §.), mely eleinte az ó-budai királyi idegeneknek (Forenses regii), később Tamás váczai püspöknek, és végre Mertlin grófnak lett eladományozva, visszaadja. ⁴⁾ Ehhez járul még Erzsébet királyné privilegiuma 1345-ből, melylyel az egyház jövedelmeit és birtokát megerősíti. ⁵⁾

A budai káptalant illette tehát a *hegyvám* és *tized*, a *hajókikötési* és *halászati*, nem különben a *boros csöbrök* utáni díj, és a polgárok feletti *joghatóság* Lajos király 1365-iki Zsigmondnak 1392 és 1412, és László királynak 1454-iki megerősítő levelei folytán is. ⁶⁾

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. III. 1. 118 és 121. l.

²⁾ Eccl. Cam. 41. cs. 61. sz.

³⁾ Monial. V. Bud. 16. cs. 22. sz.

⁴⁾ Magy. Történelmi Tár I. 122. l.

⁵⁾ Eccl. Cam. 41. cs. 61. sz.

⁶⁾ Eccl. Cam. i. h.

Ide tartoznak a bizonyítványok 1412 és 1484-ből, hogy a pesti és budai dunai kikötők és hajózás jövedelmeinek $\frac{1}{3}$ része a káptalanat illette, mely adózást az ottani hajósok már IV. Béla idejében is, mint László király 1273-iki megerősítő levele mondja ¹⁾, fizettek. ²⁾ Valamint a káptalannak megintései a királyi fiscus ellen, 1495-ből, mert ezen harmadot jogtalanul szedte. ³⁾

Szedett vámot Hévíznél is, melyet 1470-ben Buda városának évenkénti 10 aranyforintért bérbe adott ⁴⁾, mely vámszedést azonban és sorompónak felállítását a parton a Szentháromsági prépost 1493-ban megakadályozá. ⁵⁾

I. Mátyás királynak 1467-iki leveléből kitűnik, hogy a káptalan *koicsmával* és *házszal* bírt Ó-Buda királyi városában, végre pedig a nádornak egyik 1510-ben, a nyulakszigeti apáczáknak az ó-budai káptalan és apáczák elleni ügyében hozott ítélete szerint, egy *malom*, a felső hévízeknél, mely más okmányok szerint a királyi malom és az apáczáké közt, a hévizek mentében állott, és egy másik *kántorfok* patakocska felett, a káptalan tulajdona volt. ⁶⁾

Az ó-budai terület kiterjedésének megismerésére, mely a káptalan és egyháznak székül szolgált, és miután eredetileg királyi birtok volt, legelőször Imre király alatt — mint hiszik — lett káptalani tulajdonná, nem csekély fontosságú a határjárás, mely II. Endre királynak 1212-iki fennérített privilegiumában foglaltatik, és a határokat következőkép jeleli meg: „prima meta est inter Budam et calidas aquas, deinde vadit ad crepidinem Vallis et ascendit in locum Balás-hegye (másképp Vzahazhegy) dictum, et inde ad montem qui Morahely (másképp Moneros vagy Monyoróshegy) dicitur, inde ad vallem inter duas vias — inde ad agrum Verhardi — ascendit ad vineas Guerhegy (Guerse) descendit sub montem Hegyes — ad viam transeundo collem — inde vadit ad mon-

¹⁾ Cod. Dipl. V. 2. 11 4. l.

²⁾ Neo. Reg. Act. 859. cs. 2. sz. 5. §. és Monial. V. Bud. 23. cs. 17. sz.

³⁾ N. R. A. 1559. cs. 22. sz.

⁴⁾ N. R. A. 1555. cs. 64. sz.

⁵⁾ Monial. V. Bud. 23. cs. 14. sz.

⁶⁾ Clariss. Poson. 46. cs. 45. sz. — 57. cs. 45. sz. és Eccl. Cam. 1. i. h.

tem Pilishegy, inde descendit ad *magnam* viam Strigoniensem — inde ascendit medium montis Tebeara (máskép Tebenta), inde cum tribus villis *Megyer* et duabus villis Poucerne (máskép Pazanduk) vadit usque Danubium.“¹⁾

Ezekből világos, hogy a káptalani terület délre a császárfürdő szomszédságáig ért, nyugatra az új-budai terület meredek hegyei völgyein, és éjszakra a Pilis hegyén át Pócsmegyerig ment, keletre pedig a Duna képezé határát.

Az 1355-iki idézett okmány szerint időjártával a káptalannak ezen birtoka megfogyott, midőn I. Lajos király, elhagyván atyja I. Károly visegrádi székhelyét, Új-Budára ment át lakni, és anyjával Erzsébet özvegy királynéval, kinek Etelvárt ajándékozta — lecsillapítandó a vár nagyja és az ó-budai polgárok és prépost közti villongásokat — az egyházi birtok egyik részét kihasítá, és a várral magának fenntartá, a káptalannak 200 márkányi jövedelmet hajtó kárpótást: Komár, Galambok, Szent-Péter és Koros birtokokban, Szala és Somogy vármegyékben, jelölt ki, a királyi várnagy által évenként fizetett egy arany girát eltörülte, és minden, az átadott területen a káptalan által gyakorlott jogot, a boros csöbrökre valót kivéve, a király és királynéra ruházta.

Ezen okmányban foglalt határ-elsorolás szerint a káptalantól elválasztott és a királynak átadott részt, azon egyenes vonal jelölé ki, mely a Nyulak szigetén túl a Dunán levő apáczakolostor szögletének irányában kezdődván, a mai újlaki templomig, innen a *Szépölgy* (Schönthal) nevű völgyön át a hajdani Monyorós, mostani Geisberg (Kecskehegy), melynek csúcsa „Dreihotterberg“-nek neveztetik, irányában, az esztergomi uton át, szőlődombokon keresztül a békásmegyeri határig, s innen ismét délnek fordulván, a szentléleki kórház malma mellett, a szentferencziek kolostora felé ment, és ekkép a várost ketté vágta, a többi a prépostságnak maradván.

II. Lajos király alatt a káptalan és ó-budai polgárok közt vitás földek miatt újra meghasonlások keletkezvén, megszüntetésök végett 1524-ben új határjárás történt, az 1355-iki okmányban kijelelt határok megvizsgáltattak s

¹⁾ Cod. Dipl. III. 1. 118—121. l. et Eccl. Cam. 41. cs. 61. sz.

megújítottak, mely eljárásról szóló okmány Millernél olvasható.¹⁾

A birtokokra nézve, melyek a budai káptalant Ó-Buda területén kívül illették, álljon itt néhány okmány a kamarai levéltárból.

1467-ben kelt királyi bizonyságlevelét szerint Szempezen (Pilisben) egy nemesi udvarház hat jobbágytelekkel a káptalanhoz tartozott.²⁾

1469-ben Telegdi János a csanádi káptalan előtt fejevált-ság végett Tömörkényi egész birtokát (Csanádban) 450 aranyforintért a budai prépost és káptalannak eladja.³⁾

1479-ben Szajkai Posztós Ágota, Murányi Kónya Demeter özvegye, szajkatóti, faluhegyi, tömöregyházi, érdeskomlói, nyolez-szegői, peterdi, damiánfalvi, szakálházi, genesi, czikkelyi, öcse-tornyosi (Csanádban), morondi (Torontal) és bodzás-telki (Temesben) részjószeit az ó-budai Szent Péter egyházának és káptalannak ajándékozza örökös alalmazásul.⁴⁾

1487-ben az Osztopáni Dom és Karai Loránth családok Dobronyt a pereszlényi, körtvélyesi (Nyitrában) nagy- és egyházas-kerecsenyi részjószeitekkel, a bresztoki (Bars) és orlozi (Trencsény) pusztákkal örökös misealapításra ajándékozzák.⁵⁾

1501-ből a fejevári szentjános-vitézek káptalanjának jelentése, hogy a budai káptalan Kissavolyban (Somogyban) Kissavolyi Albert jószágába, Vithi Ispán Kelemen és neje Dorottyának két udvarházába és Szabó Imrének egy hold szántóföldjébe beigtattatott.⁶⁾

1506-ból nyoma van, hogy Szinta mezőváros (Csanádban), a budai káptalané volt.⁷⁾

1519-ben Alagi Bekeny Dénes fiai, Benedek és Gáspár

¹⁾ Epitome Vicissitudinum Urbis Budensis 1760. 25—33. II.

²⁾ Sz. Zsigmond prépostsága iratai közt.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Pápai Pálosok Registr. 396. I.

⁶⁾ Zsigmondi prépostság iratai közt.

⁷⁾ U. o.

nógrádmegyei kúrti birtokaikat a budai káptalannak részben 1000 aranyforintért, részben misék mondásáért, királyi beleegyezéssel és joggal átengedik. ¹⁾

1520-ban Kartali Zsigmond fia András, és Sülli Etheley Miklós fia Ferencz, Thekeli Balázsnak és általa a budai káptalannak a györki vagyis vámosgyörki (Pestmegye) és tótfalvi jóság és a sidói és kartali pusztákban adományt tesznek, biztosítván nevezett Thekeli kanonokot és a káptalant ezen javak feléről, ha azok általok vissza fognak szereztetni. ²⁾

1514-ben a budai káptalan Albert Péter budai polgárnak és örököseinek a főtí malmot és halastavat haszonbérbe adja. ³⁾ Ezen Pestvárossal szomszédos birtokon kívül a budai káptalan még az Ó-Buda melletti szigetet is bírta, melyet hajdan *Kenczel*-, máskép *Radván*-szigetnek hívtak. ⁴⁾

Ide tartozik még Gyula nádor és soproni főispán bizonyítványa 1224-ből a chechtavi halastó határaitól, melyben következő nevek: Fuzuforku erdő, Tycia folyó, Kapusfőtő, Ferto halastó, Peteraria meredek, Calamonis és Cocat faluk, Solombaja meredek út, Honkes meder és Thamásmocsár — fordulnak elő, mint a budai egyház ősi birtokai. ⁵⁾

I. Károly halála után a visegrádi királyi lak Zách Feliáciánnak még friss emlékezetben levő 1330-iki véres tette miatt odahagyatván, Erzsébet özvegy királyné a bűnért, melyben neki is része volt, ⁶⁾ eleget teendő, a budai káptalan egyházát újra felépítette, mint 1355-iki oklevelének következő szavai-ból kitetszik: quia duas solemnes Ecclesias, unam videlicet pro Collegio Praepositi et Capituli praedictorum, nos Regina de nostris sumptibus reginalibus — de novo aedificari et construi fecimus.“

Hol állott ezen egyház? — némelyek a mostani szent Péter és Pál templomának helyét mondják — s milyen volt

¹⁾ Zsigmond prép. iratai közt.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Knauz, a Budai Kápt. Regestái 70. l.

⁵⁾ Fejér Cod. Dipl. III. k. 1. 470. l. és VI. 1. 115. l.

⁶⁾ Muglein Chronik der Hunnen, LXX. fej.

belseje? nem tudjuk. Volt mindazonáltal benne szent *Péter* és *Pál* apostolok oltárán — melynek őreül 1525. Miklós áldor említették ¹⁾ — és a bold. Szűzén kívül még *Szent-Andrásnak* is oltára, melynek őre 1484-ben Kelemen áldor volt. ²⁾

Vannak búcsúlevelek is, melyeket VIII. Incze pápa a boldogs. Szűz említett oltárán, melyet Ezeny István helybeli kanonok és bácsi prépost állíttatott, 1484-ben, valamint szinte a templomban levő „*Krisztus szent testéről*“ nevezett más oltáron 1513-ban, a hiveknek engedélyezett. ³⁾ Volt még ezen kívül a „*Szent Kereszt*“ oltár, melynek őre 1507-ben Czeglédi András mester kanonok, és szűz szent *Katalin* vértanu oltára, melynek őre 1522-ben Márton volt. ⁴⁾

A kriptában szent *Péter* és szent *Miklós* oltárai voltak, melyeken bizonyos napokon mondandó örökös misékre Budavári János György, helybeli olvasó kanonok 1311-ben Márton káplánt nevezte ki, neki többféle egyházi készleten kívül ó-budai Chutulhegyi szőlőjét a préházzal együtt hagyományozván. ⁵⁾

A budai káptalannak további viszontagságai tudva nincsenek, hinnünk kell azonban, hogy más vallásos intézetekkel hasonló sorsban részesülván, a török uralom alatt elpusztult, s javai nagyon megfogytak, míg 1648-ban — mely időig még folytonosan neveztettek ki prépostok — a nemzeti zsinat kérelmére, királyi adomány folytán, minden javával a nagyszombati egyetemes papnöveldehez csatoltatott. ⁶⁾

A budai káptalan prépostjainak névsora.

1124. Péter. ⁷⁾

1148. {

1149. { Mihály. ⁸⁾

1150. }

¹⁾ Eccl. Cam. 46. cs. 22. sz.

²⁾ Sz. Iórincai pálosok iromány. 6. cs. 12. sz.

³⁾ Theiner Monum. hist. Hung. Sacrae 1859. II. k. 496 és 614. II

⁴⁾ Knauz a bud. kápt. regestái 120. sz. és 138. I. XI. sz.)

⁵⁾ Eccl. Cam. 52. cs. 1. sz.

⁶⁾ Eccl. Cam. 41. cs. 61. sz.

⁷⁾ Schmitth. Epp. Agr. I. 60. l.

⁸⁾ Szvorényi: Sin. decr. sinod. 113. l. — Schmitth i. h. 69. l.

1156. Ráfael. ¹⁾
 1169 körül Boleszló. ²⁾
 1169—1172. Barnabás. ³⁾
 1185. Adorján, kir. kanc. ⁴⁾
 1211. Jakab. ⁵⁾
 1213. Roland. ⁶⁾
 1238. }
 1239. } Benedek, alkanczellár és 1241-ben fejérvári
 1240. } prépost. ⁷⁾
 1243. Tamás mester. ⁸⁾
 1255. András. ⁹⁾
 12—. Ladomér. ¹⁰⁾
 1268. Ákos. ¹¹⁾
 1273—1276. Ilmuri Benedek, vál. esztergami érsek és
 kanczellár. ¹²⁾
 1277. } Ilmuri János mester, vál. fejérvári prépost, al-
 1278. } kanczellár, előbb esztergami kanonok, később
 kalocsai érsek; ¹³⁾
 1282—1285. Gellért, fejérvári kanonok. ¹⁴⁾
 1291. }
 1295. } Mihály. ¹⁵⁾
 1301. M. mester. ¹⁶⁾

¹⁾ Schmith i. h. I. 75. l.

²⁾ Cod. dipl. VII. 1. 161. l.

³⁾ U. o. IX. 7. 634. l.

⁴⁾ Tört. Tár II. 172. l.

⁵⁾ Schvartner, Introduc. in rem dipl. 338. l.

⁶⁾ Cod. dipl. III. 1. 146. l.

⁷⁾ U. o. IV. 1. 104., 180 és 3. 550. l.

⁸⁾ N. R. A. 859. cs. 1. sz. 7. §.

⁹⁾ Act. Monial V. Bud. 33. cs. 2. sz.

¹⁰⁾ Szvorényi i. h. 112. l.

¹¹⁾ N. R. A. 859. cs. 1. sz. 3. §.

¹²⁾ Schmitth i. h. I. 191. — Cod. dipl. V. 2. 150. — N. R. A. 859 cs. 1. sz. 7. §. — Act. Clariss. Poson. 38. cs. 57. sz.

¹³⁾ Cod. dipl. V. 2. 439. VII. 5. 437. 456. l.

¹⁴⁾ U. o. V. 3. 135. l. — N. R. A. 859. cs. 1. sz. 4. §.

¹⁵⁾ N. R. A. 859. cs. 1. sz. 6. §.

¹⁶⁾ Mon. V. Bud. 33. cs. 12. sz.

1308. Gergely. ¹⁾
 1311. Pál. ²⁾
 1314. Henrik. ³⁾
 1317. 1320. Chama mester. ⁴⁾
 1319. Tamás. ⁵⁾
 1324. }
 1326. } András mester alkanczellár. ⁶⁾
 1328. }
 1341. Benedek. ⁷⁾
 1351—1356. István. ⁸⁾
 1361. Tamás. ⁹⁾
 1374—75. } János. ¹⁰⁾
 1380—83. }
 1388.)
 1389.) Lukács, választott esanádi püspök, Mária ki-
 1390.) rálýnő titk. kanczellárja. ¹¹⁾
 1392.)
 1395.)
 1412. Fodor János. ¹²⁾
 1413—1415. Grolja Lambert, Zsigmond király egye-
 temének kanczellárja. ¹³⁾
 1420.)
 1425. } Kanizsai János alkanczellár. ¹⁴⁾
 1431. }

¹⁾ Cod. Dipl. VIII.

²⁾ Eccl. Cam. 52 cs. 1. sz.

³⁾ Cod. Dipl. VIII. 1. 548. l.

⁴⁾ U. o. Index 352. l. U. o. VIII. 2. 275. l.

⁵⁾ U. o. VIII. 2. 119. l.

⁶⁾ N. R. A. 859. cs. 1. sz. 7. §. — Cod. Dipl. VIII. 2. 537. l., 3. 56. l.

⁷⁾ Cod. Dipl. IV. 3. 550. l.

⁸⁾ N. A. A. 859. cs. 1. sz. 7. §., 1017. cs. 15. sz., 12. cs. 52. sz.
 1538. cs. 26. sz. — Cod. Dipl. Index 353. l.

⁹⁾ Clariss. Poson. 51. cs. 16. sz.

¹⁰⁾ Cod. Dipl. Index 354. — Clar. Pos. 55. cs. 13. sz. — Mon. V.
 Bud. 18. cs. 36. sz. — Cod. Dipl. X. 1. 107. l.

¹¹⁾ M. V. B. 18., 40., 42. sz. — Cod. Dipl. X. 1. 498, 504. — U. o. 2. 39. 315 l.

¹²⁾ N. R. A. 859. cs. 2. sz. 5. §.

¹³⁾ N. R. A. 859. cs. 1. sz. 7. §. — Häußler Hist. Notit. 25. l.

¹⁴⁾ Schmitth 1. k. I. 402 és II. 11. l. — N. R. A. 1550. cs. 73. sz.

1448. Stock Miklós, kanoni jogtudor. ¹⁾
 1454. András. ²⁾
 1454. Fodor János. ³⁾
 1460. János. ⁴⁾
 1468.
 1469. { Vingárthi Geréb László, kinek anyja, Szilágyi
 1474. { Zsófia volt, I. Mátyás anyjának nővére. ⁵⁾
 1475. {
 1480.
 1483. {
 1487. { Csetneki László. ⁶⁾
 1485. {
 1492—1495. Erdődi Bakács Ferencz. ⁷⁾
 1503. Zsigmond mester. ⁸⁾
 1506. Gosztonyi János. ⁹⁾
 1514—1522. Bakosi Balázs, kir. titkár. ¹⁰⁾
 1526. Statil János, még ez évben erdélyi püspök. ¹¹⁾
 1526. Borsó Jakab. ¹²⁾
 1548—49—50. Bornemisza Pál, kir. tanácsos. ¹³⁾
 1550. {
 1557. { Kevesi András. ¹⁴⁾
 1610. Majtényi László, vál. szerémi püspök. ¹⁵⁾
 1629—30—31. Lósy Imre, csanádi püspök. ¹⁶⁾

¹⁾ N. R. A. 859. cs. 2. sz. 8. §. és 221. cs. 4. sz.

²⁾ N. R. A. 859. cs. 2. sz. 5. §.

³⁾ Knauz, a budai kápt. Reg. 119. l. 4. sz.

⁴⁾ Koller, Ep. Quinq. IV. 62. l.

⁵⁾ Podh. Chron. Bud. előbeszédben. VI. és VII. l., Knauz i. h. 123. 5. sz.

⁶⁾ Kovácsics, Form. solenn. styli 299. l. M. Sion. IV. 609. — Act.

Paulin. Papaens. Regest. 396. l.

⁷⁾ Schmitth i. h. II. 153. — N. R. A. 1559. cs. 22. sz.

⁸⁾ U. o. 62. l.

⁹⁾ U. o. 64. sz.

¹⁰⁾ Knauz i. h. 104., 108., 113., 121. sz.

¹¹⁾ Schmitth i. h. 276. l.

¹²⁾ Magy. Sion II. 97.

¹³⁾ Schmitth i. h. 366. l. — Szvorényi i. h. 177. l.

¹⁴⁾ Eccl. Cam. 41. cs. 8. sz. — Hevenessy Kéz. II. 29.

¹⁵⁾ Act. Paulin. Elef. 5. cs. 9. sz.

¹⁶⁾ Szvorényi i. h. 113., Schmitth i. h. II. 192. l.

1636. Jakusich György. ¹⁾

1642. Lósy Imre, sághi Prépost. ²⁾

1643. }
1649. } Lippay György, esztergami érsek. ³⁾

4. §.

A BOLDOGSÁGOS SZÜZRŐL NEVEZETT CLARISSA-KOLOSTOR.

I. Károly király neje, Erzsébet, vallásos kedélye által ösztönöztetvén, eltökélle, hogy lelke üdvösségére Ó-Budán a szent Ferencz szabályát követő clarissáknak kolostort emel. Még előbb azonban 1331-ben már fogadást tett, hogy a minoritáknak épített kolostort, mely fogadását XXII. János pápa ugyanazon évi jul. 22-én helybenhagyta és megerősítette, azon hozzáadással, hogy hasonló kolostor sem a Nyulakszigetén, sem az új-budai várban ne alapíttassék. ⁴⁾

E helyett történt 1334-ben az említett apácza kolostor alapítása, ugyanazon évi jul. 15-én kelt pápai bulla helybenhagyása mellett, melynek szavai a következők: „unum Monasterium cum ecclesia, coemeterio, domibus, et aliis officinis necessariis — in oppido Budae, loco utique populoso Vespriensis Dioecesis — constituere et aedificare proponas — postquam Monasterium ibi constructum fuerit, numero (apáczáknak) ibi constituto, et dote sufficiente pro ipsis — assignata — construere, et aedificare licite valeas, jure tamen parochialis Ecclesie dicti loci et cujuslibet alterius semper salvo in omnibus.“ ⁵⁾

Lassanként fölépült a szentelt épület, melyet Ranzanus (Index I-ben) bámulatos műnek (mirifici operis structuram), és Zsigmond király egyik levelében 1391-ben szintén „bámulatos szép műnek“ ⁶⁾ („mirifici operis decore fundata“-nak) nevez, s melyről I. Lajos király 1355-iki diplomájában ⁷⁾ következőleg emlékezik: „quia duas solennes ecclesias — aliam

¹⁾ Eccl. Cam. irreg. Fejérv. Prépostsági irat. közt.

²⁾ Schmitth Arch. Epp. Strig. II. 132. l.

³⁾ U. o. II. 141 és III. 520. l.

⁴⁾ Cod. dipl. VIII. 3. 539. l.

⁵⁾ Vaddingnál VII. k., Katona Hist. Crit. IX. k. 49. l.

⁶⁾ Eccl. Cam. irreg.

⁷⁾ Müllernél 11. l.

in honorem beate Virginis pro usu sororum sancte Clare ordinis beati Francisci ex nostris sumptibus regalibus et regionalibus de novo aedificari et construi fecimus.“

1346-ban az épület már kész volt, mint Fortameri atya, a minoriták főigazgatójának (Generalis minister) jun. 23-án Paduából Mártonhoz, a magyar provincia igazgatójához intézett leveléből kitetszik, melyben megengedi, hogy Erzsébet királyné kérése szerint, a Sicambria városában alapított kolostort, Szent-Clara rendébe kebelezzze, tagokat más tartományokból felvehessen, és főnöknőt nevezzen. ¹⁾

Mily bőkezűséget mutatott az alapítónő az apáczák iránt, mennyi fekvőséget ajándékozott nekik, melyeket előbb magánosok kezeiből váltott ki, a kamarai levéltárban fenntartott számos adományozáslevél bizonyítja.

1349-ben Erzsébet, az id. királyné Gyögöt (Somogyban) ajándékozta, mely János fehérvári örkanonoktól, mivel I. Károly királynak Fehérvárott eltemetett testét kiásta, ruháitól megfosztotta és az arany koronát fejéről levette, elkoboztatott. ²⁾

1354-ben Erzsébet királyné végrendeletében ó-budai házát az apáczáknak hagyja ³⁾

1360-ban Lajos király Erzsébet anyjának adományát, melylyel Monyorós helységét (Esztergamban) még 1355-ben ezen kolostornak alapítványkép adta, megerősíti. ⁴⁾

Ugyanazon évben Erzsébet királyné bizonyos, Zalai Dömötör és Miklóstól szerzett telket örökös joggal nevezett apáczáknak ajándékoz. ⁵⁾

1363-ban ugyanaz Silher fogadós, Pethe Jakab a nyulakszigeti szent-mihályi préposttól és Chabia Mihálytól vásárolt ó-budai részbirtokokat az apáczakolostornak adományozza örökös tulajdonul. ⁶⁾

¹⁾ Monial Vet. Bud. 18. cs. 5. sz. Eredeti.

²⁾ Cod. dipl. T. IX. 1. 659.

³⁾ Mon. V. Bud. 18. cs. 13. sz.

⁴⁾ U. o. 1. cs. 10. sz.

⁵⁾ U. o. 18. cs. 17. sz. Hit.

⁶⁾ U. o. 18. cs. 21. sz. Hit.

Ugyanaz 1364-ben Szakálos György és Seydul bognártól vett házát az apáczáknak hagyja. ¹⁾

1365. Adománylevél, melyben Erzsébet királyné Monyoros helységet, a hévvizfő és a szentléleki keresztesek mellett fekvő malom felivel, az apáczáknak Dérczéért (Verőczen) cserében adja. ²⁾

1367-ben a királyné a Duna mellett fekvő ó-budai fürdőházát nekik adja. ³⁾

1369-ben Ó-Budán egy gyógyszerháznak épült kőházat ad a kolostornak. ⁴⁾

A többi kiváltság és kedvezmény között, melyekkel a királyi kegy az ó-budai apáczákat elhalmozta, még említést érdemel:

I. Lajos király privilegiuma 1352-ből, melyben a királynői birtokon Szent-Jakabfalvánál, közel Budavárosához, szedetni szokott *száraz vámot* ő és anyja Erzsébet királyné az apáczáknak örökös alamizsnául átengedi, mit 1364-ben új pecsét alatt megerősített. ⁵⁾ Később a királyné ezen vámot az apáczáktól visszavette, és várához, királynői jogához összekapcsolta, helyette azonban 1366-ban függő pecsét alatt kelt királyi megegyezéssel a *dunai vámot* adta, melyet a budai káptalantól cserében kapott. ⁶⁾

1361-ben Lajos király Sumug helységet (Szepes) adományozza. ⁷⁾

1355-ben Erzsébet királyné Kunegunda nővére, Bulko apuliai herceg leányának és Klárának — mind kettő apácza — s ekkép az egész kolostornak a szentléleki templom mellett fekvő malom felét örökös joggal adományozza ⁸⁾, mely malomnak másik felét Lajos király 1364-ben, mint Loránd gróf

¹⁾ Mon. V. Bud. 18. cs. 23. sz. Hit.

²⁾ U. o. 1. cs. 12. sz. Hit.

³⁾ U. o. 18. cs. 24. sz. Hit.

⁴⁾ U. o. 18. cs. 25. sz. Hit.

⁵⁾ U. o. 22. cs. 12. sz. Hit. két függő pecséttel.

⁶⁾ U. o. 22. cs. 16. sz.

⁷⁾ Cod. Dipl. IX. v. 3. 227.

⁸⁾ Mon. V. Bud. 21. cs. 6. sz.

budai polgártól megvásárlandót, még hozzá adta. ¹⁾ 1369-ben Erzsébet királyné egy más adományt is tett, melynél fogva fennértett Kunegunda testvérének a szent-jakabfalvi vámból — mely mint érintők, a királynét illette — évenkénti 240 arany frtot utalványozott élte fogytaig; halála után pedig másiknak, ki e nemzetségből még a kolostorban él; de meghalván ez is, az adomány a felségre szálljon vissza. ²⁾

1391-ben Zsigmond király Lajos királynak privilegiumát: hogy senki az ó-budai apácák jobbágysai felett ne bíraskodjék, azokat be ne börtönözze és adót ne szedjen, megerősíti, Visegrádon, Mátyás apostol napján. ³⁾ Hasonló privilegiumot adott ki Mátyás király 1471-ben rendelve, hogy az apácák emberei és jobbágysai, bárhol lakjanak is, semmiféle ügyben más, mint az urasági vagy helységek biráinak ítélőszéke előtt megjelenni ne tartozzanak, és mindennemű vámtól mentek legyenek. ⁴⁾

Mária királyné, I. Lajos király leánya, 1380-ban a *Krumhelt*-ferdejének nevezett, és a Fehér-Egyháztól a kolostor felé futó patakocskát, melyet már idősb Erzsébet királyné átengedett, örökös joggal ajándékozta. ⁵⁾ Ide járul még Zsigmond király kiváltsága 1390-ből, mely az apácákat ügyeikre nézve a nádor bírósága alá rendeli. ⁶⁾

Egyéb királyi adományok és az apácáknak jogaik és kiváltságaik megőrzésére kiadott privilegiumok a következők:

1407-ben Zsigmond király megerősíti Lajos király rendelkezését 1380-ból, mely szerint a budai és pesti polgárok szőlőik után, melyekkel Pilis megyében az apácák területén bírnak, hegyvámot fizessenek. ⁷⁾

1407 és 1410-ből Zsigmond királynak oltalomlevelei

¹⁾ Mon. V. Bud. 21. cs. 10. sz.

²⁾ U. o. 15. cs. 20. sz. Ered. Lajos király megerősítésével, függő pecséttel.

³⁾ Eccl. Cam. irregistrata. Hit. lenyom. pecs.

⁴⁾ Act. Mon. Vet. Bud. 35. cs. 16. sz.

⁵⁾ U. o. 18. cs. 38. sz. Eredeti, lenyom. pecs.

⁶⁾ U. o. 35. cs. 3. sz. Hit. lenyom. pecs.

⁷⁾ U. o. 23. cs. 4. sz.

vannak budai várnagyjai számára, hogy az apáczákat felveségeik élvezetében megtartsák. ¹⁾

1421-ben Borbála királyné malmát a hévvízi pataknál, közel Fehéregyházhoz, örökös alamizsnául az apáczáknak adományozza, oly hozzáadással azonban, hogy a várnagyok az ó-budai vár szükségleteire ott minden díj nélkül örölhesse-nek ²⁾, meg van ugyancsak az apáczák beigtatása nevezett malomba: „ante fores *Albae Ecclesiae* in promontorio Civitatis Budensis“ ³⁾; egyébként az apáczák egy más malom után a felső hévvizeknél az ó-budai várnagyoknak évi díjt fizettek, mit Armirár Fülöp várnagynak 1421-ben nyugtája, három szekér („parletis“) búza mint évi díj felett bizonyít. ⁴⁾

Ide tartozik az apáczák beigtatása a malom birtokába a *Szentléleki* egyház közelében, a felső hévvizeknél, mint előrebocsáttatott; Erzsébet királyné adománya 1355-ből Kunegunda testvére, apácza számára, Hunyadi János kormányzónak 1452-iki hiteles kiadványában ⁵⁾; továbbá László király 1453-iki adománylevele malom, köépület, és elpusztult udvarház felett, közel a Fehéregyházhoz ⁶⁾, valamint egy malomról, mely a Budáról a Fehéregyház felé vezető út mellett (most „Kreimplühle“) keletre feküdt. ⁷⁾

Mátyás király 1476-ban az apáczáknak minden apáthi és czeglédi javaikra vonatkozó perét bizonyos választott bírákra bízva eldöntés végett. Ugyan ő 1481-ben az apáczákat gyümölcs, bor, és más élelmi szerekre nézve, melyeket Zond mezővárosukból Ó-Budára saját használatukra behoznak, a vámfizetés alól felmenti. ⁸⁾ Hogy pedig az apáczák Ürmöt bírták (Pilisben) kitetszik a vácsi káptalannak egy 1367-ben véghezvitt határjárásról szóló jelentéséből. ⁹⁾

¹⁾ U. o. 19. cs. 6. és 8. sz. Eredeti.

²⁾ U. o. 21. cs. 23. sz. Hiteles.

³⁾ U. o. 24. sz. Hiteles, függő pecsét.

⁴⁾ U. o. 21. cs. 22. sz. Ered.

⁵⁾ U. o. 21. cs. 33. sz.

⁶⁾ U. o. 34. sz. Ered.

⁷⁾ 35. sz. Ered.

⁸⁾ Kovácsics, form. solenn. styli 168 és 190 l.

⁹⁾ Cod Dipl. IX. 4. 77. l.

Nem hiányzottak átruházások sem magánosok részéről apáczákra, míg mások, hogy az apáczák imádságát nyerjék meg lelkük üdvössége végett törekedtek bőkezűségüket tanúsítani.

1355-ben Péter mester budakáptalani éneklő kanonok a helybeli prépost István kuriájának telkét, mely a Clarissák új kolostorjától északra feküdt; — Alaz András két telket, egyiket nevezett kolostornak keleti, másikat nyugati részén; — továbbá Erzsébet, Benzai András leánya, szintén két telket, egyet a kolostor déli, másikat nyugati részén; — Denk Benedek és Miklós fia Gál pedig szintén telkeiket Erzsébet királynénak az új kolostorra szavatosság mellett eladják. ¹⁾

1355-ben a budai káptalan bizonytságot tesz, Magyar Pál özvegye Margit által a kolostornak ajándékozott Benbach (Szabolcs), Máté, Bél, Szalka, Jarmitelek, Remetzegh és Kegeth (Szathmár) birtokokról. ²⁾

1358-ban Lajos király hiteles másban kiadja a budai káptalan adományleveleit a két Adorjánra nézve (Bodrogh), melyeket nevezett Magyarné a kolostornak adott. ³⁾ — 1369-ből pedig ugyanazon Magyar Margitnak örökbevallásai vannak Pahi, hol Szent András egyháza volt, és Tinyeröl. Szent Jakab egyházával. ⁴⁾

Mária királyné beleegyezése 1391-ből megerősítve Zsigmond király férje által 1406. a budai káptalannak 1372. való bizonyítványát tartalmazza, mely szerint Majori Nykus nevezetű, ó-budai lakós és neje Erzsébet, a boldogságos szűz Máriáról nevezett apáczakolostor szomszédságában, Szent-Jakabfalva felé fekvő birtokukat, minden épületével, és négy helyen, t. i. a Nagy Rét körül, a királyné vára, nevezett kolostor, és fennértett ó-budai belső birtok mögött fekvő szántóföldekkel, Kynga apáczának, az opoliai herczeg leánya, és László nádor nővérenek 200 aranyforinton átadják; további Jakab, szepesi gróf, előbb országbíró levele szerint 1363-ból, Zalai

¹⁾ Act. Mon. V. Bud. 18. cs. 10. sz. Ered. függő pecs.

²⁾ Cod. Dipl. IX. 2. 433. l.

³⁾ U. o. 668. l.

⁴⁾ U. o. IX. 4. 202. l.

Tamás, ó-budai gazda, és neje Margit, Pál, ó-budai Vndus fiának, leánya, 26 hold szántóföldet *Kurchan* ó-várának nevezett hely *), a királynénak palotája, és mellette fekvő kőkerítésű, az országút és az apáczakolostorig terjedő kert közt, a kolostornak szavatosság mellett eladják.

Végre ugyancsak Jakab országbíró bizonyságlevele szerint 1373-ból, Els (Erzsébet) asszony Jensl nevezetű kőhordó ó-budai lakós leánya, Majori Major Nykus özvegye birtokát, melylyel éjszokról a Clarissák eselédháza, délre János háza volt határos, minden rajta levő épülettel és 50 hold szántófölddel említett Kynga apáczának 180 forint szavatosság mellett, eladta. ¹⁾

1360-ban Marochuk mester, királyi főlovászmester, végrendeletében az ó-budai Clarissa kolostornak több jószágot hagyományoz Pozsony megyében, oly feltétel alatt, hogy ott a *Szent Háromság* tiszteletére oltár emeltessék, melyen az ő és neje üdvösségeért misék mondassanak és teste ugyan-csak oda temetessék. ²⁾

1369-ben egyesség jött létre az apáczák perében özvegy Magyar Margit ellen, melynek erejénél fogva nekik több birtok és birtokrészlet Zalavármegyében, nem különben Tinye Pilisben jutott 5000 aranyforint lefizetése, más birtokoknak alperesnő részére való átadása mellett és nevezett özvegy Magyarné a kolostorban eltemetett László fia lelki üdvössége tekintetéből. ³⁾

1375-ben Dorottyának, az ó-budai másképp Sicambriai apáczakolostorban, fogadalmat tett nőnek, tehát egyúttal az

*) Béla király névtelen jegyzője szerint *Curzan*, kiről a 46. Fej. következőt mond: Árpád vezér itt Cundunek Curzan atyjának, földet adott Attila király városától Szászhalomig és Gyógig, és fiának egy várat népének védelmére. Ekkor Curzan a várat saját magáról nevezette el, s e név még mai napig sem ment feledékenységre. Ezen várnak fekvése tehát nem Kurzanecznél (Zalában), sem Kurcza patakánál (Csongrádban) keresendő, mint tudós Podhradczky Béla király jegyzőjéről írott művében véli 337. lapon, hanem az ó-budai területen, talán közel a királyi várhoz, régi irományok szerint „*Castrum dirutum*“ név alatt említve.

¹⁾ Act. Mon. V. Bud. 19. cs. 3. sz. Hit. függő pecs.

²⁾ Act. Claris. Poson. 59. cs. 10. sz.

³⁾ Mon. V. Bud. 29. cs. 20. sz. Hit. függő pecs.

egész kolostornak, egy budavárosi háznak fele lett hagyományozva néhai Baranchi oda való gyógyszerész özvegye által.¹⁾

Ugyanazon évben János, Lőrincz ó-budai lakós fia, szölejének felét a *kerekedi* hegyen az apáczáknak a helybeli előjáróság előtt eladja.²⁾

1377-ben *Sclaus* Mihály, ó-budai lakós házát Katalin apáczának, Bebek Imre nádor özvegyének, és így magának a kolostornak is a budai káptalan előtt 20 frtért eladja.³⁾

1390-ben Erzsébet János ó-budai polgárnak özvegye házát, Nádas nevű szöllejét, malmát és ingóságait a kolostornak hagyja. Továbbá van ítélet tartozások felett, Katalin, Seres László ó-budai polgár nejének ügyében fennértett Erzsébet ellen.⁴⁾

1401-ben Anna, István nádor özvegye az ó-budai káptalan előtt a budai várban létező, 3300 arany frton szerzett házát az ó-budai apáczáknak örök vallással átruházza.⁵⁾ Ezen házat később Cillei gróf — nem tudni mi joggal — elfoglalta, és a budamelletti szent-lőrinczi pálosoknak cserébe adni akarta, a mint az apáczáknak tiltakozásából a budai káptalan előtt 1425-ben kitetszik.⁶⁾

1401-ben *Senthei* Miklós budai polgár ó-budai házát 50 frtért az apáczáknak eladja.⁷⁾

1402-ben Anna, Sárkányi Domokos Bán, Miklós fiának özvegye, végrendeletileg a káptalan előtt ó-budai házát az ottani apáczáknak hagyományozza.⁸⁾

1411, 1413, 1415, 1434, 1445, 1521. sat. különféle bírtokosok által szölők adatnak el az apáczáknak.⁹⁾

1413-ban Klára, Petermann ó-budai polgárnak leánya, deák (litteratus) Jakab neje, és fia János, a felhévizi patakon,

¹⁾ U. o. 18. cs. 32. és 33. sz. Hit.

²⁾ Mon. V. Bud. 20. cs. 11. sz. Ered.

³⁾ U. o. 18. cs. 35. sz. Hit. függő pecs.

⁴⁾ U. o. 18. cs. 39., 40., 42. sz. Hit.

⁵⁾ U. o. 19. cs. 2. sz. Hit. függő pecs.

⁶⁾ U. o. 19. cs. 16. sz. Eredeti.

⁷⁾ U. o. 19. cs. 3. sz. Hit.

⁸⁾ U. o. 19. cs. 4. sz. Hit. függő pecs.

⁹⁾ U. o. 20. cs. 17., 19., 20., 21., 22., 25. és 29. sz.

a nyulak szigeti apáczák fürdője mellett a Duna felé fekvő malmukat 800 frt. új pénzen az ó-budai apáczáknak eladják. ¹⁾

1451-ben a káptalan előtt szerződés jött létre az ó-budai apáczák és néhai Péntek Mátyás végrendeleti végrehajtói közt, melynél fogva ezek a Petermann, Nádas és Kerekedi szöllőket, és az ó-budai házakat az apáczáknak engedik; amazok viszont a budai külvárosban, a Krisztus Testének kápolnája mellett fekvő házat, hagyományok kifizetése végett a végrendeleti végrehajtók szabad rendelkezésére bocsátják, azonfelül Péntek által az ó-budai Szent-Margit egyháznak hagyott 10 aranyforintot, és Szent-Ferencz kolostornak hagyott szinte 10 aranyfrtot kifizetik. ²⁾

1475-ben Czobor János és Imre budai házuokról a bold. Szűzről nevezett plébánia templom mellett, mely házat néhai Theolní János Mátyás királytól nyert volt, az ó-budai apáczák javára, kiket jogosan illetett, lemondanak. ³⁾

Vannak nyomok, hogy az apáczák Új-Budán is bírtak házakat és azokat magánosoknak eladták, úgy 1427-ben Klára főnöknő a többi apáczák nevében is a város bíró előtti örök vallásban, a budai várban létező házat Miklós, magyar Eötvösnek és Katalin nejének szavatosság mellett eladja. ⁴⁾

1506-ban Anna főnöknő és az apácza konvent a Mindszentutczában (most díszter) fekvő, Kalmár Dömötör özvegye által végrendeletileg hagyományozott budai házat Chalyán Istvánnak 300 aranyforintért eladják. ⁵⁾

Ide tartoznak még némely történeti események és kiváltságok, melyek a kolostor által élvezett kedvezményeket kitüntetik.

1380-ban Erzsébet anya-királyné, e kolostornak kegyes alapítónője Budán, saját függő pecsétje alatt april 6. végrendeletet alkot, melyben több, egyházi rendeknek hagyott ha-

¹⁾ U. o. 21. cs. 19. sz. Hit.

²⁾ Act. Mon. V. Bud. 20. cs. N. 25. sz. Hit.

³⁾ U. o. 19. cs. 27. sz. Eredeti.

⁴⁾ U. o. 19. cs. 17. sz. Eredeti.

⁵⁾ U. o. 19. cs. 29. sz. Eredeti.

gyományokon kívül, ezen kolostort is felette nagy kincsébe részesíti, és Krisztus testének kápolnájában ugyanott választ magának temetkezési helyet. ¹⁾

1412-ben Anna, György leánya, Lugudvárallyai Gergely özvegyé, azon intézkedését, melylyel a mintegy kétezer aranyra becsült ékszerek és pénzek gondviselését, melyeket ő maga és férjének lelki üdvösségére a budai kolostoroknak hagyott, és az ó-budai apácza kolostornál letett, honnan azonban Zsigmond király elvitte, a római székre bízta volt, a közjegyző előtt visszavonja és az apáczákat és a kolostori hagyományokat minden további felelősség alól felmenti. ²⁾

1468-ban Mátyás király megparancsolja Nádasdi Ungor János, visegrádi várnagynak, hogy az ó-budai apáczáknak az évenkénti fát erdeiből utalványozza. ³⁾

Okmányok bizonyosága szerint már 1472 és 1474. években kötelesek voltak az ó-budai mészárosok az apáczáknak évenként 13 mázsa fagygyút adni, mely szolgáltatás az ó-budai tanácsnak végzése folytán 1493-ban, továbbra is megállapított. ⁴⁾

1472-ben a pápai legatusnak egy breveje, valamint egy másik is 1480-ból megengedi Szilágyi Erzsébetnek, Hunyadi János özvegyének és más, mindkét nemén levő személyeknek, hogy a kolostorba léphessenek, annélkül azonban, hogy ott az éjet tölthetnék. ⁵⁾

1494-ben VIII. Incze pápa az ó-budai apáczákat, minden fizetés alól a pápai követek részére, akár *visitatio*, akár *procuratio* czímen, felmenti. ⁶⁾

Összefoglalván a fennebbieket a közlött hiteles okmányokból kitűnik, hogy Erzsébet, az idősb királyné, Ó-Budán nagysága és szép külseje által kitűnő egyházat és kolostort alapított 1334-ben a clarissák számára, 1346-ik év előtt befejezte, és tágas fekvőségekkel, melyeket részben hitbérül

¹⁾ Mon. V. B. 18. cs. 36. sz. Hit.

²⁾ U. o. 35. cs. 6. sz. Ered.

³⁾ U. o. 19. cs. 24. sz.

⁴⁾ Podhracski, Buda és Pest, 39. 40. l.

⁵⁾ Mon. V. Bud. 35. cs. 19. és 20. sz.

⁶⁾ Clariss. Poson. 64. cs. 52. sz. Ered.

bírt, részint más úton szerzett, ellátta. Mi még hiányzott, azt pótolá egyesek ájtatossága. Bírt a kolostor Monyoróson, Czegléden, Tinnyén, és másutt. Voltak házai Ó- és Új-Budán — curialis telkek — szöllei, malmai; húzta a Dunai vám jövedelmeit, a hegyvámot, fát a visegrádi erdőkből, és faggyút a mészárosoktól; kivolt a rendes bírák alól véve és jobbágysai az adó fizetésétől mentesek voltak. A templom díszét emelte a *Szent Háromság* oltára, és *Krisztus Testének* kápolnája, az alapító és magánosok temetkezési helyével.

A hely, melyen ez épület állott, nem tudatik ugyan, de figyelmesebben vizsgálván az 1353., 1363., 1372. okmányok tartalmát alaposan következtethetni, hogy nem a Dunaparton, körülbelül a gőzhajók mostani kikötő helyén, mint Haeuffer térképén ¹⁾ látni ^{*)}, hanem távolabb a város nyugoti részén állott.

Az egyházak és szentelt épületek, a mohácsi csata után a kereszténység ellensége által földig rontatván, az elszéledt clarissák is Pozsonyba futottak, hol saját szerzetbelieik által barátságosan fogadtatva, az „ó-budai apácák“ nevet továbbra is megtartották.

E kolostor főnöknőinek az okmányokból kitudható nevei a következők:

1390. Anych (Anna?) ²⁾

1412. Anna, Pelsőczi Imre vajda leánya. ³⁾

1431. Klára. ⁴⁾

1439. Erzsébet. ⁵⁾

1448. Klára. ⁶⁾

*) Szerzőt az 1355-iki Lajos király féle okmány vezette félre, melyben †) a határokról így kezdődik a szöveg: „Prima meta incipit a parte orientali, videlicet a parte Danubii ab angulo Claustri Sanctae Clarae de Insula Leporum, — hol azonban nyilvános tollhibából „Claustri Sanctae Mariae“ helyett, mely a nyulak szigetén volt e szó: „Clarae“ csúszott be.

¹⁾ Buda Pest II. 53. l.

²⁾ Mon. V. Bud. 19. cs. 23. sz.

³⁾ U. o. 35. cs. 6. sz.

⁴⁾ U. o. 35. cs. 7. sz.

⁵⁾ U. o. 20. cs. 23. 24. sz.

⁶⁾ U. o. 35. cs. 7. sz.

†) Millernél i. h. 19. l.

1459—60. Anna. ¹⁾

1474. Kusaly Anna. ²⁾

1475. 1481. Ágnes. ³⁾

1504—6. Ockení v. Bewkéní Anna. ⁴⁾

1512. Erzsébet. ⁵⁾

1517. Orsolya. ⁶⁾

Utódjai a pozsonyi főnöknök közt fordulnak elő.

5. §.

FEJÉR BOLDOG ASSZONY TEMPLOMA S VILÁGI PLÉBÁNIA, KÉSŐBB PÁLOSOK CONVENTJE.

Ezen egyház eredete, fekvése és sorsát tárgyaló tudósok, alapítását azon időre teszik, midőn a keresztény vallás behozatott, tehát a legrégiebbek közé számítják. Inhoffer egyházi Annalisaiban, Bonfini és Bél nyomán, Nagy Károlyt, állítja az Avárok legyőzése után, alapítójának. Bonfin ⁷⁾ így szól: Et Albae Mariae Sacellum primum Christianitatis in Ungaria nominibus dicatum adpellant, *idque lapis adhuc indicat incisus.*“ Bél szerint pedig ezen templomot Nagy Károly építette 805-ben. ⁸⁾

Mindezek Béla király névtelen jegyzőjének bizonyására támaszkodnak, ki szerint (52. Fej.): „Post haec, anno dominice incarnationis 907. Dux *Arpád* migravit de hoc Saeculo, qui honorifice sepultus est *supra caput unius parvi fluminis*, qui descendit *per alveum lapideum* *) in civitatem

*) Ez, a rómaiak által készítve, és falazott oszlopokon — melyeknek csekély nyomai mai napig is láthatók — nyugodva a hegy tővéből a moscsáron át folyó vizet a városba vezérlé. †)

¹⁾ U. o. 30. cs. 14. sz., 35. cs. 7. sz.

²⁾ Mon. Pos. 59. cs. 32. sz.

³⁾ Mon. V. Bud. 19. cs. 25. sz., 30. cs. 30. sz.

⁴⁾ U. o. 19. cs. 29. sz., 26. cs. 28. sz.

⁵⁾ Knauz, a bud. kápt. reg. 98. sz.

⁶⁾ M. V. Bud. 30. cs. 38. sz.

⁷⁾ Dec. I. IX. k. 110. l.

⁸⁾ Nova Hung. III. k. I. Fej. 173. l.

†) Schönvisner „De Ruderibus Laconici, Caldariiue Romani etc.

Athilae regis: *ubi etiam post conversionem Hungarorum aedificata est ecclesia, quae vocatur alba, sub honore beatæ Mariæ virginis.*“ De István király is, a pécsváradi apátság alapító levelében 1015.¹⁾ egy Fehér Egyházzól, mint e kolostornak adotról tesz említést. Mátyás király levelében pedig IV. Sixtus pápához 1479-ben ezek fordulnak elő: „*sita est prope hanc meam civitatem Budensem una Ecclesia sub honore et vocabulo Dei Genitricis — quae vetustatis opinione celebris, prima enim ante omnes alias in ipso Conversionis exortu fundata traditur.*“²⁾

Mi ezen régi egyház fekvését illeti, az írók véleményét röviden érintem. Oláh Miklós szerint³⁾: „*Ad ipsum vero aquilonem partim alii exsurgunt Montes frugiferi vitibus, in quorum radice Monasterium est Eremitarum, Divae virginis sacrum, quam albam Mariam appellant; partim Sicambriae Urbis — reliquiae adhuc cernuntur.*“ Schier Xistus „Buda sacra“⁴⁾ — jában, a 80. lapon egy budai polgár a templom fekvését eképp írja le: „*Templum B. M. V. ist unweith von des Franckl Pölchen mill, alwo rechter Hand auch ein Closter gestanden, hat geheissen Tereigház (Fehéregyház).*“ — A hegyből az egyház mellett kibuzgó vizekről Bél Mátyás⁵⁾ megjegyzi: *Aquae demanarunt fonte gemino. Eorum alter ex pede Montis tam ubere scaturigine salit, ut lacum subtus formet centum(?) plus minus passuum ambitu. Aquarum perennem copiam inde possis existimare, quod passus vix triginta a Capite dejectas molam urgeant.*“

Az írók állításaival pontosan összevágunk az oklevelek: 1389-ben Mária királyné a *Krumhelt-ferdeje* nevű patakocskát, mely a Fehéregyháztól a apáczakolostor felé folyt, már előbb Erzsébet királyné által is nekik adományoztatván, az apáczáknak adja.⁵⁾

A kamarai levéltárban 1411 és 1414-ből elő fordulnak

¹⁾ Kollernél, Hist. Episcopatus Quinqueecl. I. k. 77. l.

²⁾ Act. Paul. Albae Eccles. 1. cs. 2. sz. Másolat.

³⁾ Hungaria, V. Fej. Budáról, 6. §.

⁴⁾ I. h. 181. lap.

⁵⁾ Mon. V. Bud. 18. cs. 38. sz.

eladások szőlőkről, a fehéregyházi szőlőhegyen (most „Petersberg“). ¹⁾

1421-ben Borbála királyné a hévízi pataknál a *Fejéregyház közelében* fekvő malmát az apáczáknak adományozza. ²⁾ Beiktatásuknál a malom a *Fejéregyház ajtaja előtt* levőnek mondatik. ³⁾

1453-ban László király malmot, köházat és elpusztult Curiát adományoz az apáczáknak ugyanazon *egyház mellett*, egy más a felhévízeknél a Budáról a Fehéregyház felé vezető úttól keletre fekvő malommal (most: „Krempel-Mühl“). ⁴⁾

1464-ben Mátyás király az egyháznak a szomszéd forrást ajándékozta, melyet II. Ulászló 1505-ben megújított adomány-levelében a „*kolostor alatt levő forrásnak*“ nevez. ⁵⁾

Perényi Imre nádor és helytartó parancs-levelében 1510-ből, melyet a budai káptalan területén és hegyén levő szőlő tárgyában Ó-Buda város bírása és esküdtjeihez intézett, a prépostság területének határai, melyeket I. Lajos király cseréje folytán 1355-ben adott a káptalannak, következő szavakkal említettnek: „*incipiendo a via quadam, a parte scilicet meridionali, in fine horti Religiosorum fratrum Eremitarum (Pálosoké) apud Albam Ecclesiam supra scilicet eandem Veterem Budam fundatam degentium, ad montem sursum ascendendo, et ab eadem via descendendo ad viam publicam Strigoniensem, et eundo in eadem via ad plagam septentrionalem, usque ad promontorium sive praedium Ewrs vocatum, quidquid scilicet ad plagam occidentalem, via ipsa Strigoniensis includerat — ex integro sibi ipsis (prépost és káptalannak) retinentes et reservantes.*“ ⁶⁾

I. Mátyás király említett 1479-iki levelében pedig ez áll:

¹⁾ Act. Mon. V. Bud. 20. cs. 16., 17., 18. sz.

²⁾ U. o. 21. cs. 23. sz.

³⁾ U. o. 24. sz.

⁴⁾ U. o. 21. cs. 34 és 35. sz.

⁵⁾ Elench: Prot. Budensis.

⁶⁾ Podhradzki névtelen jegyzője. 369. 370. l.

„sita est (t. i. Fehéregyház) in Campo Vért *) vix Milliari uno a Regia (t. i. a pesthegyi vár) distans — et ob frequentiam devotionemque fidelium in omnibus festis Dei Matris, ad eam concurrentium venerabilis et magnae religionis habetur, et olim Parochia erat, nunc in campo sub montibus — fere deserta jacet.“ ¹⁾

Ezekből látszik, hogy a „Fehéregyház“ a zárdával Ó-Budától éjszakra, a békásmegyeri területtel határos, hajdan a prépostsághoz tartozó földön, és pedig egy síkon, melyet Vértmezejének hívtak, szőlőkkel borított halmok (a régi „Fehéregyház“) hegytövében feküdt, hol az egyház ajtaja előtt, balra kettős forrás bugygyan ki, a halom keleti oldalából és a síkon tócsát képez, mely malmot hajt, s a honnan régi időben a patak a kömederben a városba folyt.

Most a tócsa és malom mellett kis ház és kitünő gondadal mívelt kert létezik, jelenlegi birtokos *Schwanfeldernek* csendes nyaralója.

Hírét e helynek, melyet szentségének, a szerzetesek buzgalmának, kik itt magányos életet kerestek, és az ide sereglő nép ájtatosságának köszönt, növelte Árpád, első magyar vezérnek sírja, ki 907-ben e szent épület mellett lett eltemetve, s melyre nézve hogy régiségbuvárok által történt vizsgálatok — mint 1851 és 1861-ben ²⁾ kívánt sikerre vezessenek, szívből óhajtanó.

Tekintve már most e szent épület történetét, Czinár, Fuxhoffer Monasteriologiájának kiadója ³⁾ Kolinovich Gábor Chrónikája nyomán, első lakóinak a templariusokat tartja, kiknek itt a „S. Albae Mariae de Bud.“ neve alatt telepítvé-

*) Ez elnevezés kétségtelenül a Vértés hegylánczától van, mely Esztergamtól Budáig, innen pedig nyugatra Móorig terjed, és nevét Béla névtelen jegyzője szerint (50. Fej.) a németek vértjeitől vette, melyeket ezek III. Henrik császár alatt a magyarokkal megütközvén és megveretvén, futás közben elhánytak, miért is a németek e helyet „Schildbergnek“ nevezték.

¹⁾ Kamarai levéltár i. h.

²⁾ Magyar Értesítő 1851. 27. lap és másutt.

³⁾ II. köt. 164. lap, IV. sz.

*nyö*k („Manseria“) lett volna. Eltekintve ezen véleményről, melyet sem más történetírók, sem okmányok nem támogatnak, egyedül azt tudjuk, hogy I. Mátyás király koráig világi papok kezében volt, kik a plébánosi tiszteletet gyakorlák, a király pedig később a pálosokat helyezte be. A király ugyanis 1479-ben többször említett levelében kérte IV. Sixtus pápát, hogy miután az ottani két káplán többször botrányt okozott, s papok hiányában az isteni szolgálat elhanyagoltatik, legyen szabad pálosokat oda küldeni, ígérvén, hogy javadalmazásukat megfogja javítani.¹⁾ A pápa beleegyezésével e szerzetesek bevezetése 1484-re lett határozva. 1493-ban azonban VI. Sándor pápa rendelkezése a lelkipásztorkodás elvétetett tőlük és máshová ruháztatott át.²⁾

Az itteni remeték, részint javadalmazásul királyi adomány, részint vétel és magánosok hagyományai által több jószágot szereztek.

Így 1494-ben a nekik adományozott, szomszédos *Békásmegyerbe* iktattak be.³⁾

1503-ban Ulászló király Fedémes (Heves) pusztát adja.⁴⁾

1504-ben az ó-budai apácák ellenmondása mellett, bizonyos forrás *) birtokába iktattattak be, mely az országút közepén, az ó-budai királyi vár réteinek kezdeténél fakadt, és *Banyaházának* neveztetett, s melynek felületén régi épületek romjai léteztek.⁵⁾

1505-ben Somi Jósa Thabajd birtokot (Fehérben) aján-

*) E forrás kétségtelenül ugyanaz, mely a majdnem elpusztult úgynevezett „Radlerwirthshaus“ mulatóhely szomszédságában, Újlakon kívül a póstaút mellett, a kis-czelli domb alatti réteken ered és a Dunába foly. B a n a földét illetőleg, mely hajdan a budai prépostság területén létezett, és ezen Banyaháza forrás helyével talán azonos, vesd össze *) alatt az 1. Fej. 3. §. és alább a 8. Fej. 3. §-át.

¹⁾ Annal. Ord. S. Pauli 1663. 252. l. — Kam. levéltár: Act. Paul. Alb. Eccl. 1. cs. 2. sz.

²⁾ Act. Cam. Eccl. és Miscellan. Paulin. irregist.

³⁾ Elench. jur. Paulin. az Eccl. irregi közt.

⁴⁾ Elench Act. Prot. Bud.

⁵⁾ Act. Clariss, Poson. 51. cs. 48. sz.

dékozza a budai káptalan előtt, mit Ulászló király 1511-ben megerősített. ¹⁾

Birtak továbbá a szerzetesek 1511 óta Szolga-Eörsön egy kuriát, melynek Pesti Nagy Péter volt tulajdonosa.

1518 óta, házat Gercsén, 1519-ben a gercsei hegyen szállt, melyet ó-budai lakós, Tolnay Máté a Fehéregyház kápolnájabeli *Maria* oltárának adományozott. ²⁾

1513-ban Karai Szabó Benedek budai polgár, a Fehéregyházban örökös misét alapít a szent Háromság tiszteletére. ³⁾

1517-ben Buchai Illés ó-budai házát örökös misére ajándékozza.

1519-ben Erzsébet, előbb Szabó György, aztán Szakács Miklós özvegye eladandó ó-budai házából 600 frtot hagyományoz a Fehéregyház építésére. ⁴⁾

1521-ben végre Lovas Gellért neje Borbála rétjét a szent-endrei határban 15 aranyforinton eladja. ⁵⁾

Úgy látszik, hogy a pálosok itt 1541-ig megmaradtak, midőn Buda török kézre kerülván, más szerzetesekkel együtt távozni kényszerültek, és Ecsedre (Hevesben) menekülván, hol valamint Kenderesen és Bón is, némely jószágokat birtak zálogban Pasztó György, majd Mikola György özvegye, Klárától, 1549-ben tartózkodtak. ⁶⁾

A hosszas török birtoklás alatt a rendnek nyoma a budai vidéken feledésbe menván, Buda visszafoglalása után minden törekvését jogainak fenntartására irányzá, és 1766. az esztergami káptalan előtt a Zichy grófok, mint adományosok és a kir. fiscus ellen tiltakozott, Fehéregyház és Békásmegyer falu miatt, de sikertelen. ⁷⁾

¹⁾ Elench. Act. Prot. Budensis.

²⁾ A miscellanea Paulin. közt és elench. Prot. Budens.

³⁾ Elench. Act. Capt. Poson.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ U. o. és Prot. Bud.

⁶⁾ Miscellanea Paulin. közt.

⁷⁾ Act. Paul. Alb. Eccl. 1. cs. 49. sz.

Kolostori perjelekül a következőket találtam említve: 1490. Mihály. ¹⁾ 1511. és 1517. Tamás. ²⁾ 1519. Ferencz. ³⁾

6. §.

A SZENTLÉLEKI SZENT JÁNOS-VITÉZEK.

Ó- és Új-Buda területén a hévizeknél a Szent János-vitézeknek három kórházuk állott, melyek közül az ó-budai a „*Szentlélek*“-ről neveztetett. E rend első alapszabályai szerint a betegek ápolását tűzte célul; nevét keresztelő Szent Jánostól vette, kinek védnöksége alatt 1012-ben Jeruzsálemben, közel a Szentsír templomához, odahívott bencések által imaház és szálloda épült, melyben az útasoknak lakást adni, a betegeket ápolni, és a halottakat eltemetni volt kötelesség.

1099-ben a francia születésű Gellért alatt katonai szerzet lett belőle, három fokozatban: voltak ugyanis *lovagok*, kik a zarándokok biztossága és védelméért harczoltak, *világi fraterok*, a betegek ápolására, és *káplánok*, kik az isteni szolgálatot végezték. II. Paschal (1115) és III. Orbán (1187) pápák által megerősítetvén Szent Ágoston szabályait követé. Ruházata fekete volt, nyolczszögű fehér kereszttel. 1308-ban Rhodus szigetét szállotta meg, a honnan 1522-ben a törökök által kiűzetvén, 1530-ban V. Károly császártól Malta szigetét kapta oly kötelezettséggel, hogy a törökök ellen harczoljon, miért is majd rhodusi, majd máltai lovagrendnek is neveztetett. Magyarországra II. Géza alatt jöttek, és a vránai perjel alatt állottak. ⁴⁾

A szentléleki kórház történetéhez kevés adatot szolgáltatnak az okmányok, épen semmit a történetírók. E jótékony intézetnek sem alapítóját, sem alapításának idejét nem tudjuk.

Schier „Buda Sacra“-jában úgy vélekedik, hogy eredetét a „*Saxia*“ (inkább „*Sassia*“) szentléleki papoktól vette, és később lett a rhodusi lovagoknak átadva. Létezett ugyanis

¹⁾ Eccl. Cam. 1. cs. 18. sz.

²⁾ Paul. Alb. Eccl. 2. cs. 1. sz.

³⁾ Miscell. Paul. irreg.

⁴⁾ Czinár Mór, Fuxhoffer Monasterol. kiadója, II. k. 134. l.

Rómában egy társulat, „Confraternitas hospitalis S. Spiritus in Sassia Romae“, melyet III. Incze pápa alapított (1198—1216), segélyül testi lelki bajokban, kitett gyermekek, nyomorútlak és betegek ápolására, és IV. Jenő (1431—1447) megerősített. Tagjai a felvételnél 3 aranyfrtot, azután évenként 1 garast fizettek, melyből 10 tett egy frtot. A római kórháznak más fiók-kórházak voltak alávetve, és pedig Austriában Bécsben és több helyen, Magyarhonban Budán és Esztergam környékén — ide tartozván a pécsi nőtagok is — és Erdélyben. A budai ház „hospitale S. Spiritus de Buda“ majd „hospitale S. Spiritus in suburbio civitatis Budae“ (talán felhévízben, hová az egylet, úgy látszik később átköltözött) név alatt, a bécsi ház perjel és mesterének évenként 2 márka ezüstöt tartozott fizetni.¹⁾

Tudjuk továbbá, hogy a felső hévízeknél, melyek más hévízektől, a mai Császárfürdőtől, különböztek, az Ó-Budától éjszakra eső síkon feküdt, és róla Oláh Miklós 1536 körül ezeket írja: „Supra hoc Oppidum (Ó-Buda) ex eodem tractu est Xenodochium *S. Spiritus*, in quo thermae salutare erumpunt.“²⁾ — Bombardi pedig Magyarország Topographiájában³⁾: „in eadem Veteris Budae plaga paulo supra Oppidum erat *S. Spiritus* Xenodochium, et propinquius alterum de superioribus aquis appellatum (t. i. a felhévízi vagyis szentháromsági kórháztól), quod incolebant Rhodii Crucigeri.“

1337-ben Veydner János és testvére Domokos fél malomkat a szentléleki kórház kertje mellett Loránd grófnak budai polgárnak 220 ezüst markán, a városi tanács előtt, eladják.⁴⁾ E malom másik felét „in Capite aquarum calidarum in vicinitate Ecclesiae S. Spiritus“ ugyanezen Lóránd, mint városi bíró 1347-ben a király és királynénak odaítéli.⁵⁾ Erzsébet királyné pedig 1365-ben az ó-budai apáczáknak adományozza.⁶⁾

¹⁾ M. Tört. Tár, IV. 235—239. l.

²⁾ I. k. V. Fej. 49. l.

³⁾ III. k. X. Fej. VI. §. 181. l.

⁴⁾ Mon. Vet. Bud. 21. cs. 1. sz. Hiteles függő kettős pecséttel.

⁵⁾ Cod. Dipl. IX. 1. 556. l.

⁶⁾ Mon. V. Bud. 1. cs. 12. sz.

1367-ben Lajos király Erzsébet anyjának szüntelen kérésére megengedi, hogy ezen malomnak másik vagyis felső része, mely a szent jános-vitézek felső házánál, *vagyis a hévízforrásnál a szentléleki ház és templom mellett feküdt*, s melynek alsó része mint említettem már az ó-budai apáczáknak volt átadva, Lóránd bírótól megvásároltassék ¹⁾; ez a felső rész később szinte nevezett kolostor tulajdonává lett, mert 1452. a kolostor az egész malom birtokába lett beiktatva. ²⁾

Az Ó-Buda feletti síkon több, egymással szomszédos forrás van, melyek be nem fagynak, és töltések által egy tóvá szorítottván, mind az itt fekvő löporgyár vizigépeit, mind a nem messze fekvő malmokat hajtják. Ezen tó, mint vízgyűjtő azon „*Ortus*“ vagy: „*Caput aquae calidae*“, mely a fennérített okmányokban említetik, és melynél, tanúságok szerint, állott a szent jános-vitézek *szentléleki* kórháza és temploma. ³⁾

Ezen kétség kívül római eredetű mű úgy látszik, a Fehéregyháztól jövő patakot is felfogta, és megsziporítván — Béla névtelen jegyzője szerint — a kömederben a városba vezette; mai nap pedig csak malmokat hajt.

Ezen forrásokon kívül, melyek hihetőleg a betegek gyógyítására használtattak, bírtak még a johanniták házuk környékén egy *hideg forrással* is, az abból fakadó patakka, mit 1494-beli iktatásuk bizonyít. ³⁾

Bírtak továbbá még *Szentandrásfalván* egy malmot, melynek felét 1346-ban Jogist Chrastus rendbeli tag, nemes és vitézlő Teutuschnak 25 aranyforintért elzálogosított. ⁴⁾

Az övék volt a szomszéd *Pazonduk* pusztja malommal, melynek birtokából azonban — miután 1417-ben a nyulak-szigeti szentmihályi prépostság, mely még IV. Bélától nyert

*) Ismét téved Haeuffler Buda-Pest II. 53. l. mellékelt térképen, midőn e kórházat a Dunapartra, az ó-budai sziget északi szélével szemben, Árpád sírját pedig — mely a Fehéregyháznál keresendő — a löporgyár alá helyezi.

¹⁾ Cod. Dipl. IX. k. 4- 43. l.

²⁾ M. V. Bud. 21. cs. 33. l.

³⁾ Mon. V. Bud. 21. cs. 40. sz.

⁴⁾ N. R. A. 859. cs. 100. sz. Ered.

adomány alapján jogot tartva, a szent-jános vitézek tiltakozása mellett, újra beiktattatott, úgy látszik kiestek ¹⁾; és tulajdonúl birtak még réteket és szántóföldeket az ó-budai határban. ²⁾

Mily sort érte még e kórházat, mikor pusztult el? ki nem nyomozhattam. Tudjuk azonban néhány főnökének, kiket „Rector“-nak neveztek, nevét; úgymint:

1449 és 1452-ben volt Bertalan. ³⁾ 1483. Deák (Litteratus) Jakab. ⁴⁾ 1494. Eötvös Mátyás, budai polgár ⁵⁾; a templomban plébánus pedig 1515-ben János volt. ⁶⁾

7. §.

MARGIT SZÜZ ÉS VÉRTANÚ PLÉBÁNIÁJA ÉS TEMPLOMA.

Ezen templom, eredetéről s alapítójáról, források hiányában, semmi bizonyosat sem mondhatni; Schier „Buda Sacra“-jában 79. lapon az ó-budai prépostokat tartja kegyúrainak; az egy kétségtelen, hogy már I. Lajos király előtt létezett, mert a többször érintett 1355-iki cserelévelben ezek fordulnak elő ⁷⁾: „quod in ea ciuitatis ipsius parte, quae nobis cessit, Ecclesiam Parochialem de novo constituendi, aut de Ecclesia Beatæ Margarithæ, quæ ibi existit, Parochialem deligendi habeamus facultatem, cuius Plebanus per Nos præsentatus et per Praepositum institutus, iura Parochiae, quoad jus firmandi et alia Ecclesiastica Sacramenta ministrandi, eo modo, quo Plebanus Montis novi Pestiensis, possit exercere, sed autem in ipsam Ecclesiam, nec non Plebanum, ac Cives seu hospites Nostros, causas speciales audiendo, et modo debito terminando praedictus Praepositus eam Jurisdictionem exercebit, quam Strigoniensis Archiepiscopus quoad Plebanum et Civitatem novi Montis Pestiensis exercere consuevit.“

¹⁾ Cod. Dipl. X. 5. 831. l.

²⁾ Podhradezki, Buda-Pest 13. l.

³⁾ Eccl. Cam. 46. cs. 7—9. sz.

⁴⁾ U. o, 19. sz.

⁵⁾ Mon. V. Bud. 21. cs. 40. sz.

⁶⁾ Podhradezki i. h.

⁷⁾ Miller i. h. 17. l.

Ezekből kitetszik, hogy Szent Margit temploma Ó-Buda azon részében, mely Lajos királynak lett átengedve, vagyis az újonnan alakult királynői városban feküdt, és valószínűleg a király által, ki a kijelölési jogot magának fenntartá, plébánia egyházzá emeltetett; a joghatóság a plébános felett a helybeli prépostot illetvén.

1451-ben Péntek Mátyás, ó-budai polgár és az apácák bírāja ugyanott, végrendeletet alkot, melyben, többek közt Szent Margit egyházának építésére 10 aranyforintot hagy. ¹⁾

Ezen egyház plébánosai voltak: 1401 és 1416. Ferencz ²⁾; 1451. György. ³⁾

8. §.

A SZENT FERENCZ-RENDŰ MINORITÁK KLASTROMA.

Ezen a kapistrani provinciához tartozó kolostor és templom építéséről Schier i. h. mélyen hallgat, Csevapovich ⁴⁾ pedig 1301-re teszi, és a lakosok összeadott alamizsnáiból épülvén fel, a rend leghíresebb klastromáihoz számítja, mert a Gonzaga és a Pázmánféle zsinatfüggetlenség szerint itt tartották 1317, 1357, 1462, 1465, 1469, 1497, 1523 és 1525-ben a provincialis káptalanokat.

E kolostor úgy látszik Ó-Buda város északi határán állott Lajos 1355. oklevelének következő szavai szerint ⁵⁾: „venit ad *lapidem perforatum*, qui est juxta Molendinum Cruciferorum Ecclesiae S. Spiritus — *abinde versus meridiem permurum dirutum* („lapis perforatus“ és „murus dirutus“, a római vízvezetés), — et abinde pervenit ad metam terrae ad *murum Curiae fratrum Minorum*, cujus porta respicit versus Ecclesiam Albam Beatae Virginis.“

A kolostor ezen fekvésének megfelel 1350-ből az örök-vallás, mely szerint Váchi János, ó-budai polgár telkét „ante

¹⁾ Act. Mon. V. Bud. 19. cs. 20. l.

²⁾ Cod. Dipl. X. 4. 63. l. és Mon. V. Bud. 20. cs. 21. sz.

³⁾ M. V. Bud. i. h.

⁴⁾ Recensio observ. Minor. Prov. S. Joann. a Capistran. 199. l.

⁵⁾ N. R. A. 859. cs. 2. sz. 1. §. és Miller i. h. 22. l.

Clastrum hoc b. Francisci Confessoris habitum“, János mester, budai ör-kanonoknak 28 frton örökjoggal eladja.¹⁾

Magánosok kegyes adományai és az egyháznak tett ajándékozásokról ezeket olvasom:

1390-ben Kose, néhai Petermann bírónak fia, ó-budai házát és szöleit a Fehéregyház körül, Kis-Kerekeden és a „Vis“-hegyen, nem különben malmát a hévízeknél *Szentlélek* körül, neje Katalin és Dorottya leányának, apáczának, ezek halála után pedig Anych kolostor főnöknő és maga nővére Margitnak hagyja életfogytiglan való bírtoklásul, oly hozzáadással, hogy minden évben, Karácsony előnapján *Szent Katalin* kápolnájában, a *ferencziek kolostora mellett*, mise mondassék, és a barátoknak minden évben egy hördő (tunella) bor járjon.²⁾

1451-ben a budai káptalan előtt az ó-budai apáczáék és néhai Péntek Mátyás, végrendeleti végrehajtói közt egyesség jött létre, mely szerint a *Pétermann, Nádas és Kerekedi* szölők és az ó-budai ház az apáczáknak engedtetett át, ezek pedig a végrehajtóknak az új-budai külvárosban a „*Krisztus testének*“ kápolnája közelében fekvő házat hagyták, a hagyományok teljesítésére és nevezett Péntek által az ó-budai ferences kolostornak hagyott 10 frt. kifizetését átvállalják.³⁾

Ezen barátoknak kötelességei közé tartozott VI. Incze pápának 1358 és 1359-ki rendeletei szerint az ó-budai clarrissáknál misézni, és a szentségeket kiszolgáltatni, a meghalt barátok pedig — mert talán egyházukban saját temetkezési helyük, szokás ellenére, nem volt — az apáczáék sírkertjében temetkeztek.⁴⁾

A mohácsi csata után a város a török által feldúlván, a barátok *Pozsonyba* menekültek, és onnan, nem igen látván biztosnak a viszonyokat, soha többé vissza nem tértek, kive-

¹⁾ Monial. V. Bud. 18. cs. 7. l.

²⁾ Mon. V. Bud. 19. cs. 23. sz. Eredeti függő pecs., a budai káptalanak 1454-ik átiratában.

³⁾ U. o. 20. cs. 27. sz. Hit.

⁴⁾ Cod. Dipl. IX. 3. 58. l. és 7. 170. l.

vén egy gyóntatót társával, ki a visszamaradt apáczáknak lelki ügyei végett visszahagyatott. ¹⁾

9. §.

A TRINITÁRIUSOK TEMPLOMA ÉS KLASTROMA.

I. Lipót győzedelmes fegyverei által a török az országból kiűzetvén, és a béke helyre állván, az 1209-ben alapított trinitarius vagyis a Szentháromságról nevezett, a foglyok kiváltására alakult rendnek tagjai („ordo discalceatorum St. Trinitatis de redemptione Captivorum almae Provinciae S. Josephi“) Magyarországba, és a Zichy grófok jámbor bőkezősége által Ó-Budára is eljutottak.

Vásonkeői gróf Zichy Péter, ki az ó-budai uradalmat megszerezte, a régi, kiváltságaitól megfosztott és mezővárossá süllyedt Ó-Buda város határában 1724-ben, a nyugatra eső dombra az úgynevezett máriaczei kápolnát építtetvén, özvegye Székesi Bercesényi Zsuzsánna, Miklós fia beleegyezésével 1738. mart. 20. a trinitarius-rendnek alapítvány levelet állított ki, mely szerint annak a városban lakóházat, a mondott dombon pedig templom és kolostorra helyet jelölt ki, és a kápolnát a *boldogs. Szűz képével* és minden készletével átadta oly kötelezettséggel, hogy hetenként az e célra tett 5000 ftos alapítványért két misét mondjanak. Ehhez járult még a grótné 12,000 ftos alapítványa három pater számára, melyhez az érsek és III. Károly király is beleegyezését adta. ²⁾

1749-ben említett gr. Zichy Miklós a régi residenttiát Ó-Budán, nem messze grófi palotájától, Jakoschitz József házával kapcsolatban részben saját költségein kiépíttetvén, minden adózástól menten a trinitariusoknak adományozza, kiknek — mint említők — már anyja adta volt, és a kik ott is laktak. ³⁾

Egy másik fiók lakhelye a trinitariusoknak volt Makos Mária, („Maria Eichel“) a budakeszi határban, egy erdős völgyben, közel a faluhoz, melyet a gróf 1748. jan. 4. ala-

¹⁾ Csevapovich i. h.

²⁾ Act. Trinit. 1. cs. 1, 2, 8. sz.

³⁾ U. o. 14. sz. Ered.

pított, átadván a szerzeteseknek, a fa kápolnát a boldog Szűz képével, és tért templom és lakhely építésére, utalványozván egyúttal évenként 36 akó bort, ugyan annyi mérő búzát, és kétszerest és egy mázsa vaját.¹⁾

Ezen rendnek, mely fehér ruhát, mellén vörös és kék kereszttel viselt²⁾, főnökei „Praesidens“ vagy „Minister“ alsóbb tagjai „Consiliarius“, mások ismét „Redemptor“ nevet viseltek. Ilyenek az ó-budai kolostorban voltak 1753. *Sándor „a Regibus“*, az ó-budai ház főnöke (praesidense).³⁾ 1765. *Engelbert*, „a matre Dei“, minister, ki Illaváról jött.⁴⁾

A trinitariusok 1783-ig maradtak kolostorukban, midőn II. József a rendet eltörölte; tágas és pompás székhelyük 1786-ban a katonaságnak 52,805 frt 53 kron átengedtetvén, napjainkban rokkant vitézeknek szolgál lakhelyül. Fióktelepükön „Makkos Marián“ csak a templom romjai látszanak még, a honnan a bold. Szűz képe Budakeszre vitetett, s oldalába egy kis kápolna van építve. A kolostor birtokát, gyümölcsösével, egy új parasztházzal és korcsmával, hova a budai nyaralókból a lakosok el szoktak járni, egy budakeszi lakos szerezte meg.*)

10. §.

SZENTJAKABFALVA („VILLA S. JACOBI“) TEMPLOMÁVAL.

Alább felhozandó okmányok szerint e falu Ó-Budától délre feküdt, a királynői várnak tartozéka, és városának mintegy külvárosa volt; körülbelül a mai *Szűz Mária* egyháztól kezdve a császárfürdőig terjedt, és így a mai „Új-lak“ („Neustift“) külvárosnak majdnem egész területét elfoglalta.

Régente itt Szent Jakabnak temploma állott, melyről

*) Ezen a kamarai levéltárnak okmányain alapuló leírás mellé olvasd még e tárgyú kissé eltérő értekezést a M. Acad. Értesítőben 1851. 24—26. l.

¹⁾ Act. Trinit. és 8. 12. sz.

²⁾ Bonani, Cathalog. ord. relig. II. k. 88. 89. sz.

³⁾ Act. trin. Sarospat. 2. cs.

⁴⁾ Act. Trin. Illav. sub. A. köt. 2. cs. 27. l.

IV. Béla király 1269. kegyelem-levelében, melyben az ó-budai káptalan által bitorolt tizedeket, jelesen pedig ezen templomnak járóit is, a veszprémi püspökségnek visszaadja — következőleg emlékszik: „Ecclesiam etiam (Sz. Jakabé) prope aquas calidas, quam quidam Aulae Majestatis nostrae Clerici, defensione nostrae potentiae, in exemptam nisi fuerint erigere Plebaniam, et tributum unius ponderis, quod a singulis tunnellis vini de Buda deferendis dari consuevit Eidem Ecclesiae.“ ¹⁾ E szerint ha nem is a templomot, legalább a plébániát a király udvari papjai alapíták.

Ezen templomnak, melyről II. Pius pápa 1464-ki bullájában ²⁾ mint plébániáról és az esztergami érsek alatt állóról történik említés, fekvését I. Lajosnak 1355-ki oklevele ekkép írja körül: „Prima meta incipit a parte orientali ultra partem Danubii ab angulo Claustri Sanctae Clarae (helyesebben Mariae) de insula leporum, et sic procedendo et transeundo Danubium versus partem occidentalem venit ad ripam ipsius Danubii ad duas metas lapideas, quarum una separat Budae veteri et altera villae Sancti Jacobi Apostoli, et abinde — venit ad quemdam lapidem rotundum in superiori parte dictae Ecclesiae S. Jacobi, juxta viam, per quam de nova Buda itur in veterem Budam.“ ³⁾ E leírás megfelel II. Lajos király 1524-iki oklevelének ⁴⁾, és egy más adatnak, hol egy bizonyos budai polgár szerint: „Templum S. Jacobi ist vor die sem gestanden ausser des Kaisers Badt, wo nunmehr ein rothes Kreutz aufgestellt ist, vnter Altofen.“ ⁵⁾ Szent Jakab egyháza tehát, ha a b. Szűz templomától a nyulakszigetén egyenes vonalban nyugaton a Dunán — mely folyam közepén volt a határ, a szigetbeli apácák és a budai káptalan birtokai közt — átkelvén, a hegyek tövéig ment az ember, körülbelül azon a helyen feküdt, hol most az újlaki templom fekszik, és hajdan Ó-Buda és Szent-Jakabfalvának határa volt.

Hogy Szent-Jakabfalva az ó-budai királyi várhoz tarto-

¹⁾ Jesuit. Bud. 9. cs. 7. sz.

²⁾ Schier „Buda Sacra“ 66. l.

³⁾ N. R. A. 859. N. 2. §. 1.

⁴⁾ Miller 25—33. II.

⁵⁾ Schier i. h.

zott, világosan kitűnik I. Károlynak 1339-ből való kegyelemleveléből, melyben Loránd budai polgárnak a Szentlélek egyháza körül a felső hévízforrásnál fekvő felső kerékmalom felét „nomine Juris Castri Vetero-Budensis captivando“, a Szent-Jakabfalvához tartozó „Hévízfeő“ nevű üres malomhelylyel, Szent-Jakabfalvának fizetendő évenkénti félforintért visszaválthatólag ajándékozza. ¹⁾

Az ó-budai vártól való ezen függésnek egy másik példáját mutatja II. Ulászló királynak 1507-ben kelt oklevele, melyben Ragusai István budai polgár és neje Margitnak, a királyi gyermekek dajkájának házáat „in villa Zenth-Jakabfalva ad Castrum rég. Vet. Budense pertinente“, a Szent Jakab egyházával szemben, minden adózástól felmenti, és korcsmáltatási jogot enged. ²⁾

Tudva van I. Lajos király jóváhagyásából 1366-ban, hogy Szent-Jakabfalván vám létezett, mely az 1352-iki királyadomány szerint az ó-budai apácák jövedelmeihez tartozott, tőlük azonban elvétetett, és az ó-budai várhoz, a királynő jogaihoz csatoltatott. ³⁾

1295-ben Tamás, Tamás hévízi polgár fia, szöllejét a szent-jakabi Ujmal szőlőhegyen ó-budai Lászlónak eladja. ⁴⁾

1344-ben Magyar Pál mester többek között Erzsébet leányának Buda melletti szent-jakabfalvi szöllejét is elajándékozza. ⁵⁾

11. §.

Ó-BUDA VÁROS TANÁCSA ÉS BÍRÁI.

Az egész ó-budai terület az odavaló Szent Péterről nevezett prépostságot uralván I. Lajos király alatt két részre oszlott, az egyik a prépostságé maradt, a másik a királyé lett, mely utóbbi, miután az odatartozó vár minden

¹⁾ Monial. V. B. 21. cs. 2. sz. Eredeti pecsétny.

²⁾ Podhradezki, Buda és Pest, 43—45. l.

³⁾ Monial. V. Bud. 22. cs. 12. és 16. sz.

⁴⁾ Kamarai levélt. Fejér, Cod. dipl. VIII. 3. 250. l.

⁵⁾ Monial. V. Bud. 29. cs. 21. sz.

járáulékaival Erzsébet anya-királynénak adományoztatott, „*királynő városának*“ neveztetett.

Mindegyik rész külön tanácssal bírt, mely bíróból és négy esküdttől állott, mert a tanácsi kiadványok homlokán majd olvassuk „N. Judex Vetero Budensis“, majd „N. Judex Civitatis reginalis.“ A pecsét, melyet e város bírák használtak, többnyire fehér viaszra nyomva selyem zsinagon függött, ritkábban lett az okmányokra, kívül vagy belül, fehér vagy zöld viaszban kinyomva. A nyomás ugyanaz mindegyiknél; mennyiben különbözött a felírás? azt meg nem határozhatom, mert a hány kezemben volt, mind igen meg volt rongálva.

A függő pecsét leírása a következő: + S vagy SICILLUM + CIVITATIS * VETERI * BVDENSIS. Egy vár tárt kapúval, közepén toronynyal, az épület tetején jobbra háromszögletű kétféle osztott paizs, az Anjouk gerendái és liliomát, balra pedig hasonló paizs a szárnyait kiterjesztő lengyel sast tünteti fel, az egyik paizs felett liliom, a másik felett sas lévén szemlélhető.

Helyén lesz itt az ó-budai tanács által e pecsét alatt kiadott némely magánadás-vevéseket elsorolni:

1395. Péter, Bertalan fia, ó-budai házát Jakabnak Sunugi Balázs fiának 100 frton örökös joggal eladja.¹⁾

1413. György, Borosjenei János fia ujonnan ültetett szöllejét a Fehéregyház alatti hegy alatt Gergely új-budai pék és nejének préházzal együtt 16 kis forinton eladja.²⁾

Ugyanazon évben Katalin, Biró Ferencz leánya és István mészáros neje Felwpaz szöllejét, az ó-budai *kerekedi* szöllehegyen Alsáni Bánfi Gergely özvegye Annának örök áron eladja.³⁾

1415. Zala Mihály szöllejét az ó-budai *Zekmál* szöllehegyen Pomazi Chyko mester leányának Zsuzsánnának eladja.⁴⁾

¹⁾ Mon. V. Bud. 18. cs. 44. sz. Hit. alak. függő pecs.

²⁾ U. o. 20. cs. 18. sz. Ered.

³⁾ U. o. 20. cs. 19. sz.

⁴⁾ U. o. 20. cs. 20. sz.

1445-ben Kiss Tamás ó-budai polgár kerekedi szöllejét 10 aranyfrton Péntek Mátyásnak eladja. ¹⁾

1476-ban Hidegh Benedek fi- és nővéreivel ó-budai házát a piacon, északra Futhamoth Péter házai és telkei, délre Fodor Pál, hajdani városhíró szomszédságában fekvőt, Gábor egri püspöknek 200 magyar forinton eladja. ²⁾

1521. Miskolczy Ambrus szöllejét a *megyeri* határban egy másért a *kerekedi* hegyen az ó-budai apáczákkal kicseréli. ³⁾

Nem csekély fényt áraszt az ó-budai polgári életre I. Lajos király alatt Erzsébet anya-királynénak 1369. a helybeli bíró és esküdteknek szóló kegyelem-levele, melyben rendel, hogy semmi idegen a héten át (kivéven pénteket, „*exceptis feriis quintis*“, mely nyilvános és közvásárnap volt), húst árulni ne merjen, a székkal bíró mészárosok pedig azon áron, melyen Budán adták, húst vágni és évenként a királyné udvarának három, az ó-budai várnagynak pedig egy mázsá faggyut adni tartózzanak. 1404-ben a tárnok mester által az ó-budai apáczák számára, kikre a három mázsára való jog szállott, és végre az ó-budai káptalan által is kiadva 1493. ⁴⁾

Látjuk ebből, hogy Ó-Budán minden pénteken volt hetivásár, hogy mennyi faggyut kellett a mészárosoknak a királynéi udvar és várnagy számára szolgáltatni? mely kedvezményben később az apáczák is részesültek.

Ó-buda város bírái.

1369. Győri Mihály ⁵⁾; 1395. Zalai Benedek ⁶⁾; 1401. Serfar György ⁷⁾; 1411—13. Budai János ⁸⁾; 1415. Nikus

¹⁾ Mon. V. Bud. 20. cs- 25. sz.

²⁾ N. R. A. 605. cs. 27. sz. Hit.

³⁾ 20. cs. 29. sz. Hit.

⁴⁾ Mon. V. Bud. 19. cs. 1. sz. Hit. pecs. alatt.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ Ugyanott 2. sz.

⁷⁾ U. o. 19. cs. 3. sz.

⁸⁾ U. o. 20. cs. 17—19. sz.

(Miklós ¹⁾); 1418. György ²⁾); 1420. Nykus ³⁾); 1425. Gál ⁴⁾); 1425. Balázs György ⁵⁾); 1427. Márton, Timár (Pellifex) ⁶⁾); 1434. Chelby Domokos ⁷⁾); 1439. Tolvay Dénes ⁸⁾); 1445. Zanthai Péter ⁹⁾); 1449. Perbári Fábian ¹⁰⁾); — Fodor Pál ¹¹⁾); 1476. Erdélyi János ¹²⁾); 1510. Zalkai deák László (litteratus) városi kormányzó ¹³⁾ és Nyéki Bálint, bíró ¹⁴⁾); 1528. Váczy Tamás, bíró. ¹⁵⁾

A királynéi város bírái.

1375. Zambo Miklós, várnagy és bíró ¹⁶⁾); 1493. Deme-
ter Antal ¹⁷⁾); 1493, 1510, 1517, 1521. Futhamóth Gergely. ¹⁸⁾

¹⁾ Mon. V. Bud. 20. cs. 20. sz.

²⁾ Clariss. Poson. 51. cs. 27. sz.

³⁾ M. Vet. Bud. 19. cs. 14. sz.

⁴⁾ U. o. 16. sz.

⁵⁾ Cod. Dipl. X. 6. 768. l.

⁶⁾ U. o. X. 8. 607.

⁷⁾ M. V. B. 20. cs. 22. sz.

⁸⁾ Tud. Gyűjt. 827. VII. 76. l.

⁹⁾ M. V. B. 20. cs. 25. sz.

¹⁰⁾ U. o. 19. cs. 19. sz.

¹¹⁾ N. R. A. 605. cs. 27. sz.

¹²⁾ U. o.

¹³⁾ N. R. A. 859. cs. 2. sz. 7. §.

¹⁴⁾ Knauz, a bud. kápt. reg. 69.

¹⁵⁾ U. o. 123.

¹⁶⁾ M. V. B. 20. cs. 11. sz.

¹⁷⁾ Podh. Buda és Pest 39. l.

¹⁸⁾ Tud. Gyűjt. 1827. VII. 75; N. R. A. 859. cs. 2. sz. 7. §. —
M. V. Bud. 20. cs. 29. sz. — Knauz i. h. 111. sz.

II. FEJEZET.

FELHÉVÍZ,

MEZŐVÁROS.

1. §.

A SZENTJÁNOS VITÉZEKNEK A SZENTHÁROMSÁGRÓL NEVEZETT CONVENTJE ÉS EGYHÁZA.

A második hely, hol Budán a szentjános-vitézek kórházzal, templom és conventtel bírtak, a felhévizek alsó részén (a felső részen e rend szentléleki kórháza állott) volt, mely a jelenlegi császárfürdő, Budaváros és Újlak határán, nevezetes látogatottsága és gyógyereje által. — Helyesen mondja Oláh ¹⁾: „Paulo longius (t. i. Ó-Budától) est aliud Oppidum *S. Trinitatis*, quod hungarice *Felhévíz* vocatur, collegiata Ecclesia et thermis eleganti domo conclusis, pariter inclytum.“

E mezőváros a fürdőktől kezdve délre Budaváros azon faláig terjedt, mely annak a Dunára eső alsó részét vagyis a vízi-várost körülövezte; magában foglalta tehát a mai Országút nagyobb részét, és jóllehet e szomszédsága miatt a XIV. és XV. században pest-újhegyi vagy budavári külvárosnak neveztetik ²⁾, mégis attól független volt, saját tanácscsal és II. Ulászló által adott különös jogokkal bírt. Pecsétje három lilomot tüntet fel, és említést találunk „felhévízi biróról.“ ³⁾

Mikor és ki által telepítettett a rend a budai területre? okmányok hiányában nehéz meghatározni; valószínűleg ha

¹⁾ Monum. I. 10. l.

²⁾ Pray Hierarch. I. 41.; Act. Eccl. Cam. 55. cs. 27. sz. — Koller Epp. Quinqu. IV. k. 62—67. l.

³⁾ Podhr. Buda és Pest, 43, 46—49. l.

nem II. Géza alatt, ki az országban legelőször alapított a jános-vitézeknek házat Fehérvárott, és utóbb Esztergamban¹⁾, annak közvetlen utódjai alatt, tehát a XII. század végén, történt.

A jános-vitézek a „Szent háromságról“ nevezett conventen kívül mint a tudós Schier helytelenül tartja²⁾, még ker. Sz. János templomát is bírták, mely, mint mondja, vagy általuk vagy számukra építtetett, miért a budai convent majd ker. sz. János, majd a sz. Háromságról neveztetett.³⁾

A jános-vitézek birtokairól mitsem tudni, még az sem tűnik ki az okmányokból, vajjon gyakoroltak-e valami joghatóságot a lakosokon. Bizonyos mégis, hogy e kerületben a a szállódezősmát, nem különben a *piacson és réven, a száraz és vízivámost* bírták és a nyulakszigetbeli apácák háborgatásai ellenében magukénak tarták. Ezen apácák ugyanis a hévízeknél Kun László király adományából palotákat, malmot, fürdőt és szőlőket bírtak.

Ily pernek példája az egyesség, melyet 1277-ben a kórház-főnök és az apácák 8. felhévízi curialis telek végett, melyeket az apácák nevezett király adományából bírtak, és a *szenstháromsági egyház és convent dézsmái, jelesen a két fél közt vitás bordézsmá tárgyában* kötöttek, a melyben ezek az apácáknak átengedettek. 1347-ben kegyelem-levél alakban kiadva.⁴⁾

A *bordézsmára* nézve még meg van Tamás esztergami érseknek, mint választott bírónak ítélete 1316. a szentháromsági jános-vitézek és főnöküknek perében a szigeti apácák ellen, a bordézsmának követelése miatt a szentjános-vitézek birtokán, mely VIII. Bonifác pápa kiváltságosító bullája folytán, az apácák felmentésével végződött, — 1464-ben az ország bírái által hiteles átiratban kiadva.⁵⁾

Nem csekélyebb fontossággal voltak a szentháromsági keresztesek és a szigetbeli apácák közt a versenygések a

¹⁾ Czinár, i. h. II. 137 és 148. l.

²⁾ Buda Sacra, 75.

³⁾ Czinár, i. h. 145. l.

⁴⁾ Act. Clariss. Poson. 57. cs. 15. sz. Hit.

⁵⁾ U. o. 42. cs. 8. sz. — Mon. V. Bud. 15. cs. 8. sz.

vásárpénz, a *dunai révvám* és telkek elfoglalása miatt. Így 1337-ben az apácák eltiltják Jakab főnököt (*Praeceptor*) és a johanniták conventjét a felhévízi révvám szedésétől, mely őket illeti, és erről Péter szerémi püspök mint királyi káplán és kancelláriai titkár nekik bizonyosság-levelet ad 1428. ¹⁾

1429-ben az esztergami káptalan jelentése Zsigmond király parancs-levelére *Csetneki* László, a felhévízi szentjános-vitézek kormányzója által a nyulakszigeti apácák emberein és jószágain elkövetett erőszakoskodások végett indítandó vizsgálat tárgyában. ²⁾

1432-ben a váczy káptalan vizsgálatot tart a felhévízi, az apácák tulajdonához tartozó nyolcz jobbágy teleknek, és egy udvarháznak nevezett *Csetneki* László általi erőszakos elfoglalása és a jobbágyoktól a szokott tartozásoknak erőszakos módon való kicsikarása tárgyában. ³⁾

1497-ben hasonló vizsgálat történt az apácák javára, János néhai szentháromsági főnök ellen a Buda város kapuinál vásárkor szedetni szokott és az apácákat, illetve *vám* erőszakos elfoglalása és *Oszvald*, zágrábi püspök, akkori előljáró által leendő visszaadása tárgyában. ⁴⁾

A jogaikat makacsan védő apácákkal való ezen pereken kívül, az esztergami káptalan is igényelte a *vámszedési jogot*, mert egy 1493-iki jelentés szerint a káptalan említett *Oszvald* zágrábi püspök, mint „a budai felhévízi szentháromsági prépostság kormányzója“ és az ottani kanonokok ellen pert indított, mert meg nem engedték, hogy felhévízi birtokuk előtt, a dunai kikötőnél a káptalan vám sorompót állítson. ⁵⁾

A szentháromsági konvent előljáróit kezdetben kórházi *mestereknek*, conventi *perjelek* és *praeceptoroknak*; mióta pedig I. Zsigmond a már I. Károly alatt hiteles helyet, *prépostsággá* emelte kanonoki karral „*kormányzók*“ és „*prépostok*“-nak nevezték, kik közül az utolsó *Posgay* János boszniai püspök volt 1629-ben; ez óta a prépostok jövedelmei Pázmán által

¹⁾ Mon. V. Bud. 25. cs. 13. sz. Ered.

²⁾ U. o. 8. cs. 20. sz. Hiteles.

³⁾ Clariss. Poson. 52. cs. 24. sz. Hit. alak.

⁴⁾ U. o. 57. cs. 42. sz.

⁵⁾ M. V. Bud. 23. cs. 19. sz. Hit. alakb.

a nagyszombati Szent Istvánról nevezett papnövelde alapítására lettek fordítva. ¹⁾

A mezőváros történetéhez tartozik 1440-ben I. Ulászló zavaros korában azon nevezetes esemény, melyet Bonfini ²⁾ következőleg ír le: „Zechi Tamás, Dénes esztergami érseknek testvére, ki Erzsébet özvegy királyné pártján állott, és Komárom királyi várat őrzé vakmerősége által elkapatva, a királyt megvetve Budát merte háborgatni. Ó-Budához érven, Új-Budának azon külvárosát, mely a hévízeknél fekszik és magyarul Felhévíznek neveztetik, késedelem nélkül megtámadta; épületeit felgyújtá, az ellentállókat legyilkolta és a lakosság ellen sok kegyetlenséget követett el.“

Élt-e a szentháromsági keresztesek conventje saját pecséttel? épen nem tudatik; mert a kamarai levéltárban található valamennyi kiadványán az esztergami szentistváni johannita convent pecsétje látható, majd függve, majd lenyomatban. Oka, úgy látszik, ennek a szoros függés volt, melyben az előbbi convent az utóbbtól állott, sőt több főnök, mint Vilmos (Guilermus), Péter, Csetneki László, János az esztergami convent mellett még a budainak is előjárója volt. A pecsét körirata és képe a következő: + S. FRATRIS. DOMUS. HOSPITALIS. SCI. REGIS. HVNGARIE. Egy szent (talán kereszt. János) togában, hajadon fővel arczczal szemközt áll s baljában könyvet tart.

Ide csatolok néhány magán bevallást, melyek e pecsét alatt a felhévízi és az esztergami convent előtt történtek.

1312-ben Miklós, András fiának bevallása, felhévízi háztelkét *Bechey* Imrének egy markáért elzálogosítván. ³⁾

1317. Arinka, *Thegus* Péter özvegye ugyanottani háztelkét Pál, *kezui* plébánosnak két markán eladja. ⁴⁾

1319. István *Kunchlin* fia és neje Seba a hévízeknél fekvő udvarházukat szőlőjükkal *Bechei* Imrének négy márka ezüstön eladják. ⁵⁾

¹⁾ Schier, Buda Sacra 74. l.

²⁾ Dec. III. lib. IV. 333. l.

³⁾ N. R. A. 860. cs. 4. sz. Hit.

⁴⁾ U. o. 5. sz. Hit.

⁵⁾ U. o. 7. sz. Hit.

1322. Mihály, János fia Ó-Budáról és Erzsébet előbb György fördös, később nevezett Mihály neje, ugyanazon hévizeknél fekvő udvarházuk és szőlőjüket említett *Bechey* Imrének ugyananyi márka ezüstön eladják. ¹⁾

1327. *Felkezüi* Péter és neje a hévizeknél fekvő háztelküket ugyancsak többször említett *Bechey* Imrének három márka ezüstön eladják. ²⁾

1329. *Luchasy* az *Újmál*-hegyen levő szöllejét és felhévizi mészárszékét *Bechey* Imrének 43 markán a szentjánosvitézek esztergami, *Szent Istvánról* nevezett conventje előtt eladja. ³⁾

1475. Jánosnak, esztergami és felhévizi szentháromsági prépostnak bizoyitványa *Csetneki* János számára, hogy a prépostság javait érdeklő okmányokat visszaadott. ⁴⁾

Végül említésre méltó, hogy a szentháromsági kórház előljárói Zsigmond király idejében *Visegrádon*, a királyi palotától nyugatra házat birtak. ⁵⁾

A szentháromságról nevezett convent perjelei és prépostjainak névsora.

1277. *Vilmos*, (Guilermus), a felhévizi és esztergami johanita-háznak mestere ⁶⁾; 1267—78. *Bernát*, perjel ⁷⁾; 1281. *Márk*, perjel ⁸⁾; 1286. *Bank*, perjel ⁹⁾; 1290. *Miklós*, perjel ¹⁰⁾; 1295. *György*, perjel ¹¹⁾; 1296. *Márk* ¹²⁾; 1297. *Jakab* ¹³⁾;

¹⁾ N. R. A. 8. sz. Hit.

²⁾ U. o. 10. sz. Hit.

³⁾ U. o. 12. sz. Hit.

⁴⁾ U. o. 1556 cs. 29. sz. Ered.

⁵⁾ Cod. Dipl. X. 5. 302. és 304. ll.

⁶⁾ Mon. Poson. 57. cs. 15. sz.

⁷⁾ Cod. Dipl. V. 2. 474. l.

⁸⁾ Györ: Tört. s reg. füz. III. 301. l.

⁹⁾ Magy. Sion III. 650. l.

¹⁰⁾ Mon. V. Bud. 20. cs. 1. sz.

¹¹⁾ N. R. A. 860. cs. 1. sz.

¹²⁾ U. o. 321. 9. sz.

¹³⁾ Cod. Dipl. VI. 2. 80. l.

1301. *György*¹⁾; 1303. *Márk*²⁾; 1305. *Jakab*³⁾; 1312. *Féter*⁴⁾; 1316. *Miklós* mester⁵⁾; 1317—1319. *György*, perjel⁶⁾; 1323. *Miklós*, perjel⁷⁾; 1324—29. *György*, perjel⁸⁾; 1330—31. *Domokos*⁹⁾; 1331—1335. *Bertalan*¹⁰⁾; 1337. *Jakab*, praeceptor¹¹⁾; 1341. *Pál* mester¹²⁾; 1343—1344. *Bertalan*, perjel¹³⁾; 1346. *Crafto*, (?) mester¹⁴⁾; 1347—1348. *Iván*, perjel¹⁵⁾; 1356. *Gilermus* bibornok, főpraeceptor felhévizen és Esztergamban, és *tituli* prépost¹⁶⁾; 1367. *Iván*, perjel¹⁷⁾; 1383. *János*, mester¹⁸⁾; 1389—1392. *Péter*, hévízi és esztergami mester¹⁹⁾; 1399. *Mátyás*, mester²⁰⁾; 1425—38. *Csetneki* László, kormányzó Felhévizen és Esztergamban, és a királynő udvari kanczellárja.²¹⁾; 1457—60. *Bertalan*, prépost²²⁾; 1475. *János*, prépost itt és Esztergamban²³⁾; 1478. *Miklós*, prépost és házi gondnok (Provisor Curiae)²⁴⁾; 1480. *János*, prépost és váradi püspök²⁵⁾; 1483. *Jakab* deák (litteratus), prépost²⁶⁾;

¹⁾ Mon. V. Bud. 33. cs. 12. sz.

²⁾ Cod. Dipl. VIII. 1. 157. l.

³⁾ Mon. Poson. 51. cs. 10. sz.

⁴⁾ N. R. A. 860. cs. 4. sz.

⁵⁾ Mon. Pos. 39. cs. 8. sz.

⁶⁾ N. R. A. 860. cs. 5—8. sz.

⁷⁾ Cod. Dipl. XI. 422.

⁸⁾ Mon. Pos. 48. cs. 4. sz. — V. B. 31. cs. 8. sz. — N. R. A. 860. cs. 10. sz.

⁹⁾ Cod. Dipl. VIII. 3. 543. l.

¹⁰⁾ N. R. A. 860. cs. 13. 18. sz. — Mon. Poson. 61. cs. 3. sz.

¹¹⁾ Mon. V. Bud. 25. cs. 13. sz.

¹²⁾ Magy. Sion III. 737.

¹³⁾ Eccl. Cam. 44. cs. 4. sz.

¹⁴⁾ Cod. Dipl. IX. 1. 435.

¹⁵⁾ U. o. 543. 635. ll.

¹⁶⁾ Mon. Poson. 51. cs. 33. sz. — Cod. Dipl. IX. 3. 669. l.

¹⁷⁾ Cod. Dipl. IX. 4. 97. l.

¹⁸⁾ U. o. X. 8. 129. l.

¹⁹⁾ Mon. Pos. 58. cs. 15. sz. — Cod. Dipl. X. 2. 685. l.

²⁰⁾ Pray, Hierarch. I. 41.

²¹⁾ Mon. Poson. 43. cs. 47. sz.; 52. cs. 24. sz. — Eccl. Cam. 43. cs. 25. sz. — Mon. V. Bud. 8. cs. 20. sz. — N. R. A. 1552. cs. 9. és 32. sz.

²²⁾ Eccl. Cam. 55. 27. sz. — Koller Epp. 5. Eccl. IV. 62. l.

²³⁾ N. R. A. 1556. cs. 29. sz.

²⁴⁾ Podhr. Buda és Pest. 46. l.

²⁵⁾ Clar. Poson. 61. cs. 45. sz.

²⁶⁾ Czinar, II. 115. l.

1493—97. *Oszvald*, zágrábi püspök, kormányzó ¹⁾; 1500. *Szakmáry* György, prépost és vál. veszprémi püspök ²⁾; 1557. *Duthith* András, prépost ³⁾; 1598. *Ruber* Pál, egyúttal esztergami mester is ⁴⁾; 1608—12. *Pyber* János, pécsi püspök, prépost ⁵⁾; 1629—30. *Posgay* János, boszniai püspök, prépost. ⁶⁾

2. §.

SZENT TAMÁS VÉRTANÚ PLÉBÁNIA TEMPLOMA.

Nincs budai egyház, melyről — egy helyet kivéve — minden adatokban szűkölködven, oly keveset tudnánk, mint Szent Tamás egyházáról. Azon kívül, mit Schier „Buda Sacra“-jában 25. és 66. ll. róla mond, semmi nyoma.

Midőn ugyanis a budavári *bold. Szűzről* nevezett plébánia és a többi más egyházak közt a plébánia határai felett vita támadt, mely ügy 1257-ben kiegyenlítettven, 1366-ban újra felélesztetett, és végre 1390-ben befejeztetett — az erre vonatkozó okmányban a plébánia határai a szomszédos pesti *bold. Asszony*, a pesti hegy alatti Gellért, és a *felhévízi szent Tamás vértanúról* nevezett plébánia határáig terjesztettek ki.

Ezekből tudjuk, hogy ez egyház, melynek védszentje *Tamás* 1170-ben szenvedett vértanúságot és 1173-ban soroztatott a szentek közé, *plébánia volt* és *Felhévízen* feküdt, mikor épült — Schier véleménye szerint alig 1302 előtt — és mily viszontagságai voltak? nem tudatik.

Egyébiránt a budavári Mária-egyháznak volt alávetve, s úgy látszik, a mai Lukácsfürdő alatt a Dunaparton állott, s a törökök által mecsetté változtatott; az itt talált sírok temetőjéhez tartoztak.

¹⁾ Mon. Pos. 47. cs. 15. sz. 57. cs. 42. sz.

²⁾ Schier, Buda Sacra 74. l.

³⁾ U. o. és Koller Ep. Quin. VI. 368.

⁴⁾ Magyar Sion. III. 722.

⁵⁾ Schier, i. h.

⁶⁾ U. o.

III. FEJEZET.

A NYULAK-,

MAJD SZÜZ MÁRIA VÉGRE SZ. MARGIT SZIGETE

1. §.

A PRÉMONTREI SZERZETES KANONOKOK SZENT MIHÁLY ARKANGYALRÓL NEVEZETT PRÉPOSTSÁGA.

Ezen rendnek alapítója Szent *Norbert*, ki IV. Henrik császár alatt szent Benedek rendébe lépven 1120-ban, rengeteg erdős magányban, Prémontré-n Franciaországban, a laoni püspöki megyében sz. Ágoston szabályai szerint kolostort állított fel, melyet II. Honorius pápa 1126-ban megerősített.

A rend ruházata olyan szabású, mind a benczéseké, csak hogy fehér és az öv kék. Magyarországra II. István király hívta meg, és első telepük 1130-ban a nagyváradi hegyen „*Szent István első vértanúról*“ nevezett kolostor volt. ¹⁾

Hogy ezen rend volt az első, mely a mindkét Buda közt kiterjedő dunai szigeten, mely kellemes fekvése miatt már régi királyainknak mulatóhelyül és a hagyomány szerint vadaskertül — a honnan a „*nyulak szigete*“ név — szolgált, megtelepedett, következtetni lehet IV. Béla királynak 1245 és 1249-beli kegyelem-leveléből, melyben a szigetet a rendnek, mely azt, miután „*a progenitoribus suis donatam, ab antiquo possiderat*“, igényelte, saját és megholt anyja üdvösségére visszaadja. ²⁾

¹⁾ Annales Ord. P. I. T. I. és Péterffy, Concil I. 276. l.

²⁾ Kapri nay Hung. Dipl. II. 275. l. — Cod. Dipl. IV. 2. 43. l.

A birtokbavétel, és a kolostor építésének ideje azonban nincs tudva; ámbár fennebbi kegyelemlevél szerint a XII. század végére kell tennünk. Schier Xistus írja ¹⁾: „Bizonyosan tudom, hogy első lakói Morvaországból a zabrdoviczi kolostorból jöttek, melyet 1200. alapítottak és Ottokár cseh király 1211-ben megerősített“, de forrását nem nevezi meg. Valószínűbb mit Czinár ²⁾ mond, hogy e prépostság a *nagyváradi sz. Istvánról nevezett prépostságnak* volt leánya, ámbár Layrueus nyomán állítja, hogy 1294-ben az *Zabrdoviczbe* lett áttéve. Egyébiránt az alább következő kegyelemlevelek szerint a szerzet ezután még 200 évnél tovább a szigeten maradt.

A prépostság a királyok kegyéből a következő fekvőségeket és malmokat birta: a *Pazanduk* pusztát, Ó-Buda mellett, és malmot az ottan folyó *Kántorfork* patakánál; *Jenő* faluban a Dunántúl 3 jobbágytelket; *Új-Jenőn* udvarházat szántóföldekkel, erdővel és kaszálóval; *Pardeu* faluban, szinte Ó-Buda mellett, szántóföldeket és réteket; a *Rákos* patakánál 2 malmot szántóföldekkel; és végre *Borosjenő* birtokból több részt. Ezek adományozására, nem különben a prépostság jogainak fenntartása vagy visszaszerzése végett a szentléleki jánosvitézekkel, Buda és Pest városokkal folytatott perekre a következő okmányok vonatkoznak:

1220. Béla, az ifjabb király, Szent Mihály prépostságának jobb ellátása végett a *pazanduki* pusztán fekvő malmot adományozza. ³⁾

1225. II. András 2. Jenőn lakó *szolga-győri* várjobbágy-nak szállását adományozza. ⁴⁾

1227. Béla, az ifjabbik király, megtiltja a budai grófoknak (comites) a szentmihályi szerzeteseket a *pazanduki* malom birtokában háborgatni. ⁵⁾

1245. Béla a prépostságnak a nyulak szigetét, a szomszéd Pilisben fekvő *pazanduki* malmot, Pardeu faluban két

¹⁾ Buda Sacra 76. l.

²⁾ I. h. II: 34. l.

³⁾ A sz. zsigmondi prépostság iratjegyzékében 2. pont.

⁴⁾ Eccl. Cam. 46. cs. 5. sz. A bud. káptalan 1410-iki átiratában.

⁵⁾ Cod. Dipl. III. 2. 117. l.

ekealja földet és 40 kaszálónyi rétet, keletre a szentléleki jánosvitézek, délre a budai káptalani egyház és nyugatra a *bessenýöiek* földjei közt fekvőt, és két malmot a *Rákos* patakjánál adományoz illetőleg visszaad. ¹⁾

1249. Béla királynak hasonló tartalmú adományozása. ²⁾

1253. Ugyancsak Béla királynak a Szent Mihály egyház javára kiadott ítélete azon perben, melyet Aba, Opour nemzetségéből, halálos büntetéssel sújtott György Bálint fiának, Vugyei (új-jenői) falubeli udvarháza, szántóföldjei, erdei és kaszálói miatt támasztott. ³⁾

1272. László király ez adományt megerősíti. ⁴⁾

1399. Megítélő végzése Bubek Demeter nádornak azon perben, melyet a szent-mihályi prépostság a II. András és IV. Béla által adományozott jenői 3 telek és ottani Mindenszentek egyházának visszanyerése végett indított. ⁵⁾

1417. A budai káptalannak jelentése a szentléleki jánosvitézek által birlalt *Pazanduk* puszta visszavétele és a prépostságnak leendő átadása felett, kiadva a prépost számára. ⁶⁾

1438. A nádor bizonyosság-levele, hogy a pesti bíró és városi közönség a Szent Mihály egyháznak a *Rákos* mellett nyugatra fekvő rétjeit és szántóföldeit elfoglalták. ⁷⁾

1449. A budai káptalan jelentése a szent-mihályi prépostságnak a *pazanduki* puszta és az ezen jószág előtt levő hévízi malom birtokába lett visszahelyezéséről, a szentléleki jánosvitézek rectorának tiltakozása mellett. ⁸⁾

1453. Az ország bírájának ítélete a szentléleki kór- és egyház ellen ugyanazon ügyben, és a szent-mihályi prépostnak tiltakozása László király adomány-levele ellen, melyet nevezett egyháznak a prépostságot illető, *Békásmegyer* szomszédságában fekvő malmára nézve kiadott. ⁹⁾

¹⁾ Eccl. Cam. 46. cs. 2. sz. A szentháromsági Convent átiratában. 1278.

²⁾ Cod. Dipl. IV. 2. 43. l.

³⁾ Eccl. Cam. 46. cs. 2. a. és 5. sz.

⁴⁾ U. o. 46. cs. 2. a. sz.

⁵⁾ U. o. 46. cs. 28. sz. Ered.

⁶⁾ U. o. 46. cs. 6. sz.

⁷⁾ Clariss. Poson. 60. cs. 19. sz.

⁸⁾ Eccl. Cam. 46. cs. 7. sz. Ered.

⁹⁾ U. o. 11. 12. sz. Hit.

1468. A prépost tiltakozása a *pazanduki*, és benntiltása a *kántorfoki* pataknál levő malomra nézve, melyet a szentléleki jános-vitézek bitoroltak. ¹⁾

1483 és 1488. Mátyás király ítélete a budavárosi bíró és esküdtek mint makacsok ellen a szentmihályi prépostnak ügyében, a szentléleki kórháznak a *pazanduki* malomra nézve tett ellenmondása tárgyában. Nem különben kegyelemlevele, hogy a prépostság jogai — az elévülésre való tekintet nélkül — visszafoglaltatván azokba ismét beigtattassék. ²⁾

1491. A sághi convent bizonyítványa a szent-mihályi prépost benntiltásáról a szentléleki kórház és bárki más ellen, a *kántorfoki* malom elfoglalása és rongálása tárgyában. ³⁾

1525—1528-ig. A budai káptalannak végrehajtási oklevele némely *borosjenei* részbirtokokra nézve, *Fegyverneki* Ferencz, a sághi convent prépostjának, mint a prémontreiek vicariusza és a szent-mihályi prépostság védnökének *Podmaniczky* Ádám elleni perében hozott marasztaló ítélet folytán. Továbbá Lajos királynak védlevele a prépostság javaira nézve; a budai káptalannak visszaigtatási levele a prépostság részére némely *borosjenei* telkekbe, és több más okmány ezen értelemben. ⁴⁾

Magán személyek által tett adomány csak egy ismertes 1246-ból, melyet Schier Xistus „Buda Sacra“-jában 118. lapon közöl, mely szerint *Gysen* budai kanonok, *Tapsán*, a káptalan területén (mint I. Lajos király leveléből kitetszik) fekvő, Semen nejétől szerzett szüllejét lelke üdvösségeért a prépostságnak adja. ⁵⁾

A prépostság kiváltságai közé tartozott, hogy a megyés püspök (a veszprémi) joghatósága alól kivéve, közvetlenül az esztergami érsek alatt állott, mint II. Pius pápának 1464 bullájából ⁶⁾ kitetszik.

¹⁾ Eccl. Cam. 14. és 15. sz.

²⁾ U. o. 16—20. sz. Hit.

³⁾ U. o. 21. sz. Ered.

⁴⁾ U. o. 22—27. sz.—Act. Praep. S. Sigismundi Elenchi 10—13. pont.

⁵⁾ A budai kápt. átirata az eredeti után 1453-ból.

⁶⁾ Péterffy, Con. hung. II. 290. l.

A szent-mihályi kolostor és egyház minden kétségen kívül, a nyulak szigetén ott állott, hol most a nyugati dunaparton, *József* főherczeg és nádor által épített ház van, mely a templom romjaiból még fennmaradt magas homlokzat és torony maradványokra támaszkodik.

E prépostságot a szerzetesek ha nem előbb, tehát kévéssel a gyászos mohácsi csata után, a törökök közeledténék hírére elhagyták; mi onnan valószínű, mert azon idő óta többé prépost nem választatott, hanem a prépostság jogainak fenntartása, és visszaszerzése *Fegyverneki* Ferencz, sághi prépost, és a prémontrei rend vicariusának kezébe lett mint *védnök* letéve, mint a fennidézett 1525 és 1528-iki okmányokból kitünik.

A perjelek vagy prépostok névsora.

1245. *Isou* (Isaias ?) perjel ¹⁾; 1272. *Jakab*, prépost ²⁾; 1278. *Márton*, apát ³⁾; 1294. *Péter*, prépost ⁴⁾; 1344. *János*, prépost ⁵⁾; 1362. 1363. *Jakab*, prépost ⁶⁾; 1399. *Albert*, prépost ⁷⁾; 1410. *Márton*, prépost ⁸⁾; 1417. 1426. *László*, prépost ⁹⁾; 1449—1468. *Tamás*, prépost ¹⁰⁾; 1468—1474. *Benedek*, prépost ¹¹⁾; 1483—1491. *Imre*, prépost. ¹²⁾

2. §.

A SZENT-DOMOKOS RENDÉN LEVŐ APÁCZÁKNAK A BOLD. SZŰZRŐL.
NEVEZETT KOLOSTORA.

Ezen hírneves, a királyok bökezüsége által oly annyi és nagy javakkal, kíváltságokkal elhalmozott kolostor, lételet

¹⁾ Eccl. Cam. 46. cs. 6. sz.

²⁾ Cod. Dipl. V. 2. 56. l.

³⁾ Eccl. Cam. 46. cs. 3. sz.

⁴⁾ Clariss. Poson. 49. cs. 3. sz.

⁵⁾ Eccl. Cam. 46. cs. 4. sz.

⁶⁾ Mon. V. Bud. 18. cs. 20. sz.

⁷⁾ Eccl. Cam. 46. cs. 28. sz.

⁸⁾ U. o. 46. cs. 5. sz.

⁹⁾ U. o. 46. cs. 6. sz.

¹⁰⁾ U. o. 46. cs. 7—14. sz.

¹¹⁾ U. o. 46. cs. 15. — Clar. Poson. 60. cs. 30. sz.

¹²⁾ Eccl. Cam. 46. cs. 16—21. sz.

IV. Béla királynak köszöni, ki az 1250—1254. évek körül, Lascaris Mária nejétől származott, már anyja méhében Istennek felajánlott, s a veszprémi Sz. Katalin kolostorban Bodomér gróf özvegye Olympia által nevelt, Margit leánya számára lakhelyül a nyulak szigetén kolostort és „Szűz Mária tiszteletére templomot emeltetett, a miért is a sziget „Mária sziget“ nevet nyert.¹⁾

A kegyes mű hamar befejeztetett, mint a királynak 1255-ben kelt okleveléből kitűnik: „insedit — ugymond — non sine instinctu, ut credimus, divino, Regio cordi nostro, ut prope Castrum ipsum (azaz a budai vár), in Insula Danubii, Religioni satis congrua, Monasterium ad honorem gloriosae genitricis Dei et Virginis Mariae, in quo deo devotae virgines Regi Regum virgines filio famularentur, construi fecerimus — filiam nostram Dominam Margaretam — in ipso Coenobio posuimus, Deo quoad vivet et gloriosae Virgini servituram.“²⁾

Elkészülvén a kolostor, és Margit 12-ik évében a fogadalmat Umberto, a domokos főnök kezébe, kinek felügyeletére lett bízva az új zárda, letévén, a király 1259-ben ünnepélyesen alapító és adomány-levelet állított ki, melyet IV. István 1264-ben megerősített³⁾ és mely szerint a kolostort a domokos rendiekre bízta és több fekvőséggel megajándékozta.⁴⁾

Ez alkalommal a király Istennek és a szűz anyának gazdag ajándékokat ajánlott fel, melyek közül némelyeket, melyeket a menekvő apácák Sz. Margit ereklyeivel és más becsesebb tárgyaikkal, magukkal Nagy-Szombatba és később Pozsonyba vittek — Ferrari ekkép ír le: „Candelabra duo ex lapide pretioso jaspide, calix cum patena longitudine duorum palmarum et amplius, latitudine ampla, unionibus auri-que pigmento insigniter ornatus; vestes sacerdotales, quas casulas dicunt, auro gemmisque rigentes, in quibus Crucifixi

¹⁾ Ferrari: de rebus Hung. Prov. ordinis Praed. 1637. 225. 228. 544. II. — Schier, Buda Sacra 77. I.

²⁾ Mon. Vet. Bud. 15. cs. 1 sz. és Pos. 38. cs. 2. sz. 1411. évi. hit. átiratban.

³⁾ Cod. Dipl. IV. 3. 205. I.

⁴⁾ Ferrari i. h. 228—231. II.; Pray, Vita b. Margar. Virg. 1770. 221—226. II.

exstat imago pretiosis margaritis unionibusque constructa.“ E becses maradványokhoz tartozott még Szent Margitnak remek művű *ezüst házi oltára*, melyet néhai gróf Batthyányi Imre neje szerzett meg.¹⁾

A kolostornak felépülése után, melyben hetven apácza költözött, kikhez még néhány domokos ügyeik vitelére és a szentségek kiszolgáltatására, szolgák, kézművesek, parasztok és más független emberek járultak, a sziget lakossága és a házak száma növekedvén, szükségessé lett téreket, utcákat kijelelni, falakat s korlátokat emelni, a kolostorterületet más birtokoktól elkülöníteni és gyarapítani; így Béla király *Margit* leányának kérelmére 1267-ben a kolostor mellett bizonyos délreeső telket, melyen Miklósnak, Mária egyház tisztjének házai és egyéb épületei állottak, az egyháznak adományozott.²⁾

Azonban nagyobb kedvezményekben részesült e hely IV. László király alatt; több kolostor emelkedvén ugyanis a szigeten, mely kezdetben kizárólag a szent-mihályi prépostságé volt, a jogoknak összezavarására, és különösen a prépostság és az apáczák közt versenyesre került a dolog, melynek véget vetendő a király 1276. 1278. és 1282-iki adományleveleivel az egész szigetet, kivévén a többi kolostorokat és azok körületét, a várakat, kastélyokat és tornyokat, jelesen az esztergami érsekét, Erzsébet nővérének, apáczának, és ekkép az egész kolostornak is ajándékozta, illetőleg visszaadta.³⁾

IV. Miklós pápának 1291-ki levele, melyben a szigetnek falai, házai, földjei, utcája, mely a keresztesbarátok várától a kolostor (t. i. apácza) felé vezetett, jelenlegi és jövődöbeli lakói jogai és tartozékaival együtt való eladományozását megerősíti.⁴⁾

A külső jószágok, melyeket az apáczák bírtak, részben a budai szomszéd területen, részben másutt feküdtek; amazokat itt még mellőzve, emezeket rövideden elszámolom.

¹⁾ Häufiger, Budapest, III. 43. l.

²⁾ Act. Clariss. Poson. 52. cs. 1. sz. Ered. László kir. megerősítő 1277. levele alatt.

³⁾ Act. Clar. Poson. 38. cs. 57—59. sz. Ered. Kettős pecs.

⁴⁾ I. h. 68. cs. 7. sz. Hit.

1259. Béla királynak már fennérintett adomány-levelében az újonnan alapított kolostor első alapítványkép *Ó-Pest* körül (Új-Pestnek Budavárost hívták), a Dunántúl *Vzlár* (Oszlár), *Sull* (Sülly) falukat, és *Sinkota* (Czinkota), *Nemus* és *Nogust* a Rákos mellett és *Vkurd* (Ökörd) földeket nyerte. ¹⁾

1263. Az esztergami szigeti apácák a máriaszigeti apácáknak *Csolnokon* egy szőlőt adnak át. ²⁾

1266. Béla király kegyelemlevele *Cselei* és *Kapsan* (Baranyában) faluk felett, melyek közül az egyiket a magtalan *Nana* gróf, *Pousa* fia, *Kalan* nemzetségéből, nejével, *Moys* nádor leányával; a másikat pedig *Kapsani* Tamás fia, István hagyományoztak a kolostornak. ³⁾

1266. *Paris*, Sándor fia, magtalan lévén, királyi helybenhagyás mellett, összes, Valko vármegyében fekvő javait végrendeletileg az apácáknak hagyja, kiknél nejével együtt eltemetfetni kíván. ⁴⁾ 1269. pedig IV. Béla ezt megerősíti. ⁵⁾

1270. István atyja Bélának levelét, melyben Péter, a szolgagyőri, esztergami és királynéi vár udvarnoki tárnokmesterének, *Csolnoknak* nevezett birtokait adományozta, erősíti. ⁶⁾

1266. Béla király helybenhagyja *Nana* gróf, *Pousa* fia által a kolostornak tett jószághagyományokat — köztük *Solmár* (Pilisben) — kifogván mégis az adományozó nejének hitbérét. ⁷⁾

1270. A budai káptalan bizonyáglevele *Demeternek*, *Ponabezt* nemzetségéből, intézkedése felett, mely szerint, ha gyermekei nem lennének, *Sóskút* földe az apácákra szálljon. ⁸⁾

Ugyanazon évben István király a bold. Szűz Mária kolostorának, a hová *Erzsébet* leányát küldte, a szolgagyőri vezérség (Ducatus) földéin kívül még *Toxun* (*Taksony*)

¹⁾ Cod. Dipl. IV. 2. 486. l.

²⁾ Mon. V. Bud. 2. cs. 1. sz.

³⁾ Cod. Dipl. VII. 2. 32. l.

⁴⁾ Act. Mon. Pos. 38. cs. 11. sz.

⁵⁾ Cod. Dipl. IV. 3. 505. l.

⁶⁾ Mon. V. Bud. 2. cs. 3. sz. Hit.

⁷⁾ Cod. Dipl. IV. 3. 315. l.

⁸⁾ Cod. Dipl. V. 1. 84. l.

Zoik (?) és *Raad* (talán Ráda, Pestmegyében?) földeket *Il-buo* szigetével adományozza. ¹⁾

Ugyanazon évben a király az apáczáknak alamizsna czímén *Teluky* (Telki) birtokot ajándékozza Somogy megyében. ²⁾

Ugyanazon évben István király IV. Béla királynak 1264-iki oklevelét, melyben *Jenő* falút és *Hethént* az apáczáknak adja, megerősíti. ³⁾

1271. helybenhagyja Péter, *Vzl* fiának adományát *Jenő*, *Ságh*, *Széchen*, *Gedad*, *Körtal*, *Bodur* és *Kerveczen* földekre nézve (Nógrádban?). ⁴⁾

1272. ugyan ő megerősíti *Tordács* falunak (Pestben) *Mártonvásári* Gergely által történt ajándékozását. ⁵⁾

Ugyanazon évben IV. Béla adományát *Kuldu* birtokra nézve (Fehérben?), helybenhagyja. ⁶⁾

Ugyanazon évben Moyses Nádor *Igol* (Igáll), *Posony* (Potony), *Oszlár*, *Buchany* (Bottyány), *Rakasy* (Ráksi) és *Belch* (Belesz?) somogyi és *Kozuth* (?) tolnai birtokokat a kolostorban levő leányai és más apáczáknak hagyományozza. ⁷⁾

Ugyanazon évben István király jobbágy földeket ad az apáczáknak *Vásárhely*, *Csösz* és *Iszkászott* (Veszprémben). ⁸⁾

1274. A bud. káptalan bizonyosság-levele, hogy *Moys* kirtárnokmester az apáczáknak *Chaba* földét (Pilisben) adományozta. ⁹⁾

Ugyanazon évben István *Kaplani* Tamás fia *Kaplan* földét (Baranyában?) az apáczáknak adja. ¹⁰⁾

¹⁾ Cod. Dipl. VI. 1. 49. l., VII. 3. 10. l.

²⁾ U. o. V. 1. 56. l.

³⁾ U. o. 61. l.

⁴⁾ U. o. 129. l.

⁵⁾ U. o. 178. l.

⁶⁾ U. o. 208. l.

⁷⁾ U. o. VII. 5. 405—418. ll. A budai kápt. 1276. átiratában.

⁸⁾ U. o. V. 1. 260. l.

⁹⁾ U. o. V. 2.

¹⁰⁾ Koller, Episc. 5. Eccl. I. 212. l.

1274 és 1275. Isabella királyné a három házhelyes *Chech* földét (Esztergamban), és *Sümegh* és *Somodor* falukat (Somogyban) ajándékozza. ¹⁾

1278. László király *Pomázt* (Pilisben) *Erzsébet* nővérének, apáczának adja, mit III. Endre 1300-ban megerősít. ²⁾

1280. László király nevezett nővérének és a többi apáczáknak *Tököl* földét adja, Csepel szigetén. ³⁾ Ezen kívül e szigeten az apáczák még *Kövény* és *Sz. Miklós* falukat, és két pusztát birtak, a mint az illető jegyek alatt a még nem lajstromozott egyházi iratok közt található.

1281. A király magvaszakadt *Morian* gróf végrendeletét, melyben *Jenő* és *Nánai* javait Baranyában az apáczáknak, kiknél eltemettetett, hagyja, megerősíti. ⁴⁾

1297. A budai káptalan levele, bogy bizonyos szöllő, udvar, ház és Chaba mellett mintegy 6 ekealja, „Bukén” nevű föld az apáczáknak lett ajándékozva. ⁵⁾

1341. az apáczák *Haraszti* és *Vermest* birták, a mint Miklós, Magyarország nádorának a köztük és a pécsi káptalan közt fennforgó perben kiadott határ- és megítélő-leveleiből kitetszik. ⁶⁾

1382. Miklós, országbíró *Új-Bécs* helységet Pestváros ellenében az apáczáknak ítéli oda ⁷⁾ és végre

1505. Igdtatási parancsa Ulászló királyi személynökének a somogyi egyház conventjéhez, hogy az apáczákat a *Belcz* család részébe *Belczen*, Somogyba, mely őket csere útján illette, bevezesse. ⁸⁾

Az apáczáknak budai birtokai részben Felhévízen, azaz *Szentháromság* mezővárosban; részben a budai várban fekd-

¹⁾ Cod. Dipl. V. 2. 221. 286. ll.

²⁾ U. o. 257. l.

³⁾ U. o. V. 2. l.

⁴⁾ Clariss. Poson. 38. cs. 38. 39. sz.

⁵⁾ Cod. Dipl. VI. 2. 121. l.

⁶⁾ A kam. lajstromozatlan egyh. irat. közt.

⁷⁾ Cod. Dipl. IX. 5. 622. l.

⁸⁾ A kam. lajstromozatlan egyh. irat. közt.

tek. Ott voltak ugyanis palotáik, fürdejük, curialis telkük és malmaik, itt pedig néhány köházuk, a mint a következőkből kitetszik:

1277. a szentháromsági jánosvitézek és az apácák közt egyesség jött létre, melynél fogva 8, a budai vár felé fekvő László király adományából birt felhévizi curialis telek és az eddig a jános-vitézek által szedett bordézsmá — melyek eddig vitások voltak — az apácáknak visszaadatik. ¹⁾

1294. Domokos és Vincze, felhévizi *Pentuk* fiai, házuakat vagyis palotájukat és *Fekete A iklos* gróf, *Erős* fia, anyai nagybátyjuknak Felhévizen fekvő telkeit az apácáknak a budai káptalan előtt eladják. ²⁾

1332. Erzsébet királyné Katusnak (Katalinnak), az apácák főnöknőjének Felhévizen, az apácák palotájától északra fekvő bizonyos telket, vagyis elpusztult királynői udvarházat ajándékoz örökös joggal ³⁾; mely telket nevezett Katus 1337. lelki üdvösségeért a budai káptalan előtt az apácáknak adományozza. ⁴⁾

1355. a veszprémi püspök előtt indított perben kötött egyesség folytán az apácáknak egy fürdő lett a felhévizeknél átadva, melyért eddig a budavári bold. Szüzsöl nevezett egyház plébánosának évenként 5 márka bért fizettek; ők pedig viszont az adományok és más szolgáltatásokról, melyekkel a plébánia nekik — kétség kívül a IV. Béla által 1255-ben nekik adományozott *kegyuri jog* czímen — tartozott, lemondanak. ⁵⁾

Ehhez hasonló vita keletkezvén az apácák és a budavári királyi kápolna papjai közt a hivek által tett adományok két része miatt, melyeket a papok maguknak visszatartottak: XXII. János pápa 1332. a fehérvári prépostot bízta meg az ügy kiegyenlítésével.

1418. az apácáknak köháza, Felhéviznél, a város fala

¹⁾ Clariss, Poson. 57. cs. 15. sz. Hit. alakban 1347. kiadva.

²⁾ U. o. 39. cs. 1. sz. Ered. függő pecs.

³⁾ U. o. 39. cs. 8. sz. Ered. függő pecs.

⁴⁾ U. o. 56. cs. 9. sz.

⁵⁾ U. o. 49. cs. 18. sz. Zsigmond megerősítő levelében 1417. hit.

mellett, *Mátyás* polgár és nejétől, kik azt bérben bírtak, makacsságbóli elmarasztalás folytán — mint az illető ítélet mondja — elvételni rendeltetett.¹⁾

1432. A vácsi káptalan vizsgálatot tart, az érintett 8. felhévizi jobbágytelek és egy udvarháznak, nem különben az apáczák jobbágysai által a nagyobb ünnepeken adni szokott ajándékoknak a johannita convent kormányzója által történt erőszakos elfoglalása, illetőleg kicsikarása tárgyában.²⁾

1438. Albert király parancs-levele, melyben három felhévizi, Zsigmond király által más, a szentléleki kórháznál fekvő, de lerontott malmok helyett az apáczáknak ajándékozott, jelenleg azonban *Ország* Mihály kir. tárnokmester által elfoglalva, tartott malmot a kolostornak visszaadni rendel.³⁾

1510. A nádor ítélete a nyulakszigeti apáczáknak a budai káptalan és ó-budai apáczák elleni perében, kik az okból, „mert a hévízgyűjtő, vagyis azon hely a budai felhézikeknél, mely a *szentléleki* kórház alatt *) a hegytövében van, régi idő óta a felperesek és más a hévizek lefolyásához épített malmokhoz tartozott, az apáczák mégis nem elégedvén meg egy kerékkel malmukban, mely nevezett tó végén, a kórház kertje és szöleinek aljában a Duna felé, az országút

*) Véleményem szerint itt Szentháromság egyházát *Felhévízen* kell érteni; mert először helyről „az egyház mellett, a hegyek aljában,, és bizonyos szőlőről van szó: míg a *Szentléleki* egyház kiterjedt, nyílt síkságon fekvő, sem valamely hegy szomszédságában nem volt, sem pedig a nádas lapályon szőlőművelés nem lévén hihető, e leírásnak éppen nem felel meg; másodszor semmi adat, hogy a szigeti apáczák a szentléleki egyháznál malmokat bírtak, sőt az 1438-ban kelt, fennidézett oklevél szerint az ott bírt, de elpusztult malmaik helyett Felhévízen három más malmot kaptak; harmadszor végre, mert az a másik hévíz tó, t. i. a közvetlen a szentháromsági egyháznál fekvő, meredek szőlőhegy alatt, és (az okmány szavai szerint), a Dunaparton, az országút mellett feküdt. A dolgot még világosabbá teszi azon körülmény, hogy hajdanában Felhévízen is egy a *Szentlélekről* nevezett társulat (confraternitas) létezett, mely már I. Fej. 6. §. említettett, és a római *Sassiban* virágzó hasonló egyesület formájára alakult.

¹⁾ U. o. 51. cs. 27. sz.

²⁾ Clar. Poson. 52. cs. 24. sz.

³⁾ Mon. V. Bud. 21. cs. 29. sz. Fred.

mellett, épen a tó kikötője alatt feküdt, kettőt akartak felállítani, nemcsak a régi földalatti vízgyűjtőket, s a malmukra régóta járó vizet, hanem más, régóta felperesek malmához és tavához tartozó forrásokat is hosszában szelvében felásatván, malmukra hajtottak“; a kérdéses tónak előbbi állapotába való visszahelyezésében és mint pervesztes felek az okozott károkért 200 frt. bírságban lettek elmarasztalva. ¹⁾

1512. Bérszerződés, melyben az apáczák a budai káptalan szomszédságában, a felső hévízeknél fekvő malmukat *György* zsemlyepéknek évenkénti 24 frtért kiadják. ²⁾

Az apáczák által *Budavárában* birt házakról megemlítettő:

1346. Egyesség az apáczák és Miklós, Mária-egyházi plébános közt, nevezetteknek a templom temetője mellett, a plébániaház közvetlen szomszédságában fekvő hűbéres házaik tárgyában, melyeket a plébános elfoglalt és saját palotájához csatolt, s azon felül az apáczáknak a kegyes adományok jövedelméből járó egy harmadot megvonta, — mely egyesség szerint az apáczák birtokukat visszakapták és a plébános nekik évenként 20 márkát budai denárookban, különbeni dupla fizetés büntetése mellett, adni tartozott. ³⁾

1505. Adásvevési szerződés, melyben *Iona*, *Razinay Bochkay* János özvegye, és *Czobor* János leánya, házáat, keletre János Jakab orvos, nyugatra *Olasz* Jakab szomszédságában, szőlőjével az apáczáknak a budai káptalan előtt eladja. ⁴⁾

Az apáczák jövedelmeinek nem csekély részét a *budavári* piacz és kereskedelem jövedelme képezé, melyet már

¹⁾ Act. Clar. Poson. 46. cs. 45. sz.

²⁾ U. o. 57. cs. 45. sz.

³⁾ U. o. 54. cs. 10. sz. — Eccl. Cam. 58. cs. 27. sz.

⁴⁾ Mon. V. Bud. 19. cs. 30. sz. Ered.

IV. Béla ajándékozott 1255-iki alapítólevelében ¹⁾); mely engedély azon teherrel volt összekapcsolva, hogy az apáczáknak Budavárában és Pesten alkalmazott adószedői, 1294-ben, a királyi főlovász-mester ügyében hozott ítélet folytán, a királyi lovászoknak évenként csak egy markát tartózzanak fizetni. ²⁾)

Idők folytával a talán túlságos, és e miatt a pest-budai polgároknak terhes, még a *dunai révvámra* is kiterjesztett adószedések több villongásra szolgáltattak alkalmat; a miért is László király 1288- és 1289-iki kegyelem-leveleiben a *budai* és *pesti* piacon a kereskedőktől szedett adózást visszaállította, egyúttal a kolostornak bárhol a királyságban levő birtokaira, szöllei, malmai, Tanya nevű halastavai, felhévízi palotáikra nézve IV. Béla és István királyok adományait, a telki apátság jövedelmeivel együtt, mely még 1277-ben az apáczák jobb ellátására adományoztatott ³⁾), megújítja. ⁴⁾)

Hogy azonban e rendelés csakhamar sikeretlenné vált, bizonyítja ugyanazon király parancsa 1290-ben, hogy a budai és pesti áruk után a vám az apáczáknak továbbra is fizetessék ⁵⁾); tovább az apáczák tiltakozása a vámszedésnek a budai polgárok által történt akadályozása miatt ⁶⁾); tovább I. Károly határozatai 1313 és 1320., melyekben a *budavári* vásárpénzt, melyet a fehérvári polgároknak is fizetni kellett, újra az apáczáknak ítéli oda. ⁷⁾)

Hasonlókép 1394., 1395. és 1397. Zsigmond király az apáczáknak a jogot *Szent Erzsébet* falván és a *budai* kapuknál főkép vásár idején az áruktól vámot szedni, továbbra is megengedi, és megállapítja ⁸⁾); végre 1524-ben II. Lajos király a budai és pesti polgároknak megparancsolja, hogy az apáczá-

¹⁾ Cod. Dipl. IV. 2. 310 és 320. ll.

²⁾ Act. Mon. Clariss. Poson. 56. cs. 5. sz.

³⁾ U. o. 38. cs. 30. sz.

⁴⁾ U. o. 39. cs. 22. és 47. cs. 2. sz. — Mon. V. Bud. 16. cs. 18. sz., 33. cs. 6. sz. Zsigmond király átiratában 1428 és Mátyás király megerősítésében 1464. Hit.

⁵⁾ Mon. V. Bud. 22. cs. 5. sz.

⁶⁾ U. o. 8. sz. Ered.

⁷⁾ Cod. Dipl. VIII. 1. 507. l.

⁸⁾ Mon. V. Bud. 22. cs. 21—23. sz.

kat a *vámok* és *adózásaik* szedésében, mint azt IV. Béla és III. András királyok, az utóbbi 200 márka büntetése mellett, rendelték, ne háborgassák, miután embereik II. Ulászló király alatt a város falain kívül eső térre voltak szorítva ¹⁾; s hasonló rendelet van János királytól 1527-ben. ²⁾

Hasonló ellentállást tapasztaltak az apácák a *dunai rév* és *vám* tekintetében, mely az esztergami érseknek 1285. ítélete ³⁾ és az 1375. szerződés ⁴⁾ szerint egy harmad részben a budai prépostot, 2 harmadrészben az apácákat illető *jenői* birtokhoz tartozott; bizonyítja ezt a kolostorfőnöknő tiltakozása, a *Felső Hévízek* illetőleg a parton levő apáczai birtok és *Jenő* közti Dunának, hol az apácák régóta révet birtak, *Budaváros* általi elfoglalása, az átkelésnek malmok kikötése czölöpök beverésével való akadályozása ellen. ⁵⁾

1425 Zsigmond király a dunai révészeknek meghagyja, hogy az apácák hajósainak, a *Jenőfalva* melletti, felhévizekkel szemben fekvő, és az apácáknak visszaadott kikötőben, semmi akadályt ne gördítsenek ⁶⁾; végre

1462. az apácáknak tiltakozása, hogy a budai polgárok a Dunát a *Felhévízek* és az apácák birtoka *Jenő* közt elfoglalták, és a révet és vámot lerontották. ⁷⁾

Mennyi szabadalom és kiváltsággal ruházták fel a pápák és királyok e kolostort a következőkből kitűnik:

1255. IV. Béla alapítvány-levelében a pesti hegyi várban épülő *bold. Szűz Mária* egyház feletti kegyúri jogot adja, mely később — mint a fennérintett, 1355-beli okmányból gyanítható — a városnak engedtetett át. E jogot 1288-ban László király is megerősíté, azon okmányában, melyet az

¹⁾ Mon. V. Bud. 2. cs. 33. sz.

²⁾ U. o. 17. cs. 9. 10. sz.

³⁾ Cod. Dipl. V. 3. 299. l.

⁴⁾ U. o. IX. 5. 57. l.

⁵⁾ Act. Clariss. Poson. 50. cs. 25. sz. Ered.

⁶⁾ U. o. 54. cs. 10. sz.

⁷⁾ U. o. 60. cs. 50. sz.

apáczákat illető *telki* Szent István egyházra vonatkozólag kiadott. ¹⁾

1257. IV. Sándor pápa a kolostort az *esztergami* érsek joghatósága alól kiveszi, és közvetlenül a római egyház alá rendeli. ²⁾

1265. Béla és István királyok az apáczákat és jobbágyaikat minden adakozás és adózás alól felmentik ³⁾; a mely kiváltságot István király 1270-ben még különösen, és utána más királyok is megerősíték. ⁴⁾

1276. V. Incze pápa a szigeti apáczák jogait megerősítvén, nekik a *menedék jogot* adja, bizonyos szabályokat állapít meg, mikép végeztessék az isteni tisztelet általános egyházi tilalom idején; hogy a szentelt olaj, az oltárok felszentelése, és a megáldás tárgyában a megyés püspökhöz forduljanak, hogy világiaktól dézsmát válthatnak meg és több effélére nézve. ⁵⁾

1278. László király kegyelem-levelében az apáczákat a *nádor és főispánok* bíraskodása alól kiveszi. ⁶⁾

1316. Tamás, esztergami érsek a szentháromsági jánosvitézek és az apáczák közti, az ezek által VIII. Bonifacsz bullájának ellenére szedett *tized*, és ennek továbbra való nem fizetése végett támasztott perben, mint választott bíró ítéletet mond. ⁷⁾

1342. Károly király parancs-levele *Szathmári* Miklós, a budai és esztergami királyi kamarák grófjához, hogy a szigeti apáczák és jobbágyaiktól a *kamarai nyereséget* ne szedje ⁸⁾; és Mátyás király hason rendelése 1462-ből ⁹⁾

1393. Zsigmond k. kegyelem-levele szerint az apáczák semmi más *bíróságnak*, csak a királyi személynöknek vannak alávetve; egy 1404-ben kelt szerint pedig minden a kolos-

¹⁾ Clariss. Poson. 47. cs. 2. sz. — Cod. Dipl. VIII. 3. 97. l.

²⁾ Clar. Poson. 64. cs. 41. sz.

³⁾ Cod. Dipl. IV. 3. 265 és 295. ll.

⁴⁾ Mon. V. Bud. 15. cs. 2. sz.

⁵⁾ Cod. Dipl. V. 2. 357—360. l.

⁶⁾ Clar. Poson. 58. cs. 40. sz. Mátyás kir. átiratában 1476. Hit.

⁷⁾ M. V. B. 15. cs. 8. sz. Hit. függő pecs.

⁸⁾ U. o. 15. cs. 15. sz. Hit. függő pecs.

⁹⁾ Clar. Poson. 64. cs. 42. sz.

tortól elidegenített jószágot és birtokbeli jogot az *elévülésre* való tekintet nélkül visszavehettek. ¹⁾

1469. Mátyás király kegyelem-levele, mely szerint az apácák a nekik egyházi vagy világi bírák által megítélt *eskűt* sohasem személyesen, hanem csak tiszteik vagy ügyviselőik által kötelesek letenni. ²⁾

1528. Ferdinánd király nyílt levele az apácáknak megengedi, hogy holmijukat szabadon, és vámfizetés nélkül szállíthatják. ³⁾

1538. János király megtiltja a katonákat az apácák jószágain elszállásolni. ⁴⁾

Elmondván csekély tehetségünk szerint az apácáknak kiterjedt sok jogait és kiváltságait, hátra van még a kolostor nevezetességeit és történetét napjainkig röviden elbeszélni.

A mi világi ügy mint egyházi ügyeik és házi dolgaikat illeti, az apácáknak külön *bírájuk* és esküdtjeik voltak a falun, melyben laktak, percinek elintézésére, mint egy III. Endre király előtt bizonyos föld miatt indított, s 1294-ben a szigetbeli szent-mihályi convent részéről történt per megszüntetéséből kitetszik ⁵⁾; fentebb említők, hogy a közvetlen felügyelet kezdettől fogva a *domokos* atyákra volt bízva, mely alól az apácák később II. Pius bullája által 1458-ben jobbágyaik, javaik és jogaikkal együtt felmentettek; „a jurisdictione, dominio ac potestate, visitatione item et Correctione generalis ac Provincialium Priorum ac Praelatorum Ordinis — salvo jure Patronatus Regii — eximuntur“ mondja az okmány, a budai káptalan 1459-iki átiratában. ⁶⁾

Ennek folytán parancsolja ugyanazon pápa 1460. az esztergami érseknek, hogy az apácáknak, a domokosiak

¹⁾ Clar. Posen. 56. cs. 47. sz. Nevezett király 1417. megerősítésében.

²⁾ U. o. 58. cs. 36. sz.

³⁾ U. o. 44. cs. 38. sz. Hit.

⁴⁾ U. o. 56. cs. 82. sz.

⁵⁾ U. o. 49. cs. 3. sz.

⁶⁾ U. o. 54. cs. 30. sz. és 68. cs. 17. sz. Hit.

által elfoglalt és elprédált jószágaik, és más szenvedett bántalmaik miatt gondnokot (Vicariust) nevezzen ¹⁾; mely intézkedés azonban, úgy látszik, nem akadályozta, hogy a domokosiak az isteni tiszteletet, talán a szomszédban levő *minoritákkal* közösen ne végezzék.

Hogy a világiaknak a kolostorba való belépése, gyónatató választása csak az előljárók, a római egyház tulajdonába és jogába menvén pedig át az érseki hatóság alól kivett kolostor, csak magának a pápának engedelmével történhetett meg, következő okmányok által bizonyíttatik:

1461. II. Pius bullája 1461-ből megengedi, hogy szükség esetében a főnöknő engedelmével, a perjelek és más tisztviselőknek szabad a kolostorba lépni, s egyúttal Földváry András domokosnak gyónatatóvá lett megválasztását helyben hagyja. ²⁾

1472. A pápai követ megengedi *Szilágyi* Erzsébetnek, Hunyadi János özvegyének, hogy *Bak* Mihály özvegyével, egy már éltes nővel, és más cselédekkel, mikor és hogy mehet a kolostorba, a nélkül, hogy a főnöknőnek jelentené. ³⁾ 1505-ben pedig Újvári *Bandell* Vincze, a domokos-rend generalisa levelet bocsát ki, mely szerint az apácák klastromát különös megkeresvény nélkül megvizsgálni, vagy gyónatatót nevezni, vagy beleegyezésük nélkül elmozdítani nem szabad. ⁴⁾

A kolostor nevezetessége közé tartozik, hogy *Erzsébetet* (Izabella), László király nejét, férje, ki kún nők által behálozva a házasság szentségét megszegte, kegyetlenül bántalmazva e szigeti kolostor börtönébe záratta, mit a királyné már mint özvegy, 1289-ben kiadott levelében maga bizonyít híveinek, kik neki a budai szigeten a Mária egyházánál levő börtönében, hová férje László király záratta, az élet szükségleteit nyújták, a hírnökök harmadát Tütös Busun (Tolna) — talán Büssü Somogyban? — adományozván. ⁵⁾

Itt őriztetett bal újja *Krisztus* urunk azon köntösének,

¹⁾ Theiner, Mon. historica Hung. Sacrae II. 352. l.

²⁾ Clar. Posen. 68. cs. 20. sz. Ered.

³⁾ Mon. V. Bud. 35. cs. 19. sz. Ered.

⁴⁾ Clar. Pos. 68. cs. 25. sz. Ered.

⁵⁾ Cod. dipl. V. 3. 461. l.

mely hajdan Kölnben a Rajna mellett tiszteltetett és melyet Franberger Tamás Miksa főherczeg káplánja, ennek és Frigyes császárnak jelenlétében még 1474-ben ott látott. ¹⁾

Nem csekélyebb fontosságúak, bár ismeretesebbek szüz *Szent Margit* élete és csodatételei, melyeket legendája napjainkig fenntartott.

Margit 1271. jan. 8-án halt meg e szigeti kolostorban, 29 éves korában, miután atyja Béla király már megelőzte ²⁾; hamvai úgy látszik az egyházon kívül (talán a káptalani házban) takarítottak el, mert 1523-ban Tamás érsek és apostoli nuncius engedelmével az áradásoknak kitett helyéből kivétetvén, illőbb és biztosabb helyre, a kolostor templomában a *nagy oltár előtt* lett, fa — bádóg és vassal ellátott — és egy másik, vörös márványból valóba zárt koporsóban eltemetve. ³⁾

Szentségének híre, életében és halála után tett számtalan csudája után annyira megindítá a híveket, hogy 1276. ban már a második vizsgálat történt, kihallgattatván negyven, akkor még életben levő apácza. ⁴⁾ Szentté nevezését gyakran sürgettek a pápáknál, de hiában, míg III. Ferdinánd alatt végre 1641-ben Sartoris Antal teljhatalmazott által a pápához adott levelek folytán ⁵⁾ a szentek (boldogságosok) közé iktattatott.

Fennmaradt a szent szüznek neve nemcsak a sziget nevében, melyen dicső életet bezárta, s mely „*Margit sziget*”-nek neveztetik, de több kegyes cselekedet is megörökíté.

Igy 1409-ben *Dominici* János bibornok pápai követ a szakadárság kiirtása végett mindazoknak, kik b. *Margit* testét a nyulak szigetén ájtatosan meglátogatni fogják 40 napi bűcsüt engedett. ⁶⁾

1495. VI. Sándor pápa hasonló bűcsüt engedélyezett a

¹⁾ Tudományos Értekező I. 43. l.

⁶⁾ Pray, i. h. 229. l.

²⁾ Clar. Pos. 56. cs. 78. sz. — Ferrari, i. h. 275. l. — Archaeol. közlemények 1861. II. 5. l.

³⁾ Sz. *Margit* élete, Praynál 356—376. ll.

⁴⁾ Eccl. Cam. 45. cs. 9. sz.

⁵⁾ Cod. Dipl. X. 4. 771. l.

kolostornak felszentelési évnapján azoknak, kik azt hét egymásután következő napon meglátogatják. ¹⁾

Ujabb időben szent Margit tiszteletére a szigeten, azon helyen, hol most a hajdani Szent *Mihályról* nevezett prépostság romjai látszanak, *kápolna* emeltetett és gr. Eszterházy, esztergami érsek 1739. máj. 3-án az akkor Budán létező clarissáknak megengedte, hogy felszenteltessék és benne minden hónapban, szerdai napon, egy mise mondassék. ²⁾

Margiton kívül még több személyről van tudva, hogy vagy az apácák templomában, vagy a mellette fekvő kolostor kerületében lettek eltemetve. Hogy *V. István* király 1272 meghalván márványkoporsóban a nagy oltárnál, apáca leánya *Erzsébet* pedig a káptalani házban temettetett el, a Margit legendában ³⁾ e szavakkal van elmondva: „Eu maga Istvan kiral halála utan yt temettete magát *az nagy Oltár mellett az Evangeliom feleu*! az magas vereus marvan keu köporso alatt. Leanyaya kedeg *Erzsébet* azzon temetteteek az Capitulum hazban, az fezeulet eleut.“ Ide sorolhatók még más e zárdabeli apácák, közöttük *Moys* nádor leányai Cze-czilia és Judith és több magán ember, mint *Páris* fia Sándor nejével 1266. és *Morian* gróf 1281-ben, kik mint a kolostor jótevői fenn már érintett okmányok bizonyossága szerint, végrendeleteikben itt kívántak eltemettetni.

A török készülődések hírére az apácák már jó eleve elhagyni készültek harmadfél százados lakhelyüket, mit Lászlónak a domokosi rend főnökének levelei 1521-ből bizonyítanak, melyben kiközösítésnek büntetése alatt megtiltja az apácáknak, akár szüleik, akár rokonaik unszolására, az ő és a kolostorfőnöknő engedelme nélkül a kolostort elhagyni, és máshová menni; megengedi azonban, hogy a leánykák — kik nem mint apácák tartozkodtak a kolostorban — szüleiknek visszaküldessenek. ⁴⁾

Kitetszik innen, hogy az apácák csak a mohácsi csata után hagyták el a szigetet, hová a törököknek első elvonu-

¹⁾ Clar. Poson. 68. cs. 37. sz. Ered.

²⁾ Jesuit. Bud. 12. cs. 4. sz. Hit.

³⁾ Praynál i. h. 359. l.

⁴⁾ Clar. Poson. 48. cs. 39. sz.

lása után visszatértek és 1529-ig maradtak; ezen évben ugyanis Báthory István kir. helytartó, nekik — kik az ellenségtől való félelem miatt javaikkal biztosabb helyre akarnak vonulni — menedéklevelet ad. ¹⁾

Az apácák' hazátlanul — *Nagyváradra* menekültek, és az ottani szent-jánosi kolostorban lakó clarissáknál befogadásra találtak, mit okmányok 1536, 1549, 1557 és 1563. igazolnak. *) Különösen 1557-ből megvan nevezett apáczáknak benntiltása „*a nyulak szigeti, most Nagyvárad mellett tartózkodó apácák*“ nevében *Dersffy* István ellen, javaik után nem fizetett haszonbér tárgyában, hivatkozással a szalavári convent által 1549-ben kiadott hason okmányra ²⁾; a nagyváradai káptalan levele 1563-ból a szabad bormérésre vonatkozik a szigeti Nagyvárad mellett *Sz. János* kolostorában tartózkodó apácák jószágain. ³⁾

De Váradon sem volt állandó maradásuk, és Nagy-Szombatba a domokosiak *ker. sz. Jánosról* nevezett kolostorába mentek át, hol négy elaggott szerzetes is maradt. Fennvan Eustách, a rend gondnoka (procurator) és fővicariusának az austriai vicariusához 1567. írt levele, mely szerint a *nyulakszigeti, most Váradról* nevezett apácák, midőn már csak 18 voltak életben, a törökök és eretnekek dühe által kiűzetvén, pápai engedélylyel *Nagy Szombatba* nevezett kolostorba költözködtek. ⁴⁾ Az apácák Nagy-Szombatban elég szűk helyen laktak, míg Miksa császár a városnak megparancsolta, hogy kolostorba helyeztesse őket. ⁵⁾

*) Schier Xistus †) Nagyvárad helyett hibásan *Körmendet* tesz, hová a veszprémi apácák vonultak; ifj. Kubinyi Ferencz pedig ††) szinte téved, midőn a szigeti apácákat háromszor költözteti el, és kétszer hagyja visszajöni — harmadszori kiköltözésüket 1541-re tévén, pedig okmányilag †††) már 1536-ban, mint *Potentiana* főnöknőjük alatt Nagyváradon lakozók, említettetnek.

¹⁾ Clar. Pos. 50. cs. 33. sz.

²⁾ Eccl. Cam. 53. cs. 17. sz. Hit.

³⁾ U. o. irreg. Más.

⁴⁾ Act. Clar. Poson. 68. cs. 26. sz. Ered.

⁵⁾ U. o. 47. cs. 24. sz.

†) „Buda Sacra“-jában 77. l.

††) Az archeologiai közleményekben 1861. II. 6. l.

†††) Act. Clar. Pos. 50. cs. 34. sz.

Alig félszázad múlva végre *Posonyban* letek lakhelyet. 1615-ben ugyanis V. Pál pápa, Ferencz esztergami érsek és bibornoknak meghagyja, hogy a nagy-szombati kolostort, mely 40 év alatt kétszer égett el, s melynek temploma 25 év óta tető, boltozat nélkül volt, szüntesse meg, és az apáczákat kik még heten voltak, és alamizsnaért kijártak, más kolostorba tegye át, jövedelmeik pedig örök időre a *pozsonyi clarissákhoz* csatoltassanak.¹⁾

Ugyanazon évben II. Mátyás király az akkor a posonyi clarissák szívessege folytán a bold, Szűz Mária kolostorában levő nyulak-szigeti apáczáknak minden jogát és jószágát azoknak oly hozzáadással adományozza, hogy ha a szigeti apáczák más kolostorba mennének, nekik életjáradékot adni köteleztessenek, ha pedig a nyulakszigete a törököktől visszafoglaltatnék, a clarissáknak tett ezen adomány joghátrányukra nem válhatik.²⁾

Ezen szigeti apáczák közül némelyek más rendekbe léptek, némelyek megmaradtak: az utolsó, és már egyetlen 1637-ben még életben volt.³⁾

Tekintve az apáczáknak és cselédségüknek nagy számát, a kolostori épületnek és templomának nagynak kellett lenni. — Mint Ferrari munkájából (240—285. ll.) következtethető, a templomban a Szűz Máriának szentelt nagy oltáron kívül, volt még a *Szent-Kereszt* és *Szent Erzsébet*, IV. Béla nővérének oltára, melynél Szent Margit letett fogadás után nagy ünnepélylyel az apáczai fátyolt felvette. Ott volt Margit imahelye (oratorium), melyet szinte számára a chorus és a kolostor fala között készíttettek, melyet ő feszülettel, szentképekkel és ereklyékkel felékesített s melyet azért „*Szent Margit helyének*“ nevezték, és a hová vagy a chorusba, hol szintén egy Szent Kereszt oltár volt, eltemettetni kívánt. Így felszerelve volt a káptalan helye is. A kolostorban *hetven* apáczaszoba, *ebédlő* (refectorium), és *hálószoba* (dormitorium) volt, melybe az ember a folyosóról jutott. A cho-

¹⁾ Act. Clar. Poson. 45. cs. 30. sz.

²⁾ U. o. 40. cs. 14. sz.

³⁾ Ferrari i. h. 550. l.

rusban egy kis ablak az eget láttatá. Megemlítendő még a betegeknek való helyiség (valetudinarium), a társalgási szoba (Locutorium), melyben rostélyzott ablakon keresztül lehetett az idegenekkel szólni, és a „solarium“, fedett hely a szabad ég alatt; a kolostoron kívül pedig a bekerített udvar, hol az apácák sétáltak, végre *kert és gyümölcsös*. — *Temetőről* nincs szó.

Napjainkban mindezeknek csak emléke és csekély romjai maradtak fenn, melyek az itt tanyázott török őrség vadságáról és az idő mostohaságáról tesznek bizonyosságot.

Mit a törökök nem dúltak fel, azt a háborúk, az idő dönté romba. Omladécai majdnem a sziget közepén, a keleti Dunapart felé fekszenek, és napjainkig bokrok és gaz által ellepetve mostani állapotjukba az 1838-ki rettentő árvíz után, midőn a földet szabályozák, juttattak. Az itt dolgozó munkások ugyanis a templom belsejére találván, annak padozatját és falait egy és több ölnyi mélységben kiásták, úgy hogy majdnem az egész egyház kiterjedése, belső alkata, oszlopok részei, lépcsők, ékitvények és a torony tisztán felismerhetők. Ez alkalommal a templomtól jobbra eső falban valami 20 sírra akadtak, melyek közül az egyikben talált aranyos gyöngyös koronás, arany gyűrűs csontvázat, a tudósak V. István király testének nyilvánították.

Találtak még római sirköveket az egyház falában, és azonkívül emberi csontokat. Legnagyobb szélessége 37' 5'', hosszúsága pedig 183' 9'' volt, szentélye keletre, szemben vele a nagy, négyszögű torony, 4—5 lábnyi vastag falakkal nyugatra nézett; de kereszthajója nem volt, és így a szokott keresztalaktól elütött. A bejárás északra esett, hol a kolostor romjai láthatók. Az oszlopok és ékitvények maradványai majd román, majd góth style mutatnak, s ennél fogva különböző időkben történt építkezés tehető fel. A falak festve és arannyal voltak ékesítve. Ki erről bővebben akar olvasni, azt ifj. Kubinyi Ferencz értekezésére ¹⁾, melyhez a templom és részeinek rajza van mellékelve, utaljuk.

¹⁾ „Margithsziget Műemlékei“ 1—20. II. Az Archaeol. Közlemények 1861. II. kötetében.

• *Apáczs perjel- vagy apátnők.*

— *Olimpia* grófné, Margit életében ¹⁾; — *Erzsébet*, V. István leánya ²⁾; 1270—71. *Erzsébet*, Badobor leánya ³⁾; 1276. *Katalin* ⁴⁾; 1278. *Erzsébet* ⁵⁾; 1332. *Katalin* ⁶⁾; 1458. 1462. *Anna*, életfogytig megválasztva ⁷⁾; 1503. *Zsófia* ⁸⁾; 1523. *Ilona* ⁹⁾; 1536. *Potentiana* (Nagyváradon) ¹⁰⁾; 1605. *Fekete-bátor Frusina* (N.-Szombatban) ¹¹⁾; 1613. *Verebélyi Borbála* (Nagy-Szombatban). ¹²⁾

3. §.

A DOMOKOSIAK HÁZA.

Napjainkban már kétséges, vajjon a domokosiaknak a szigeten conventjök és egyházuk, vagy pedig egyszerű, az apáczs kolostortól különböző lakházuk, vagy pedig csak szállásuk volt az apáczáknál, midőn a szükséglethez képest Budáról hivattak? — A régiebbek: Pázmán ¹³⁾, Szentiványi ¹⁴⁾, Plodius János ¹⁵⁾, Ferrari ¹⁶⁾ mind kolostort emlegetnek, de nem templomot, mely szerint tehát a rendnek saját temploma nem lehetett; Pázmán és Ferrari szavai: „a domokosiak conventje a nyulak szigetén, a bold. Szűz Máriánál“ ¹⁷⁾ bizonyítják, hogy a domokosiak templom nélkül lévén, az isteni

¹⁾ Ferrari 321. l.

²⁾ Vit. S. Marg. Praynál 359. l.

³⁾ Ferrari 320 l.

⁴⁾ U. o. 318. l.

⁵⁾ Clar. Pos. 58. cs. 1. sz.

⁶⁾ U. o. 39. cs. 8. sz.

⁷⁾ U. o. 54. cs. 30. sz., 63. cs. 17. sz.

⁸⁾ U. o. 50. cs. 31. sz.

⁹⁾ U. o. 54. cs. 35. sz.

¹⁰⁾ U. o. 58. cs. 34. sz.

¹¹⁾ Jes. Tyrn. 3. cs. 20. sz.

¹²⁾ U. o. 65. cs. 40. sz.

¹³⁾ Appendix 2. ad Synod. Dioeces. Strig.

¹⁴⁾ Dissert. paralip. XLV. Fej.

¹⁵⁾ 2. könyv: de progressu S. Dominici per Italiam, 63. Fej.

¹⁶⁾ I. h. 507. l.

¹⁷⁾ Ad B. M. Virg.

tiszteletet az apácák Szűz Máriának szentelt templomában végezték.

Azonban ezen íróknak pusztá állítása — főkép miután mindannyian csak egynek szavait írják le — minden más adat nélkül a kérdést, vajjon a szigeten csakugyan „Convent“ volt-e? el nem dönti. Az eredeti okmányok, melyek közül sok fordult meg kezemen, mélyen hallgatnak, sőt mindenütt csak: „Prior Praedicatorum de insula“ és nem mint szokás: „Prior et Conventus“ vagy „Prior Conventus de insula“, említetik. De Ferrari állítása is ¹⁾, hogy a domokosiaknak, miután az apáczáknál az isteni tiszteletet végezték, a közelben valahol saját lakuknak kellett lenni (mit nem is vonok kétségbe), mert Buda messzebbre esik, a convent kérdését függőben hagyja.

Nagyobb nyomatékú IV. Sándor pápa 1259-iki bullája, melyben a magyar királyné kérelmére megengedi, hogy a király a domokosiaknak, az újonnan alapított apáczakolostorban való isteni tisztelet végzésére, a szigeten egyházat és conventet alapíthat ²⁾; azonban ezen engedély soha foganatban nem ment, mert IV. Béla ugyanazon évi későbbi oklevelében a domokosiakra bízta az apáczakolostor „igazgatását, tanítás és üdvös tanácsokkal való támogatását,“ de klastromuk és templomukról nem emlékezik. ³⁾ Hozzájárul, hogy az oklevelekben csak perjel, gyóntató és hitszónokról van szó, kik talán még néhány szerzetest magukkal az isteni tisztelet végzésére, rendeltetésük teljesítésére elégségeseknek látszottak. Azonban huzamos sem volt a domokosiak lakása a szigeten, mert az apácák 1458. II. Pius pápa bullája által a rend perjelei és főnökeinek „joghatósága, vizsgálati és fenytési joga“ alól felmentetvén, a domokosiak perjelükkel, úgy látszik, szigetbeli lakásukat elhagyták, a midőn az isteni tisztelet végzése a szigeti ferenczésekre háromolhatott.

Mindezekből kitetszik, hogy a szigetbeli dominikanus perjelek nem saját, hanem az apácák klastromának voltak

¹⁾ I. h. 522. l.

²⁾ Act. Clar. Pos. 68. cs. 2. sz.

³⁾ Pray i. h. 225. l.

főnökei, miért is a *szigeti apácák priorjának* is neveztettek¹⁾, és szakadatlan sorban következvén, alárendeltjeikkel az apáczakolostortól elkülönzött lakhelylyel birtak, hol a vizsgálatra jövő és időző rendi és tartományi főnököket, minők voltak *Umbert* 1255, az apáczakolostori előljáró, *Marcell*, sz. Margit lelkiatyja, *Mihály* és *Péter*²⁾, kíséretükkel befogadhatták.

A szigeti domokos perjelek névsora.

1255. *Umbert*³⁾; 1276. *Zakáni János*⁴⁾; 1288. *Kozma*⁵⁾; 1288. *Salamon*⁶⁾; 1291. *Ugrin* Paraszt mesternek fia, Chák nemzetségből⁷⁾; 1295. *Domonkos*⁸⁾; 1301. *Simon*⁹⁾; 1320. *Marcell*¹⁰⁾; 1329. *Simon*¹¹⁾; 1346. *Bereczk*, (Briccius)¹²⁾; 1351. *György*¹³⁾; 1365. *György*¹⁴⁾; 1391. *Gergely*¹⁵⁾; 1393. *Gál*¹⁶⁾; 1397. *György*¹⁷⁾; 1458. Perjelek többé nem említettnek; egyedül *Asti* Konrád fordul elő, a theologia tanára és a rend főügyviselője (generalis procurator)¹⁸⁾; 1461. *Feuldvári* András, az apácák gyóntatója¹⁹⁾; 1464. *Gyulai Ágost* deák, ügyviselőjük.²⁰⁾

¹⁾ Cod. Dipl. VIII. 2. 276. l.

²⁾ Ferrari i. h. 228. 242. 267. ll.

³⁾ U. o. 229. l.

⁴⁾ Cod. Dipl. V. 2. 406. l.

⁵⁾ Clar. Pos. 39. cs. 22. sz.

⁶⁾ Cod. Dipl. VII. 2. 367. l.

⁷⁾ Schmitth Epp. Agr. I. 219. l.

⁸⁾ Mon. V. Bud. 15. cs. 6. sz.

⁹⁾ U. o. 33. cs. 12. sz.

¹⁰⁾ Cod. Dipl. VIII. 2. 276. l.

¹¹⁾ Mon. V. Bud. 33. cs. 12. sz.

¹²⁾ Clar. Poson. 54. cs. 10. sz.

¹³⁾ U. o. 42. cs. 5. sz.

¹⁴⁾ Cod. Dipl. IX. 3. 493. l.

¹⁵⁾ Mon. V. Bud. 2. cs. 16. sz.

¹⁶⁾ Clar. Pos. 42. cs. 5. sz.

¹⁷⁾ Mon. V. Bud. 22. cs. 23. sz.

¹⁸⁾ Clar. Pos. 39. cs. 6. sz.

¹⁹⁾ U. o. 68. cs. 20. sz.

²⁰⁾ U. o. 42. cs. 8. sz.

4. §.

SZENT FERENCZ RENDŰ MINORITÁK KOLOSTORA.

A ferenczieknek nagy kiterjedésű rendje, assissi szent Ferencz által alapítatván, több pápa által helybenhagyatván, 1208-ban alakult meg. Az alapító által felállított első szabályzatot követők minoriták (*fratres minores*) vagy *mezitlábosoknak* neveztettek. Ezek ismét három részre oszlottak: deák neveiken „*Observantes*“ „*Conventuales*“ és „*Capucini*“ (csuklásakra). A legelsők, az 1334-ben Della Valle János (Johannes de Vallibus) és 1368-ben Pál vagy Pauluccio által eszközölt átalakítás folytán „*fratres de familia*“, később „*de Observantia*“ nevet viseltek, „*Minister*“ és „*Generalis Vicarius*“-ok alatt állottak, közkáptalanokhoz hívtak, és 1487-ben „*szabályozottakra*“ (*regulares*), kiket alkantarai Szent Péter vezetett ismét vissza nagyobb szigorra — és szigorúbb rendtartásuakra oszlottak, mely utóbbiak *mezitlábosok*“, „*reformatusok*“ vagy „*recollectak*“ — nehogy Kálvin követőivel összezavartassanak — nevet vettek fel.

A *conventi minoriták* azok voltak, kik felmentvény folytán enyhébb szabályzat alatt éltek, és 1517. külön testületre szakadtak, conventeket képeztek és ingatlanokat is birtak. Ezek és a fennebbiek *Ferencziek* neve alatt tartományokra vannak osztva, melyek „*Capistran*“, „*Üdvözítő*“, „*Mária*“ és „*László*“-ról neveztetnek. A Minoriták vagy kapuczinusok valamint azon mindkét nemű szerzetesekről, kik Szent Ferencz második és harmadik rendszabályát követték — kik közül az utóbbiak különösen számosan voltak — annak helyén lesz szó.¹⁾

A történetírók mind egyetértenek, hogy a nyulakszigeti minorita-kolostor 1270-ben IV. Béla király és fia István által alapítatott, melynek felépítését Pázmán 1272-re teszi.²⁾

A kolostor történetére nézve megemlíendő, hogy IV. Miklós pápa (1287—1292) azoknak, kik templomát meglátogatják és meggyónnak, búcsút engedélyezett, és benne lett a

¹⁾ Greiderer, *Germania Franciscana* 1777. Fol. I. köt. 2—6. sz.

²⁾ Csevapovics, *Recensio etc.* 200. l. — *Topog. Reg. Hung.* 185. l. és másut.

rendi káptalan 1288-ban — talán az első Magyarhonban — és 1308-ban megtartva. ¹⁾

A kolostori épületek és tartozékainak fekvése, kiterjedése, és építésére nézve nem csekély fényt áraszt a minoriták és a szomszéd apácák közt, a köztük fekvő terület határai, különösen a temető, a szónokló hely és kert, és más szükséges helyiségek miatt keletkezett sokféle perlekedés után, ismételve létrejött barátságos egyesség. 1278-ban ugyanis a magyarhoni minorita-főnök Adorjánnak indítványa szerint, a domokosiak és az azon rendű apácakolostor közbenjöttével, a ferencziek klastromának a falon kívül északra 33, délre 28, keletre pedig a közút között 1 kannányi ^{*)} széles, északra és délre hason hosszúságú tér jelöltetett ki, mely kiegyenlítésben a ferencziek megnyugodván jövőre minden perlekedésről lemondottak. ²⁾

Ezen nyilatkozat daczára a minoriták alig tíz év múlva területük további kiterjesztését kívánván, 1288-ban e célra főnökük István, Miklós guardian és több más guardian Pestről és Budáról, a domokosiak perjelei és a szigeti apácák főnökje összegyültek, s a béke fenntartása végett nekik északra területüktől, a templomuk hajójához kapcsolt faltól kezdve 37 kannányi térséget adtak prédicáló helyre és temetőre; délre pedig, ugyancsak a templomtól számítva, 41 kannányit külső és belső clausurára, más építkezésekre és kertre, a kihasított térség hosszúságát mindkét részen falak határozták meg; feltevéssel azonban kikötöttetett, hogy nem szabad a falhoz közvetlenül valamit építeniök, hanem egy kannányi (10 lábnyi) szabad térnek kell maradni, hogy a tűzveszély elkerültessék; egyébiránt a szomszédoknak e tér művelése megengedettetett. ³⁾

^{*)} „Canna“ Ducange szerint †), a nádtól, melyel hajdan mérni szokták, származik, és tíz lábnyi mértéket képviselt; mely értelmezés egészen megegyez a Canna értelmével jelen egyességben, melyben a „Canna muratoria communis“ négy budai rőffel egyenlőnek mondatik, és csakugyan a rőföt 2 1/2 lábnak véve, négyszeresen kijő 10 láb hosszúság.

¹⁾ Greiderer i. h. II. k. 275. l. és Csevapovich i. h.

²⁾ Act. Clar. Pos. 48. cs. 2. sz. Ered. függő pecs.

³⁾ Fejér, Cod. Dipl. VII. 2. 367. l. A tartományi levéltárban fellelde Gollesény Pantaleon atya provincialis.

†) Gloss. ad script. inf. et med. lat. I. k. 91. l.

Ezen fekvést az apáczakolostor és a szent-mihályi prépostság helyezésével összevetvén, a ferencziek kolostorának a sziget déli részén, ott, hol még most nyugatról keletre futó nagy fal maradványai látszanak, és egy majorsági tér az egykori ház most vendéglőig terjed, kellett állni. Itt az alapító királyok felügyelete alatt a kijelölt terület éjszaki részén emelkedett a templom, kétségkívül keletre fekvő szentélylyel és kolostor, mely épületek a belső Clausurát képezték; ezeken kívül a fallal kerített téren volt a temető és prédicáló hely; a kert az országútnál délre és keletre esett. Ezen terület elégtelennek mutatkozván, 1278 és 1288-ban az apáczák beleegyezésével, kiké volt a sziget, tetemesen gyarapodott. Az északi fal — talán az, melynek romjai még meg vannak — és a déli, a keleti Dunaparttal, hol a kert és más épületek voltak, és a nyugattal a külső Clausurát képezték.

5. §.

MÁS ÉPÜLETEK A SZIGETEN.

A) A *királyi palota*, melyet IV. Béla király azonnal az apáczakolostor felépülése után annak szomszédságában díszesen építtetett fel, s a hol gyakrabban időzván és végre megbetegedvén május 5. 1270. — midőn Margit leánya még életben volt — püspökök és országnagyok jelenlétében meg is halt. ¹⁾

B) Az *esztergami érsek vára, tornya és háza*. Ki és mikor építette? nem tudatik. Schmitth Miklós az érsekek és püspökök történetében ²⁾, *Ladomér* érseket tartja alapítójának, mondván: hogy Fülöp, fermoi püspök, pápai követ, Kun László udvaránál 1285-ben Ladomér érseknél annak pompás és nyugalmas mulatójában, melyet a bold. Szűz Mária szigetén, Ó-Buda mellett építtetett, Tamás váci püspök, András esztergami nagyprépost és több másokkal, kik a budai zsinatra jöttek, több napot töltött.

¹⁾ Schmitth Epp. Agr. I. 183. l. — Engel, Gesch. des Ung. Reichs 1813. I. 389. l.

²⁾ A. Ep. Strig. 147. l. és Ep. Agr. I. 215. l.

Azonban, ha csak fel nem tesszük, hogy ezen házat Ladomér már előtte meglevő érseki épületekhez csatolta, őt kiről bizonyos, hogy budai prépostból lett váradi püspök és az érseki széket 1279—1299. közt birta — a *vár, torony és ház* alapítójának nem tarthatjuk; mert hogy ezek már 1278 előtt állottak, kitetszik László királynak 1278. és 1282-iki kegyelemleveleiből, melyekben az egész szigetet, az esztergami érsek vára tornya és háza kivételével *Erzsébet* nővérének, szigetbeli apáczának, és így a kolostornak is adományozza.¹⁾

Ladomér ekkép ezen épületnek nem alapítója, hanem csak mint az érsekség tartozékainak birtokosa levén, azoknak valamelyik elődje által kellett építtetniök.

Bizonyosabb fekvésük: a szigetéjszaki csücsán állottak, hol még most is nagy falak nyomaiba ütközik a vándor, miből következtethetni, hogy a vár és torony a folyamparton a többi épületek pedig beljebb feküdtek. Ez megegyezik a véleményvel, hogy a sziget hajdan itt nagyobb kiterjedésű volt mint most. De szóljanak az oklevelek.

1285. László király helybenhagyja, hogy Ladomér érsek a fallal kerített, érseki házat és tornyot Tamás váczai püspöknek bérbe adta, mely okmány szerint: „Tisztelendő Tamás atya, váczai püspök elismerte, hogy nevezett tisztelendő Ladomér, esztergami érsek úrtól az ottani érsekségnek a Szűz Mária szigetének *felső részén vagyis végén*, Ó-Buda mellett, a Duna közepén álló falazott házat és kötornyát más épületekkel egyetemben, ott lakás és tartózkodás végett, 8 évre bizonyos megállapodások és feltételek mellett átvette, és bírja.“²⁾

1294-ben III. András király megerősíté a cserét, mely szerint a *tengurdi* nemesek „a sziget végén Buda mellett fekvő“, biztosságukra szükséges érseki kastély és toronyért az esztergami érseknek a Dunántúl Esztergamhoz közel fekvő *Bulchu* birtokot adják, örökös joggal és szavatosság mellett.³⁾

¹⁾ Act. Clar. 38. cs. 58. és 59. sz. Ered. függő pecs.

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. V. k. 3. 294. l. Ered. a primási levéltárból.

³⁾ U. o. V. k. 2. 296. l.

C) A *Szent János-vitézek háza*. Említettik László királynak 1278. és 1282. kegyelemleveleiben az apáczáknak tett adomány alól kivett épületek között „exceptis dictis Claustris nec non Castro Cruciferorum domus hospitalis“ etc. 1291. pedig IV. Miklós pápa megerősíti a sziget adományozását „falai, házai, földjei, utczája, mely a *jános-vitézek* várától kolostortok felé (t. i. az apáczák kolostorja) vezet, jelen és leendő lakhelyei és lakosaival.“¹⁾

Évvel előadtam mindazon egyházi és világi épületet, melyek a Szűz Mária szigetén okmányok és írók tanúsága szerint hajdan léteztek; hátra van még szemügyre venni azoknak védveit, kik szerint e szigeten még *Szent Pál* nevű falú és plébánia, és Szent Mihályról nevezett *cistercita* apátság állott.

Mi az elsőt illeti, nincs mit mondanom azon írók műveiből, kik netalán *Szent Pál* falváról írtak. Legyen elég Bombardi Mihály Magyarország Topographiájára, ki erről, mint legkevésbbé sem kétséges dologról beszél²⁾, utalnom. Mellőzvé, hogy az okmányok a budai szigeten levő faluról mélyen hallgatnak, magam is szerző véleményéhez csatlakozom, hogy e falu nem a nyulak szigetén — melynek alig két órányi területén annyi kolostor templom, palota, kastély, ház és kert mellett falunak helye sem lehetett; a mint csakugyan földjének legnagyobb része vakolattal vegyítve, mindenütt szétszórt épületekre mutat — hanem a felső, nagyobb, termékeny *ó-budai* szigeten állott.

Nem tudok nagyobb hitelt adni azon íróknak sem, kik szerint a nyulak szigetén *cistercita apátság* is virágzott, mert egyhangú állításukat semmi okmány sem támogatja. A dolog velejét Pázmán említi függelékében az esztergami zsinathoz: „1302-ben a szigeten ilyen apátság virágzott.“

Pázmán tekintélye folytán a régiebbek mind, nem vizsgálva semmit, utána mondák. Schier Xistus az újabbak közül, tekintetbe vévén, hogy a szigeten ugyancsak Szent Mihálynak szentelt apátsággal a prémontreiek is birtak, „Buda

¹⁾ Act. Clar. Poson. 68. cs. 7. sz. Hit.

²⁾ III. könyv XII. §.

Sacra"-jában 76. lap. azt állítja: „hogy 1302-ben cisterciták telepedtek oda, vagy mert a korábbi lakók (a prémontreiek) az akkori zavaros idők miatt önként eltávoztak, vagy mert kegýuraik öket elparancsolták.“

Nem szerencsésebb Czinár, Fuxhoffer kiadója ¹⁾, ki, miután Schier ellen igen helyesen megjegyezte, hogy semmi nyoma, miszerint a prémontreiek és cisterciták egymás után bírták az apátságot; hogy 1302-ben a zavarok között alig jutott valakinek eszébe kolostort alapítani, s hogy végre a prémontreieket még azután is a szigeten találjuk; azon helytelen nézetet fejezi ki, hogy a két rend egyidejűleg két különböző, de mind egyik *Szent Mihály* nevét viselő kolostorban lakott a szigeten, mert, mint mondja, az íróknak egybehangzó állítása szerint ott 5 szerzetes rendnek volt egy időben lakhelye.

Azonban fennebbi állítások mind csak Pázmán szavain, illetőleg az általa a régi kolostorokról készített jegyzéken alapulnak, és kiki könnyen átlátja, hogy kolostoroknak, helyeknek, évszámoknak elszámálása, melyeknek emléke jobbadán már rég feledésbe ment, kellő segédeszközök nélkül, nem annyira biztos tudomás mint hozzávetésnek műve lehet.

Akár szolgált a cistercita apátságról való véleménynek alapúl azon körülmény, hogy a szent-mihályi prépostok közül a 13 század végén és a 14. elején, némelyek — mint *Márton* — magukat apátoknak (mint a cisterciták) nevezek, akár bírtak talán a cisterciták apátságot egy más, szomszéd dunai szigeten; annyi bizonyos, hogy a kamarai levéltárban a nyulak szigetére vonatkozó több száz eredeti okmány között egyben sincs nyoma a cistercitáknak, mi mutatja, hogy e rend a szent-mihályi prémontreiekkal felcseréltetik, s valósággal soha sem székelte a szigeten, bár ezen apátságnak czime — épen a Pázmánféle jegyzék alapján — legfelsőbb helyről még most is adományoztatik.

¹⁾ II. R. 34. és 100. II.

IV. FEJEZET.

Ú J - B U D A V Á R,

MÁS NÉVEN PESTI ÚJ-HEGY.

1. §.

MÁRIA MENNYBEMENETELÉRŐL NEVEZETT PLÉBÁNIA TEMPLOM.

Mellözve, mit a történetírók, kik Új-Buda várát, nyilvánvalólag az ó-budai Budvárral, összezavarják, a pesti új-hegyi vagy új-budai vár eredetéről mondanak; — különösen hogy már régen a tatárjárás előtt, vagy még Szent István király, vagy a budai prépost által alapíttatott vár e hegyen ¹⁾ — történetileg csak az bizonyos, hogy IV. Béla Dalmatiából, hová a tűzzel-vassal dúló tatárok elől futott, vissza térvén, 1245 körül a hegyen — mely, úgy mint szomszédja, a mai Gellérthegy a pesti határhoz tartozott, és pesti új-hegynek neveztetett — biztosság kedvéért várat kezdett építeni, falakkal, bástyákkal, hová külföldről számos lakót hívott és királyi palotát építtetett, mit 1255-ben a nyulakszigeti apáczaik részére kiadott oklevelében e szavakkal említ: „*inter alia Castra, defensionis regni congrua in Monte Pestiensis Castrum quoddam exstrui fecimus, refertum multitudine hominum numerosa.*” ²⁾

A Mária templom eredetéről bizonyosat nem mondhatni. Vannak, kik építését Szent István tiszteletének az Isten-anya iránt tulajdonítják, mit támogatni látszott a Buda visszafoglalása után a templom nagy oltárán olvasható felírás: „e

¹⁾ Miller Ferd. János, *Epitome viciss.* 7. l. — Bel, Hung. nov. III. k. 190. l. és mások.

²⁾ Schmitth, *Episc. Agr.* I. 171. l.

templomot 1015. Szent István alapítá, I. Mátyás 1470. megnagyvitá, és I. Lipót 1686. a keresztény vallásnak visszaadta. ¹⁾“

A néphit sz. Istvánnak tulajdonítá ez épületet, minek a jezsuiták nem is mondtak ellent. Azonban ki mondhat döntő véleményt oly homályos dologról? ki áll jót, hogy az István által alapított templomról hit nem későbbi kor koholmánya-e? vagy hogy a szent király építménye nem állott más, habár szomszéd helyen? *) Nagyobb fontosságu megtudnunk, ki építé, mikor és kinek költségén az újabb épületet?

Hogy e templomnak első alapítói a IV. Béla alatt a pesti új-hegyre települt *német polgárok* voltak, kitészik azoknak a magyarokkal 1392 körül kötött peregyességéből, melyben állítják: „hogy nevezett bold. Szűz Mária templom kezdettől fogva a németek által alapíttatván, egyedül ezek által építtetett és szereltetett fel“, bár a magyarok azt, hogy csak ők egyedül tették, tagadták ²⁾; egyébiránt ki állítaná, hogy a németeknek már első letelepedésükkor sem volt külön plébániatemplomuk?

A fennidézett 1255. júl. 25. kelt okmányban a Mária templomról még csak mint *építendőről* van szó: „et jus patronatus, quod in Ecclesia S. Mariae in ipso Castro construenda nobis utpote patrono competit“ — és tovább: „cui in ipsius Ecclesiae primaria et ante omnem consecrationem fundatione, Strigoniensis Archiepiscopi consensus accessis“, mely szavak egyúttal sejtetik, hogy akkor már a várban létezett egy *Mária templom*, mert különben a király „kegyúri jogról, mely előbb őt illeté“ és „első alapításról“ (primaria fundatione) nem szólhatott volna.

Ezekből látszik, hogy a Bold. Szűzről nevezett templom 1255-ben még nem volt megépítve (illetőleg átalakítva); fölépülhetett mintegy 10 év alatt, mert IV. Béla 1269-ben kelt okmányában, melyben a veszprémi püspökségnek a

*) Szent Gellért legendája szerint, nevezett Szent a pesti (azaz a budai részen fekvő *kis-pesti*) *Mária* templomában lett oltetetve.†)

¹⁾ Bel, Hung. Nov. III. k. 445. l. és másutt.

²⁾ Schier, Buda Sacra, 17. l.

†) V. o. Podhradczki, Buda és Pest. 75. l.

budai káptalan által bitorlott dézsmát a vaali kolostor, a Buda melletti Sz. Jakab és a *budai hegyen lévő Szűz Mária egyház után*, visszaadja, az utóbbit „*ujjonnan épült*”-nek nevezi.¹⁾

Jóllehet e nagyszerű épület — mely 12 oszlopon nyugodva 8½ öl magas, 21° 1' hosszú, 12° 1' széles — három hajójával oszlopain, bolthajtásán s egyéb részein a 13. századbeli egyszerű csúcsíves stílt tünteti fel, még is alig hihető, hogy mostani nagyságában már IV. Béla alatt lett befejezve, az első oszlopok a bejárásnál a fejükön levő gazdagabb *diszítványeikkal*, a torony alatt jobbra eső lorettói kápolna kitünő csinájával, későbbi korszak építésére mutatnak. Úgy vélem tehát, hogy IV. Béla a régi templomból, gyarapítván azt, újat csinált, melyhez ismét Lajos vagy Zsigmond királyok többet építettek, I. Mátyás király pedig, kinek czimere a torony déli ablakában az 1476. évszámmal látható, a művet új torony és karnak építésével befejezte.²⁾

A templomnak úgy a régi mind újabbnak kegyura IV. Béla király volt, ki jogát a fennérített 1255-iki oklevélben a szigeti apácákra ruházta át. Ezen a czimen, vagy a helyett, az apácák az egyház jövedelmeinek két harmadát húzták, egy harmadrész a szolgálattelvő papoknak maradván, mit azonban az érsek később akként módosított, IV. Honorius pápának 1285-ben adott beleegyezésével, hogy az apácák csak egy harmadot, a papok pedig két harmadot kapjanak.³⁾

Ezen és más az egyház ellen való igényükről is lemondtak az apácák, a köztük és Hermann plébános közt a veszprémi püspök előtt fennforgó ügyben, midőn a plébános és a budai polgárok a Duna mellett évenkénti 5 márkán bérbe adott hévizi fürdőt átengedték, és minden levelüket kiadták; Lajos királynak 1355-ben kelt bizonyság-, és Zsigmondnak 1417-beli megerősítőlevele szerint.⁴⁾

Jóllehet a plébános nevezés a kegyuraságnak legkivá-

¹⁾ Act. Jesuit. Bud. 9. cs. 7. sz. A győri képt. átiratában 1330.

²⁾ U. o. Schier i. h. 17. l.

³⁾ Theiner Vet. Mon. Hist. Hung. Sacrae, 1859. fol. I. k. 353. l.

⁴⁾ Act. Clar. Pos. 39. cs. 11. sz.

lőbb joga, még sincs semmi nyom az okmányokban, hogy az apácák azt valaha gyakorolták volna, miből következik hogy a plébánost mindig a polgárok választák, adták légyen e jogot a királyok önként, vagy kéréseikre, mit okoskodásuk¹⁾ is bizonyít, bizonyos ügyben, „miután a mondott időtől jelesen a templom alapítása és felépülése óta a kegyúri jog vagyis a plébános jelölése mindig a németeket mint azon egyház kegyurait illette.“

E templom, melyet a többi lakosokat számra és tekintélyre felülmuló németek birtak, fő- és anyaegyháznak volt elismerve. Ez a várbeli *Sz. Magdolna*, és a külvárosi *Sz. Péter* vértanú magyar plébániák részéről később megtámadtatván 1257-ben végeztetett, hogy mindkét templom a *Mária egyháznak* évenként 9 ezüst markát fizetni tartozzék.

Ezen alárendeltséget megdönteni 1366-ban az ügy újra felelevenítettet, és végre 1390. — megállapíttatván, mindegyik plébánia határai — választott bírák által ekkép intéztetett el, hogy a Magdolna egyház plébánosa évenként egy ezüst markát legyen köteles fizetni.²⁾

Javadalmazáskép birt a templom több házat is Budán, melyeknek lakói részint kézi munkára, részint bizonyos évi díj fizetésére voltak kötelezve.³⁾

Nem cselekszem talán kelletlen dolgot, ha az olvasónak egyetmást a templom hajdani *kápolnáiról*, *oltáraitól* elbeszélék. A templomhoz kapcsolt délre eső temetőben, mely, mellett a plébánosnak és a szigetbeli apácáknak házai állottak, bizonyos *Ulving* vagy *Uilveng*, máskép *Wiung* gróf, budai polgár, I. Károly alatt *István*, *László* és *Imre* három szent királynak, nem különben XXII. János pápának 1334. kiadott búcsúlevele szerint, *Sz. Ferencz* hitvalló, a 11000 szűz és *Sz. Ilona* tiszteletére kápolnát építtetett, javadalommal ellátott, és oda négy káplánt rendelt, mindennap miséket mondani.⁴⁾ Rector volt itt 1347-ben *János*⁵⁾, 1485-ben *Jakab*

¹⁾ Schier 18. l.

²⁾ Bővebben Schiernél i. h. 24—29. ll.

³⁾ U. o. 20. l.

⁴⁾ Theiner, i. h. I. 600. l.

⁵⁾ Mon. V. Bud. 21. cs. 4. sz.

tulajdonosa azon budai háznak, melyben *Geréb László*, erdélyi püspök és *Keresztély* erdélyi kanonok laktak.¹⁾

Egy más kápolnát a templom oldalában, *Szent László* hitvalló tiszteletére ugyanazon *Ulving* alapított, a melyre való kegyúri jogot kis unokája *Somi Gáspár* 1519. a sághi prémontrei Conventre ruházta, ugyanazon évi királyi, és 1521. pápai helybenhagyás mellett.²⁾ Rector itt 1392-ben a morva születésű *Péter* volt, *Miklós*, *Féter* és *Baldzs* káplánokkal.³⁾ 1447. pedig *Somi János*, az alapító unokája.⁴⁾

A harmadik kápolna, a templom északi részén „*Minden Szentek*“ tiszteletére, *Garai Miklós* által lett temetkezési helyül építve misealapítványokkal lelke üdvösségére, mihez még *Garai Jób* unokája *Bajt* és *Halapot* (Komárommegyében) adományozá.⁵⁾

Hogy a templom ezen oldalán is egykor temető volt, igazolja a templom és a kamarai épület hátulsó sarka között néhány hóval ezelőtt egy két lábnyi mélységben talált sírkő. Ennek alakja hosszukás négyszög, melynek felső oldal szögletei elnyesvék, és 6 láb 9 hüvelyknyi hosszú, s 4 lábnyi széles; 4 hüvelyknyi domború és széles ráházata pedig következő feliratot tartalmaz: + ANNO * DNI-MILLESIMO CCC-----ONI. DO. OBIT. IOHS. MAGERDORF. Kiváncos, hogy a részben olvashatlan betűk által az év és az írás kiegészíthetessék; a már töredezett kő pedig a Múzeum birtokába jusson.

Az oltárok közül 1375 és 1461-ben *Krisztus szent testének* oltára említettik, melynek gondnoka I. Mátyás alatt *Gergely* volt⁶⁾, és mely Budán házzal birt, egy társulat (confraternitas) melynek főnöke 1508. *Harbar János* budai polgár volt.⁷⁾ 1506. *Szent Katalin* oltára és társulata fordul elő.⁸⁾

¹⁾ Kovachich, Form. Solenn. Styli, 365. l.

²⁾ Eccl. Cam. 42. cs. 2. sz. 33. cs. 75. 76. sz. 34. cs. 2. sz.

³⁾ Schier i. h. 45. l.

⁴⁾ Eccl. Cam. 42. cs. 2. sz.

⁵⁾ N. R. A. 1525. cs. 23. sz.

⁶⁾ Kovachich i. h. 402. l.

⁷⁾ Mon. V. Bud. 21. cs. 4. sz. — N. R. A. 1525. cs. 23. sz. — Eccl. Cam. 51. cs. 4. sz.

⁸⁾ N. R. A. 1561. cs. 6. sz.

Nevezetes, hogy 1456. III. Calixt pápa László király kérelmére S. Angelo János bibornokot felhatalmazá, hogy a plébániából prépostságot csináljon társas káptalannal, s e célra a benedek-rendi zecki (máskép tán Bataszék) kolostort vele egyesítse ¹⁾, azonban ez ügyben semmi sem történt, mert a templom régi állásában maradt, s egy a királyi palota előtt újonnan épült — megkülönböztetésül „új“ és „kisebb“-nek nevezett, Sz. Mária templom lett a szent zsigmondi prépostsághoz csatolva, a zecki kolostorra nézve sem történvén változás.

A templom, melyet királyaink I. Lajos király óta, ki állandóan Budára telepedett, látogattak, melybe az ellenségen nyert diadalmi jeleket vitték, melyben az államszerződéseket kihirdették, és házasságaikat kötötték, régi fényében diszlett János király haláláig, a midőn a török 1541-ben Budát megszállván mecsetté változtatta, és csak Budának visszafoglalása után lett 1686. korábbi rendeltetésének visszaadva.

A plébánosok névsora.

1257—70. *Keresztély* ²⁾; 1282—1303. *Albert* ³⁾; 1316. *Hermann* ⁴⁾; 1320. *Péter*, ki alatt az egyház jövedelméből 1317—1320 évekig kijárt pápai adózás tett 48 budai ezüstmárkát ⁵⁾; 1342., 1346. 1347. *Miklós*, ki a szigeti apácák házait a temetőben elfoglalván és oda palotát építvén, a támadt pert befejezte és magát évenkénti 20 márka fizetésére kötelezte ⁶⁾; 1349. 1355. *Hermann* ⁷⁾; 1366.—1392. *Miklós* ⁸⁾; 1404. *János*, Zsigmond király titkára, kit az esztergami érsek jóghatósága alól kivett, és csak a királynak

¹⁾ Koller. Epp. Quinq. III. k. 418. l.

²⁾ Schier i. h. 21. 22. ll.

³⁾ Cod. Dipl. VIII. 1. 69. l.

⁴⁾ U. o. VIII. 7. 116. l.

⁵⁾ U. o. II. 101. l.

⁶⁾ Act. Clar. Pos. 54. cs. 40. sz.

⁷⁾ Schier i. h. 22. l. és Clar. Pos. 49. cs. 18. sz.

⁸⁾ Schier i. h. 22. l.

rendelt alá ¹⁾; 1415. *Eck* (vagy *Vsk*) János, pécsi prépost ²⁾; 1417. *Márton*, plébánia házát Tyrnauer farkasnak eladja ³⁾; — *Albert* ⁴⁾; 1460—61. 1465. *Aloth István*, a királynak és Cilley Ulriknak (?) kancellárja, Budán lett eltemetve. ⁵⁾; — *Angelus* ⁶⁾; 1485. 1487. 1490. *Márton* mester és orvos-tudor ⁷⁾; — *Hanel Mihály*. ⁸⁾

Volt még a templomnak egyházatyja vagyis javainak gondnoka, és a városi tanács kebeléből ügyvédje (Syn-
dicus); ilyenek voltak: 1392. *Nadler Mihály*, egyház gond-
nok ⁹⁾; 1461. *Münzer János*, ügyvéd és város bíró ¹⁰⁾; 1477. *Granather Hermann* egyházgondnok. ¹¹⁾

2. §.

A NEVEZETT MÁRIA EGYHÁZ, MINT A JEZSUITÁK TEMPLOMA, S AZOKNAK COLLEGIUMA TARTOZÉKAIVAL.

Buda várának visszafoglalása után a fejedelem és püs-
pökök igyekeztek a törökség által vert sebeket behegeszteni,
templomokat építeni, a szétszort szerzeteseket visszahívni és
nekik új lakhelyeket adni — így Buda várba a *Jézus* rendiek
jöttek.

Két hónappal ugyanis a vár bevétele után, 1686. nov.
havában, néhány jezsuitának, kik a vizi kapu mellett a mai
hadparancsnoksági épület helyén fogtak lakást és egy kápol-
nácskát építettek a *bold. Szűz* szobrával, a mai dísztéren a
lerombolt *Magdolna* templommal együtt, 40 ölnyi térség
adatott át; 1687. pedig *Beck* báró várparancsnok pártfogása

¹⁾ Pray, Hier. I. 69. l.

²⁾ Schier i. h. 22. l. — N. R. A. 1547. cs. 12. sz.

³⁾ N. R. A. 1549. cs. 107. sz.

⁴⁾ Clar. Pos. 41. cs. 75. sz.

⁵⁾ M. V. Bud. 35. sz. 12. sz. — N. R. A. 1525. cs. 23. sz. —
Schier, 22. l.

⁶⁾ Clar. Pos. 41. cs. 75. sz.

⁷⁾ Schier i. h. 22. l.

⁸⁾ U. o. 23. l.

⁹⁾ U. o. 20. l.

¹⁰⁾ Eccl. Cam. 41. cs. 47. sz.

¹¹⁾ Kovachich, Form. sol. Styli, 409. l.

folytán, nagyobb és alkalmasabb helyet nyertek a *bold. Szűz Mária* nagyobb temploma mellett. Átköltözésük 1687. évnek advent első vasárnapján történt; Kollonics bibornok tartá őket, és adta át nekik a templomot, elbocsátván az eddig ott plébánoskodott ferenczrendűeket.¹⁾

Meg kell itt röviden említenünk *Széchenyi* György esztergami érseknek 1687. martius 19. kelt három alapító levelét, melyek közül az első *Jezsua collegiumnak* és *akadémiának*, a másik *papnövelde*nek, a harmadik világi, főkép nemes ifjak *convictusának* felállítására vonatkozott. Ezek mellett a rend nevezett *Mária* templomát, melyet *Magdolna Eleonora* császárné öltönyökkel gazdagon felszerelt, kapta, az evvel összekapcsolt valamint több külvárosi plébániával.

A collegium tartására *Nesider* mezőváros és uradalom lett 100,000 frt. értékben kijelelve, a papnövelde a *kőszeghi* 80,000 frtnyi jószágot kapta, a convictus a 30,000 frt. értékű *Nyulas* mezővárost. Mindezekre nézve I. Lipót császár 1696. adta ki megerősítő, illetőleg adománylevelét; új adomány czímén adta a Buda mellett fekvő *Török Bálint* falut, és 1700. több alább nevezendő budai városi telket.²⁾

A templom és élésház (a mai iskolaház egy része) közt fekvő collegium, mely magánházakkal 41 ölnyre terjedt, és a későbbi kamarai épületnek egész területét elfoglalta, iskolák, papnövelde, convictus és más városi és városon kívüli telkekkel a budai igazgatóság által a rendnek átadatván, Buda városnak birtoklevelei 1703—1708. keltek.³⁾ Erre vonatkozik a váczy káptalannak jelentése is 1701. a jezsuitáknak birtokaikba lett tiszta beiktatásáról.⁴⁾

Állandó birtokot szerezvén a rend 1687. a templom belsejének megújításához, és a szükséges építkezésekhez fogott: hét oltárt emelt és kivitetvén a toronyban levő nagy mennyiségű löport, harangot, orgonát, a kormos falak befedésére kárpitokat szerzett. Ilyetén költségre 1689 óta 45,076 frt. fordította-

¹⁾ Jes. Bud. 10. cs. 9. sz.

²⁾ U. o. 1. cs. 1. 2. sz. Hit.

³⁾ U. o. 1. cs. 7. és 14. sz.

⁴⁾ U. o. 17. cs. 14. sz.

tott, mely összeghez a tartománybeli jezsuiták 3550 frttal járultak.

Collegiumúl északra a templom mellett az ott álló régi fal helyébe 1688. két emeletes ház épült, melynek felső részében 12 pater számára lakás, alsó részében pedig iskolák, konyha és más szükséges helyiségek voltak.

A papnövelde és convictusnak 1702-ben már létezett alapfalain, 1712-ben az alsó folyosón a *museum- és ebédlőterem*, a várfal felé fekvő kisebb collegiumban pedig a *hálószobák* készültek el, a helyiség azonban még kellőleg felszerelve vagy elég tágas nem lévén, a következő évben a *Schweidler* ház az úriutezában lett évenkénti 200 rénes frton kibérelve; 1714-ben elkészülvén a növeldei épület, 7 középső fallal, három folyosó és 86 ablakkal, a 20 növendék és a convictus-beli részint fizető, részint ingyenes ifjúság visszament. Épült még *istálló*, 9 lányi magas fallal kerített udvarral; a kisebbik udvarból egy kis részt a szomszéd *Pösinger* festőnek engedtek át.¹⁾ A papnöveldenek építése 1710-ig 11,354 frt. 20 kr., a convictusé 4075 frt. 20 kr. került.

1723-ban tűzvész által majdnem az egész vár elpusztulván, a templom teteje is leégett, a nagyobb toronyban 4 harang megolvadt, az óra megromlott, a kisebbik torony pedig a templom csúcsán két harangjával leomlott, a templom homlok fala a fehérvári kapunál levő löportár fellobbanása folytán összeroskadt, a bolthajtást betörte, a kart a kitünő orgonával összezúzta, s a tűz magába a templomba hatván, az értéke és műbecse által kiváló *Szent Kereszt* oltárt elhamvasztotta.

Hason sors érte a papnöveldet és convictust, úgy hogy új növeldet kellett építeni, most már a templom déli oldalára, hol napjainkban a m. k. pénzügy miniszterium hivatalszobái (Bureaux) állanak. — A templom is helyreállíttatván, tornya 1725. sep. 25. lett a kupolyával befedve, a következő latin chronosticonnal: „*SI t LaVs Deo, assVMptaeVe In CoeLos VIrgInI*“; 1740-ben a tetőn levő kettejű sast a szél lehordván, 1759. oct. 3. a toronyra kereszt jött, e chronosticonnae:

¹⁾ Jes. Bud. 10. cs. 9. sz., 18. cs. 16. sz.

ArMIger VnDe steti, sInt saCra sIgna LoCo. — Midőn 1841-ben a régi rozzant tetőt egy más ideiglenessel, mely a város szegényére még most is meg van, helyettesíték, akad-
tak e felírásokra. ¹⁾

A jezsuiták tanodája vagyis Akadémiája ott volt, hol most az úgynevezett „praesidialis“ ház van, és 1747-ben lett befejezve ²⁾; befejezésére 1710 Posch György házfőnök és plébános a költségeket a megholt kalocsai érsek hagyatékából, ki a collegiumnak járó plébánusi bortizenhatodot bérben birta volt, kérte kifizettetni. ^{*)} ³⁾

Az alsóbb és felsőbb iskolákat eleinte Pestre kellett volna áttenni, és Budán csak a rendháznak és grammatikai osztályoknak maradni, azonban 1713. elhatároztatott, hogy a tanodák mind Budán maradjanak. ⁴⁾ A budai akadémiai tanárok, hat világít kivéve, kik a deák iskolákat taníták, mind jezsuiták voltak. A felsőbb tanulmányok nyolcz áldozár kezében voltak, kik közül egyik a mennyiségtant, másik az erkölcsant és észjogot, harmadik a logikát és methaphysikát, a negyedik a természettant, az ötödik az egyházi jogot (sacros Canones), a hatodik a szentírást, a hetedik és nyolczadik a theológiát adta elő; valamennyi felett pedig igazgatónak egy kilenczedik állott. ⁵⁾ A kis papoknak házi rendszabálya ugyanaz volt mint a bécsi Pázmán-intézeté, ugyanaz volt a ruházat is, kék köntös és köpönyeg. ⁶⁾

A fennérintett alapítólevelek és Széchényi György esztergami érseknek 1687-beli különös adománya folytán a budai jezsuita rendház a várbeli és külvárosi *kegyuri jogot* és plébániákat kapta, mit Kollonich bibornok érsek 1695. megerősített. ⁷⁾

*) A jezsuitarendnek eltörlése után 1773. ez épület a magy. kir. tud. egyetemnek, ez által pedig 1784. más épületekért a kincstárnak lett cserébe átadva, mely azt elnöki háznak használta. †)

¹⁾ A kam. levelt. jegyzőkönyv. 1841. 244. sz.

²⁾ Miller, Epitome sat. 89. l.

³⁾ Act. Eccl. Cam. irreg.

⁴⁾ Act. Jesuit. Bud. 18. cs. 16. sz.

⁵⁾ U. o. 1. cs. 44. sz.

⁶⁾ U. o. 18. cs. 16. sz.

⁷⁾ U. o. 9. cs. 9. 10. sz.

†) N. R. A. 1850. cs. 10. sz.

Ily messze terjedő kiváltság által természetesen másokon sérelem esett, kik aztán, hogy jogaikból végkép ki ne essenek, barátságos egyességeket kötöttek. 1702. a kapuczinusok főnöke megengedi *Raspasányi* Tamás jezsuitának, hogy a rendnek templomában a vízivárosban, a mecset mellett, mind addig mint helyettese a plébánusi tiszttet viselje, míg a *Szent Anna* plébánia templom fel nem épül.¹⁾

Keményebben védé jogait az esztergami káptalan leveleiben a budai jezsuita házfőnök és plébánoshoz, ki a budamelléki *Sassad* terület bortizenhatodát követelvé: „a sasadi plébánia — mondá — mindig a budai plébániától különböző és a rendes joghatóság alól kivéve volt, s a káptalannak adomány alapján a plébániára dologbeli kegyúri joga van.”²⁾

Végre 1723. júl. 5. a város és a rend közt a kegyúri jogokra nézve, hogy sokféle villongásnak vége szakadjon, egyesség jött létre, mely szerint a vári és épülőben levő vízivárosi a rendnél maradt; az *országúti*, *újlaki*, *tabáni* plébániák pedig a városnak engedtettek.³⁾

A Mária székes egyház állapotára nézve a kanoni vizsgálatok és más feljegyzések következőket tartottak fenn:

Oltár volt benne az 1753-ban *Eszterházy* Pál gróf által emelt, *Mária mennybemenetelének* szentelt nagy oltárral tizenhárom, ugyanannyi mint napjainkban, melyek közül a *Szent kereszt* oltára, melynek 1722. a pápa búcsút engedélyezett, s a *Szentháromság* oltára, mind a kettő a nagy oltár oldalában; és az *Örangyal* oltára vált ki különösen.⁴⁾

Társulatok (confraternitates) voltak a „*haldokló Krisztus*“ és a „*fájdalmas anyáról*“ nevezettek; a tanuló ifjúság közt pedig „a *szűz Mária*“ és „*Sz. háromság*“ nevét viselők.⁵⁾

Az alapítványok közül ismeretes: 1) *Mertz* Miklós, budai polgáré, 500 frt. a lorettói kápolnában égő örökös lámpára, 1707-ből. 2) 1719. b. *Leffelholz* budai várparancsnoké, 300 frt. ugyanazon kápolnában, melyben el is temettetett,

¹⁾ Act. Jes. Bud. 11. cs. 29. sz.

²⁾ U. o. 13. cs. 27. sz. Ered.

³⁾ U. o. 4. cs. 38. sz.

⁴⁾ U. o. 8. cs. 12., sz. 19. cs. 1. sz.

⁵⁾ U. o. 3. cs. 5. sz., 10. cs. 12. sz.

mondandó ünnepélyes misére. 3) 1725. *Praty* Fortunat cs. k. építésze, a *haldokló Krisztusról* nevezett társulat számára 300 frt., hogy minden csütörtökön estéli harangozás után, és pénteken 11 órakor harangoztassék, mi még mai nap is gyakorlatban van. 4) Végre *Theutscher* Ferencz, Kheri ezredbeli kapitányé 500 frtos, az *Örangyal* oltára mellett eltemetett Anna Therezia nevű nejeért ugyanazon oltárnál mondandó ünnepélyes misére. ¹⁾

Harang a nagyobb toronyban öt volt; a *temető*, mely fakerítéssel birt, a templom és *plébániához* közel, a váron kívül (a falak aljában) feküdt.

A collegium a budai kam. igazgatóság által oda engedett városi területen fekvőségekkel birt, ugymint a *József*, most Kálváriahegyen az országút külvárosban, 1703-iki városi telekkönyv szerint ²⁾; az augustinusok szomszédságában majorjuk és kertjük volt; ugyanazon halmon egy 1035 □ölnyi területük az ott lévő *kápolnákkal*, azonfelül 40 hold szántóföld és 15 fertály szöllejük. Többi birtokaik, ugymint szántóföldek, szőlők, Szent Pál völgyében, és a ferencz- és tehérvári (Burgerberg) hegyeken feküdtek.

Építettek még a nagy *Rochus* utcza végében nyaralót kerttel, melyet a budaiak a kijáró kékruhás kispapok után „blauer Pfaffen-Mayerhof“-nak neveztek, s mely jelenleg a Degen család birtoka. ³⁾

A jézuita-rectorok és plébánosok névsora.

1686. *Mejyer* ker. János, főnök ⁴⁾; 1687. *Grolan* Jakab *Olipecz* András, *Neuburger* Fülöp, Budán meghalt főnökök, a két első a kisebb, a harmadik a nagyobb Máriatemplomba temettetett ⁵⁾; 1699. *Linczinger* Alajos, coll. igazgató ⁶⁾; 1701. 1703. 1704. *Trefflinger* Pál coll. igazg. ⁷⁾; 1710—11.

¹⁾ Jes. Bud. 10. cs. 12. sz., 15. cs. 20. sz.

²⁾ U. o. 9. cs. 33. sz.

³⁾ U. o. 1. cs. 15. sz., 17. cs. 14. sz.

⁴⁾ U. o. 10. cs. 9. sz.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ U. o. 10. cs. 26. sz.

⁷⁾ N. R. A. 859. cs. 10. sz.

Posch György, igazg. és pléb.¹⁾; 1713. *Gelb* Gotthárd, igazg. és pléb.²⁾; — *Vaggeg* Antal, igazg. és pléb.³⁾; 1718. *Kapus* Zakariás, igazg. és pléb.⁴⁾; 1718—23. *Jo-nics* György, papnöveldéi és convictusi igazg.⁵⁾; 1722—24. *Sechau* Honorius, colleg. igazg.⁶⁾; 1725. *Kärner* József, colleg. igazg.⁷⁾; 1727. 1728. *Partmann* Dávid igazg. és pléb.⁸⁾; 1729—32. *Ertl* Tobiás, igazg. és pléb.⁹⁾; 1733—34. *Most* József, igazg. és pléb.¹⁰⁾; 1735. *Go'lwaldt* Ferencz, igazg. és pléb.¹¹⁾; 1738. 1739. *Cserk* István, convict. igazg.¹²⁾; 1738—40. *Mayerl* Benedek, colleg. igazg.¹³⁾; 1740—42. *Farkas* Antal, convict. és papnöv. igazg.¹⁴⁾; 1742—43. *Tolvay* Imre, colleg. igazg.¹⁵⁾; 1747—48. *Kunics* József, egyuttal pléb.¹⁶⁾; 1749—52. *Herich* Ferencz, prépost és pléb.¹⁷⁾; 1748. *Graff* Gábor, colleg. igazg.¹⁸⁾; 1752. *Simeghy* János, colleg. igazg. és pléb.¹⁹⁾; 1753—56. *Kövé*r András, colleg. igazg. és pléb.²⁰⁾; 1757—58. *Reck* József, colleg. igazg. és pléb.²¹⁾; 1760—61. *Mayer* Kristóf, colleg. igazg. és pléb.²²⁾; 1764—65. *Walter* Pál,

¹⁾ Eccl. Cam. irreg.

²⁾ Jes. Bud. 2. cs. 109. sz.

³⁾ U. o. 1. cs. 21. sz.

⁴⁾ U. o. 17. cs. 74. sz.

⁵⁾ U. o. 2. cs. 30. sz.

⁶⁾ U. o. 2. cs. 46. 89. sz.

⁷⁾ U. o. 9. cs. 16. sz.

⁸⁾ U. o. 9. cs. 5. sz., 3. cs. 42. sz.

⁹⁾ U. o. 2. cs. 20., 81. és 107. sz., 9. cs. 17. sz.

¹⁰⁾ U. o. 2. cs. 108. és 112. sz.

¹¹⁾ U. o. 2. cs. 77. sz.

¹²⁾ U. o. 2. cs. 28. sz.

¹³⁾ U. o. 2. cs. 13. sz., 9. cs. 11. sz.

¹⁴⁾ U. o. 2. cs. 23. sz.

¹⁵⁾ U. o. 2. cs. 41. és 104. sz.

¹⁶⁾ U. o. 9. cs. 4. sz., 16. cs. 9. sz.

¹⁷⁾ Clar. Pos. 66. cs. 49. és 50. sz.

¹⁸⁾ Jes. Bud. 10. cs. 21. sz.

¹⁹⁾ U. o. 13. cs. 26. sz.

²⁰⁾ U. o. 16. 8. és 42. sz. 12. cs. 3. sz.

²¹⁾ U. o. 3. cs. 16. és 31. sz.

²²⁾ U. o. 2. cs. 113. sz.

colleg. igazg. és pléb.¹⁾; 1766—67. *Prileszky* János, igazg. és pléb.²⁾)

3. §.

SZENT M. MAGDOLNA PLÉBÁNIA TEMPLOM.

Ezen templom a város nagy piaczn, a mai „Disztéren“ körülbelül azon helyen állott, hol napjainkban a Marczibányi ház előtti márványkút van. Eredete ismeretlen; miután azonban a magyar templom volt, s a hegynek első lakói hihetőleg magyarok voltak, az első benépesítés idejére kell visszavinnünk. Világos egyébként, hogy már régen plébánia templomnak kellett lennie 1257 előtt, midőn a *Mária*-egyházzal a fennértintett és 1390. a határok kijelölésével bevezgett, per keletkezett a kölcsönös függés végett.

Ezen templom, Schier szavaival élve³⁾, „a magyaroké volt, benne hazai nyelven prédikáltak (mint a *Mária* egyházban németül); a magyar kézművesek külön oltáraikkal bírtak, és sokan ide temetkeztek, a miért is a szerencsétlen Hunyadi Lászlónak teste is kivégeztetése után való éjjel itt feküdt, míg másnap elvitték. A *kegyuri jog* egyedül a magyar polgárokat illeté, kiknek adakozásából épült főleg e templom, mely csak az esztergami érsekek joghatósága alá tartozott.“

A plébániának határai, az 1390-iki megállapítás szerint, északra a szent-miklósi domokosok kapujától egyenes vonalban a Szent Pál (most országház) utczáig, innen a Mindszent utzán keresztül délre csapván a Zsidókapuig (tehervári kapu) és Szent-György teréig terjedtek; a falakon kívül pedig a Sz. Lázártól az akasztófa felé vezető sziklás úton túl ment és *Tóthfalu* is hozzá tartozott; a várnak többi része a bold. Sztíz *Mária* plébániáját képezé.*)

*) A két plébánia határait Schiernek rajza utánadtuk, jóllehet egy ugyancsak általa (Schier 108 l.) idézett okmány szavaival: „ita quod recta linea protrahatur usque ad Muros Castri Budensis ita, quod versus meridiem usque ad Curiam Regis sit et esse debeat Marie virginis“ ellenkezik; mert különben, mit jőzanul fel sem lehet tenni, maga a Magdolna templom is a másik plébánia területébe esett volna.

¹⁾ Jes. Bud. 3. cs. 53. és 57. sz.

²⁾ U. o. 3. cs. 55. és 56. sz.

³⁾ Buda Sacra 50. l.

A Sz. Magdolnának szentelt nagy oltáron kívül volt még e templomban kápolna és számos más oltár, melyek külön czéhek gondviselése alatt állván, bizonyos napokon mondandó misékre kegyes alapítók által házakkal, telkekkel megadományoztattak. A templom mellett volt a „14 segélyező“ és Sz. Miklós kápolnája, melyet budai Kanczalér Zsigmond ösei alapítottak, s melynek gondnokává János királynak 1534-ki kinevező, illetőleg megerősítő okmányánál fogva Fejérvári Fábian mester, budai kanonok lett. ¹⁾

Azon rendszabályzat szerint, melyet Benedek plébános és kalocsai kanonok az ezen egyházban mondandó misékre nézve, a kápláni és szolgai járulékok elősorolása mellett 1521. megállapított Thetheny István, hajdan budai bíró, 200 aranyforinton eladott malmát a nagy oltáron a Szent Háromság tiszteletére mondandó misére hagyományozta; hason czélra szánta Athyai Miklós, esztergami kanonok budai köházát a Mindszent utczában, mely máskép Ongor vajda házának nevezteték. Végre Czobor Imre és Márton ugyanazon oltárnál lelkük üdvösségéért a bold. Szűz Mária fogantatásának tiszteletére misét rendelnek, és e végre zakadathi szöllejükét jelölik ki és hagyják Benedek plébánosnak; mely szöllőt ez bizonyos Zerencsésnek az általa újra épített Ongorféle házért, érintett végből eladta. ²⁾

A sekrestye ajtajánál volt Sz. Péter apostol oltára, melynél a magyar bodnárok és esztergályosok hallgattak misét, s melynek 1487. Bekén Dénes budavári házát és 50 frtot saját és örököseinek lelki üdvösségére olykép adta, hogy nevezett két czéh a templom plébánosának négy örökös miséért évenként 14 aranyfrtot tartozzék fizetni ³⁾ Ugyanezen oltárnak hagyta Theten Péter a budai Keresztes és Nándorhegyen levő két szöllejét. Volt még a templomban Sz. Olvasónak, Sz. Fábian és Sebestyén vértanúknak is oltáruk, melyeknél mondandó misékre néhai Váczi György özvegye a budai Köves nevű hegyen fekvő szöllejét hagyta. ⁴⁾

¹⁾ N. R. A. 1728. cs. 29. sz.

²⁾ A bud. kápt. jegyzékéből 822. sz. Knauznál „B. kápt. rég.“ 152. l.

³⁾ Act. Clar. Poson. 41. cs. 76. sz. Hit.

⁴⁾ Knauz i. h.

Ezen egyház minden plébániát megillető joggal és külön temetővel birt. Mellé volt építve a városi *mészárszék* és több magánház. A török foglalás után a többi templommal közös sorsban részesült, és mecsetté lett változtatva; a várnak visszavétele után már omladék, 1687. Werlein János István kamarai igazgató parancsára több szomszéd épülettel végképp lerontatott s helyében szabad tér hagyatott. ¹⁾

A Sz. Magdolna egyház plébánosai.

1270. *László* ²⁾; 1342—49. *Tamás* ³⁾; 1366. 1375. *László* ⁴⁾; 1390—92. *Gergely* ⁵⁾; — *Kelemen* ⁶⁾; 1460. 1478. *Pál* ⁷⁾; — *György* ⁸⁾; 1515. 1521. *Benedek*. ⁹⁾

4. §.

A DOMOKOSIAKNAK A SZ. MIKLÓS HITVALLÓRÓL NEVEZETT TEMPLOMA ÉS KLASTROMA.

A kamarai épületnek északi része, melyben jelenleg a m. k. pénzügy-ministerium van, és a budai gymnasium épülete közt egy nagy, négyszögletes, több emeletes *torony*, és ettől keletre a várfalak felé húzódó régi templomfalmaradvány mutatják a helyet, hol állott hajdan *Sz. Miklós* temploma, északra fekvő szomszédos *domokos klastrommal*, mely Budavárának visszafoglalása után eleinte élelmiház és kaszárnyaül, most pedig iskolául szolgál, s a budaiak a rozzant tetejü tornyot a hajdani hires Csonkatoronynyal, mely a királyi vár nyugati részén állott, összezavarják.

A toronynak, nem különben a templomnak fennmaradt csekély diszitményei tanúsítják, hogy ezen épület a legrégebb-

¹⁾ N. R. A. 604. cs. 10. sz. — Schier i. h. 51. l.

²⁾ Schier i. h. 51. l.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o. és Mon. V. Bud. 18. cs. 31. sz.

⁵⁾ Schier i. h. 52. l.

⁶⁾ Clar. Pos. 41. cs. 75. sz.

⁷⁾ Mon. V. Bud. 35. cs. 12. sz. — Schier i. h. 52. l.

⁸⁾ Clar. Pos. 41. cs. 75. sz.

⁹⁾ Knauz, i. h. 152. l.

bek közé tartozik. Ezen épület kevés év alatt emelkedett nagyra; kitetszik ez a rend 1252. Bolognában tartott nagy gyűlésének határozatából, mely szerint az 1222. Magyarhonban letelepedett domokos rend következő főkáptalana a budai (sorra harmadik) kolostorban fog összegyűlni, mi 1254. római Sz. Humbert lévén a rend főnöke, teljesedésbe is ment, valamint itt tartatott 1382. Lajos király alatt egy másik gyülekezet is. ¹⁾

Itt laktak rendszerint a tartományi perjelek és a rendnek számos legérdemesebb tagja, mint a dalmát *Antal*, Jad-rából, I. Mátyás király káplánja és Beatrix királyné gyón-tatója, kinevezett modrusi püspök; *Niger* (Fekete) Péter a theológiának híres tanára; *Ligur* Pál, moneliai püspök, VI. Sándor pápának követe Magyarországon, ki Budán meg is halálozott, és végre fennérintett *Humbert*, Sz. Margit tanítója.

A templom díszére sokat tettek a burgundi herczeg és más francia urak, kik Zsigmond király seregéhez csatlakoztak a török ellen 1396. és kiknek művészileg festett címerei a falakra függesztettek. Egyébként a templom belsejéről, kápolnái és oltáirairól alig tudunk valamit.

Nagy hirre kapott a kolostor az által, hogy Mátyás király 1477. itt *tudomány egyetemet* alapított, a tanárokat innen vette, és főnökükké a már említett *Niger* Pétert nevezte. A király Beatrix nejének Olaszhonból való megérkezése után, főgondot fordított a vallási és erkölcsi műveltségre, a tudományokra, és Bonfini bizonyosága szerint ²⁾ Olaszhonból nyelvészeket, költőket, szónokokat hívott meg, Magyarországot másik Olaszhonná akarta tenni, magához édesgetvén még csillagászokat, orvosokat, matematikusokat és jogtudósokat. ³⁾

Ilykép itt vagy az első magyar egyetem lett megalapítva, vagy a már Zsigmond alatt virágzott budai főtanoda

¹⁾ Schier, Buda Sacra 55. l.

²⁾ Dec. IV. 7. könyv.

³⁾ Ferrari i. h. 411. 413. 449. és 451. ll. — Schier i. h. 56. és 57. ll.

(studium generale) *) lett felélesztve, és I. Mátyás király által gyarapítva. Ferrari tovább még beszéli ¹⁾, hogy Niger Péter 1481. is ez intézet igazgatója volt, ki, midőn egy időre elmozdított, gaetai *Vij* Tamás a rend főnöke parancsára visszahelyeztetett.

E kolostornak első birtokairól mit sem tudunk, ha csak a *Kölkert* vagy *Ombtelek* hajdan Pestmegyében fekvő pusztát oda nem számítjuk. Meg van ugyanis a budai káptalannak jelentése 1508., hogy ezen pusztára nevezett kolostor javára a Budaváros illetőleg *Harbar* János polgár mint a székesegyházban létező Krisztus testéről nevezett oltár czéhjének mestere ellen való perben a végrehajtás megkísértetett, de az utónevezettnak visszaüzése által megakadályoztatott. ²⁾

1519-ből pedig van a visszaüzésről való jelentés a rendnek ugyanazon pusztá miatti perében *Kokchan* János, Péter fűszerkereskedő budai polgárok és *Harbar* ellen. ³⁾

A magánosok által tett hagyományok és alapítványok, voltak: 1375. Ilonának, *Branch* mester később Egyed budai polgár nejének hagyománya, mely szerint végrendeletileg *Nándor* földön fekvő szöllejét eladatni, árát a temetési költségekre a Sz. Miklós klastromának, hová temettetni is kívánt adatni rendelé. ⁴⁾

Bizonyos 1412-beli okmányból kitetszik: hogy *Lugodvárallyai* György özvegye Anna a már előbb budai kolostoroknak hagyott kétezzer aranyfrtra becsült drágaságai és pénzneműjében a domokosiakat is részeltette. ⁵⁾

*) Ennek emlékét fenntartá Péterffynél †) lerajzolt pecsétje következő felirással: SIGILLUM. STVDY. BUDENSIS EX ACTIS. CONCIL. CONSTA. 1413. A pajzs, vízszintér vonal által kettészelve, felső részében a kettős keresztet tünteti fel hármaz halmon, alsó részében pedig könyvet tartó kezet. Inchoffer szerint e tauoda alapítására Zsigmond király kérelmére IX. Bonifacius pápa adott engedelmet 1389. ††)

¹⁾ I. h. 540. l.

²⁾ Eccl. Cam. 51. cs. 4. sz. Hit.

³⁾ Act. Domin. Pest. 1. cs. 4. sz. Hit. más.

⁴⁾ Mon. V. Bud. 18. cs. 31. sz.

⁵⁾ U. o. 35. cs. 6. sz.

†) Sacra Concil. Eccl. Cath. 1742. I. R. 288. l.

††) Bel. Not. Hung. Novae III. 180—201. II.

1494. II. Ulászló király 100 frtot ad Sz. Miklós kolostorának, hogy a *gubachi* jószágot (most pusztá Pestmegyében) megvegye. ¹⁾

1514. Zabo Benedek, máskép Karai *Kisbeuche* a kolostornak, hol eltemettetni kíván, a Sz. Miklós templomában levő *Mária* oltárnál mondandó misékre 100 frt. hagy, és Budán a Sz. György utczában fekvő házának felét családja által 25 év alatt kifizetendő 300 frt. erejéig bevallja. ²⁾

1538. végre János király beleegyezését adja *Verböczy* István főkancellárjának bevallásához, melynek erejénél fogva ez a Sz. Miklós kolostora szerzeteseinek fogadott atyja néhai *Zobi Péter* fiának *Mihálynak* adott alamizsnáért kárpótlásúl *Čhaba* nevű birtokát (Rákos-Csaba Pestmegyében) adománnyozza örökös alamizsnául bizonyos napokon mondandó misékre. ³⁾

A convent perjeleiül 1288. *Péter* ⁴⁾, 1480. *Lukács* ⁵⁾ említettnek.

Buda a török által elfoglaltatván, a szerzetesek kiűzetvén, a templomot és zárdát szomorú sors érte, minthogy az előbbi istállóvá alakítottatott át, a városnak visszafoglalása után pedig pusztán maradt, s a kolostor magtárnak használtatott; kis hia volt, hogy a szomszéd toronynyal együtt a városnak át nem engedtetett, és plébánia templom és házzá nem változtatott, mint ez *Eleonora Magdolna* királynőnek 1711. aug. 28. a városi tanácshoz intézett határozata mutatja: a dolog azonban a kamarai igazgató Zenneg felterjesztésére, hogy a torony és a szomszéd folyosó alatt az 1686. és 1687. nagy költséggel épített sütökemenczék és császári magtár vannak, ezek lázadás, ragály vagy ostrom idején a várőrseregnek okvetlenül szükségeseek, és e ház a kenyérsütéshez alkalmas vizü forrással birt, abban maradt. ⁶⁾

¹⁾ Schier i. h. 55. l.

²⁾ Act. Dominic. Pest. 1. cs. 3. sz.

³⁾ U. o. 1. cs. 6. sz. Egyszerű más.

⁴⁾ Cod. Dipl. VII. 2. 367. l.

⁵⁾ Schier i. h. 57. l.

⁶⁾ Decret. Cam. ad Administr. Bud. Mart. 7. és Resol. R. ad litt. Zene. Nov. 14. 1711.

Az épület megmaradt élésháznak, és a vele kapcsolatban levő katonai kórházzal „Backhaus-Kaserne“ nevet viselt 1784-ig, midőn a tanulmányi alapnak illetőleg a tudományegyetemnek iskolára cserében átengedtetett. ¹⁾ Az épület még most is tanodákra szolgál, udvarának jobb szögletén a nagy torony kamarai czélokra használtatik, avval szemközt pedig a régi fedezett kút létezik.

Említést érdemel itt néhány sírkő, melyek a kamarai épület kisebb udvarában, melynek egyik részét a domokosiai temploma foglalta el, találtattak, midőn az iskolai épület déli részén az irattári épület alapjait rakták; nevezetesen:

Egy fehér sírkövön három szögletű hosszukás paizs látszik, rajta fatörzs négy ágat hajtva, e felirással barát betűkben: HEC EST SEPULTURA MAGISTRI AMBROSII MINISTRI DE MEDIOLANO DE SEDE DOMINI. — Ki volt ez Ambrus? a tudósokra bízom eldönteni.

Egy más, vörös márványdarabon, hason betűkkel írott feirásnak következő zárszavai olvashatók: HEREDIBUS, QUIBUS ANIME REQUIESCANT IN PACE ANNO DNI M.CCCC.TER (1403).

Van még az udvaron egy római kősr, mely kétségtelenül Ó-Budáról hozatott ide, és talán hajdan az említett kútnál víztartóul szolgált, e felirással:

MEMORIAE Θ M. AVRELI	vagyis: Memoriae defuncti
MILITI. LIBRARI. I. C.	Marci Aurelii Militis, Librarii
LEG. II. ADI. VIX. ANN.	I. Cohortis Legionis II. Adjutricis,
XVIII. STIP. III. M. AUR.	vixit Annis XVIII, Stipendiorum quatuor, Marcus
MARTIALIS.VET.EXSIGN.	Aurelius Martialis Veteranus
F. LEG. SS. FILIO. -- O S.	Exsignifer Legionis supra
MO F.C.	scriptae filio suo sua Moneta
	fieri curavit.

¹⁾ Dep. Aedile 1784.

5. §.

A FERENCZRENDIEKNEK EVANG. SZ. JÁNOSRÓL NEVEZETT TEMPLOMA ÉS KLASTROMA.

A budai várnak északnyugati végén a mostani katonai templom helyén állott hajdan a történetírók egybehangzó véleménye szerint, *Sz. János evangelista* temploma. E templomot és kolostort a minoritáknak IV. Béla építette 1269. és 1270., nagyszerű alakban, és a fehérvári felügyelet (Custodiat) alá helyezte. — 1443-ban a kolostort, melyet akkor a ferenczrend „Conventualisták”-nak nevezett osztálya birt, Julian bibornok és apostoli követ ezektől elvévén, a bosniai vagyis kapistráni ferenczés-rendnek adta át, mihez IV. Jenő 1445. és VI. Sándor pápák 1492. beleegyezésüket adák; 1448-ban e tartománybeli ferenczések ketté válván, a kolostor az esztergami felügyelet alatt maradt.¹⁾

Bonfini bizonyossága szerint²⁾ 1495. II. Ulászló itt igen népes gyűlést tartott, melyben kifejté okait, miért utasítá vissza a házasságot a koros és magtalan *Beatrix*-al, I. Mátyás király özvegyével.

Megjegyzésre méltó, hogy a törökség betörésével e kolostor és templom, bár szinte igen sokat szenvedett, egész uralmuk alatt az egyetlen keresztény templom maradt Budavárában, és a barátok végezték az egész városban az isteni tiszteletet.

Buda ostrománál és visszavételénél a kolostor, mely a mai országház mellett volt, a templom és részben lerontott torony, melyre ez alkalommal bizonyos zsidó pattantyús ágyukat állított romba döntetett, és csak 1717-ben lett, az odatelepitett *Mária* tartománybeli *Ferencziek* által ott, hol most a helytartótanács kisebb épülete áll, a templom mellett újra építve.³⁾

¹⁾ Chronicon Ms. Prov. Marianae és Greiderer: Germania Franciscana I. 2. könyv 258. l.

²⁾ Decad. V. Lib. 574. l.

³⁾ Csevapovich, Recens. Obs. Minor Prov. S. Joann. Capistran. 207. lap.

A régi kolostorról és térről, melyre 1714-ben a mai országház helyén, a Sz. Klára rendü apácák telepedtek le, a ferencziek 1743. a városi tanácscsal kötött szerződésben lemondottak, kolostoruk és az apácák temploma között kis utcácska hagyatván. ¹⁾ Rájuk lett bízva az apácáknál az isteni tisztelet, számuk a 30-at meghaladván. ²⁾

1763-ban földrengés ledöntvén a torony keresztjét, a következő 1764. ujat kellett feltűzni, melléje következő felirással ellátott hártya tétetett: „Crux hic quondam locata fracto pede in hortulum delapsa eIVs LoCo haeC IMponI DebVI. V. nonas Julii (jul. 3. 1764)“ végül pedig az akkori pápa, esztergami érsek, Magyarország királynéjának, a kolostor syndicusának, a rend provincialisának, a guardiannak és a Clarissák akkori főnöknőjének nevei következtek. ³⁾

Körülbelül fél évvel ez előtt a megrepedt nagy harang a toronyból levétetett. Azon a következő felírás volt olvasható: „A Solimanno I. capta anno 1541. a Leopoldo I. Romanorum Imperatore recuperata 1686. in honorem Sancti Joannis Evangelistae sum refusa 1690. — Gosz mich Johann Nuspickher in Ofen 1690.“

Budavárának visszafoglalása után a templom az akkor divatos modorban megújítatván, magas tornya építettvén, régiségének jeleit csak a góth stylu bejárat tartotta fenn. Midőn a kolostort eltörölték s bele a Pozsonyból áttett kir. helytartótanács 1787. költözködött, a templom zárva maradt, és jöllehet 1792-ben I. Ferencz király itt koronáztatott meg mégis csak 1817-ben lett Esterházy herczeg parancsára újra az isteni szolgálatnak a katonaság számára átadva, mely célra szolgál napjainkban is. ⁴⁾

Még kell még némelyeket érintenem a kolostor és templom multjából; itt lett 1301. III. András király, (kinek nejének, Agnesnek, Henrik ferenczrendi volt gyóntatója), 1309-ben János kalocsai érsek, és kevéssel utóbb Jakab, szepesipüspök (?); 1409. pedig Ujlaki Mihály tartományi főnök eltemetve. — A kolostor tagjai között János és Péter, mint a

¹⁾ Mon. V. Bud. 34. cs. 40. sz. és 19. cs. 43. sz.

²⁾ Jesuit. Bud. 10. cs. 12. sz.

³⁾ Act. Publ. Arch. 45. cs. 70. sz.

⁴⁾ Csevap. i. h. 207. l. — Podhradecky, Chron. Bud. 219. l.

rendnek hajdani tartományi főnökei nevezeteseek, lettek itt eltemetve; továbbá *Jakab*, (Jacobus de Osculo) ki a magyarok és németek küzdelmét 1438-ban hiába törekedett lecsillapítani, és a kegyességéről és csatái miatt híres Temesvári *Pelbart* Pál, ki szintén Budán halt meg.

1313, 1335, 1391. sat. itt káptalanok tartatiak.

A guardianok közül ismereteseek 1508-ban *Doroszlai* István, 1764. *Krausz* Gábor, mely időben vicarius *Lenner* Gratian volt. Megemlítendő még itt, hogy a templomban 1761. volt egy, *Nedetzky* István fővikarius által 1746. életbe léptetett, paduai *Sz. Antalról* nevezett társulat (confraternitas), melynek XIV. Benedek pápa búcsút engedett. ¹⁾

6. §.

A CLARISSÁKNAK SZ. MARGIT, MÁSKÉP A SZEPL. BOLD. SZÜZRŐL NEVEZETT TEMPLOMA ÉS KOLOSTORA.

A hajdani *beguináknak* hivott apácák, kiknek *Sz. Ferencz* hitvalló Sz. Clára a rendnek alapítója alatt (apácza lett 1212., meghalt 1252.) szabályokat adott, s kik majd assisi Sz. Ferencz, majd Sz. Erzsébet apácza után (meghalt 1231., még Sz. Klára életében és 1235-ben a szentek közé igttattott), Sz. Demjén rendü Erzsébet szűzeknek, majd Clarissáknak neveztettek, már a vegyes házi királyok korszakában Budavárban laktak, és pedig *Sz. János* várbeli minorita templomának közelében, mint ez okmányilag igazolható; 1448-ban ugyanis S. Angelo János bibornok kegyelemlevelében megengedi, hogy a beguinák a minoriták melletti házukban továbbra is lakhassanak, egyszer az évben a Szűz Mária egyház plébánosától követeljék a szentségeket, a többire nézve említett minoriták szolgálatával élhessenek. ²⁾

1484. Mátyás király védlevelet ad ki, melyben „religiosas dominas sorores de tertio ordine S. Francisci ante *Claustrum b. Joannis apost. et Evang. Budae degentes*“ személyük és vagyonukra nézve oltalmába fogadja. ³⁾

¹⁾ Schier i. h. 47. és 48. ll. — Csevapovics i. h. 202—207. ll. — Act. publ. Arch. 45. cs. 10. sz. — Jes. Bud. 10. cs. 12. sz.

²⁾ Mon. V. Bud. 14. cs. 33. sz.

³⁾ U. o. 31. cs. 45. sz. Ered. nyom. pecs.

Hogy ezen apácák ingatlan javakkal is birtak kitet-szik abból, hogy János király 1531. csepelszigetbeli *cheepi* (?) jobbágyaiknak egy forintnyi portalis adójukat elegendi.¹⁾ 1536. pedig a budai bíró és esküdteknek meghagyja, hogy nevezett apácákat a Sz. Zsigmond temploma melletti házuk-ban, melyet nekik *Eötvös* Tamás leánya Orsolya, nyulak-szigetbeli apácza adott el, megvédjék és oltalmazza.²⁾

Kitől és mikor nyertek e ferenczieknek és clarissáknak nevezett apácák Budán lakhelyet és templomot? nem tudni; bizonyos csak az, hogy a török betörés előtt, mely őket is szét-szórta, a minoriták ősrégi klastromának közelében, körülbelül azon a helyen laktak, melyen 200 év múlva bizonyos Mosbacher háza, és a Pozsonyról Budára jött ugyanazon rendű apácáknak temploma és klastroma állott, és most a helytartótanácsnak levéltári helyisége vagy az országháznak északi része létezik.

Kifejtetvén a budai clarissáknak első nyomai, 1714-ben történt visszahelyezésükről kell szólanom; nevezett év oct. 23. ugyanis Károly király megengedte, miszerint a *pozsonyi* kolostorból, mely ott és Buda környékén tágas javakkal birt, hogy ezen utóbbiak igazgatására közelebb lehessen, 7 vagy 8 apácza a budai házba költözhessen, és az érsek és város beleegyezésével ott szabályaihoz képest élhessen.³⁾

E királyi rendelés folytán 1714. nov. 3. egyesség jött létre a pozsonyi és a hajdani ó-budai kolostort képviselő fő-nőknök közt, melyben eddig háború és dögvész által késlelt átköltözködésük alkalmával irományaik és javaik megosz-tására nézve megállapodások történtek.⁴⁾

Megérkezvén Pozsonyból az apácák, kik magukat *ó-budai clarissáknak* nevezték*), rendjüknök hajdani terüle-

*) Hogy e névvel éltek, kitűnik felterjesztésükből azon tiltakozás ellen, melyet gr. Berceényi Zsuzsánna, gr. Zichy Péter özvegye mint Ó-Buda földesasszonya 1735. tett, hogy a kolostor az „ó-budai“ melléknévvel ne éljen; tovább Pestvárosa ellen Pestmegyénél beadott nyilatkozatukból, a nyulak szigetén való vadászat tárgyában. †)

1) Act. Eccl. Cam. irreg. Hit. nyom. pecs.

2) Mon. V. Bud. 14. cs. 33. sz. A fehérv. kápt. átiratában. Hit.

3) Mon. V. Bud. 15. cs. 11. sz. Ered.

4) U. o. 17. cs. 19. sz. Ered.

†) Mon. V. Bud. 24. cs. 36. sz.

tét elfoglalták, és kolostoruk megnagyításában, templom építésében fáradoztak.

E célra a városi jegyzőkönyv tanúsága szerint 1718. a *Rittersheim*-féle házát ¹⁾, 1721. három más házát, köztük azt, mely a Budára jött *carmelitáknak* adatott, szerezték meg 1000 talléron; ehhez járult 1743. a várossal kötött szerződés folytán a régi barát-kolostornak területe a mellette fekvő hely és elégett házzal, melyet *Mosbacher* Mária adott cserében az apáczáknak *Lukasovich* Jánosnak a bécsi kapu mellett fekvő és 1400 frton megvett házáért ²⁾; 1748. szerződés folytán *Körner* Adám telke, mely az apáczai terület egy más háza előtt feküdt, beleegyezés adatván egyszersmind, hogy a szomszéd *Paskal* és *Kolmann*-féle házak is örök joggal megvételhetnek ³⁾; 1753. *Moldhauf* Mátyásnak háza 3358 frton megvéve ⁴⁾; végre 1754. *Aigner* Mihály kádárnak a Kuncz és Kollmann féle házak közt fekvő háza 8000 frton megvásárolva. ⁵⁾

Ezen területnek fekvése a kamarai levéltárban levő terv szerint ⁶⁾ a következő volt: északra az úriutca felé volt a templom, keletre eső szentélye mellett a sekrestye és gyónatószoza, ugyanazon utczában a templommal kapcsolatban a kolostor és a *Rittersheim*-féle ház. A sütő- (most országház) utca vagyis keletfelé, a kolostori telek mellett a *Körner*, a 93. □ölnyi *Paskal*, *Kolmann* és 186 □ölnyi *Aigner*-féle házak feküdtek. Mindezek az apáczákkolostor és templom területét képezék, a rendnek eltörlése után pedig országházra és a helytartótanács használatára fordítottak; az úri utczában mellette fekvő *Moldhauf*-ház (162 □öl) a *Kollmann*-házáért a városnak engedtetett át, mely a sütőutczában szomszédos *Kuncz*-házzal most a kis országházat képezi.

Kitetszik ezekből, hogy az ó-budai clarissák Pozsonyban laktukban a korábban birt vagy a szigeti domokosrendű

¹⁾ Mon. V. Bud. 19. cs. 33. sz.

²⁾ U. o. 34. cs. 40. sz.; 19. cs. 34., 35. és 36. sz.

³⁾ U. o. 19. cs. 37. sz.

⁴⁾ U. o. 40. sz.

⁵⁾ U. o. 41. sz. Arch. Prot. 1831. 56. sz.

⁶⁾ N. R. A. 100. cs. 9. sz.

apácák kihalásával rájuk háromlott birtokokat részben valóban megtartották, részben az elidegenítettéknek visszanyerésében nagy erélyt fejtettek ki.

A budai területet illetőleg, a nyulakszigetének birásáról bizonyóságot tesz Kolinovich Mária kolostor-főnöknőnek 1708. levele, melyben azt *Kurcz* Ignác tanácsos és budai igazgatónak egy mázsa Pozsonyba szállítandó vizáért egy évre bérbe adja.¹⁾

1716. *Mihálóczy* Márk özvegye Mártha nevű, Clára rendű apáca leányának következőleg a budai kolostornak sz. rókus-hegyi szöllejét adja.²⁾ 1748. Budaváros szerződésileg megengedi, hogy az apácák a *Ferberth*-féle telket, a polgári terhek viselése mellett megszerezhessék, mely aztán a rendnek eltörlése után a kamarának 1784. birtokába jutván jelenleg kamarai fáskertül használtatik.³⁾

Az apácák, kiket Sz. Ferencz *Szent Clára* alapítójuknak 1212. neve alatt szabályozott, „ferenczieknek“, mások „clarissáknak“, mások „harmadrendű“ vagy „poenitentiali“ ferenczieknek neveztettek; az első IX. Gergely pápa által megerősítve, szigorúbb életet követtek és szegénységet fogadtak; a másod rendbeliek szabályzatát IV. Incze pápa 1245. enyhíté, IV. Orbán pedig más rendszabályt adván ki számukra birtokot és évi jövedelmeket megengedett, és ezek „*Orbániaknak*“ (Urbanistae) mondattak. Ilyenek voltak a budai apácák.

Ruházatuk szürke volt lefolyó lebbentyűvel; vállaikon köpenyeg (mantellum) volt, szürke az isteni tiszteletnél, fekete és rövidebb közönségesen; derekukat fehér öt göcscsel ellátott zsinor övedzé, fejüket alant fehér és felette fekete lepel takarta, lábaikon sarut viseltek.⁴⁾

Számuk a budai kolostorban 40—50. közt ingadozott és 1773-ban Helytartótanácsi intézmény által 52-től 40-re szállíttatott, valamint jószágkezelésük és tartásukra nézve is többféle rendelkezés történt.⁵⁾

¹⁾ Az igazgatósághoz irt levelek másolati könyvéből, 74—76. ll.

²⁾ Mon. V. Bud. 19. cs. 49. sz.

³⁾ U. o. 19. cs. 37. és 45. sz.

⁴⁾ Bonani, Cat. ord. relig. II. R. LII., LIII. sz.

⁵⁾ M. V. Bud. 17. cs. 23. sz.

Az apáczáknak templomukban két társulatuk (confraternitates) volt; az egyik „Jézus szívééről“, a másik „Mária szívééről“ neveztetett. Amazt *Szentillonay* József léptette életbe XIV. Benedek 1753-iki, emezt pedig herczeg Eszterházy Imre XII. Kelemen pápa bullája szerint. — A gyónatatói tisztet az apáczáknál a szomszéd ferencziek teljesíték. ¹⁾

Királyi parancs által a szerzetes rendek eltöröltetvén, a budai Clarissa-kolostor eltörléséről is volt szó az 1782-ki vegyes bizottságnak jegyzőkönyvei szerint ²⁾; azonban 1784. a kolostor a *kir. és hétszemélyes tábla* székhelyévé, a templom pedig hivatal szobákká rendeltetett alakíttatni. ³⁾ Miután azonban a kuria Pestre lett áttéve, a kolostori helyiségbe a kamarától 1791. ismét elválasztott helytartótanács költözött 1793-ban.

Névsora az eleinte Pozsonyban, később Budavárában lévő, 6-budaiaknak nevezett clarissák főnöknőinek.

1) *Pozsonyban*: 1552. *Hidasz* Krisztina ⁴⁾; 1570—83. *Buday* Ilona ⁵⁾; évnélkül, *Barbarich* Dorottya; 1610. *Englina* vagy *Anelina* Mária Magdolna ⁶⁾; 1623. *Molnár* Borbála ⁷⁾; 1628.1631. *Kondé* Katalin ⁸⁾; 1654. *Gosztonyi* Johanna ⁹⁾; 1668. *Bercsényi* Erzsébet Zuzsánna ¹⁰⁾; 1677. *Vesselényi* Anna Eugenia ¹¹⁾; 1701. *Balassa* Borbála; 1708. *Kellinovich* Éva Mária ¹²⁾; 1709.1710. *Ivánovics* Judith Basilia. ¹³⁾

¹⁾ Jes. Bud. 10. cs. 12. sz.

²⁾ Dep. Eccl. 1782. April—Julius.

³⁾ Dep. Aedile 1784. Fonte 2. pos. 191.

⁴⁾ Reg. Goszt. Mon. 1. cs.

⁵⁾ Mon. V. Bud. 20. cs. 30. sz.

⁶⁾ Clar. Pos. 51. cs. 57. sz.

⁷⁾ U. o. 50. cs. 38. sz.

⁸⁾ U. o. 51. cs. 57. sz., 53. cs. 48. sz.

⁹⁾ Reg. Goszt. 1. cs.

¹⁰⁾ Clar. Pos. 50. cs. 41. sz.

¹¹⁾ U. o. 52. cs. 53. sz.

¹²⁾ Lev. a bud. igazg. 74. l.

¹³⁾ Reg. Goszt. 1. cs.

2) *Budán*: 1714, 1715, 1718, 1720. *Csáky* Franciska grófnő ¹⁾); 1717. *Paulovics* Caecilia ²⁾); 1720—24. *Sigray* Rozalia ³⁾); 1723. *Bossány* Julianna ⁴⁾); 1726, 1729, 1734, 1735, 1742. *Orehóczy* Brigitta grófnő ⁵⁾); 1747. *Peck* Antonia ⁶⁾); 1753 *Barkóczy* Margit ⁷⁾); 1755—57. *Peck* Antonia Jakobina ⁸⁾). 1775. *Korlátkoy* Magdolna. ⁹⁾

7. §.

SZENT PÁL TEMPLÔMA.

Sem a történetírók sem az oklevelek ezen a budai várban létezett templomot tüzetesen nem említik; mert mi a Lajos király által emelt pálos-kolostor és templomról felhozatik, sem a fennérítet templomra, sem ennek fekvésére nem illik.

A pálosok évkönyveiben 1382-ik évhez olvasható: ¹⁰⁾ „*Ludovicus Rex fratribus nostris magnificum intra Budenses muros domicilium cum Ecclesia, indito illi nomine Sancti Pauli concessit.*“ — E szavakból Schier Xistus ¹¹⁾ következteti, hogy a templom és kolostor a város közepén feküdt, s a *Szent Pál*-utcza, úgy látszik, tőle vette nevét, és arra érti a budai bíró és polgárok szavait 1483. kelt levelükben: „*Hic Budae in medio nostro in platea Sancti Pauli.*“ Azonban ez író is téved, a pálosok kolostorját és templomát — bár habozással — a budai várban helyezvén, pedig — mint annak helyén megfogjuk mutatni — másutt volt; mert e szavakat „*in medio nestro*“ a tudós Schmitthnél ¹²⁾ olvasható idézett

¹⁾ Mon. V. Bud. 24. cs. 32. sz. és Mon. Miscell.

²⁾ Clar. Pos. 50. cs. 49. sz.

³⁾ U. o. 34. cs. 15. sz.

⁴⁾ U. o. 50. cs. 51. sz.

⁵⁾ U. o. 34. cs. 18. és 19. sz. Paul. Kápoln. 2 cs. 7. sz.

⁶⁾ Kir. resol. dd. jun. 25. 1747.

⁷⁾ Miscell. Mon.

⁸⁾ U. o.

⁹⁾ Clar. Pos. 67. cs. 35. sz.

¹⁰⁾ II. könyv. XV. Fej.

¹¹⁾ Buda sacra 53. l.

¹²⁾ Episc. Agr. II. 150. l.

okmányban, ezen szent épületekre vonatkoztatja, míg ott világosan a budai bíró és esküdtek előtt történt *magánház eladásáról* van szó e szavakkal: „posteriorem partem domus eorundem Abbatis et Conventus (de Petri Varadino) hic Budae *in medio nostro* in platea S. Pauli existentem et habitam“, és könnyű látni, hogy e kifejezést „in medio nostro“ tágabb értelemben e helyett: „in gremio nostro seu intra muros civitatis“ kell venni.

A mi már a semminemű kolostorhoz sem kapcsolt *Szent Pál* templomának fekvését illeti, az a Szent Pál utczában (most országház utczában), melynek, úgy látszik, nevet adott, állott; s az úri-utczában, a Bányay-ház déli részén maradványai, egy magas régi fal, még mai nap is láthatók, mely fekvésnek az országház-utczában b. Gerliczy háza felel meg, s e helyen van a templom Haeuffler térképén is „Buda-Pest“ czimű művében; alapításáról és történetéről mi sem maradt az utókorra.

8. §.

A SZENT MÁRTONRÓL NEVEZETT KIRÁLYI KÁPOLNA.

Schier ¹⁾ Pázmány nyomán, ki I. függelékében Péterfynél ²⁾ a budai külvárosban fekvő, egyedül az esztergami érseknek alávetett *Szent Mártonnak* szentelt plébánia templomról beszél, ezen egyházat 1464 után épültnek tartja. Azonban ezen állítást megczáfolják a következő Pázmány előtt ismeretlen okmányok:

1349. VI. Kelemen pápa a hiveknek, kik *Sz. Márton* kápolnáját Budavarában, melyet *Erzsébet* ifjabb királyné alapított, felszerelni fog, és számos szent ereklyéivel diszített, látogatni fogják, 40 napi búcsút enged. ³⁾ 1423-ban pedig Hermann, Cilli grófja, Tótország bánja néhai Károly királynak Buda városában a Szombath-kapunál fekvő „Kammerhofnak“ nevezett nagy udvarházát, melyet Lajos király a benne lévő *Sz. Márton kápolnával* együtt a szent-lőrinczi pálo-

¹⁾ Buda Sacra 73. l.

²⁾ Sac. Conc. II. 265. l.

³⁾ Theiner, Vet. Mon. hist. Hung. Sacrae I. k. 770. l.

soknak adományozott, de Erzsébet idősebb királyné által mondott grófnak cserébe adatott, a pálosoknak örökös joggal átengedi.¹⁾

Kitetszik ebből, hogy Szent Márton kápolnáját 1349 körül Erzsébet ifj. királynő alapítá, hogy I. Károly király udvarházában, Buda várában, talán a Szent Miklós utczában a szombath kapunál (mai bécsi kapu) létezett és számos ereklyével dicsekedhetett.

9. §.

A SZENT KERESZT ÉS ALAMIZSNÁS SZENT JÁNOS KÁPOLNÁJA A VÁROSHÁZÁN.

Ezen 1713-ban a városi tanács költségén épült kápolnának alapítása *Keresztély Ágost* esztergami érseknek tulajdonítható.²⁾ A városház keleti részében, hol most a levéltár nyert helyet, építtetett alamizsnás *Sz. János* alexandriai püspök ereklyéjének befogadására, melyet a polgárok kérésükre sokféle vándorlások után visszanyertek.

A szentnek testét 1489. nov. 10. *Kis-Horváth János* hozta Konstantinápolyból és Mátyás király — Bonfini szerint — arany-ezüst tartályban, egyházi készletekkel *Szt. János* kápolnájába a királyi palotában helyezte; 1526. az országos romlásban a szerencsétlen II. Lajos özvegye Mária minden szent ékszerrel *Máriavölgyébe* a pálosokhoz, majd *Pozsonyba* vitte, hol a káptalannak átengedve *Sz. Márton* egyházában őriztetett.³⁾

Az ékszerek 1569. II. Miksa császár parancsára Bécsbe vitetvén, nincs nyoma, hogy azok, bár a káptalan sürgette valaha visszakerültek volna. A test 1632-ben nevezett egyházban Pázmány rendelkezése aranyozott szekrénybe helyeztetett és a következő évben 1000 aranyfrtos alapítvány tétetett mindig égő ezüst lámpára.⁴⁾

¹⁾ Act. Paulin. 8. cs. 3. sz. Egykoru másol.

²⁾ Act. Jes. Bud. 4. cs. 43. sz.

³⁾ Knauz, Magy. Tud. Értekező. 1862. I. 48. 50. 60. 61. II.

⁴⁾ U. o. IV. 333. 334. II.

E szent ereklyéből, mely még jelenleg is Pozsonyban tartatik, a budaiaknak csak *Szent Jánosnak jobb lába* vánkoston, vörös selyemmel betakart üvegszekrénykében adatott vissza, a *szent kereszt* egy részecskéjével, melyet *II. András* király hozott Jeruzsálemből, s mely egy nagyobb, góth modorú, megaranyozott ezüst keresztbe volt foglalva. A polgárok által jul. 20. 1715. ünnepélyesen átvéve, nevezett kápolnában lettek ez ereklyék letéve, és a városi tanács ott minden pén- teken mondandó misére alapítványt tett. A felvett leltár sze- rint voltak még itt drága öltönyök és papi diszitmények, kelyhek, ereklyék, szent képek és mindennemű egyházi készlet. ¹⁾

Hová lettek e tárgyak midőn a kápolna a tanács hiva- talos használatára fordítattott? feljegyezve nem találtam, csak azt tudom: hogy Sz. János lába *II. József* császár parancsára a *bold. asszony* templomába vitetvén át, a *szent kereszt* oltá- rán köztiszteletre volt kitéve. ²⁾

10. §.

KER. SZ. JÁNOS TEMPLOMA A HASONNEVÜ KAPU MELLETT.

Nincs adatunk ki által és mikor építtetett e templom? csak nevét és fekvését ismerjük. Abban mind megegyeznek az írók, hogy közel feküdt a *Sz. János* kapujához (vizi kapu- hoz), mely úgy látszik nevét is tőle vette, azonban hátra van meghatározni, vajjon közvetlenül mellette, vagy pedig vala- mivel távolabb feküdt-e?

A „*Topographia Hung.*“ ³⁾ szerzője szerint Szent János templom Sz. György-tere mellett feküdt: „*vicinia primis illis nascentis ac florentis Budae Saeculis erat theatrum S. Georgii Martyris*“; idéz levelet 1504-ből, mely szerint „*per Thomam Cardinalem exemptam esse domum Archi Episcopali vicinam in theatro S. Georgii prope portam S. Joannis.*“

¹⁾ Knauz, Magy. Tud. Ért. 336. és 337. ll. — Bel, Not. Hung. Nov. III. 449. l. — Ung. Magaz. I. 382. l. — Act. Jes. Bud. 12. cs. 33. sz.

²⁾ Knauz, i. h. 337. l.

³⁾ III. könyv. XXV. §.

E mellett azonban a szerző igen helytelenül e templomot és kapút más *ev. Sz. János* templomával és a *Szombath kapúval* összezavarja, mondván: „a templom nem változtatta meg védszentjétől vett nevét, mint a városnak róla nevezett János-kapuja, melyből bécsi (hajdan Szombat) kapú lett.“

Istvánffy ¹⁾ a német katonáknak kivonulását, kik 1529. a várat a töröknek átadták, ekkép beszéli el: „A várból kijövő németek minden pogyászuk és fegyverükből kivetköztetvén, *Sz. János* temploma falainak körébe vezettettek, és parancsot vettek várakozni a szabad menlevélre. Azonban a törökök szokott hitszegés és álnoksággal megcsalták őket, körülfozták, és néhány ifjonz kivételével a városból kivetvén mindnyáját kegyetlenül legyilkolták, csak kevésnek sikerülvén megmenekülni.“

Schier Xistus ehhez hozzáteszi ²⁾: „*Sz. János* temploma a törökök alatt *mecsetté* lett átváltoztatva, talán mert a város parancsnoka mellette vett lakást. Visszafoglaltatván Budavára a karmeliták birtokába ment át.“

Fontana János Domokos csász. építész a visszafoglalt Buda térképén, Miller János, Schier Xistus, Haeufler, kik követték, a műveikhez mellékelt rajzokon a törökök által *mecsetté* változott *Sz. János* templomát a későbbi karmelita templom, mostani városi színház helyére teszik.

Azonban a török uralom siralmas korában, ennek kiüzése után való pusztaságban ezen templomnak valódi fekvése feledésbe menvén, fennebbi rajz épen nem szabatos; bizonyítják ezt későbbi adatok, midőn a karmeliták már Budára telepedtek.

Okmányokban e tárgyra vonatkozólag a következő táltatik: 1693. a karmelita-rend a vizikapú közelében *Herdegen* János örököseinek házától a kaszárnyáig (mostani gr. Sándor házig) terjedő területet nyeri a basa házával és a mellette fekvő régente *bold. asszony kisebb* templomának nevezett pusztá egyházzal. ³⁾ 1717. a rend folyamodott a városi

¹⁾ X. k. 98. l. 1758-ki kiad.]

²⁾ Buda Sacra, 47. l.

³⁾ Act. Carm. Bud. 5—9. sz.

tanácsához, engedtessek meg neki, miután a kolostor területe a várfalak felől megszorítottatott, azt az utca felé, a *mecset-től a mostani templomukig* (a mondott *bold. Asszony* templomáig) terjedő szögletet egyenes vonalat képző határig kiterjeszteni. ¹⁾

Világos ezekből, hogy a régi, később mecsetté változtatott *Sz. János* temploma a *bold. Asszony* később karmelita templomtól különbözött, ennél fogva nem a Fontana által megjelelt helyen, hanem a vizikapuhoz még közelebb állott, mi a karmeliták folyamodásának e szavaiból: „*a mecset-től mostani templomukig*“ kétségtelen. A fennebbiek szerint tehát a karmelitáknak átengedett épületek következő rendben feküdtek: a kapú mellett közvetlenül a *Herdegen*-ház, azután a *mecset* (*Sz. János* temploma), melynek helyén most a hadmérnökségi ház áll, a *basa háza* (a mai hadparancsnoksági, „Generalkommando“ épület), és végre a törökök alatt elpusztult régi *Mária-egyház*, melyre a karmeliták — mint említettem — saját templomukat építék, s mely, a rendnek eltörlése óta városi *színháznak* használtatik.

11. §.

SZ. ZSIGMOND EGYHÁZA ÉS PRÉPÓSTSÁGA, MÁSKÉP A BOLD. ASSZONY ÚJ- VAGY KISEBB TEMPLOMA.

Bonfini írja ²⁾, hogy Zsigmond király a vár (értsd palota) előtt *Sz. Zsigmond* tiszteletére, kinek szolgálatára magát különösen kötelezte, kápolnát építtetett, és számos taggal (azaz prépost és kanonok) bíró káptalant alapított. Windeck szerint ³⁾, ezen építkezés Schallaga Miklós támogatása mellett a *zsidó*-utczában, a hasonló nevű (most fehérvári) kapunál jött létre, 1424 körül.

E templom a királyi *cseh* udvaronczaianak volt szánva, azért a csehek és tótok jártak bele, és nyelvükön tartattak benne prédikációk. ⁴⁾

¹⁾ Act. Carm. Bud. 20. sz.

²⁾ III. Dec. III. Lib. 319. l.

³⁾ Chron. Cap. 121.

⁴⁾ Schier i. h. 58. l.

Schier rajza szerint a fehérvári kapútól a Sz. György térre vezető utca baloldalán, a mai városi színházzal szemben feküdt, szentélye keletre nézett, és vele kapcsolatban úgy látszik, ugyanazon téren a *prépostság volt*; Sz. Zsigmond utcájában pedig néhány kanonok ház állott. ¹⁾

Ezen egyház nevezetességeihez tartozik, hogy I. Mátyás király neje *Kunigunda* vagy *Katalin*, Podjebrád György leánya, 1464. sorvadásban meghalván, itt lett eltemetve ²⁾; koporsója 1827. jan. 13-án, midőn Sz. György térének szabályozása alkalmával mélyebben ástak, megtaláltatott, s benne női test volt, gyöngyökkel himes selyemruhában és arany fejdisszel. ³⁾

Ugyanazon templomban adta át 1514-ben Bakács Tamás esztergami érsek Székely, máskép *Dósa* Györgynek, mint a török ellen összegyűlt kereszties had fővezérének a nagy vörös keresztet mutató fehér zászlót, mely alá aztán a parasztság, a hazai nemesség nagy veszedelmére, oly nagy tömegekben csődült. ⁴⁾

Nem mult még félszázad e templom felépítése óta, midőn szomszédságában vele szemben — vagy mert a kanonok vagy a hivek számához képest kicsiny volt, vagy más ismeretlen okokból — hasonnevű új templom emelkedett, mely *bold. Asszony kisebb* templomának — ellentétben a már létező nagyobb Mária-plébánia templommal — is neveztetett, és a prépostsággal gyarapított.

E templom — fekvéséről már a megelőző fejezetben szóltam — úgy látszik I. Mátyás korában épült, mert okmányilag először 1471-ben találom említve, mely szerint „a b. sz. Mária budavári templomának prépostja és kanonokjai“ a nekik Szilágyi Erzsébet Mátyás király anyja által ajándékozott Békésmegyébe kebelezett *Szent Tornyá* birtokba minden ellenmondás nélkül beiktattattak. ⁵⁾ — Egyébként a

¹⁾ N. R. A. 581. cs. 54. sz.

²⁾ Pessina, Mars Moravic. Pragae. 1690.

³⁾ Tud. Gyűjt. 1827. II. 51. l.

⁴⁾ Istvánffy Lib. V. 41. l. 1758. kiad.

⁵⁾ N. R. A. 1526. cs. 23. sz.

prépostság birtokai közé tartozott még *Eszék* ¹⁾ és a beguina-apáczákkal — kikről az 5. §. emlékeztünk — szemközt, közvetlenül *Perényi* Imre nádor háza mellett, *Somi Józsa* temesi gróf fia *Gáspár* közt 1515-ben kötött csereszerződés tanúsága szerint az olasz- (most uri-) utczában fekvő ház. ²⁾

A két templom, a prépostlak és kanonoki házak végromlásáról a török uralom és a visszafoglalás utáni korban tudósítást tartalmaznak az 1699-ben e helyiségek felett véghez vitt vizsgálat és a bécsi cs. kir. kamarának azon évi máj. 25. a budai igazgatósághoz intézett levele, melyben meghagyatik, hogy a csak romjaiból vagy falnyomokból felismerhető *Sz. Zsigmond* templom a préposti lak számára tartozó telekkel *Putanich* János újonnan kinevezett prépostnak átadassék ³⁾, mely átadás, megelőzőtt kimérés után, csak 1704-ben történt meg, a városi tanácsnak ugyanazon évi oct. 28. kelt telekbizonyítványa szerint. ⁴⁾

A *bold. Asszony* temploma, a karmelitáknak átadatván, romjaiból kiemelkedvén, és *Zsigmond* kápolnájának maradványaival, melyben két oltár volt, összekapcsoltatván, a prépost háza is felépült; azonban az elemek dühe mind e törekvéseket megghiúsítá. 1716. a város bizonyítja, hogy ez épületeknek nagyobb részét tűzvész emészté meg, és a prépost háza is elégett. ⁵⁾ 1723. marc. 28. új tűz majd az egész felső várost porrá égetvén, nevezett kápolna teteje és a prépost háza is a sekrestyével újra a lángok martaléka lett, sőt még a szekrény sem mentethetett meg, mely a prépostság ingóságait és értékes tárgyait tartalmazta, és a karmelitáknak volt őrizetül átadva. ⁶⁾

A régi szent-zsigmondi prépostság, melynek eredetét fejlődését és sorsát, a mennyire tudható, előadtuk, új korszakba lépett, midőn 1720. febr. 2-án kelt kegyelmes király

¹⁾ Schier i. h. 59. l.

²⁾ N. R. A. 605. cs. 30. sz.

³⁾ Eccl. Cam. 41. cs. 13., 17. és 55. sz.

⁴⁾ U. o. 25. sz.

⁵⁾ Act. Praepos. S. Sigismundi.

⁶⁾ Eccl. Camer. 41. cs. 49. sz.

leirat¹⁾ a *keresztes vitézek* vagyis vörös csillagos szabályozott kanonoknak adta át, kiknek rendjéből az első prépost Götzl Ferencz volt.²⁾

Ezen rend egyedül a szláv zarándokok ápolására alapítottván, egy időben virágzott a *Sz. János keresztes* barátokkal Betlehemben az Úr bölcsesénél; *Sternberg* Albert vezérükkel Betlehemből Csehországba költözködván, Hlupe-tinbe a németrendű lovagok által befogadtattak 1217. — Gondjukra bízott a kórház, melyet 1233. *Agnes* Primisló cseh király leánya *Sz. Ferencz* tiszteletére szentelt templom és kolostorral építtetett, s melyet *Agnes* testvére *Venczel* király és anyja *Konstantia* III. Béla magyar király leánya gyarapítottak. 1238-ban IX. Gergely a rendre az augustinianusok szabályait alkalmazta, és jószágokat adott; a prágai püspök pedig 1250-ben a lovagok keresztyéhez *Sternberg* emlékére a vörös csillagot csatolta.

Főnökeik régente „Rector“, „Magister“, később „Magni Magistri“ (nagymestereknek) neveztettek. A rend 1723. százsz Keresztély primás befolyása folytán magyar honba befogadtatván, Pozsonyba kórházat állított fel.³⁾

Mig ezen csillagos rendnek prépostjai, egyúttal budai szent-zsigmondi prépostok, Pozsonyban tartózkodtak, és a budai templom és prépostház porban hevert, az 1767-ben befejezett királyi palotában új templom emelkedett *Sz. Zsigmond* tiszteletére, és 1769. felszenteltetett.⁴⁾ *Mária Terézia* királyné 1770. az *angol kisasszonyokat* helyezte be, melléjük adván 3 csillag-keresztes áldozárt, a plébániai tiszt teljesítésére.⁵⁾ Ezekre bízta *Sz. István* király ugyanott 1771. letett *jobb kezének*, melyet a ragusai köztársaság adott át őrizetét, és az ottani ájtatosságra 7500 frt. tőkét alapítványozott.⁶⁾

¹⁾ A kir. resol. közt.

²⁾ Eccl. Cam. 41. cs. 49. sz.

³⁾ Bővebben lásd Czinár: „Fuxhoffer Monasteriologia“, II. k. 175—179. ll.

⁴⁾ Act. Jes. Bud. 9. cs. 12. sz.

⁵⁾ Lib. Reg. Eccl. 6. k. 266. l.

⁶⁾ U. o. 325. l.

1775, 1777, 1779-ből rendelés van, hogy a szent-zsigmondi prépost, és az angol kisasszonyok főnöknője a *tapolczi* apátság, a nagyvárad püspökségnek széküresedésékor, és a tanulmányi alapnak — melyhez a *pécsvárad* apátság csatoltatott — jövedelmeiből bizonyos pénzüsszeget kapjanak.¹⁾

Sz. Zsigmond egyház prépostjainak névsora.

1) Nem szerzetes prépostok:

1506. A *bodoni* püspök, prépost²⁾; 1520. 1524. *Várday* Pál, királyi kincstartó, veszprémi, majd egri püspök, végre esztergami érsek³⁾; 1528. *Piso* Jakab⁴⁾; 1699—1719. *Putanich* János.⁵⁾

2) A veres csillagos keresztesek rendjéből.

1720. 1723. *Götzl* Ferencz⁶⁾; 1729. *Békásy* Ferencz⁷⁾; 1730—50. *Mader* Antal⁸⁾; 1751. *Wiesenthal* *Schleichart* Károly⁹⁾; 1771. *Scheiner* János¹⁰⁾; 1773. *Pitroff* Károly¹¹⁾; 1774—1812. *Eberle* Bálint Sebestyén, ki Pozsonyból Budára költözködik¹²⁾; 1813. *Mlegnek* János¹³⁾; 1816. *Klinger* György, ki a vaskai apátságot nyeri meg¹⁴⁾; 1834. *Scholz* Floris¹⁵⁾; 1837—1865 *Rudolph* Vincze, a rend Commendatorának czimével, meghalt 1865. márcz. 10-én.¹⁶⁾

¹⁾ Jurid. Cumul. 133. sz. Jul. 1775; Resol. R. dto. 20. Nov. 1777, 9. sz. 13. és 24. §. Julii 1779. 10. sz. 1. §.

²⁾ Theiner Vet. Monum. II. 571. l.

³⁾ Schmitth, A. Epp. Strig. II. 54. l. és Epp. Agr. II. 272. l.

⁴⁾ Eccl. Cam. 41. cs. 7. sz.

⁵⁾ U. o. 11. 12. 13. sz.

⁶⁾ Eccl. Cam. 41. cs. 49. sz.

⁷⁾ Prot. Cam. Cons. 1729. évi 479. l.

⁸⁾ Act. Praep. S. Sig. Eccl. Cam. 41. cs. 49—52. sz.

⁹⁾ U. o. 53. sz.

¹⁰⁾ Prot. Cam. Cors. 1771. 809. l.

¹¹⁾ Dep. fund. April 173. sz.

¹²⁾ Jurid. Cumul. 1775. Julius 133 sz. — Resol. R. 1777. Nov. 20-ik 9. sz. 13. §. 1779. Jul. 24-ik 10. sz. 1. §.

¹³⁾ Czinár i. h. 179. l.

¹⁴⁾ U. o.

¹⁵⁾ U. o.

¹⁶⁾ U. o.

12. §.

SZENT JÓZSEF TEMPLOMA ÉS A KARMEITÁK KOLOSTORA.

Ugyanakkor, midőn a jezsuiták Budára jöttek, a felső német tartománybeli szigorúbb rendszabályt követő *karmeliták-nak* is (Patres b. Virg. Mariae de Monte Carmelo) a budai igazgatósághoz 1687. máj. 2-án intézett kir. leirat szerint megengedettett Budavárában letelepedni, és templom és kolostor építésére 1691. az úriutezában a várfalak felé az északi kisebb körönd szomszédságában hely lett kijelölve, melyet azonban a karmeliták, mint kevésbé alkalmasat 1699. a clarissáknak 1350 frton szavatosság mellett eladtak. ¹⁾

Időközben, jókorán történt folyamodás folytán, alkalmasabb helyről lett gondoskodva, és az 1692-ben kelt határozat folytán a következő évben a karmelitáknak a vízikapú közelében fekvő házhelyek — mint a 10. §. említők — elkezdve *Herdegen* János, néhai budai igazgató (provisor) örököseitől megvett, és minden városi teher alól kivett házáttól kisebb *Szűz Mária* romokban fekvő templomával a kasszárnnyáig átadattak. ²⁾

Megállapíttatván e birtok a karmeliták új építkezéshez illetőleg a régeinek szükségleteikhez való alkalmazásához fogtak. Azonban az újonnan kinevezett szent-zsigmondi prépost *Putanich*, állítván hogy a nekik engedett terület hajdan a *prépostságé* volt, és rajta a prépost- és kanonoknak lakai állottak, az építést megakasztá, és csak 1715-ben szász Keresztély herczeg, bibornok és érsekhez benyújtott folyamodás után, melyben a karmeliták kifejtik, hogy a nekik engedett területe szent-zsigmondi prépostságétól nyilvános kocsiút, több magánház és a vízitorony (most dunavíz tartó) által van elkülönítve, engedtetett meg a munka folytatása ³⁾, jöllehet a nekik átengedett hajdani *Mária-templom*, és a romokhoz kapcsolt *Sz. Zsigmond* kápolnája régente csakugyan a prépostsághoz tartozott.

¹⁾ Act. Carmel. Budens. 1., 4. és 16. sz.

²⁾ U. o. 5—13. sz.

³⁾ U. o. 17. és 18. sz.

Lakhelyükön. kívül a karmeliták 1694-ben a budai igazgatóságtól tulajdonúl a bécsi kapú alatt, a *Sz. János* utczában 55 ölnyi széles, és 79 ölnyi hosszú területet nyertek, melyet a rendnek eltörlése után gr. *Eszterházy* Ferencz szerevén meg, jelenleg nevezett családnak fáskertje.

Birtak még azonfelül 1702. telekkönyvi kimutatás szerint a *Sz. Gellért-hegy* aljában 9 hold szántóföldet, és 50 holdat a *Zugligetben* és a Buda-Eörsre vezető út mellett; 20 kaszálót *Sz. Pál* völgyében, és mintegy 40 fertály szőlőt a *Sz. Ferencz, zugligeti, Brunthal, Burgerberg, és Sashegyen.* ¹⁾ A zugligeti telkeket a rend eltörlésekor *Laslovszky* budai tanácsnok szerevén meg, most is utódai birják, és a testvér főváros lakóinak igen kedves kirándulási pontját képezik. ²⁾ A Budán kívül eső birtokok közül két bánya említendő, *Börzsönyön, Hontmegyében.* ³⁾

A templom, melyet a karmeliták a régi kisebb *Mária*, azaz *Sz. Zsigmond* prépostsági egyház romjaira építettek, *Sz. Józsefnek* volt szentelve, kinek jelesen festett képe a főoltáron volt látható; volt még oltára *Nepomuk Sz. Jánosnak, Sz. Annának, a feszületnek, Sz. Illésnek, Sz. Adalbert, a kisdéd Jézusnak, Sz. Máriának* és az „*Ecce Homo*“nak. A nagyszerű torony bádoggal fedve 4 haranggal birt, melyek közül a legnagyobb 24 mázsás volt. A kolostor, melyben 30 szerzetes könnyen el lakott, két emeletes volt. Északra a magányos présház állott, alatta négy pince és istálló hat lóra, félszerekkel. Társulat az egyházban kettő virágzott, „*Scapularis*“ és *Nep. Sz. Jánosé.* ⁴⁾

A rendnek eltörlése után a kolostor és templom 1791—1794. a város birtokába ment át és színházzá való átváltoztatására kincstári előleg adatott ⁵⁾; a présházat pedig a vallásalap 1809-ben árverésen 10,750 frton adta el a magy. k. kamarának. ⁶⁾

¹⁾ Act. Carmelit. Bud. 48. sz.

²⁾ U. o. 25. sz. — Eccl. Oecon. 1784. Cumul. 40. sz.

³⁾ Carm. Bud. 58. sz.

⁴⁾ Eccl. ocon. 1784. Cumul. N. 40. — Jesuit. Bud. 3. cs. 5., 16. és 31 sz., és 10. cs. 12. sz.

⁵⁾ Dep. Civic. 1792. f. 166., 1793. f. 6., 1794. f. 57. sat.

⁶⁾ Fund. relig. miscell. 1. cs. 9. sz.

A kolostor perjelei közül említettnek :
1723. Sz. Benedeki Jodok ¹⁾; 1784. Hiltl Narciss. ²⁾

13. §.

SZENT GYÖRGY VÉRTANÚ KÁPOLNÁJA.

Nincs kétség, hogy Sz. Györgytere e kápolnától vette elnevezését; nehezebb meghatározni a helyet, melyet e téren elfoglalt. Nem tévedek talán nagyon, ha a tudós Schierrel („Buda Sacra-„jához csatolt rajzán) azt tartom, hogy a mai térnek mintegy közepén, a Sz. Zsigmond prépostság szomszédságában, a mai Sándor-házzal hajdan szemközt levő épületek szögletén, melyek a török kiűzés után kaszárnnyák voltak, állott.

E kápolna alapítójáról és keletkezéséről mit sem tudunk; a mit Schier ³⁾ beszél, az inkább a térre magára, mint a rajta álló kápolnára vonatkozik. Egyébként említve találom Bonfininél ⁴⁾, midőn a Zsigmond király által e téren kivégeztetett 32 lázadó nemesről beszél, mondván: „a hóhér fejüket a piacz kezdetén Sz. György kápolnája előtt vette;“ másutt pedig ⁵⁾ „Sz. György temploma előtt igen népes gyűlésben II. Ulászló cseh királyt a főurak tanácsából Magyarország királyának kikiáltotta.“ A „Topographia Magn. Regni Hung.“ ⁶⁾ szerzője pedig említi, hogy 1435 és 1504. az esztergami érsek Sz. György mellett házat birt. 1391. Pensauroi Lénárt, az esztergami káptalan gen. vicariusza bizonyos Sz. György temploma közelében keletre fekvő házat az Újbányán alapított kórháznak ad ⁷⁾; ugyanazon évben pedig Zsigmond király az esztergami káptalannak Sz. György temploma szentélyével szemben fekvő házat ajándékoz. ⁸⁾

¹⁾ Eccl. Cam. 41. cs. 49. sz.

²⁾ Dep. Eccl. Oecon. anni 1784. Cumul. 40. sz.

³⁾ I. h. 60. l.

⁴⁾ Dec. III. II. Lib. 294. l.

⁵⁾ Dec. IV. Lib. IX. 524. l.

⁶⁾ Lib. III. XXV. §.

⁷⁾ Cod. Dipl. IX. 3. 117. l.

⁸⁾ U. o. T. X. 1. 695—703. II.

Elfoglalván a törökök a várat, a templom elpusztult.— Taferner szerint ¹⁾ azonban 1605. az épület csarnokában Sz. Györgynek kőből remekül faragott szobra, de fej nélkül, az alatta fekvő, szinte csonka sárkánnyal, még látható volt.

A budavári Sz. György kápolna igazgatóiul (Rectores Capellae S. Georgii de Castro Budensi) említettetnek : 1381. Péter, 1464. pedig János. ²⁾

14. §.

A KIRÁLYI VÁR VAGY PALOTA ÉS KÁPOLNA.

Midőn feljebb (I. Fejezet 2. §.) az Ó-Budán fekvő régi királyi, később királynői várról szólottam, egyúttal említést tettem azon új várról és királyi palotáról, melyet IV. Béla király, falak és sánczokkal megerősítve, a *pesti újhegyre* építtetett ³⁾, s melyben e király és utódjai gyakrabban, I. Lajos király pedig székét Új-Budára tévén át, már állandóan tartózkodtak. Senki sem fogja tagadni, hogy már a város keletkezésekor, midőn oda sok népség gyűlt, egyházi és világi épületek emelkedtek, és minden nagy városi mintára alakult, királyi laknak is, melyre Bonfini ³⁾, mint „vetustum opus“-ra elég világosan czéloz, jutott hely. Ezen palotának szépségeit és nagyszerűségét Zsigmond és I. Mátyás királyok alatt bőven leírták Ambrus camaldoli barát Aeneas Sylvius levelei közt, Velius, Bonfini, Tubero, Oláh Miklós és mások,

*) Vannak kik ez elnevezést hibásnak tartják, mert mint jól mondják, nem a hegy, hanem a rá épített vár, ellentétben a régi ó-budaival lehetett új, és ennél fogva a rendes formulában : „*Judex et jurati cives Castri novi montis Pestiensis*“ a „novi“ szó a várra és nem a hegyre vonatkozhat csak. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy némely helyen világosan mondatik : „*Judex (vel Cives) de novo Monte Pestiensi*“, vagy „*Civitas novi montis Pestiensis*“, ritkábban „*Castri novi Pestiensis*“, s ennél fogva alaposan gyaníthatni, hogy a „pesti új-hegy“ név a budai dombra a szent Gellérthegyhez viszonyítva ragadt, mely régebben szinte „pesti hegynek“ neveztetett, és melynél amaz későbbben lett benépesítve.

¹⁾ Schier i. h.

²⁾ Mon. V. Bud. 25. cs. 19. sz., 24. cs. 22. sz.

³⁾ Dec. IV. Lib. VII.

kiknek írásaiból némelyeket feladatunkhoz képest kivonunk.

A palotának azon részét, mely I. Lajos korában épült *Istvántornyának* hívták és alapítójának Lajos öcsesét, *István* herceget, mások V. István királyt mondják. E nagymérvű és magas épület a várnak legvégső csúcsán a Pesttel szemben eső szögleten feküdt. E mellett volt fogva *Mátyás*, mielőtt királylyá lett, szigorú őrizetben. Ennek szomszédságában volt a *vízartó*, és nyugot felé a *tárnoki ház*, melyben Zsigmond alatt a szent korona és a királyi könyvek („libri regii“) tartattak. ¹⁾

1417 körül Zsigmond király a várat egy új, nagy és fényes épülettel gyarapítá, mely megkülönböztetésül a régitől új- vagy *fris palotának* neveztetett. Homlokzata a Sz. György-térre nézett, hol most a fegyvertárnak hátulsó része van, nyugatra a várfalakig terjedett, hol a négyszögletű, híres *Csonka-torony* állott. Ezen épületről írja Ambrus ²⁾: „átértünk ama tágas, mindenkép csodálatos és gyönyörű látványt nyújtó sétatér („peripatus“) megtekintésére, mely után a halastavakat és kerteket jártuk körül, sat.“ — Velius pedig ³⁾ „Zsigmond császár épülete inkább nagy kiterjedése mint szépsége miatt érdemes a megtekintésre, van egy *négyszögletű tornya* hat más toronynyal, szélessége nem jelentéktelen, sat.“ — Bonfini ⁴⁾ szerint: „a várban palotát épített (t. i. Zsigmond) és belé sok római régiséget gyűjtött, a várat fallal körülvette, kellemes sétányokkal szépíté, és mintegy vizsgálódási pontúl a várnak majdnem közepén négyszögletű kövekből két udvarral ellátott nagy tornyot rakatott, de halála miatt a megkezdett munkát be nem fejezhette.“ — Windeck írja ⁵⁾, hogy e palotában őriztettek a római császári jelvények, melyeket a király a huszíták elől kimentett, és később Nürnbergbe vitetett. Ismerjük a *Csonkatoronynak* rettentő

¹⁾ Cod. Dipl. T. X. 7. 535. l. — Podhradczky „Béla király névtelen jegyzője“ 33. l.

²⁾ Aeneae Sylvi Ep. CCCLIII.

³⁾ Lib. I. de bello pannonico 16. l.

⁴⁾ Dec. III. lib. III. 319. l.

⁵⁾ LXX. Fej.

börtöneit, melyekben Viktorin, Podjebrad György cseh királynak fia, és 500 cseh rabló volt fogva, mely utóbbiak a Dunába fulasztattak. ¹⁾

Fényes épületeket emelt Mátyás király, részint keletre a Duna felé egészen újból, részint nyugatra a régiebbek fölé, melyek Velius szerint, ki I. Ferdinand korában irt ²⁾, a hegy tövéig terjedtek. „Mátyás király, úgymond, a régi királyoknak székhelyét a hegy tövéig és az utolsó lejtőig fényesen és valódi fejedelmi költséggel megújította és kidíszítette, közben téres, fedett folyosókkal, függő kertekkel, víztartókkal, márvány kádakkal, sat.“ — Bonfini beszéli ³⁾: elkezdí szépiteni a budai várat, a hátsó udvart igen feldíszítetteti, palotákat építtetett, melyekben tágas ebédlők, pompás szobák voltak, különféle aranyos falazattal, remek kályhákkal, melyek tetején római négyes fogatok és más családi emlékek valának kifaragva, alant raktárak, kincsek, keletre különféle téli, nyári lakások, ezüst ágyak, ezüst karosszékek; nyugatra a meg nem újított régi épület: a középen tér köröskörül régi oszlopfolyosó kettős sétálóhelylyel, melyek közül az új palota előtti épületben, a felső osztályokba való feljáratnál az állatkörnek 12 csillaga szemlélhető, a padozat mindenütt új deszka, helyenként emaillozott, némely szoba téltre való, némelyek nyáriak, s a téli ebédlőt emlős téglák fedezik. Az udvarban három szobor áll, közepén Mátyás sisakkal fején, dárdával, pajzsára támaszkodva gondolatokban, jobbján atyja (János) balján szomorú László fivére: Az udvar közepén ércz kút márvány vízmedenczével, melyen a sisakos Pallas látható. Az udvar bemenetelénél innen és túl két érczszobor áll meztelenül, pajzs bárd és karddal, talajukba győzelmi jelvények vannak vésve. Három más szobrot, úgymint Herculest a vár előtt (Sz. György-téren), Dianát és Apollót a vár belsejében, melyet a híres szobrász Traguri Jakab dalmát a király parancsára aranyozott rézből öntött, a török Stambulba vitt. ⁴⁾ „A négyszögletű udvarban Zsigmond király elő-

¹⁾ Dubravius, XXX. lib. 288; Bonfini, Dec. IV. lib. 1. 423. l.

²⁾ I. h. 13. l.

³⁾ Dec. IV. lib. VII.

⁴⁾ Schier, de biblioth. Mathiae R. 52. és 57. ll.

csarnoka előtt, a régi palota oldalát kiépíteni kezdte, kettős lépcsőzetet készített porfir-márványból, érc gyertyatartókkal. Ugyanazon köből két ajtó készült, melynek érc szárnyain Herculesnek csodás kalandjai voltak láthatók. A királyi kútba majdnem nyolcz stadiumnyi távolságról vezették a vizet ólomcsövek¹⁾ sat.

Tubero szerint ¹⁾ Országgh Mihály nádor Mátyás király engedelmével a királyi palota homlokára saját költségén *Zsigmond* király szobrát állíttatta.

A részletekre térve, említést érdemelnek: a kir. kápolna, a Corvini könyvtár és a királyi kertek.

A — talán kezdetben ker. Sz. Jánosnak szentelt — királyi kápolna káplánjai már 1332. XXII. János pápa brevéjében említetnek, mely a köztük és a nyulakszigeti apácák közt a hiveknek nevezett kápolnában tett adományai miatt keletkezett viszálykodás kiegyenlítésére lett kiadva.²⁾ Ide tétette le I. Lajos király nov. 14. 1381. remete Sz. Pálnak a velenceiektől átadott testét, mielőtt a Buda melletti Szent Lőrincz kolostorba szállíttatott.³⁾ A kápolna maga sokkal régibb, és talán a vár alapítójáig vihető vissza, mert több mint valószínű, hogy a Bonfini említette régi királyi lakban már volt kápolna.

Ezen kápolnában történhetett 1262-ben azon különös eset, melyet Knauz Nándor a „*Magyar Tud. Értekező*“ czimű folyóiratban ⁴⁾ a következő könyv: „*Historia translationis tunice Jesu Christi de Hungaria ad Inclytam Civitatem Coloniensem ad Monasterium Albarum Dominarum etc.*“ ⁵⁾ nyomán elbeszél ⁶⁾; bizonyos egyházi férfiúnak, IV. Béla neje

¹⁾ Lib. II. §. 5.

²⁾ Clar. Pos. 68. Cs. 38. sz.

³⁾ Schmitht A. Eppi. Strig. I. 207. l.

⁴⁾ I. köt. 41—63. sz.

⁵⁾ Történelmi Tár. I. 120. l.

⁶⁾ Szerző szerint ez esemény színhelye a budavári régi kápolna volt, melyet több, újabb íróval, az ujlaki templom szomszédságában fekvő dombra helyez, hol állítólag I. Lajos király lakott. Nem akarom ismételn

Mária királyné káplánjának ugyanis éjjel megjelent az Üdvözítő és kérde, vajjon mint gyermeket, vagy szenvedési ruhában kívánja-e őt látni? midőn a pap az elsőt kérte, és e végre az oltárra sárga selyem gyermeki ruhát tett, Krisztus ezt felvette és az áldozár a királyné jelenlétében mondott miséjében őt így látta és három óráig imádkozott. E ruhát a királyné kapta, és azt, a ruha balujját visszatartván és a nyulakszigeti apácza-
knak adván, bizonyos a török ellen csatázó német lovagnak adta, ez pedig nővérének, ki apácza volt, Köln mellett, Sz. Magdolna kolostorában, arany szekrényben titkos őrizet végett átadta, mely ekkép zárva maradt 1412-ig, midőn azt Aachenbe a bold. Szűzhöz zárandokló magyarok megtekintették. — Mi való, mi mese ebben? az olvasó ítéletére bízom.

A kápolnában, melyet Mátyás király megnyitott vagy újraépíttetett, jobbra a király számára fentartott imahely (oratorium) volt, melybe a szomszéd könyvtárból nyílt a bejárás. ¹⁾ Bonfini i. h. a király épületeiről bőven értekezőn e szavakkal: „quippe, qui Danubii parte Aediculam statuit, hydraulicis organis, item Sacro fonte duplici, marmoreo et argenteo decoravit, Collegium adjecit honestissimum Sacerdotum“ — azt akarja mondani, hogy e kápolna prépostsági kiváltsággal bírt.

Növelte hírnevét *alamizsnás sz. János* alexandriai patriarchának 1489. odahozott teste, melyet a király arany-

azt, mit feljebb I. fej. 2. §. e várak különbözéséről mondtam, legyen elég a 1343 óta a királynék által lakott régi Budavár fekvésének valószínű meghatározására Zsigmond királynak fennebb I. fej. 4. §. idézett 1406. megerősítő levelére hivatkoznom, mely szerint: „circa pratum magnum retro Castro Domine Regine et retro Claustrum beate Virginis Sancti Monialium“ — és tovább: „terrae praticulam, quae inter antiqui Castrum *Kurchan* locum, Curiam item reginalem et Claustrum Monialium usque magnam viam extendebatur“ — miből kétségtelen, hogy Budavár királyi, később királynői lak, az ó-budai clarissák szomszédságában, az esztergomi út irányában állott, mely fekvés a mai *Kis-Zell*-nek felel meg, míg azon hely, hová mások e várat helyezik, hegy-völgy tömkelegébe szorítva csak a szőlőművelésnek kedvez. Egyébiránt a királynői várban Ó-Budán — Budavár (Etelburg) *Szent Erzsébet* tiszteletére szentelt kápolna volt, — nem a ker. sz. János buda-újvári kápolnája — melynek prépostsági czime még most is adományoztatik.

¹⁾ Oláh Miklós, i. h. V. fej.

ezüst edények, szentelt készletek nagy sokaságával ellátott és ez időtől fogva a kápolna e szentnek nevét viselte. — 1514-ben II. Ulászló király itt hallgatván misét, került el a szobájában öt fenyegető halált. — A kápolna birtokai között volt *Dömsöd* (Solt) és *Bajom* (Pilis megyében.) Ezen, valamint más kápolnáknak előjárói kezdetben a „kápolnai grófok“ (Comites Capellae) voltak, kik egyuttal, és később kizárólag a király *títkárainak* tisztét teljesíték, kik után a *kápolánok* következtek. 1495-ben névszerint ezek voltak: *Jakab* mester, lengyel; *János, Lőrincz, Tamás, Benedek* mester és *Máté*. 1526. Kápolna igazgató *Albert* mester volt. ¹⁾ A mohácsi csata után a török e kápolnát mohamedán imahelylyé változtatta. ²⁾

A palotának főekessége Mátyás királynak *könyvtára*, a híres *Corvina* volt, melyet 1465. körül a kápolna mellett alapított, s melyről Oláh ³⁾ írja: „a merre az ember a belső könyvtárból a sz. János kápolnájába nyiló helyre megy, a honnan a király a misét szokta hallgatni, két boltozatos épület tűnik fel, melyek egyike részint *Görög*-honból, részint más keleti tartományokból nem csekély gondnal és fáradsággal összeszerzett görög könyvekkel: a másik pedig minden tudománybeli latin codexxal volt tele.“ A bejárásnál az előcsarnokban égiteke volt két *genius* által támogatva, és más matematikai műszerek; „a terem vagy boltozat erkélyből, írja Bonfini ⁴⁾, az egész eget lehet vizsgálni dél felé.“ A könyvek osztályokba sorozva, aranynyal átszőtt selyembe voltak kötve; a legelső részt a codexek foglalták el, melyek mind a Hunyadi czimmerrel voltak ellátva, ezekre a király évenként 33,000 forintot költött; Florenczben négy könyvkereskedőt, honn pedig 30 mázoló és festőt tartott. A kötetek száma 50,000 volt. Könyvtárnokul pármái *Ugoletus Thade* és *Fontius Bertalan* említettnek, kiket, úgy látszik, a híres író *Galleotti Martius* Narnából és *ragusai Bódog* *dama*, II. Ulászló alatt pedig *Petantius Bódog*, később a ki

¹⁾ Engel, Monum. Ung. 1809. 225—238. l.

²⁾ Schier, Buda Sacra 43, 44. ll.; — Knauz, i. h. 48, 58, 60. ll.

³⁾ Hungáriája V. fejezetében.

⁴⁾ Dec. IV. lib. VII. 495. lap.

rállyné kanczellárja, követtek. Oláh szerint azonkívül még két kézikönyvtár is létezett. ¹⁾

Minden világi dolog változásnak lévén alávétve, a nemescélű intézet is alapítójának utódjai alatt elhanyaglott; nem gondoltak fentartására és szaporítására; nem irtókokra és örökre, kik a romlásokat kijavítsák, a veszteségeket pótolják; befolytak a bécsi tudósok, kik az akkor Ulászló király és Miksa császár között keletkezett szorosabb viszony mellett a budai könyvtárt fosztogatták. Sok kár esett a könyvesarnokon, midőn a zsákmányra vágyó török a könyvek drága bekötésére áhítozva, Konstinápolyba szállítá; sok rablást követtek el Ferdinánd németjei is: úgy hogy a megbecsülhetlen kincsből csak töredékek maradtak fenn, részint Bécsben, részint külső országokban. ²⁾

A *kertek*ről a vár aljában elég az írók szavait idéznünk; így Oláh Miklós: „Nyugatra (kelet és délre is) a falak aljában igen kellemes királyi és más kertek”-ről beszél; Bonfini pedig ³⁾ a Mátyás korabeli kerteket ekkép írja le: „A vár alatt a szomszéd völgyben gyönyörű kertek fekszenek, és márványnyaraló, melynek előudvarába köröskörül koczkás, esigaalaku oszlopok ércgyertyatartókat tartanak. Pompás a lakajtaja, az ebédlő, hálószoba fölepeikkel. A kertre néző részen fedett csarnok (veranda) van. A kertben sűrű fák közt valódi tömkeleg létezik. Van vashálózat alatt madárház, hazai és idegen madarakkal; titkos föld alatti utak, rétek, kövekkel kirakott helyek és halastavak. Emeletes tornyok, lugosokkal körülvéve, e mellett üveg vizsgahelyek, míg a nyaraló tetőt ezüst téglák fedezik.”

A visszafoglalás után a budai vár oly megromlott karban volt, hogy még kaszárnjának sem lehetett használni, mint I. Lipótnak 1686. oct. 29. kiadott parancsából kitetszik: „Buda királyi városunk fegyvereink hosszú és kemény ostroma által annyira összeromboltatott, hogy abban alig ma-

¹⁾ Schier, dissertat. de regiae Bud. Bibl. Mathiae Corv. etc. 10—36. ll.; Wallaszky, Conspect. reip. liter. in Hung. 94—98. ll.

²⁾ Schier i. h. 37. és köv. ll.

³⁾ i. h. 496.

radt hely, hol az egészségnek, sőt még az életnek is veszélyeztetése nélkül maradni lehetne (t. i. a katonaságnak).

A királyi palotának építése 1745. körül kezdődött meg, és *Grassalkovich* grófra — mellette *Hillebrant* főmérnökre — lett bízva. — 1769-ben, kivéven a belső felszerelést, készen volt, s a költségek 1771. végéig 402,649 ftra rugtak. — 1770. az *angol kisasszonyok* költöztek bele, 1771. *Szent István* jobb-ját hozták oda, mint a 11. §. érintém. — 1777. a nagy-szombati *egyetem* tétetett át és emeltetett a *csillagvizsgáló torony*. — 1781. II. József parancsára jun. 13. a várnak régi kapuja a Ráczváros felé ¹⁾, a városi alaphól 3987 ft utalványoztatván — melyhez az egyetem 1000 fttal járult — megnyittatott. — 1790. a palotára egy második emelet építtetvén, 94 öles lett hosszúságban, 203 szobát számlált, és a sz. korona őrizeti helyévé lett. — 1795. végre a hajóhídtól a várba az ujjonnan megnyitott, úgynevezett „*új kapú*“-hoz vezető lépcső készült. ²⁾

Végezetül álljanak itt a *budai vár* néhány *várnagya*, *tisztartója* és királyi *udvarmesternek* nevei:

1403.	{	Nasitsi <i>Zwetl</i> várnagy. ³⁾	
1404.			
1436.		<i>Chech</i> Lőrincz várnagy. ⁴⁾	
1440.	{	várnagyok. ⁵⁾	
1446.			<i>Héderváry</i> Imre
1447.			<i>Hunyady</i> János
1450.			<i>Czobor</i> Mihály
		(u. a.)	
1454.		<i>Bodo</i> Gergely és <i>Bwzlay</i> László, várnagyok. ⁶⁾	
1484.	{	<i>Raskay</i> Balázs, tisztartó és a kir. udvar várnagya. ⁷⁾	
1492.			

¹⁾ Régente talán Kelenföld-kapú.

²⁾ Tud. Gyűjt. 1826. XII. 74—85. II.; Dep. Civ. Junii 1081. és Julii 387. és 809. sz. 1781.; 29. cs. 10—12. I. 1795.

³⁾ Podhradczky, Budapest, 128. és 133. l.

⁴⁾ N. R. A. 1552. cs. 25. sz.

⁵⁾ Haeufler i. h. II. 46. l.

⁶⁾ Knauz, a bud. kápt. Reg. 135. sz.

⁷⁾ Mon. V. Bud. 35. cs. 21. sz. Clar. Pos. 58. cs. 43. sz.

1500. *Tomory* Pál, várnagy. ¹⁾
 1511. *András* (litteratus), kir. udvari tiszttartó. ²⁾
 1515. 1516. 1524. 1525. *Berzenczei Bornemisza* János, várnagy és tiszttartó a várban. ³⁾
 1527. *Kwustachy Kóna* Smyl (?) János király udvarmestere. ⁴⁾
 „ *Gróf Nádasdy* Tamás, várnagy, katonai parancsnok Budán, végre nádor. ⁵⁾
 1540. *Török* Bálint. ⁶⁾

15. §.

SZENT-GYÖRGY-TERE.

A Hunyady László és mások kivégzése által nevezetes tér, majd „Kör,” majd „Játszó-hely” — mert itt gyakran lovagijátékok és más látványosságok tartattak — majd „Tér” vagy „széles utca” elnevezés alatt fordul elő. Régente más alakja volt, ámbár nagyobb aligha lehetett. — Fontana rajza szerint déli határát egyenes vonalban a nyugati körönd legszélsőbb kiszögellésétől Zsigmond király „*Fris-palotája*” képezé 30 lábnyi széles árkával, nyugotra pedig — hol most az ujonnan épült cs. kir. istállók vannak — a *tárnoki* és egy más szöglet ház állott, melyet Albert király 1439. *Rozgonyi* Lőrincz, János, Rajnald és Oszvaldnak, *Rozgonyi* tárnokmester fiainak adományozott. ⁷⁾

Utóbb a tér közepén a törökök a királyi vár oltalmazására, a nyugati falak legközelebbi sánczához kapcsolt keresztfalat vontak, vagy inkább a már régen létezőt megújíták, és ekkép a tért két felé vágták. ⁸⁾

A tér északi részén, a palotától a városba menve, a mostani színházig házak állottak, melyek

¹⁾ Haeuffer i. h.

²⁾ Knauz i. h. 93. ss.

³⁾ N. R. A. 1661. cs. 44. sz. — *Magy. Sion.* III. 113. IV. 104—171.

⁴⁾ U. o. 1703. cs. 16. sz.

⁵⁾ Schmidt, Epp. Agr. II. 310. l.

⁶⁾ Haeuffer i. h.

⁷⁾ N. R. A. 577. cs. 15. sz.

⁸⁾ N. R. A. 581. cs. 4. 5. sz.

két utca által három csoportra voltak osztva, s melyeknek középsőjében emelkedett Sz. Zsigmond temploma és Sz. György kápolnája. Az utcák Sz. János és Sz. Zsigmond (másképp zsidó-utca) nevet viseltek. Az ezután következő házsor, mely jelenleg a térnek északi részét képezi, amazoktól a vizitoronynál fekvő kis-utca által volt elválasztva, mely, hanem az ugynevezett „hátsó” talán — mint Zsigmond király alatt olvassuk — „francia”-utca volt.

Közel Sz. György kápolnához állott Stoyan Márk budai esküdt, és Pensauri Lénárt esztergami káptalanbeli fővicarius háza, melyet 1391. az új-bányai kórodának ajándékozott. ¹⁾ Palóczy György esztergami érsek, Henrik pécsi püspök, és közelükben Varga Tamás és Kalmár Zakariás budai polgárok közös háza, melyet 1435. az esztergami várban létező Sz. Adalbert kápolnájának 500 arany fton eladtak. ²⁾

A kápolna előtt szemben állott Pazzai Othlin özvegyének és Kun Péter, budai polgárnak háza, mely 1371. Henslin cseh kereskedő és Ágnes nejének adatott 650 fton. ³⁾ 1391. körül Canzentumark Konrád, közben az esztergami Sz. István kollegium házával (?) és Panzar Ulriké, mely az esztergami káptalannak adományoztatott. ⁴⁾ 1412. körül Garai Miklós nádor János és testvéreé. ⁵⁾

Az e téren fekvő szögletházat a Bolondóczi Stiborok magvaszakadtával Lévai Cheh Péter, erdélyi vajda nyerte el, mit Albert királynak 1438-ban kelt ez adományt megerősítő oklevele bizonyít. ⁶⁾ 1511-ben végre Herendi Miklós, pécsváradi sz. János társasegyház prépostjának volt háza a Sz. György-utczában. ⁷⁾

A napjainkban e téren létező fegyvertár 1730-ban épült III. Károly alatt, a bejárás felé függesztett chronostichon szerint: „CaroLVs seXtVs Me fVnDo eLeVabat.”

¹⁾ Cod. dipl. X. 3. 117. l.

²⁾ U. o. X. 7. 740. l.

³⁾ N. R. A. 1541. cs. 22. sz.

⁴⁾ Cod. dipl. X. 1. 695—703. ll.

⁵⁾ N. R. A. 1516. cs. 22. sz.

⁶⁾ N. R. A. 795. cs. 50. sz.

⁷⁾ Koller, Epp. 5. eccl. V. 26. 1.

16. §.

KER. SZ. JÁNOS UTCÁJA ÉS KAPUJA.

Azon utcza, mely a vár keleti részén Szent György-terétől a városba vezetett, részben talán, a kisebb *Mária* egyházig és a vele szemben fekvő dunaviztartóig *Szent György*, innen pedig *Sz. János* vagy a török világ alatt *byzanczi*, napjainkban pedig a *vizikapúig Szent János*-utczának neveztetett. Ide tartozik a mit az alsó városi vizitoronyról, melyet állítólag Zsigmond király az ott építendő köhid oltalmazására épített, és *Sz. János* kapujáról, Jovius ír: „a kapú és torony ellen, melyet a budaiak, mert a folyam mossza, „vizi“-nek neveznek. A felsővárból ugyanis, mint két kar két fal nyulik le a hegy oldalán a folyamig, és a parton annyi helyet foglal el, a minő széles fenn az egész vár.“ ¹⁾

A *Szent János*-utcza és szomszédságában hajdan létezett házak közt említetnek: 1396. *János*, (de Kanisa) esztergami érseknek két egymás melletti háza, melyeknek a *Sz. János* kapú felől néhai *Miklós* kancellár, északról *Habar* budai polgár voltak szomszédjai, s melyeket az esztergami *Sz. István* első vértanúnak szentelt templomban általa alapított *Sz. Mária* kápolnának ajándékozott. ²⁾

1440. Emlittetik *Márton* szent-jánosi vicarius et *Sixtus* háza, mely hűbérül adatott. ³⁾ 1473. *Nagyváthi* Albert deák, pécsi várnagy, Budán a külvárosban fekvő házat tartozékai-val, *Orbán*, esztergamhegyi szent-tamási prépost és testvéreivel a *Sz. György*-utczában keletről az esztergami érsek *János* (Joannes Alemanus) szögletháza, másrésről a *Sz. János* kapú oldala közt feküdt kőházért elcseréli. ⁴⁾ 1518. *Bakács* Tamás esztergami érsek és bibornok, a *Sz. György* kápolnájával szemközt fekvő házát *Alsó-Zéchy* Bencze fiának *János*nak más birtokokért cserébe adja. ⁵⁾

¹⁾ Schier, Buda Sacra, 93. l.

²⁾ Cod. dipl. X. 2. 360. l.

³⁾ Miscell. Paulin.

⁴⁾ N. R. A. 406. cs. 51. sz. Ered.

⁵⁾ N. R. A. 1604. cs. 6. sz.

Mily épületek lettek a Sz. János-utczában, a kaputól a b. Szűz kisebb templomáig 1694-ben a karmelita-rendnek átadva, már a 12. §. említők; megjegyzendő azonban még, hogy később ezen utca *lakatos-utczának* neveztetett, egy 1704. kamarai telekokmány szerint, melyben Putanich zsigmondi prépostnak a régi vízajtó-gép melletti templom és lakterülete (jelenleg Sz. György-terének egy része) átengedtetik. ¹⁾

17. §.

A HÁTSÓ-FRANCZIA-UTCZA.

A hátsó-utca, ha ez a többször említett régi dunavízartótól Sz. Zsigmond utczájáig, tehát keletről nyugatra ment, nevét onnan vehette, mert két sor, részint a Szent György terére, részint az avval szemközt fekvő Mindszent-utczára (mai disztér) néző házsor közt fekvén, ezekre nézve csakugyan „hátsó” volt; minthogy azonban ezen utca sokkal rövidebb volt, semhogy az alól említett házakat magában foglalhatta volna, az inkább a zsidóutczának a nyugati városfalára néző házai között lenne keresendő. Ezenkívül Zsigmond királykorában a *francia-utczának* neve is előfordul, mert tudjuk, hogy e király bejövetelénél különböző nemzeteknek, jelesen csehek és olaszoknak adván Budán tanyát, több francia családot is hozott magával, kikre bizta 1416. körül a Magyarország 1433. keresztül utazó De la Bracquiére Bertrand, Fülöp burgundi herceg lovagjának bizonyítása szerint, a fent említett dunai torony építését, mely, a királyi palota irányában, a folyamnak lánczczal való elzárására szolgált volna. ²⁾

A *francia-utca* 1410-ben említették, midőn Zsigmond király ott bizonyos, keletről *Bernald* Ferencz, nyugotról *Péter* aranyozó házai közt fekvő, a királynak de *Albeus* Márton által 60 arany fton eladott curialis telket, ugyanoly áron *Rozgonyi* Simon gróf országbíróra ruház át; és ugyanazon évben néhai *Verebélyi* Péter fiai András és Pál, leánytestvéreivel egy más ottani udvarháznak, melytől délre nevezett *Bernald*,

¹⁾ Eccl. Cam. 41. cs. 25. sz.

²⁾ Engel, Gesch. des ung. Reichs. II. 374. l. Podhradczky, Buda-Pest 63—66. ll.

nyugotra néhai *Tamás* mester szabó házai feküdtek, felét említett de *Albeus* Márton Dávid nevű fiának 250 fton új dénárokban eladják. ¹⁾

A *Rozgonyi* családon kívül a „hátsó“-utczában még az *örményesi* pálosok és magánosok is birtak házakat, mert: 1424. nevezett pálosak *Nadler* Mihály és néhai *Hinko* szomszédságában fekvő házukat *Szicharth* János budai polgárnak és Katalin nejének bérbe adják. ²⁾ 1462. *Farkas* László házával szemben, és *Cunczhoffer* vendéglős szomszédságában fekvő háznak fele *Tharchay* János és nővére Orsolya, *Fekete* Miklós nejének, a másik fele pedig *Kamarás* Borbálának adatott át biróilag. ³⁾

Zsigmondéhoz hasonló kegyelmet tanusított Hunyady Mátyás a *Rozgonyiak* iránt; 1466. ugyanis Rozgonyi Rajnald és Oszvaldnak néhai *Harkach* László házát adományozza, *Hinko* László és *Weihemperger* Ulrik házai mellett. ⁴⁾ Végére 1479. *Rozgonyi* Oszvald és István *Rajky* Györggyel egyességre lépven, ennek házát, mely *Piller* János és nevezett *Weihemperger*rel szomszédos volt, 200 arany fton megszerezték. ⁵⁾

18. §.

SZENT ZSIGMOND-UTCÁJA ÉS A ZSIDÓKAPÚ.

Az utca, mely a vár nyugati kapujától a királyi palota felé vezetett, vagy a kapú, vagy — II. Ulászló 1514-ki ítélete szerint ⁶⁾ — lakói után „*zsidó-utcának*“ neveztetett. A kapút — mondják — I. Ulászló király építette, holott az utca e király előtt, a benne épült *Sz. Zsigmond* templom után, e szentnek nevét nyerte; valószínű — ha csak a kapunak nagyobb régiséget nem tulajdonítunk — hogy a „*zsidó*“ név az ott letelepedett zsidóktól ragadt rá; annyi bizonyos Ist-

¹⁾ N. R. A. 497. cs. 92. sz.; 605. cs. 26. sz. Mindkettő hit.

²⁾ Act. Paulin. Örmény. 3. cs. 5. sz.

³⁾ U. o. 9. cs. 1. sz.

⁴⁾ N. R. A. 569. cs. 50. ss.

⁵⁾ U. o. 565. cs. 6. sz.

⁶⁾ N. R. A. 581. cs. 4. sz.

vánfy szerint ¹⁾, hogy a zsidóknak még későbbi időkben e kapu alatt a völgyben volt temetőjük.

Ezen utcának, Sz. Zsigmond temploma és tartozékainak, nemkülönben más házak fekvésének ismeretére nem csekély fényt áraszt, II. Ulászló királynak már említett visszahelyező ítélete *Palóczy Mihály és Antalnak, Lindvai Bánfy János, Miklós fia ellen való ügyében bizonyos ház miatt*, mely nevezett egyház mellett, és a szent-zsigmondi prépostsági, az az kisebb Mária egyházzal szemben feküdt, mely ítélet a kir. tárnokmesternek helybenhagyó végzése után, alperes javára 1514. döntött, s benne e szavak fordulnak elő: „in dicta domo in vico S. Sigismundi ante castrum (regium) Budense in contigua vicinitate domus nonnullorum DD. *Canonicorum* Capitularium prenotate Ecclesie S. Sigismundi a superiori, ubi ab inferiori partibus murus ante prefatum Castrum Budense ab antiquo constructus vicinatur, habite, ex opposito autem domus *Prepositi* predictae Ecclesie et alia domus regia *Frispalotha* vocata, fundate et constructe habentur“ — az utca közepén, tehát balra Sz. Zsigmond temploma feküdt, a hasonnevű Mária templommal épen szemközt; vele kapcsolatban állott a királyi várra néző prépostsági ház; az utca jobbján, szemben a prépost lakkal állott a *Bánfy János*nak megítélt ház, s közvetlen e mellett a *kanonokok* házai.

Ugyan ez utczában birt *Perényi Imre* nádorispán is két házat, melyek közül egyet, bizonyos *Ragusai István* szomszédságában 1518. *Márton* királyi puskacsinalótól vett meg 1200 rhénes forinton. ²⁾ Tovább 1536. János királynak egy tanúvallató-parancsa kelt Budavárosához, bizonyos, a „zsidó“- máskép „Sz. Zsigmond“-utczában fekvő, hajdan *Péchy Tamás* tulajdonát képezett, s jelenleg *Jakosith Gergely* és *Szentiványi Pál* közt vitás ház tárgyában. ³⁾ S ugyanazon király (lásd feljebb IV. Fej. 6. §.) meghagyja egyik levelében Budaváros birája és esküdtjeinek, hogy a Sz. Klára-rendű apáczá-

¹⁾ XIV. könyv 233. l.

²⁾ N. R. A. 604. cs. 13. sz.

³⁾ N. R. A. 1604. cs. 40. sz.

czákat a Zsigmond temploma közelében fekvő házuk birtokában oltalmazzák. ¹⁾)

Ezen házak a templom és prépostsági épülettel a királyi palota irányában mintegy a mai Sz. György-tér közepéig terjedtek, s a török uralom alatt, várostrom és tűzvészek által végkép elpusztultak; a szomszéd, később fehérvári kapú, a közel fekvő toronyban 1723. történt löporgyuladás által, szinte lerontatván, III. Károly király parancsára újra felépítettett. A régi korból a belső kapú boltozatján Budavárosának kettős czimere, és oldalvást 1540-ből *Török* Bálint várnagy bevéssett monogrammjá (névjegye) maradt csak fenn.

19. §.

SZOMBAT-TÉR VAGY HELY ÉS MINDSZENT- VAGY NAGY-UTCZA.

A városi tanács által kiállított bevallási okmányokból kitűnik, hogy a várnak két szemközt fekvő *vizi* (Sz. János) és *fehérvári*-(Zsidó), keleti és nyugati kapúja közti tér, a *Szombathely* volt, a honnan Magdolna egyháza mellett jobbra a város belsejébe a *Mindszent*-utcza, alkalmasint ott létezett kápolna után így nevezve, vezetett *), s az ország főbb családjai, méltóságai, zárdák és magánosok házakat birtak.

1342. *Váli* Imre, *Tatamér* mester fehérvári prépost és királyi alkanczellárnak a *Szombattér* közelében, a szögletben, *Tamás* sz. Magdolna egyházi plébános és *Nagy* János özvegye házainak szomszédságában fekvő kurialis telkét 120 ezüst márkán eladja. ²⁾)

A *Czudar* család háztelkeiről ezeket találjuk feljegyezve: 1370. Olmodi *Czudar* Peter, tótországi bán a Mindszent-utczában *Stör* Jakab szabótól, Dunavásárhelyi Péter (Petrus de foro Danubii) és Gletzel *Henslin* (Henslinus) szomszédságában, 3300 arany forinton házat vesz. ³⁾) 1417. neve-

¹⁾ M. V. Bud. 14. cs. 33. sz.

*) A Szombat- és Zsidó-utcza és tér fekvéséről, melyet némelyek a leghitelesebb oklevelek világos bizonyysága ellenére a *Szombat*-(most bécsi)-kapú mellé helyeznek, bővebben alább a 23. §-nál lesz szó.

²⁾ N. R. A. 860. cs. 38. sz. Ered.

³⁾ U. o. 604. cs. 12. sz.

zett *Czudar* bánnak fia Jakab egy más házat ugyanazon utcában, *Perényi* László és *Czudar* Benedek szomszédságában, *Péter* temesi prépostnak elzálogosít. ¹⁾ Egy harmadik, *Magyar* Istvántól vásárlott házat említett *Czudar* Péter 1394. a *láádi* pálosok b. Szűz Mária conventjének ajándékozott, mely ház 1433-ban — délre a *segesdi* barátokat, északra a *zsámbéki* prépost házat és a „szűk-utcát“ („vicus strictus“) birván szomszédul — *Keveni* Mihálynak adatott bérbe évenkénti 8 ftért. ²⁾

Úgy látszik, ugyanitt feküdtek a házak, melyeket 1392-ben *Kanizsai* János tárnokmesternek fia Miklós lelki üdvösségére az *örményesi* pálosoknak más várbeli házakkal együtt adott, s melyek közül az egyik *Nadler* Mihály és *Weisz* Ulrich („Ulrici Albi“), a másik *Rauchar* Péter és Zsigmond gyógyszerész házai közt feküdt. ³⁾ Nevezett *Nadler* Mihály és Miklós királyi pénzváltó házai közt feküdt azon ház, melyet *Kocsis* (Vector) Jakab, ki várjog (Purgrecht) czímen hajdan évenként Vski János, Boldogasszony egyházi plébánosnak 25 arany ftot fizetett, *Örményi* Mártonnak 60 fton új denárookban, eladott. ⁴⁾

1403. *Garai* Miklós nádor a Mindszent-utcában *Hertlin* hajdani bíró közvetlen szomszédságában fekvő házat *Marchali* István fiának Miklósnak hűtlensége folytán *Thesamisi* Máté fiának adományozza. ⁵⁾

A várnak legnagyobb épületei közé tartozott *Mesztegnyei Szerecsen* János háza, ki Jakab fivérével I. Lajos király alatt a pécsi és szerémi kir. kamaráknak grófja volt, a sőt és a királyi *harminczadokat* kibérlette, és több ingatlan jószággal birt. ⁶⁾ Ezen palotának két kapúja volt, melyek közül az egyik a Mindszent-, a másik az Olasz-utczára né-

¹⁾ U. o. 604. cs. 11. sz.

²⁾ Miscell. Paulin.

³⁾ Act. Paulin. Örmény. 3. cs. 2. sz.

⁴⁾ N. R. A. 1547. cs. 12. sz. Hit.

⁵⁾ N. R. A. 860. cs. 26. sz. Ered.

⁶⁾ Rupp, Magy. orsz. pénzei II. 37. l.

zett; dél és keletre *Budai János* és *Tileman*, dél és nyugotra pedig *Sámboki Simon* és néhai *Konth* szücs és fiainak házával volt szomszédos, és a nyugat felül vele kapcsolatban levő „*Kerek jardon*“ kis udvarházzal együtt, 1403. nevezett *Szerecsen János* fiai *Balázs* és *Mihály* által *Garai Miklós* nádor, és testvére *János* temesi grófnak 10,100 tiszta arany forinton, szavazatosság mellett, a város pecsétje alatt eladatott. ¹⁾ 1412. *Garai Miklós* szinte nádor és *János* testvére, fennéríntett *Miklós* nádor fiai, ezen és egy más, *Szent György* kápolnájánál fekvő palotán megosztottak, és *Miklósnak* az *Olasz*, *Jánosnak* a *Mindszent-utca* felé eső rész jutott, s a szomszéd lóistálló is két felé osztatott; egy másik házuk azonban, ugyancsak a *Mindszent-utczában*, 100 forint értékben, közös birtok maradt. ²⁾

1426. *Zsigmond* király a *Mindszent-utczában* azon telket, melyen a „*minden szentek kápolnája*“ áll, *Mazarath* vajda és *István* gyógyszerész telkei közt, *Hertlin* budai bíró magvaszakadtával (kit 1403. alatt említénk) gróf *Palóczi Mathyws* országbírónak adományozta örökös joggal. ³⁾

A szomszédságban, ugyanez utczában, mely ezuttal „*Nagy*“ néven fordul elő ^{*)}, állott a többször érintett *Örményesi* pálosoknak más háza, *István* és *Mihály* gyógyszerészek házai közt, melyet 1448. *János* kalmár és budai polgárnak bérbe adtak. ⁴⁾ Hasonlókép bérbe adatott egy másik házuk is a *Mindszent-utczában* *Péter* szabónak, a *Sz. György* kápolnától nem messze, *Nadler* *Mihály* (fenn 1392. említett) és *Hosszú Gellért* budai polgárok házai közt, mely kibérlés ellen a zárdaperjele *Benedek* 1442. tiltakozott. ⁵⁾

¹⁾ N. R. A. 1514. cs. 33. sz.

²⁾ o. 1516. cs. 22. sz. Hit.

³⁾ A. o. 792. cs. 19. sz. Hit.

^{*)} A „*nagy*“ név nem csak a *Mindszent-utczát*, mint a többinél szélesebbet, hanem az *olasz-utczát*, mint a leghosszabbat is megillette; mégis főkép az elsőnek, mivel ott a *gyógyszerészek* lakásai voltak, tulajdonított.

⁴⁾ Act. Paulin. Örmény. 3. cs. 14. sz.

⁵⁾ U. o. 6. sz. Ered.

Nevezett gyógyszerészek során, a mészárosceh és Lippai *Dakó* László házaival szomszédosan állott a kőház, mely, felette 1462. budai választott birák előtt egyesség jöven létre, *Kamarás* Mátyásnak engedtetett át. ¹⁾

1450. *Kopachi* Bálint özvegye Erzsébet a Szombat téren a Mindszent-utcza felől a *veszprémi* püspök, az Olasz-utcza felől *Kapy* János szomszédságában, a *Magdolna* temploma ajtajánál levő *mészárszékek* oldalában épült házát 160 arany fton *Kezy* Benedek országbírói ítélőmesternek örök áron eladta. ²⁾

1451. *Kovári* László a Mindszent-utczában fekvő házát *Chitári* Lőrincz mesternek 36 arany ft erejéig elzálogosítja. ³⁾

1461. *Aloth* István a Mária egyház plébánosa, mindszen-utczai házát *Steinpach* Erhard és a *váradi* káptalan házai között, a Szombatkapún kívül *Tóthfaluban* fekvő majorja és kertjével, *Gross* János budai kereskedő és neje *Margit*-nak 24 arany forint évenként néki fizetendő „*Purkrecht*“ díjért, örökösen átadja. ⁴⁾

1485. *Berky* László említett *Kezy* Benedek mester fia bevallást tesz, melynél fogva több helyen fekvő birtokait és a „Szombathely“-téren *Zewld* János és *Fachyar* János közt fekvő házát Tolnai *Bornemisza* Jánossal bizonyos birtok és a Szombatkapú előtt fekvő kőházért elcseréli. ⁵⁾

A következő évben *Báthory* István erdélyi vajda és országbíró *Pesten* a *Búzavásáron* fekvő házát *Andrásnak* a pesti Boldogasszony egyház plébánusának, Budán a Szombathely nevű téren, a *Magdolna* egyház felől előbb érintett *Fachyar* Jánosnak, akkor *Oroszlán* István által lakott; az Olasz-utcza felől pedig *Kadar* Vital házával szomszédos házával, mely bizonyos *Onufriusnak* volt hűbérül adva, örökösen elcseréli. ⁶⁾ — Ugyanazon évben a királyi curia ítéletet hozott a nevezett *András* plébános felperesnek, most említett meghalálo-

¹⁾ Act. Paulin. Örm. 9. cs. 1. sz.

²⁾ N. R. A. 604. cs. 10. sz. Ered.

³⁾ N. R. A. 386. cs. 19. sz. Hit.

⁴⁾ N. R. A. 1017. cs. 49. sz. Hit.

⁵⁾ U. o. 1602. cs. 45. sz. Hit.

⁶⁾ U. o. 596. cs. 40. sz. Hit.

zott Bajmóczy *Onufrius* mester budai polgár Veronika nővére mint alperes elleni perében, melynélfogva „az Olasz-utczában közel a Szombathely utcához“, *Jakab* szabó és *Kapi* deák András mester közt fekvő ház, melyet felperes elődje *János* pesti plébános 1413. *Onufrius*nak évenkénti 14 arany forintért átadott volt, de e bérfizetés 6 éven át elmulasztatott, felperesnek kérelméhez képest visszaadott. ¹⁾

Az Olasz-utca végén, a Szombathelyen a Visegrád melletti kékesi pálosok *Pankotay* Mihály és *Tögyártó* (Nadler?) Mátyás szomszédságában 1493-ban házat birtak, melyet *Alaghi* Bekényi Dénes ajándékozott nekik. ²⁾ 1519. pedig Sz. Mihályi *Czobor* Gáspár, Magdolna temploma mellett házzal bírván, azt vááli *Pukelsberger* Jánosnak zálogba adta. ³⁾

Ide tartozik Beatrix királyné adománylevele 1490-ből, melyben *Ersek* Mátyástól, Péter kalocsai érsek fivérétől, a Mindszent-utczában északra *Korothnay* János mester, délre *Wugorffy* János házához kapcsolt házát, a szent korona elvitelében való részessége miatt, mint hűtlentől elvevén, azt *Bazini* és *Szentgyörgyi* János és Zsigmond grófoknak, és Zsigmond fiának Tamásnak adományozza, a karok és rendek beleegyezésével. ⁴⁾

Ugyanazon időben Ulászló ugyanott egy házat *Orbán* egri püspöknek, és általa *Nagy-Luchei* Balázs és János testvéreinek ajándékoz ⁵⁾, melyet, északra Laki *Thurz* János, délre *Gergely* orvos házai közt fekvőt, *Orbán* püspök 1491. az esztergami templom *Sz. Margit* oltárának és gondnokának eladott. ⁶⁾

1504. Néhai Horogszeghi *Szilágyi* Osvald leánya *Margit*, *Marothi* László bán fiának Mátyásnak özvegye, a „Mindzenth-wtza“-ban fekvő házát, melytől északra a *győri* káptalannak, szemközt *Corvin* (Hollós) János, lipthói herczegnek, és délre a *bosniai* püspök háza feküdt, a fehérvári kápt-

¹⁾ Eccl. Cam. 55. cs. 30. sz.

²⁾ Act. Paulin. in Kékes és N. R. A. 1017. cs. 65. sz.

³⁾ N. R. A. 1604. cs. 9. sz. Hit.

⁴⁾ N. R. A. 396. cs. 2. sz. Hit.

⁵⁾ U. o. 399. cs. 12. sz.

⁶⁾ Eccl. Cam. 54. cs. 11. sz.

talán előtt *Chaaki* Miklós csanádi püspök és László és Ferencz testvéreinek; nemkülönben Anna Baynai *Both* András és Borbála *Hederváry* Ferencz nejeiknek, Katalin hajadonnak és *Rozgonyi* Apolloniai fiai és leányainak eladja.¹⁾

1521. *Athyai* Miklós esztergami olvasó kanonok mindszent-utczaiban hajdan *Ongor* vajdaféle házát a Magdolna egyháznak szánja misékre; ezt *Benedek* plébános kalocsai kanonok megveszi, kijavíttatja és jövedelmeit a *Czobor* család lelki üdvösségére mondandó misékre rendeli fordíttatni.²⁾

20. §.

AZ OLASZ-UTCZA ÉS EV. SZ. JÁNOS-UTCZA.

Szent György-terétől a városba menő a Szombathelyen és Mindszent-utczában kívül nyugotra az *Olasz*-(most úri)-*utczával* állott szemben, mely a várnak északi végéig, Sz. János ev. templomáig futott; azon része, mely a templom közelében volt, és tán egy más a szomszéd kapúhoz vezető utcácska is, Ev. sz. János-utcza nevet viselt. Az ezen utcabeli házak tulajdonosai, eladásairól, melyek már a Szombathely és Mindszent-utczában említettek, hallgatva, oklevelek nyomán csak a következőket hozom fel:

1440. Ulászló király az *olasz-utczában* a keleti oldalon fekvő, a Szombathely felé *Szepesi* László, délre *Farkas* budai polgár házához csatlakozó köházat, *György* szerb despot hűtlensége folytán *Rozgonyi*, Simon egri püspök és István és György testvéreinek adja.³⁾

1481. „A pesti újhegyi“ város bizonyosága *Mikófalvi* Dénes deák számára bizonyos bér felett, melyet az *Olasz-utczában* *Yob* Barnabás szomszédságában fekvő köháza után *Sz. Magdolna* egyházának, ha pedig a *They-utczára* néző kövekkel berakott kapuját újra kinyitná, a városnak kellene fizetni.⁴⁾

¹⁾ N. R. A. 1603. cs. 46. sz. Hit.

²⁾ Bud. káp. jegy. 822. sz. Knauznál 152. l.

³⁾ N. R. A. 198. cs. 19. sz. Hit.

⁴⁾ U. o. 960. cs. 26. sz. Hit.

Ezen ház és *Ambrus* szücsé közt állott *Krews*, máskép *Kewmlewdy* (Kömlödy) Gergely és Orsolya nejének *Kewmlewdy* Gál özvegyének és Miklós fiuknak háza, melyet ők 1498. *Antalnak* a budai káptalan alörének, ott az oltári szentség előtti égő lámpa és a misék alatt égő viaszgyertyákra évenként fizetendő 15 forint végett, 351 magyar arany forinton eladták, fenntartván a visszavásárlás jogát. — Említett *Ambrus* szücsnek háza 1511-ben már mint *András* deák királyi budai udvari tiszttartónak tulajdona fordul elő.¹⁾

1512. Pesti Gergely, esztergami kanonok és az esztergami Krisztus kollegium *) főnöke az Olasz-utczában fekvő északra budai Kanzlir Angelo, délre a fehervári prépost (Berizlo Péter) házával szomszéd köházát Péchy Tamás és nejének bizonyos feltételek alatt, melyek közt évenként 10 arany forint fizetése is foglaltatik, nevezett kollegium részére eladja.²⁾

1515. Cserebevallás történt az országbiró előtt *Perényi* Imre nádor és abaujmegyei főispán, és *Somi* Jósza fia Gáspár temesi gróf közt, mely szerint ez a *ferenczrendű* apáczákkal szemben fekvő délre a sz. zsigmondi kanonok házzal, északra pedig *Márton* királyi puskacsinálóval szomszédos házát, és pedig mind az elő, mind a város faláig terjedő hátulsó részével és minden tartozékával, *Perényi* Imrének, Dorottya neje és Ferencz váradi püspök és Péter fiainak szavatosság és bizonyos feltételek mellett átadta; viszont ő hason kötelezettséggel a nádornak olasz-utczai néhai *Nayczinger* Sebald és *Junglayb* János szomszédságában fekvő házát nyerte mindenestül.³⁾

Úgy látszik, hogy a mostani kir. helytartótanáccsal

¹⁾ Knauz, a budai káptalan Regestai, 60. és 93. sz.

*) Ez volt neve az alapítványnak, melyet 1309. Budai János esztergami kanonok és barsi főesperes egyházi tanulók számára, kik szegénységük miatt külföldre tanulni nem mehettek, tett, és 4 budai házzal megajándékozott, mely alapítványra később még több hagyomány történvén, jelenleg kamatai a bécsi Pázmán féle papnövelde javára fordíttatnak. Lásd erről bővebben i. h.

²⁾ Magy. Sion I. 346—360. ll.

³⁾ N. R. A. 605, cs. 30, sz. Hit. függő pecs.

szemben és a primási ház oldalában fekvő *Somi* Gáspár, később *Perényi* nádor-féle ház mellett volt *kanonoki* ház azonos a királyi kincstár birtokába jutott, s azért úgynevezett „*kamarális*“ épülettel. ¹⁾ Ezen ház 1697. *Zenneg* Kristóf, budai igazgatósági tanácsosnak adatván át, 1759. annak unokája *Sternthal* báró *Burghausen* gróf tábornoknak adta el, a mely idő óta „*parancsnoki*“ háznak is neveztetett, míg *Burghausen* hitelezőinek kielégítése után ismét a kincstárra szállott. 1766. *Albert* szász herczeg, kir. helytartó; 1768. *Hadik* gróf, várparancsnok rendelkezése alá bocsáttatott; 1785-ben pedig *Jankovich* Antal gróf, mint legtöbbet ígérőnek eladott, és ára az *Eszterházy* Miklós-féle gyalogezrednek, a kisczelli volt trinitarius zárdába való behelyezésére fordított. ²⁾

1517. *Buzlay* Mózes leánya *Báthory* György neje Katalin, több javait és olasz-utczai házát, melylyel nyugatra Korevi *Kis* Mihály özvegyének háza, keletre pedig a Sz. Miklós zárdához vezető utca volt szomszéd, *Báthory* István és általa *Báthory* András és annak örököseire ruházza bevallás útján. ³⁾

Egy más házra vonatkozólag az Olasz-utczában, mely *Szerencsés* Imrée volt, János király Budavárosához parancsot bocsátott, hogy azt *Podmaniczky* Jánosnak, kinek tulajdonába ment át, a felhévizi szentléleki kórházzal történt csere útján adja át. ⁴⁾

A házhelyekről, melyeket az Olasz-utczában a *karmeliták* nyertek és a *clarissáknak* eladtak, a *Rittersheim* és *Moldauf*-féle házokról, és a többi az apáczárdá terjeszkedésekor annak átadatott épületekről, már a 6. és 12. §-ban emlékeztünk.

A Sz. János templomához közelebb, a hasonló nevű utcában fekvő házokról megjegyzésre méltó: hogy ehhez közel a Dunára nézve állott néhai *Werner* budai bíró palotája, melyet 1352. leánya *Klára* a budai káptalan előtt alkotott végrende-

¹⁾ V. ö. Miller rajzat.

²⁾ Dep. Oecon. 1781. Oct. 85. sz. Xbr. 277. sz. — Prot. Cons. Cam. 1765. 1463. I. és 768, 1842. lap.

³⁾ N. R. A. 413. cs. 7. sz. Hit.

⁴⁾ U. o. 430. cs. 11. sz.

letében 5 szöllővel, melyek — mint említi — a hitszegő és szerencsétlen *Petermann* szinte budai bíróa voltak, és Károly király által Wernernek adományoztatattak, Gergely fiai, Miklós és István, unokái és Erzsébet unokájának hagyományozza egyenlő részekben. ¹⁾

1503. *Szabó* Márton budai polgár és neje *Margit* az Ev.sz. János-utczában egyfelől *Gáspár* nyerges, másfelől *Szabó* máskép *Zalay* Pál házai közt fekvő házuk felét *Czeplédi* András mester budai kanonoknak 32 magy. arany forinton, zálogba adják. ²⁾

1507. Ugyancsak *Czeplédi* András kanonok és a budai káptalantemplomban létező *Sz. Kereszt* oltárának gondnoka Ev. Szent János-utczájában, déli részén *Zápolya* János szepesi gróf és *Gáspár* nyerges; másik részén *Szabó* vagy *Zalay* Pál, már említett budai polgárok házaival szomszédos házát, melyet néhai *Olasz* Márton *szabó*, néhai *Zakach* Mátétól vett volt, az ó-budai mészárszéki joggal és jövedelmeivel az általa a bold. *Szűz szeplőtelen* fogantatása tiszteletére alapított, minden szombaton mondandó misére adományozza, és azt a budai káptalan megerősíti. ³⁾

Ujabb időkre vonatkozólag *Miller* János Ferdinánd, budavárosi jegyzőnek 1760. megjelent művében az Olasz-később Uri-utczában, a nyugati falak során fekvő háztulajdonosok közül említettnek: közvetlenül a fehérvári kapú melletti szöglet ház (most Kovács ügyvédé) *Harrer* Ignác cs. k. hadbíró özvegye *Weissenhorn* Jozefáé, a mellette levő *Salgari* Ferdinándé (talán a mostani Wahlheim-féle ház) volt. A mostani Jóry házat *Ferberth* János, vele szemben a Marczibányi-féle szeglet házat *Pillard* János hadbiztos birta, a Jóry-féle háztól a mai Steiner házig pedig *Vincenti* Jakab, Terézia *Frimvagen* ezredes özvegye, és *Stettner* Károly hadbiztos, a márványlépcsőkhöz vezető kis utcán túl *Widermann* János György vagyis inkább *Lichtenauer*, 1753. óta Balássy-házai fordulnak elő, mely utóbbit Balássy Ágoston városbíró vette meg; ⁴⁾ átellenben evvel özvegy *Kramerlauf*

¹⁾ N. R. A. 604. cs. 1. sz. Hit.

²⁾ Knauz, i. h. 61. sz.

³⁾ U. o. 138. XI. sz.

⁴⁾ Prot. Cons, Cam. 1753. Jun. és Jul. 583, 609. 666. 694. II.

Györgyné Veronika; nemes *Pröbstl* Károly; *Biró* Márton veszprémi püspök (később *Guttman* és most *Baránkovits-Sterbetzky*); a mostani *Ranolder* és *Nöegyleti* ¹⁾; a másik oldalon *Eszterházy* Imre gróf, s az első köröndhöz vezető utcán túl a szegleten *Mosel* Demjén titoknok (később *Beckers* gr.); továbbá *Schneider* János György varga; özvegy gr. *Zichy* Miklósné szül. gr. *Bercsényi* Erzsébet (utobb b. *Hems*); *Burghausen* Otto Lajos; *Miller* János Ferdinand; *Pscherer* József (később *Porokoláb* és most a primásé) és evvel szemközt *Moldauf* és *Rittersheim*-féle házak és a *klariszsza* zárda és templom következtek. A bástyára kivezető utcán túl, *Ev. sz. János* templomával szemben állott és áll még most a *skót* benzés apátság és *Eberth* János hadparancsnok (most *Thoma*) háza, és végre a *katonai* laktanya, mely jelenleg szebb izlésben megnagyitva a mai *Ferdinánd* téren emelkedik.

21. §.

SZENT PÁL-UTCA.

A város ház jobb oldalától a Szent János, a mostani katonai templomhoz vezető utca régen a benne volt egyháztól, *Szent Pál*, a város vissza foglalása után, „*Sült*“ és végre mióta a Kláraapácák zárdája országházzá alakítottatott át, *Ország-ház* utcának nevezetik.

Az ezen utcában, *Haeufler* ²⁾ szerint, a mostani *Wahlheim*-féle ház helyén, régente állott *Pénzverőházat* *Zsigmond* király 1402. *Wolfurt* Ulriknak köttötte le 8000 arany forint erejeig, mely összeg a király kezébe engedett *Lichtenstein* várán feküdt. ³⁾

1483 *Péter* váradi apát saját és zárdájának a Sz. Pál utcában fekvő háza hátsó részét, *János* köfaragó és *Erdődy* Tamás titeli prépost és királyi titkár házai közt, utó nevezettnek eladja. ⁴⁾

¹⁾ U. o. 318. l. és *Resol. r.* dto 10. Nov. 1752.

²⁾ *Buda-Pest* II. 51. l.

³⁾ *N. R. A.* 324. cs. 45. sz. *Hit.*

⁴⁾ *Schmitth* *Episc. Agr.* II. 53. l.

Az *örményesi* pálosok is birtak ez utczában egy épületet, északra *István* asztalos, keletre *János* üveges mesterek házai közt; kitetszik ez az *Illés* vicarius által 1488. e háznak visszaadására irányzott tiltakozásból, *Mátyás* tőgyártó és az ő jogán álló más hűbéres birlalók ellen ¹⁾

1527. *János* király *Brazlay* *Tamás* házát a Sz. Pál utczában, ennek hűtlensége folytán, *Kwustathi* *Kwna* *Smyl* királyi udvarmesternek adományozza. ²⁾

Ennyit ez utczában létezett házbirtokosokról a török uralom előtti időből. A visszafoglalás után, midőn már a *Sütő* utca név fordul elő, a városi tanács előtt 1743—1748, közt kötött, s az akkori *Klára* rendű apáca zárdá, (mely utóbb *országházává* lett), nagyobbítására irányzott szerződésekben a kolostornak átengedett *Kuncz*, *Aigner* *Kolmann* és *Paskal* féle házak említetnek.

Miután *Mosbacher* *András* 1722. a régi Ev. Sz. *János*ról nevezett barátság zárdá szomszédságában *Edl* *Silvester* házát megvette, *Lukacsovits* *János* pedig a magáét, mely *Schmidt* *Ágostoné* volt, 1400 frton az apáczáknak eladta, *Mosbacher* *Mária* a magáét a *Lukacsovits* féléért az apáczáknak átengedte, mely is 1743. a város részéről az apáczáknak a ferenczes zárdá üres területével együtt, a fennérített czélra át is adott. ³⁾ Később 1760. *Miller* *Ján*. *Ferdinánd* ez utczában keletre néző házul *Csik* *András* mézeskalácsos (a mostani *Tenczer* féle szöglet ház) és *Jalics* *Mátyás*nak (most *Röder*) romokban fekvő házait említi, mely *Csik* féle ház — mint *Schiernek* ⁴⁾ egyik 1390 okmányából kitünik — akkor időben, *Bernhard* *Ferencz*é volt és vele szemben *Leonhard* *János* háza (most *Fischle* féle ház) állott.

22. §.

A BOLD. SZÜZ MÁRIA TEMPLOMÁNAK TERE ÉS A NÉMET UTCZA

E tér a várnak majdnem közepén van; a *Bold. asszony* mennybemenetelének temploma, a kamarai épület és az úgy

¹⁾ Act. Paulin. örmény. 3. cs. 17. sz.

²⁾ N. R. A. 1703. cs. 16. sz.

³⁾ Mon. V. Bud. 34. cs. 39. sz., 19. cs. 34.—36. sz.

⁴⁾ i. k. 108. l.

nevezett elnöki házon kívül (a jezsuiták alatti akadémia) több csinos magán épületet számlál. Díszíti a Sz. Háromság szobra és *múrvány kút*, mely vizét a Dunából és a Sváb hegyről kapja. Nyugot felé a bátsyára utca vezet, melynek baloldalát a *városháza* foglalja el.

A templommal szemben feküdt a *nyulakszigeti apácák* és *Wlwing* fia Miklósnak háza, köztük a szegletház, (talán a mostani Radics féle ház,) melyet 1391. Florenczi *Berty* fia Angyal, *Kanisay* János tárnokmester fiának Miklósnak 600 arany frton, szavatolás terhe mellett, a városi tanács előtt eladott. ¹⁾

A templom mellett *Theoli* János deák 1475. egy házba-beiktattatott, melyet azonban hűtlensége folytán még ugyanazon évben elvesztett és Mátyás király *Czobor* János és Imrének ajándékozott, kik azonban, az *óbudai apácáknak*, mint jogosan őket illető, át engedték. ²⁾

A templom *temetője* mellet állott a *Plébániaház*, és ennek tözsomszedságában voltak a *nyúlszigeti apácák* házai, melyekről fent 1346. hez III. Fej: 2. §. bővebben emlékeztünk.

A német utcában ^{*)}, melyet a Bold. asszony német templomáról neveztek és mely, mint vélem, a városház utcával azonos volt, Nánai *Kompolt* János királyi fő pohárnokmester fia Pál, Ulászló király 1440 adományából két házzal birt, melyek közül az egyik köház keletre fekvő, északra tözsomszédúl *Vilmos* budai polgár nejének, délre pedig *Ádám*

¹⁾ N. R. A. 1711. cs. 22. sz. Ered.

²⁾ Act. Clar. Pos. 53. cs. 37. sz. Mon. vet., Bud. 19. cs. 27. sz. Ered.

^{*)} Miller a *budai egyházak történetében* állítja, hogy itt, nem mesze a városházától sz. *Mihály* arkangyal kápolnája állott ³⁾; követék Schams és Haenfler, ki a mai Siberféle szöglet ház helyére teszi; azonban Millernek, ki a korabeli (1757—1760) templomokról bőven értekezvén a régiebb, már elenyészettekről csak műve kezdetén, semmi okmányokra vagy írókra nem támaszkodva, csak neveiket néhány helyrajzi megjegyzéssel érintve, emlékezik, hitelt erre nézve nem adhatni és a véleményét követő írók állításait elfogadni nem lehet, hacsak az érintett szöglet és a szomszéd ház közt fennálló, de bemeszelt fal ezen épületnek valami nyomát fel nem tüntetné; de ez is, elenyészett, azon helyre múlt évben két emeletes ház építettvén,

³⁾ a nem. muz. kézíratai közt 8. l.

papnak házát birta; a másik szinte kö épület, de nyugotra fekvő, északra *Korláth* bíró, délre pedig *Mynich* Henrik udvartelkével volt szomszéd, mely utóbbit *Farkas* László budai polgár birta, de hűtlensége miatt a koronára háromlott. ¹⁾

A *Szentháromság* szobrának alapkövét, a gyakori dögvész miatt tett fogadás következtében — miután már 1692. szerződés jött létre *Feretti* Bernát köfaragóval — 1700-ban rakták le, 1706. befejeztetvén a mű, 1715. egy új és fényesebb emeltetett városi költségen és magának adakozásokból, a régiebb pedig *Ujlakra* vitetett át. Hozzájárultak e műhöz *Zenneg* György Kristóf, kamarai felügyelő, ki *Sz. Kristóf* és *Szent Ferencz*; neje *Sz. József* és *Sz. Rókus*; *Rupp* Ján. Gáspár cs. k. élelmezési igazgató, ki 15 talapzatot és szobrot és az egészet körülfutó lánczot; tovább *Zenok* János, ki ker. *Sz. János* és *Wappler* Ferencz, ki a *szeplőt. fogantatású Szüz* szobrait készítette. ²⁾ E szobrok 30. év előtt, helynyerés végett a nagy szobortól eltávolítatván, magán kezekbe kerültek és jobbára a *Lipót-mező* bejárásánál állittatván fel, még most is ott szemlélhetők.

Mily változásokon ment keresztül a *jezsuiták* épülete, az ugynevezett *akademia* később *elnöki ház* és a többi középületek a hatóságoknak Pozsonyból való átköltözése után; továbbá a *városházáról*, alább lesz szó, itt csak még megemlítendő hogy a kamarai kisebb épület (előbb új növelde), mostani pénzügyministeri hivatal mellett 1784. *Gianetti* hadnagy háza állott, mely, — úgy látszik — később *Locatelli* és *Stern* uré lett. ³⁾

23. §.

A SZ. MIKLÓS TERE ÉS UTCÁJA, AZ ÖTVÖS UTCZA ÉS A SZOMBATKAPU.

Háztelkek, épületek és egyházakról lévén szó, a régi oklevelekben e szó „*Vicus*“ felváltva majd teret, majd utcát

¹⁾ N. R. A. 1552, cs. 84. sz. Hit

²⁾ Miller Ján. Ferd. Historiographia sat. K. J. 127. lap és Schams, Beschreibung von Ofen 182. — 184. II. —

³⁾ Dep. aedil. 784. fonte. 14. pos 868.

jelent, a Sz. Miklós domokos kolostor és templom környékére mind két értelemben vonatkozik, mely most iskolatér és bécsikapu utcának neveztetik.

A templom és zárda közelében fekvő magán épületekről a következőket találjuk: 1354. Anna, László *auschwitzi* herczeg leánya és *Zécheni* Tamás országbíró özvegye, a neki mostoha fiai, *Mihály* váci püspök és *Konyu* mester gömöri főispán által átadott két telekhez való jogáról, mely telkek közül az egyik a *királyi udvarlak*, a másik Sz. Miklós templomának közelében feküdt, egyességileg végkép lemond.¹⁾

A nyulszigeti apácák, birtokáról a Sz. Miklós utcában bizonytságot tesz *Dömötör* esztergomi érsek és bibornok bevallása 1384., melyben nevezett apácák és *Gewrszigethi* Jakab házai közt fekvő házát bolognai *De Talendis* Simonnak budai polgárnak oly kikötéssel átadja, hogy ez „Purkrecht“ czimén évenként Sz. György napján az esztergomi templom oldalában épült, *Krisztus sz. testéről* nevezett kápolnának 40. arany forintot fizessen.²⁾

1390. Florenczi Ferencz fia *Onufrius* paduai Bertalan után ráháromlott, *Konth* Miklós nádor és a *nyulakszigeti* apácák házai közt fekvő házát 1400 arany frton *Kanisai* Miklósnak, János fiának, eladja az örményesi pálosoknak évenként teljesítendő bizonyos szolgáltatások mellett³⁾ — Ugyanezen házat nevezett Miklós kir. tárnokmester 1392. egy más, említett apácák és *Omycheyn* János budai esküdt házai közt fekvő házzal *Bernhardi* Ferencz mesternek vallja be oly feltétellel, hogy nevezett pálosoknak évenként e házak béréből 60 arany frtot és bizonyos napokon élelmi szereket és olajat legyen köteles szolgáltatni.⁴⁾

Konth Miklós nádor házának fekvését, mely a mostani a vörös sünhez czimzett *Hoenféle*, *Chratzer* Annaféle házét pedig, mely a Sz. Miklós terét érintvén a mostani *Jalicsféle*

¹⁾ N. R. A. 434. cs. 29. sz.

²⁾ N. R. A. 1511. cs. 28. szám.

³⁾ Act. Paulin. Örmény. 3. cs. 8. sz.

⁴⁾ U. o. 3. cs. 1. sz.

háznak az egyetemi nyomda mellett felel meg, a Mária és Magdolna egyházak plebanusai közti versenyzésben 1390 hozott választott bírósági ítélet következőleg határozza meg ¹⁾ „a porta Claustri fratrum *Praedicatorum* (a mostani tanodai épület) usque ad murum Castri Budensis praedicti, deinde de dicta porta protrahitur veniendo ad domum condam *Konth* Palatini ad vicum, qui est penes domum *Kratzer*, deinde transeundo plateam *Wolmugi* (a 21. §. helyesebben *Wlwingi*, a Jolics féle ház és egyetemi nyomda közt) et veniendo ad vicum (t. i. Sz. Pál utca), qui mediat per domum Francisci *Bernhardi* et *Johannis Leonhardi*“ sat.

Ide tartozik még Zsigmond királynak megegyezése Miklós mester bevallásába 1397, melyben ez anyjának *Konth* nádor özvegyének egy házat a Sz. Miklós egyház déli részén és egy másikat a külvárosban, a Lajos király által adományozott Sz. Pál udvartelek mellett, ajándékoz; *Konth* özvegye pedig 1398. a *csatka*i pálosoknak hagyja végrendeletben. ²⁾

Konth nádornak tehát két háza volt Sz. Miklós terén; az egyik sz. Miklószárdjától északra feküdt (és így a Hoen féle ház fekvésének felel meg), László és Imre, Bertalan fiai, *Konth* unokáinak bevallási levele szerint, a fehérvári keresztetes barátok Conventje előtt 1400; ³⁾ a másik a nevezett templom mellett közvetlenül délre („in *contiguis* vicinitatibus *Ecclesiae*, utputa *Nicolai* conf: a *plaga Australi*„) a pénzügyminiszteriumi épület északi oldalában állott, és ezt *Konth* özvegye a pálosoknak hagyta.

Hogy az óbudai apáczáknak itt birtokuk volt, kitűnik *Bubek* István nádor özvegye *Lak* Annának 1401. bevallásából, mely szerint *István* királyi orvos és *János* veszprémi prépost házai között fekvő és 1395. Anna, *Chratzer* Frigyes leánya, néhai *Wlwing* László nejétől 3300 arany frton vett házat a budai káptalan előtt az apáczáknak adományozta. ⁴⁾

¹⁾ Schier Buda Sacra 104. et 108. sz.

²⁾ Az őrm. pálosok iromány: 3. cs. 2. 3. sz.

³⁾ U. o. 3. cs. 4. sz.

⁴⁾ Mon. V. Bud. 18. cs. 45. sz. 19. cs. 2. sz. Hit. függ. pecs.

1425. az apácák tiltakoztak, midőn *Hermann* cillei gróf e házat, melyet a Buda melletti *szentlőrinczi* pálos zárda 1423. ban megszerzett, egy másik, a *Szombathelyen* fekvő és neki 1397. ben adományozott házért elcserélte; a támadt per a budai tanácsnak 1489. iki ítélete szerint a pálosok javára döntetvén el, a csere helybenhagyott. ¹⁾

Az óbudai apácáknak is voltak házaik *Sz. Miklós* templománál vagy a szomszéd utczában, melyek közül egyet 1411. ben, a másikat pedig *Czavczah* Miklós pénzverő özvegye és *Oesterreicher* János ötvös házaival szomszédot, 1427. ben adott el szavatolással *Ungar* Miklós ötvös és *Katalin* nejének. ²⁾

Ezen házak — úgy látszik — az „*Eötvös* utczában“ — mint *Haeufler* forrás nélkül nevezi, és a *Fortuna* utczának tartja, feküdtek, *) és csakugyan a középkor szokása szerint, némely mesterségek bizonyos részeket foglaltak el a városokban, a honnan a *gyógyszerész.* a *mészáros,* a *borbély* utca elnevezések az oklevelekben.

Szent Miklós temploma előtt állott *Szeged* városának háza mellett *Báthory* András grófnak háza, melyet 306 magy. frton *Sárvány* Balázsnak Bécsből, ez pedig 1522. ben ugyanazon áron *Kis-Seryéni* Ferencz alkinestárnoknak eladott. ³⁾

A török uralom után a várnak e része más alakot vőn fel. Miután 1747. ben a jezsuitáknak új akadémiai épülete (a mostani elnöki ház) a szomszéd sz. Miklós terét képező házakkal felépült, a domokos zárdából katona élelmezési ház és laktanya; a szemben fekvő épületből (hol most a nyomda van) pedig rokkantak kórháza lett, és 1783 és 1784. az egyetemnek adatott iskolákra (ott az elemi, itt a főgymnasiunai osztályok számára), a kút pedig megnyitattott, mint a 4. §. emlitém; Megjegyzésre méltó, hogy e kút hét öl mély, vize édes és — úgy hiszik — törökmű; a jesuita ház szomszéd részé-

¹⁾ Mon. V. Bud. 19. cs. 2. 16. sz. Paulin. S. Laurentii 8. cs. potl.

²⁾ U. o. 19. cs. 9. és 17. sz. Ered.

*) *Schams* Ferencz (i. k.) 106. l.) ezen utcztát *mészáros* utczának nevezi, mely névvel, későbbi időben csakugyan birhatott is.

³⁾ N. R. A. 1564. cs. 37. sz. Ered.

ben volt a rendnek házi *kápolnája*; a most is fennálló négy-szögű torony, akkor *József*, tornya, löporraktárul szolgált. ¹⁾

A Sz. Miklós tértől az *Ötvös* utczába menet fekvő, hajdan az *esztergomi káptalan*, később az *egyetem* tulajdonát képező, és katonai laktanyául használt ház 1785. 14,756. frton Budaváros birtokába ment át és a „*Fortuna*“ név alatt vendéglővé alakíttatván át, az egész utcának nevet adott. ²⁾

— Miller térképén ³⁾ 1760. körül ezen utczában következő házak soroltatnak el: *Pischof* Gáspár polgár és kötélgyártó, mely, mint említők, a 14. században *Konth* nádor, majd a *csatka*i pálosoké volt; az utca közepén nyugotra nézve, állott *Kordics* György báró, a végén pedig nemes *Pröbstl* Károly háza, romokban (a Trettina most Brucknerféle ház). A többször említett zárdától a bécsi kapú felé vezető utczában pedig gr. *Erdődy* György (most Trettina), közvetlenül a kapú mellett *Horányi* Gábor (most Almásy) és özvegy *Baigler* Károlyné házai (Pauer, később Sieber most Öffner) említetők. A várnak éjszaki kapuja régente *Szombat* — *) a visszafoglalás óta *bécsi* kapú nevet viselt nevére és fekvésére vonatkoznak a többi közt a következő adatok:

1380. Erzsébet királyné parancsolja hogy a kereskedők, kik áruikkal *Kelenföld* királynői falun át a budai

¹⁾ Resol. R. dto Nov. 25. 1784. N. R. A. 1850. cs. 10. sz. Dep. Aedile 1784. 2. f. 219, 230 és 367. pos.

²⁾ Dep. Civ. 1783. 236. f. 1—23. pos. f. 256. 1785. f. 238. és Fund. Stud. 1784. Jun. és Jul.

³⁾ Epit. vicis. Urb. Bud. 90. l.)

*) Általános a vélemény, hogy e kapú nevét a szomszéd (régente talán Sz. Miklós most *bécsi kapú*) utczától vette, melyben *zsidók* laktak, jöllehet a Zsidóutca a Szombathelylyel, mint a 19. §. emlitém, a régi Zsidó (mostani fehérvári) kapú mellett volt, mit az idézett okmányok kétségtelenül igazolnak; de az a feltevés sem állhat meg, hogy a várban két utca és két kapú vette nevét a zsidóságtól; hihetőbb, hogy a kapú nevét az ott Zsigmond király koráig minden *szombaton* tartatni szokott hetivásároktól kapta. Legalább XXII. János pápa 1331. egy bullájában a fehérvári prépostot vizsgálatra küldi ki a budai polgárok ellen, kik a nyulakszigeti apácázkat a budavári kapúnál a minden *szombaton* tartott vásárookra behozott tárgyak után járó vámjövedelem szedésétől eltilták. Hit : függ. pecs. ⁴⁾

⁴⁾ Mon. V. Bud. 15. cs. 11. sz.

Szombath kapún bemennek a királyok által a *nyulakszigeti* apácáknak adományozott és általuk szedetni szokott vámot ellenmondás nélkül megfizessék. — Továbbá a budai plébánosnak egy 1461. házladási bevallásában említettik a *Szombat* kapú, melyen kívül *Tótfalu* (a mai téglavető kemenczéknél) feküdt. ¹⁾

A Szombatkapunál feküdt házak közül 1414. említetik egy *Berenchy* István, György fia, és *Ezdegei* Pál, Pál fia közti osztály levélben, mely szerint a *Szombath* kapúnál fekvő bizonyos ház felét *Ezdegei* Pál, a Duna mellett fekvő udvarlakot pedig *Berenchy* kapta ²⁾

Közel e kapuhoz állott még a budamelléki sz. *Örinczi* pálosok udvarháza, mely eredetileg I. Károly királyé volt, I. Lajos által Remete sz. Pál testének adományoztatott, később azonban *Erzsébet* id. királyné *Hermann cillei* gróffal egy más házáért 1397. elcserélte, míg végre 1489. a szerzetesek kezébe visszakerült. ³⁾

A Szombatkapú a várnak visszafoglalásakor romokba döntvén 1726. III. Károly által újra felépítettett, külső részén óriás ember fővel, mely — mintegy a közelgő ellenség gunyjára — nyelvét kiölté és fügét mutatott, a belső részen pedig a boltozaton, a híres óriás *Toldy* Miklós hajító fegyverei függtek. A jelenlegi kapú mind e tárgyak nélkül, Ferencz József király alatt a falakkal egyetemben egyszerűebb módon épült.

24. §.

ISMERETLEN VAGY KEVÉSBÉ ISMERT FEKVÉSŰ TEREK UTCZÁK ÉS HÁZAK.

Ide sorolandók azon oklevelek, melyek budai terek és utczákról szólnak annélkül, hogy egyáltalában valamely város részre alkalmazható nevet említenének; ennél fogva sem fekvésüket sem a bennök létező házakat biztosan meg nem határozhatni. Ily oklevelek időrendben a következők:

¹⁾ Mon. V. Bud. 15. cs. 11. sz. N. R. A. 1017. cs. 49. sz.

²⁾ N. R. A. 483. cs. 30. sz. Hit.

³⁾ Act. Paulin. R. Laurentii 8. cs. 3. sz.

1347. *Holgean* Gergely budai polgár özvegye *Sebe*, és Domonkos fia házukat a városi tanács előtt Bencze fia *Péter* és Anna nejének eladják. ¹⁾

1375. Egy fél ház, a Bold. Asszony egyházában létező *Krisztus* sz. testéről nevezett oltár és *Synock* gyógyszerész házainak szomszédságában, melyet *Baranch* gyógyszerész özvegye Dorottya leányának az *óbudai* apáczának, és az ottani klastromnak örökös joggal átadott. ²⁾

1385. Verntzlin budai polgár és bécsi *Ulrik* végrendeleti végrehajtója, ennek házát, *Hederváry* Mihály és *Czolnaker* Miklós szomszédságában, *Garai* Miklós nádornak 1200 arany frton eladja. ³⁾

1392. *Kanisai* Miklós k. tárnokmester a *Rösler* Mihály és *István* seborvos háza közt fevő házát az *örményesi* pálosoknak adományozza. ⁴⁾

1402. *Mihály* budai káptalanbeli örkanonok *Bubek* István nádor és zágoriai gróftól vett házát *Szerecsen* János mester és *Salici* Péter szomszédságában a budai *Sz. Lőrincz* és *Sz. Pál* pálos zárdáknak adományozza. ⁵⁾

1404. *Mátus* Miklós budai házát *György* örménynek eladja. ⁶⁾

1409. A tárnoki szék megítéli az *örményesi* pálosoknak bizonyos ház felét, melyet *Grechenger* Jakab budai polgár elfoglalva tartott.

Egy 1423. okmány szerint *Hermann* cillei gróf a *közép utczában* (media platea) fekvő háztelkét a sz. lőrinczi pálosokkal egy a Szombatkapu mellett fekvő Károly királytól kapott házért elcserélte, mely gróf Cillei ház északra *András* váradi püspök, nyugotra *Osorai Pipo* temesi gróf házával, délre pedig a „*Szűk utczával*“ (vicius strictus) volt határos. (A *közép és szűk-utcákat* lásd I. Térképen g. és h. alatt. ³⁾)

¹⁾ N. R. A. 1537. cs. 13. sz.

²⁾ Mon V. Bud. 18. cs. 32. 33. sz. Hit.

³⁾ N. R. A. 1512. cs. 4. sz. Hit.

⁴⁾ Act. Paul. Örm. 3. cs. 2. sz.

⁵⁾ Act. Paulin. S. Laurent. 8. cs. 1. sz.

⁶⁾ Cod. Dipl. X. 4. 350. l.

⁷⁾ Act. Paulin. Örmény. 3. cs. 3. sz. Ered.

⁸⁾ Act. Paul. S. Laurentii 8. cs. 3. sz.

1425. Az esztergomi káptalan nemes János néhai *Zdencki* Simon bán fiának szomszédságában fekvő házát és kültelkeit, *Bernhard* Ferencztől a *Purgrecht* nevű adózás nem fizetése miatt elvétetvén, *Siebenlinder* János volt budai bírónak évenként 32 arany frton bérbe adja oly hozzáadással, hogy az minden Sz. Mihály napkor a felhévizi sz. háromsági keresztetek templomának földbér czimén egy arany forintot fizetni köteles legyen. ¹⁾

1427. Márton a Bold. Asszony egyház plébánosa, a plébániához tartozó *Melmeister* Konrád esküdt és *Tyrnauer* Farkas polgár szomszédságában fekvő házát egy kőkamarával, nevezett *Tyrnauer* és neje Dorottyának évenként Sz. Mihálykor *Purgrecht* nevű adózás czimén fizetendő 4. arany forintért örök joggal eladja. ²⁾

A *Nyíró utcában*, a fehérvári templom mellé épített *Magdolna* kápolna birt házát, mely *Rozgonyi* Jánosnak adott bérbe évenkénti 12 arany forintért; mit ez összegeről 1467. évben nevezett kápolna igazgatója által kiállított nyugta bizonyít. ³⁾

1475. *Borbély* Miklós bizonyos *Lenárt fia* ki *Simon* olasz gyógyszerészt meggyilkolta, fiának *Ferencznek* és *Ágota* leányának adományozott házába beiktattatott. ⁴⁾

1506. *Czobor* János leánya, *Ilona*, *Razinai Bochkay* János özvegye, nyugotra *Jakab* olasz, keletre *Jakab János* orvos házai közt fekvő házát, és szöleit a budai káptalan előtt a *nyulakszigeti apácáknak* eladja. ⁵⁾

1540. *Várday* Mihály és *Ambrus* kőházukat 600 frton *Baranyai* Mátyásnak eladják. ⁶⁾

Az újabb korban elő fordult ház eladások közül — jelesen 1782 körül — említetnek: a megszüntetett *bécsi klaris-*

¹⁾ Cod. dip. T. X. 6. 780. l.

²⁾ Hit. leny. városi pecséttel. N. R. A. 1549. cs, 107. sz.

³⁾ Eccl. Cam. 39. cs. 42. sz. Ered,

⁴⁾ Act. Mon. V. Bud. 19. cs. 26. sz.

⁵⁾ U. o. 19. cs. 30. sz. Hit.

⁶⁾ N. R. A. 3. cs. 7. sz.

szák házáé, melyet özvegy *Stermetzkyne* (talán *Stermenszky*, és akkor valószínűleg az úri utczában feküdt); a *Mayer* féléé, melyet Dr. *Rác*z, és a *Berthold* féléé, melyet *Stuber* János vett meg. ¹⁾

V. FEJEZET.

Kis Pest, vagy Kelenföld.

1. §.

SZENT GELLÉRT TEMPLOMA.

Eleink 377. körül a monda szerint Keve vezér alatt Detrik és Matrinus római hadfőnökök ellen a Dunán először átkelvén, a mostani *Sz. Gellért* hegy aljához értek, és a helyet „keles“ magyar szó nyomán *Kelem*- vagy *Kelény földnek*, a hegyet pedig *Kelem*- vagy *Kelény bércznek* később, pesti hegynek nevezték; a folyampart mind két részén *Magyar*- és *pesti-rév* nevet viselt. ²⁾

Ezen első, továbbá az *Árpád* vezér alatt a *Moger* (káposztás- Megyer) révnél történt második, és *Svatopluk* morva király elleni háboruban *Szobnál* való harmadik átkelésre nézve vesd össze tudós Podhradzky művét: Béla király névtelen jegyzőjének koráról és hitelességéről Pesten, 1861. 331. l.

Pestvár és a *pestirév* először *Zsolt* és *Taksony* magyar vezérek alatt említetik; *Kelemföld* helyett pedig, melyet a németek *Krenfelddé* torzítanak el, a „*kis Pest*“, mint a folyón túli nagynak függeléke volt szokásban, ³⁾ IV. Béla óta *Uj-Budának* részévé lett, melyet most *Tabán* vagy *Ráczvárosnak* neveznek, és alig volt nagyobb ennél kiterjedése; mert a délre és nyugotra fekvő nagy területek, melyek külön, alább említendő, elnevezésekkel bírtak, úgy látszik, nem tartoztak hozzá.

¹⁾ Dep. Eccl. Junius 951. és Julius 969. sz. — Dep. Oecon. Octob. 107. sz. Cumul. 163. sz.

²⁾ Horváth: Pest sz. kir. városnak régi Ofen német nevééről 1810. 19. l.

³⁾ Horváth, i. h. 20. l.

Ismeretes *Sz. Gellért* első csanádi püspöknek halála, kit a pogánysághoz ragaszkodó dühös nép I. András király trónraléptekor Budán megkövezett és a pesti hegyről letaszított 1047. — Ez esemény színhelyén a hegyesúcsán, vagy mint mások helyesebben vélik, alján a külvárosban, a vértanú tiszteletére templom épült, melynek alapítójának magát András királyt mondják. ¹⁾ A holttest, gr. Batthyány Ignác erdélyi püspök által kiadott legenda szerint először a pesti (az az *kis pesti*) *Mária* kápolnában temettetett, honnan a csanádi apát és nemesség által András királyhoz intézett kérelemre, a szent által *Szüz Mária* tiszteletére épített csanádi zárdába, s végre 1400 — Mabillon szerint — *Velenczébe* vitetett, és *Sz. Donát* egyházában letéttetett.

Sz. Gellért temploma plébánia egyház volt, csak a megyés püspöknek alávetve. Jovius szerint ²⁾ hasznos volt *Sz. Gellért* nevét a dögvészesekeknek segítségül hívni, mit képek, és felfüggesztett hálaadományok mutattak. A kegyúri jogot a plébánusok kijelölésével IV. Béla király a belaforrási cistercita apátságnak („*Abbatia Belae fontis de monte Petri*“), melyet meggyilkolt anyja *Gertrudnak* lelke üdvösségére alapított, és a budai kerület dézsmájával és más jövedelmekkel ellátott, 1237. adta, és ezt Robert esztergomi érsek is megerősíté. ³⁾

E dézsmából, melyet IV. Béla király 1269. a veszprémi püspökségnek, mint korábbi jogosítottnak vissza adott, a *Sz. Gellért* egyház plébánosának — ki 1351. *Péter*, 1392. *Miklós* volt — évenként 5. hordó (tunela) bort kellett szolgáltatni. ⁴⁾ E dézsma jogra nézve a budai káptalan, veszprémi püspökség, és nevezett apátság közt több rendbeli viszálykodás forgott fenn és barátságosan egyenlített ki, mit 1269. 1291. 1298. 1300. és 1351. iki oklevelek igazolnak. ⁵⁾

¹⁾ Topogr. R. Hung. 192. I. Bonfinii, Dec. II. lib. II. 152. 153. II. Turóczy Chron. P. II. cap. 40.

²⁾ VIII. köny. 131. I.

³⁾ N. R. A. 1528. cs. 1. sz; Cod. dipl. IV. 1. 60. I.

⁴⁾ Act. Jes. Bud. 19. cs. 3 sz; Theiner i. h. I. 798. I; — Schier i. h. 72. I.

⁵⁾ Act. Jes. Bud. és Theiner i. h. — Cod. dipl. VI. 2. 175. 176. II. IX. 7. 706. I.

A templom fekvéséről és későbbi sorsáról mit sem tudunk, valószínű azonban, hogy több más egyházzal vagy a török betöréskor vagy később pusztult el, egyedül emléke maradván. Egyébiránt még a mult században létezett Budán egy *Sz. Gellért* kápolna, Batthyány Zsigmond gróf és esztergami érseknek a budai kiváltságolt plebániában 1732. dec. 31-én tartott kanoni látogatása szerint. ¹⁾

2. §.

SZ. ERZSÉBET KIRÁLYI FALÚ ÉS A SZEGÉNYEK KÓRHÁZA.

Délfelé a szent Gellérthegy és Duna közt fekvő házsor (Kelenföldsor) végén, az alsó hévizeknél állott *sz. Erzsébet* királyi falu és kórház, a *szentjános* vitézek zárdája mellett, melyet Pázmán II. függelékében Péterfinél „*S. Elisa'ethae de Kelenföldre alias de Kreinfeld*“ néven fordúl elő. ²⁾

Sz. Erzsébet vagy szent Erzsébetfalva saját hatósággal birt, mely közel ide hozá ítéleteit, hol Pest, Pilis- és Soltmegyék is gyűléseiket tarták, mi kitetszik Ilvai Lestuch nádor ítéletéből 1394, mely a falú birájának *Mihály* fia Péternek és esküdtjeinek perét a nyulakszigeti apáczák ellen, a falubeliek szabadsága ellenére áruik után Pesten és Budán szedett vám miatt, az utóbbiak javára dönté el; ³⁾ továbbá Bebek Demeter nádornak egy másik a falúhoz közel tartott megyegyűlésből kelt határozatából, melyben három *ujjenei* telket a *szigetbeli Sz. Mihály* egyháznak odaitélt. ⁴⁾

A *kórház* és *Sz. Erzsébet* kápolnájának — mely Schier véleménye szerint ⁵⁾ talán Magyarhonban e néven a legrégiebb volt — jövedelmei közé tartozott a *budai tized*, mely a *pécsváradi* és *péterváradi* apátságokat illette, de melyet IV. Jenő pápa Zsigmond király kérelmére, s a nevezett apátságoknak kijáró kárpótlás mellett, a kórházhoz rendelt örök időkre csatoltatni; a *kegyúri jogot* a királynak és a királyi *sárkány*

¹⁾ Act. Jesuit. Bud. 4. Cs. 43. sz.

²⁾ Róka, Episcop. Veszpr. 173. l.

³⁾ Mon. V. Bud. 22. cs. 21. sz.

⁴⁾ Cod. dipl. X. 2. 710. l.

⁵⁾ i. h. 65. l.

rendnek fentartván, mely 1433-ki pápai engedély fogantatásáig véget, az esztergami érsekkel közöltetett. ¹⁾

A jánosrend megszűnván, sem sz. Erzsébetfalva, sem kórháza többé elő nem fordul, egyedül a hévizek gyógyereje nem ment feledésbe; helyébe épült 1720-ban Budának ujjaalakulása után, a budai jezsuita rektor fáradozása folytán egy más kórház (Lazarethum néven) a *szeplőtlen Sz. Mária* tiszteletére szentelt kápolnával, melyet Szász Keresztély esztergami érsek megáldatni és benne misét mondatni engedett. ²⁾

3. §.

SZENT KATALIN PLEBÁNIA EGYHÁZA; SZÜZ MÁRIA FOGANTATÁSÁNAK KÁPOLNÁJA SAT.

Szent Gellért temploma elpusztulván, a török kiűzetése után az alsó városnak déli része, mely az elavult „Kelenfeld” helyett török szóval „*Tabán*” (mi talpot jelent), a Zsigmond király korában pedig betelepedett szerbek után „*Ráczváros*”-nak neveztetett, plebánia templom nélkül volt, miért is a kamarai igazgatóság a fogadás folytán templomot építeni akaró polgároknak egy üres mecsetet engedett át 1689 *), a hol még hozzá vévén tért, a *Sz. Katalin* egyháznak alapja, a tanács költségén megvetttetett; 1728-ban az alap nagyobb kiterjedést nyert, és 1739-ben, a dögvészes időkben több hagyomány tétetvén, az épület befejeztetett. ²⁾

Már 1692-ben két bosznai tartománybeli ferenczrendi, kiknek akkor a vizivárosban zárdájuk volt, vitte a plebánia tisztelet, úgy mint napjainkban, és 1697. nevezett igazgatóságtól engedélyt kértek műhelyek építésére („*officinas*”) a templom temetője mellett, és helybenhagyást az isteni tisztelet,

¹⁾ Hit. ólom pecs. Act. Clar. Pos. 68. cs. 13. sz.

²⁾ Act. Jes. Bud. 4. cs. 43. sz. — 12. cs. 8. sz.

*) Talán itt állott a Sz. István korabeli *Mária* kápolna, melybe mint az I. §. említők, Sz. Gellért testét temették, mivel a törököknek rendszer szokása volt, az elfoglalt városokban már meglevő keresztény templomokat alakítani át mecsetekké.

³⁾ Act. Jes. Bud. 19 cs. Bel. Not. Hung. nov. III. 203. 1. Schams i. h. 173. l.

a plebánu tartása, iskola állítása iránt tett intézkedésekre nézve; ¹⁾ az isteni tisztelet ekkor vegyest németül és tótul tartatott. ²⁾

A Ráczvárost 1810-ben romba döntő nagy tűz a templomot is elhamvasztá, csak számos év mulva épült fel újra és oltárképeit Marastoni akadémiai művész festé.

Az 1732-ki kanoni vizsgálás szerint a külváros legfelsőbb részén Sz. Mária fogantatásának kápolnája volt, melynek azonban sem alapítója, sem kora, sem helye nem tudatik. ³⁾ Említést tesz még Miller Ján. Ferd. ⁴⁾ Sz. Sebestyén szintén bizonytalan eredetű kápolnájáról, mely maga korában (1760 körül) a szérű mellett, és Nep. Sz. János szobráról, mely a repülő hidnál állott.

VI. FEJEZET.

Alsó vagy viziváros.

1. §.

SZENT PÉTER VÉRTANÚ PLEBÁNIA EGYHÁZA.

Oklevelek igazolják, hogy az alsóvárosban létezett Sz. Péter temploma, a domokos rendű vértanúnak és nem mint a Topographia Hungariae ⁵⁾ szerzője hibásan véli — az apostolok fejének volt szentelve. — A budai sz. miklósi domokosoknak 1254. tartott közgyűlésében többek között rendelés történt, hogy Péter vértanú tiszteletére, kit IV. Incze pápa 1253. a szentek közé sorolt, az egész rendben kettős ünnep tartassék; továbbá, hogy a perjelek és más rendtagok szorgosan ügyeljenek, hogy Sz. Domokos és Péter vértanú nevei a naptárakba és litániákba iktattassanak, képeik a rend templomaiban meglegyenek és ünnepeik megülessenek ⁶⁾. Ennél-

¹⁾ Eccl. Cam. irreg.

²⁾ Schams, i. h. 173. 174. l.

³⁾ Act. Jes. Bud. 4 cs. 43. sz. i. alatt.

⁴⁾ Historiogr. 13. és 15. l.

⁵⁾ III. Lib. X. Cap. 18. §.

⁶⁾ Ferrari, i. h. 554. 555. l.

fogva a templomnak különben ismeretlen idejű alapítása 1253. előtt — mint Schier Xistus (i. h. 68. l.) mondja — nem történhetett.

Hogy e templom a budai külvárosban feküdt több okmány bizonyítja; 1411. Márton bakonybéli apát Bathai János és Farkasnygi Jánosnak Sz. Péter templomával szemben fekvő fél kuriáját átengedi (Arch. közl. V. 59. l.) 1442. ben említés történik a város kapuja és faláról, mely a Duna mellett, a Sz. Pétertől a felső hévizekhez vezető uton feküdt. ¹⁾ — Egy 1529. iki okmányban bizonyos a Sz. Péter utcában fekvő ház fordul elő. ²⁾ — Ugyanazon évi más okmányban szó van házról a „Sz. Péter Martyr“ külvárosban. ³⁾ Nyrkallainál bizonyos okmányban szinte emlittetik egy a budai alsóvárosban Sz. Péter vértanú temploma előtt fekvő ház ⁴⁾

Világos, hogy az alsóváros alatt azon részt, melyet a Duna mos, vagyis a vizivárost kell érteni; a templom fekvésére nézve utmutatásul egyedül egy tervrajz szolgál a török időből, melyet Schams művének 76. lapján közöl és Haeufler térképén követ, melyen a bécsi kapu alatt, a mostani bécsi kapu és hatyú-utczák között mecset szemlélhető, mely tekintve a többi egyházak ismeretes fekvését, teljesen csak a Sz. Péter egyházra alkalmaztathatik.

E templom és plebania, melytől, mint érintők, az illető utcza és maga a külváros Sz. Péter nevet viselt, tökéletesen 1366. szabadult fel és ez óta a budavári Mária templom plebánosai ellentállása daczára, közvetlenül az esztergomi érseknek maradt alávetve. Főképen magyar templom volt, magyar adakozásokból épült, és e nemzet jelölé ki plébánosait a megyés püspököknek. ⁵⁾ Kerületében I. Mátyás engedelmeiből szabad vásár ⁶⁾, és 1524. királyi parancs levélszerint Sz. Péter és Sz. Pál ünnepén országos vásár tartatott. ⁷⁾

¹⁾ Act. Clar. Poson 51. cs. 33. sz.

²⁾ N. R. A. 1703. cs. 17. sz.

³⁾ U. o. 589. cs. 5. sz.

⁴⁾ Schier. i. h. 69. l.

⁵⁾ Schier, i. h. 69. l.

⁶⁾ Kovachich, form. sol. styli 539. l.

⁷⁾ Act. Mon. V. Bud. 2. cs. 33. sz.

Ennyit magáról a templomról; plébánosai, a mennyiben tudomásunk van róluk, a következők voltak :

1270. Adám. ¹⁾

1272. Jakab. ²⁾

1301. Jakab és Péter. ⁴⁾

1342—49. Márk. ³⁾

1366. Lőrincz. ⁵⁾

1390—92. Chenadi *Gellért*. ⁶⁾

1460. Benedek. ⁷⁾

1470—1480. Pál; utóbb Imre. ⁸⁾

2. §.

AZ IRGALMASSÁG ANYJÁRÓL CZIMZETT CARMELITA, ÉS SZ. ERZSÉBETRŐL NEVEZETT KAPUCZINUS KOLOSTOR ÉS TEMPLOM.

A budai alsóvárosban fekvő bold. *Szűz-Mária*-ról nevezett és a felső osztrák tartományhoz tartozó *Carmel* hegyi vagyis *Carmelita* atyák kolostora I. *Lajos* király és Erzsébet anyjának köszöni lételét XI. Gergely pápa bullájának bizonyossága szerint, melyet 1372. a rend főnökéhez a kolostor alapítása alkalmával bocsátott: „*Exhibita siquidem nobis pro parte Vestra petitio continebat, quod carissimus in Christo filius Ludovicus Rex et carissima filia nostra Elisabeth regina Hungariae illustres, zelo piaee devotionis accensi, quemdam locum in Villa de Buda Vesprimiensis Dioecesis ad eos justo titulo pertinentem, ad Opus et usum Fratrum Ordinis vestri vobis in perpetuum donaverunt et etiam concesserunt. Nos igitur, vestris supplicationibus inclinati vobis locum ipsum retinendi et in eo fundandi,*

¹⁾ Shier i. h. 69. l.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ U. o. 70. l.

⁷⁾ Mon. V. Bud. 35. cs. 12. sz.

⁸⁾ Kovachich, form. solenn. Styli 266 l.

*construendi, et aedificandi Ecclesiam seu Capellam, vel Oratorium cum Coemeterio, campanili, campana, domibus et aliis necessariis officinis; jure tamen parochialis Ecclesiae et cujuslibet alterius in omnibus semper salvo et Ven. fratris nostri Episcopi Vesprimiensis licentia minime requisita. Datum 5. kal. Augusti (jul. 28.) Pontificatus nostri Anno secundo 1) *)*

Hogy ez alapítvány életben lépett s a királyi bőkezűség új jelét vette, kitünik Erzsébet királyné 1380. végrendeletéből, melyben a budaváraljai, ujonnan — mint mondja — megtelepült *karmelitáknak* 100 arany forintot hagyományoz. 4)

Kitetszik ezekből, hogy a kérdéses Karmelita kolostor Budaváralján vagyis annak alsóvárosában feküdt és mint látszik, a veszprémi püspök joghatósága alól kivétetvén, egyedül az esztergomi érseknek volt alávetve. E zárda rendjének első telepe volt Magyarhonban, mit nevezett pápának ugyanazon 1372. évi szeptember utolsóján egy Pécssett alapítandó hasonló zárda tárgyában kelt bullája bizonyít. 5)

Senki sem fogja tagadni, hogy e templom a vízi városban volt; fekvéséről bár semmi írott emlék sem nyújt világot, fontos okoknál fogva azt kell tartanunk, hogy a mai *kapucinus* kolostor helyén állott.

Ismeretes dolog, hogy a török Budát megvévén, a templomok legnagyobb részét *mecsetekké* változtatta; így a városban hat, az alsó városban ugyannyi emelkedett, melyek közül három a vízi városban, *Sz. Péter, Sz. Pál* és a *karmeliták* templomából alakíttatott, a többi mint látszik újra alapult

1) Schiernél Buda Sacra, 63. l. és Theiner. vet. Mon. II. 119. l.

*) Kijavítandó itt Schier, ki a bulla keltét 1272. re, és Fejér György 2) ki Schiert másolván, 1273. teszi, és X. Gergelynek tulajdonítja — másutt ugyan 3) a helyesen 1372. alatt közölvén, de korábbi hibáját meg nem igazítván.

2) Cod. dipl. V. 2. 134. l.

3) Cod. dipl. IX. 4. 428. l.

4) Ered. füg. pecs. Mon. V. Bud. 18. cs. 36. sz; Schmitth. Epis. Agrien. 1768. T. I. 341. l.

5) Schier. i. h. 64. l.

mecsetek közül egyik *Tabánban Sz. Katalin*, a másik a vízi városban a *ferencziek* templomává lett. ¹⁾

Miután *Sz. Péter* plebania egyháza, kétségtelenül a bécsi kapú aljában, *Sz. Pál* temploma pedig — mint alább láthatjuk — a Duna parton állott, a *váraljában* lakozott karmeliták templomának csak azon mecsetet vehetjük, mely a *kapuczinusoknak* adatott át később és e helyen látjuk a zárdát Haeuffler térképén is. ²⁾

Cuspinian beszéli, hogy a zárda templomában a Zsigmond alatt kivégzett 32. nemesnek sir emlékei voltak. — Lakói közül Chami *Braxator* Lenárd hittudor érdemel említést, ki 1486. a theologiai kar dekánya és a bécsi zárdának is perjele volt. ³⁾

A kolostor mellett, mely az „*Irgalmasság Anyjáról*“ neveztetett, állott *Sz. Anna* kápolnája, melyet *Olvasógyárthó* Mihály alapított, és a zárdának hagyott, birlalták pedig a várbeli *Magdolna* egyház plebanusai; az e miatt támadt viszályoknak 1515. *Benedek* Magdolna egyházi plébánus, és a karmelitáknak norimbergai generalis Vicarius *Newrewbergi Schoes* András egyszersmind magyar országi főnök közt létrejött egyesség olykép vetett véget, hogy minden évben *Sz. Anna* napján a kápolnában a plebános, illetőleg utódjai mondják az első misét, a többi miséket pedig, s az egyházi szónoklatokat a mikor akarják, a karmeliták tartásák; tovább a kegyes adományokra szekrény vétessék, melyhez mindkét félnek kulcsa legyen, és tartalma egyenlő részben osztassék fel. A kápolna javítása pedig a karmelitákat terhelje, kivéve a kápolna mellett levő házat, mely a plebania joghatósága alatt maradjon. ⁴⁾

A török foglalás után a karmelita templom *mecsetté* lett a fennebbiek szerint.

¹⁾ Linczbauer i. h. 57. — a város rajza a 17. ik században Schams. nál 76. l.

²⁾ Buda Pest II. 51. l.

³⁾ Schier i. h. 65. l.

⁴⁾ A pozsoni kapt: jegyz. k. 496 sz. Knauznál „a bud. kápt. regist.“ 146. l.

A visszafoglalás után 1688. a sz. Ferencz rendét követő *kapuczinusok* hivatván be, a mecset — vagyis ugy látszik a régi karmelita templom — körül való területet, mely addig *kórháznál* szolgált, nyerték, és 1692. Széchenyi György érsek hagyatékából Conventet állítottak fel. ¹⁾ Az idő közben lejjebb a Duna mellett felépült templom 1702. a várbeli jezsuitáknak adatottát az alsóvárosi főnök *Raspasany* Tamás alatt a plebaniai teendők gyakorlása végett, mert a vizivárosban különös plebania nem volt, míg *Sz. Anna* temploma el fogott készülni. ²⁾ — 1711. a mecset is a városnak ajándékozgatván a *kapuczinusok* birtokába került a kötelezettséggel, hogy a vízvezetést fentartsák. ³⁾

A szerzeteseknek ekkép megállapított birtoka fallal körül vettetvén 1756. ban — a mecset kétség kívül már romba dülvén — két kis *temetőt* és a *Puttinger* György polgár által fogadásból épített, az utcára nyíló *Sz. Sebestyén* kápolnát foglalta magában. ⁴⁾ Ezek később eltörültetvén, a zárdái terület hátsó, hegyen fekvő részeit a tágas *kert* és fallal kerített udvar, a középsőt a *kolostori* épület; a legelöl fekvőt pedig, az utca mellett a *templom* foglalta el, melyek mind ekkép maradtak, míg néhány év előtt nagyobb terjedelemben és csinosabb byzanti izlésben újra építettek.

E plebánia területén, melyben a lelki pásztorkodást 1787. bízták a kapuczinusokra, állott még délre (a mai magyar színház mögött) a *Szentháromságnak* szobra alapítva fogadás folytán 1739. *Nattermann* Mátyás, budai törvényszéki tanácsos által, mely jelenleg a polgári temető mellett, a *Laszlovszky*hoz vezető uton, szemlélhető. ⁵⁾

3. §.

A PÁLOSOKNAK REMETE SZ. PÁL RÓL NEVEZETT KOLOSTORA ÉS TEMPLOMA.

A rend évkönyveiben ⁶⁾ olvassuk: 1382. Lajos király rendünknek *Buda falain belül* pompás lakást és *Sz. Pál* ne-

¹⁾ Act. Jes. Bud. 11. cs. 27. sz.

²⁾ U. o. 11. cs. 29. sz.

³⁾ Res. R. Aug. 28. és Sept. 1. 1711.

⁴⁾ Jes. Bud. 10. cs. 12. sz.

⁵⁾ Schams i. h. 168. l; Miller Epitom. 95. l.

⁶⁾ Egerer fragmen panis Corvi II. Cap. XV.

vére szentelt templomot adott oly szándékkal, hogy ha valamikor a rendtagok az ide távol eső Sz. Lőrinczi magányból háboruságok által kizavartatnának, legyen helyük, hová ajtatoskodni menekülhessenek. — Jól mondja Bel hogy e templom a város falakon belül, a vizivárosban állott, ¹⁾ mert bold. Dominici Jánosról mondatik, hogy az alsóvárosban, (in suburbano) a pálosoknál temettetett el. Schier ²⁾, jöllehet a „suburbanus“ szót tágabb értelműnek és a városon kívüli telkekre is alkalmazhatónak tartja, még sem tesz kifogást azok tanuságtétele ellen, kik a zárda romjait a külvárosban látták volt.

Hogy itt ily nemű romok léteztek, kitűnik Roder Alajos ünnepi szónoklatából, melyet 1858. dec. 28. a pesti egyetemi, régebben pálos templom, újjá felszentelésekor mondott; 1686 és 1687 ugyanis a rend által a felséghez ismételt folyamodások adattak be a törökök által elpusztított régi székhelyeiknek visszaadása végett, ily tartalommal: Ex piissima Ludovici primi Hungariae Regis, Majestatis Vestrae Sacratissimae Praedecessoris fundatione, in suburbio seu Civitate inferiori Budensi, quam aquaticam vocant, ordinem nostrum olim habuisse domicilium seu Monasterium, tum ex superstitute etiam nunc ab Antecessoribus ad posteros promota traditione ac memoria, tum ex monumentis Annalium nostrorum, tum aliunde constat, cujus quidem domicilii rudera formam perfectam monasterii prae se ferentia cum adjuncto templo turcico de Ecclesia Monasterii efformato proxime praeterlapsis diebus oculis nostris perlustravimus.“

Kiküldetvén két barát 1687. Január 27-kén a vizivárosban a vezér istállója mellett (körülbelül hol most a Bergerféle gőzmalom van) romokat találtak, melyek külsejükre nézve, csúcsos ablakaik és ajtaik, folyosó és cella maradványaikkal, udvaruk és a mecsetté változott templommal tökéletesen azonosnak mutatkoztak a régi páloskolostorral. ³⁾

¹⁾ Hung. nov. T. III. 447. l.

²⁾ i. h. 53. l.

³⁾ A helyiséget lásd Miller rajzán.

A rendnek felszólalása siker nélkül maradván, a kincstár az érintett mecsetet salitrom tárnak használta, 1711 ben pedig plebánia alapítás végett a városnak átadni rendelte, ¹⁾ mi nem foganatosittatván 1712. bizonyos *Enczinger* az óbudai löporgyártulajdonosa folyamodott e mecset megnyeréséért, de hasztalan, mert Zenneg kamarai igazgató a város kérelmére ellene volt, felhozván: hogy a már egyszer isteni tiszteletre felszentelt épület az isteni tiszteletnek fenntartandó. ²⁾

E zárda birtokaira nézve Budavárában és a külvárosban említést érdemel: *Lajos király sz. Pál* dicsőségére és tiszteletére, a zárdának egy udvar házat adományoz az alsó városban, Jakab budai polgár telke mellett, a Duna felé, a falakon kívül; ³⁾ tovább Mihály budai örkanonok egy budavári telket és *Bubek* István Nádortól vett házakat ad 1402. ezen és a *sz. Lőrinczi* zárdának; ⁴⁾ végre monyorókeréki *Erdődy* Péter gróf főlovászmester 1544. végrendeletileg budai házát, melyben hajdan *Cancellen* és fia Zsigmond lakott más, kovács mester emberek által lakott fekvőségekkel, *Szent Pál*, és az *ó-budai* Mária kolostornak hagyja örök alamizsnául. ⁵⁾

Hogy minden kétség e zárda fekvésére nézve eloszlatassék, — idézem Ferrari Zsigmond elbeszélését ⁶⁾ *Dominici* János domokos, ragusai érsek és magyarországi pápai követnek halála és temetéséről, melyet sz. Antal, Castillo Ferdinand, Plodius és más írókból merített: „A megboldogult teste (1418. halt meg Budán) — ugymond — Remete sz. Pál templomába vitetett, mely a budai alsóvárosban ⁷⁾ feküdt, és ott a szertartások végeztével eltemettetett; „továbbá: „el lett temetve Remete sz. Pál templomában és sok csoda által elhíresült“ — „eltemetteteit a pálosok kolostorában, 1418. ban, élte 63. bibornokságának mintegy 12. évében“

¹⁾ Res. R. Aug. 28. 1711.

²⁾ Res. R. Aug. 28. 1711. és Zenneg levelei 1712 és 1713. ből.

³⁾ Act. Paulin. Csatk 3. cs. 3. sz.

⁴⁾ U. o. 8. cs. 1. sz.

⁵⁾ N. R. A. 567. cs. 9. sz.

⁶⁾ i. h. 200—208 II.

⁷⁾ „in suburbano erat Civitatis Budensis.

végre : „A kápolna falain, melyben az üdvözült teste feküdt, viasz ábrák, képek és fogadalmi emlékek függtek 1540-ig, midőn a török Budát elfoglalta, a csontokat szétszórta és minden szentet megfertőztetett.“

4. §.

SZENT ANNA PLÉBÁNIA EGYHÁZ.

A vizivárosban szükségesnek mutatkozván plebania templom építése, a vizivárosi plébánia is a jezsuitákra lévén ruházva, *Raspany* Tamás rector 1702. ideiglenesen a kapuczinus templomot kapta plébánia egyházul mint a 2. §. ban említettem.

A városi tanács rendeletére a szerzet plébanialak és templom építéséhez fogván *Szent Anna* tiszteletére, — kinek fent nevezett kápolnája távolabb állott, — a költségek jobbra nevezett *Raspany* első plébánosnak 1718. ban, pénzbeli hagyományából fedeztettek; ¹⁾ 1723. a tanács és szerzet közt egyesség jött létre, melynél fogva a lelki pásztorkodás és *kegyuri jog* az egyházban (a többi külvárosokban a tanácsnak maradván,) és a plebania hivatal a rendet illette, az építési költségeket pedig a község vállalta el. ²⁾

Az építkezés, bizonyos *Vorstmayernek* a templom és plebanialak számára megvett házában annyira haladott, hogy már 1724. — a polgároknak a mondott egyesség ellen intézett tiltakozása daczára — *Secau* Honorius collegiumi rector néhány jezsuitával a plebaniába költözködhett, míg az isteni tisztelet még *Sz. Anna* kápolnájában tartatott. ³⁾

A templom, melynek alapköve Schams szerint Miller nyomán ⁴⁾ 1740. ben tétetett le, 1746. fejeztetett be a *Raspany* féle pénzzel, városi költségen és magán hagyományokkal és szenteltetett fel; ⁵⁾ a helyiség nem lévén még minden-

¹⁾ Jes. Bud. 11. cs. 14. sz.

²⁾ U. o. 17. cs. 25. sz.

³⁾ U. o. 11. cs. 30 és 60. sz. 17. cs. 26. sz.

⁴⁾ i. h. 163. l.

⁵⁾ Jes. Bud. 17. cs. 74. sz.

kép ellátott felszerelésére 1753. a városnak a városban eladott só haszna engedélyeztetett. ¹⁾ Javadalmazásúl a templom 1761. *Arnold* Mátyás által hagyott, évenként körül belül 60. frtot jövedelmező két szőlőt és évenként 450 forintot, mint a sókereskedés kibérléseért fizetett összeget, kapott; bizonyos névtelen 300 frtos mise alapítványt tett, *Pailler* Ferencz pedig az építéshez járult bőkezűleg; a *kegyúri jog* ez időben a kijelölésen kívül, már a városi tanács kezében volt ²⁾; a plébánia laknak teljes kiépítése vagy tán megnagyobbítása tárgyában azonban még 1781. ben is folytak a tárgyalások. ³⁾

Ennyit a plébánia és templom keletkezése és fejlődéséről, mely templom a Duna mellett elég tágas téren, alak, ja, részeinek öszhangzása, tetőzetének sajátságos és merész építése, és tornyainak magassága által a városnak egyik fődíszét képezi; orgonáját — mondják — a várbeli karmelita egyházból hozták. ⁴⁾

A templom és az erzsébeti apácák kertje között volt, a *szeplőtelenül fogantatott Sz. Mária* szobra, sienai sz. *Katalín* és *Nep. János* szobrocskáival, özvegy *Veisz* Anna által felállítatva, azon helyen, hol régen a *ferencziek*-nek, kik e zárdát először birtak, *Mária*-kápolnája volt, mely később lerontatván, a szobor is eltávolíttatott és jelenleg a két szobrocskánélkül, a hegy tövében fekvő távolabb piacon, a vízvárosban szemlélhető. ⁵⁾

5. §.

A KAPISTRANI SZ. JÁNOSRÓL NEVEZETT FERENCZIEK KÉSŐBB AZ ERZSÉBET SZÜZEKNEK TEMPLOMA ÉS KOLOSTORA.

Budavárosának visszafoglalása után a kormánynak fő gondja volt a *ferenczések* rendét, mely a hitetlenek alatt buzgón és ernyedetlenül teljesíté a lelkipásztorkodás tisztét,

¹⁾ Prot. Cons. Cam. 1753. 665. 967. és 1512. sz.

²⁾ Jes. Bud. 10. cs. 12. sz.

³⁾ U. o. 2. cs. 97. sz. Dep. Sess. Civit. 1781. Junius, Jul. Nov. Dec. és. 1782 ápril és július.

⁴⁾ Schams i. h. 164. l.

⁵⁾ Joh. Miller, Epitome 97. l. Schams i. h. 184. l.

gyarapítani és visszaállítani. A *boszniai* előljáróságbeli feren-
cieknek, kik Ev. Sz. János zárdáját és templomát a vár-
ban,, a marianusoknak átengedték, a vizivárosban a Du-
na mellett, helyen, hol törökök fő mecsetje e vidéken ál-
lott (vizi mecset?) 1689. a megfeszített sz. *Ferencz* tiszteletére
új templomnak kolostornak építése megengedettett.

Az alapkő 1703. ban rakatván le az építkezés még
1732. ben is folyt, de segély források hiányában nem igen
haladt előre, míg végre *Széchenyi* gr. primásnak bőkezősége
a művet befejezte. ¹⁾

Ezen épületnek 1731-évben történt megkezdését, vala-
mint annak 1740-évben lett bevégzését az egyházkapu felett
olvasható két Chronosticon hirdeti,ugymint; „HIs Cap Vt
eXorDIIs fVIt VnICa gratIa MatrIs“ — és: „traXIIt In
eXCVRsVs SanCtI Mens proVIDa patrIs.“ —

Bizonyos, hogy e barátoknak, kik Kapistrani Sz. János
szabályát követték és a városi tanácssal területök kiter-
jesztése végett sokat versenyegtek, *theologiai* és *philosophia*;
iskolájuk volt, és egyházukban később a várositanácsra
ruházott kegyúri jogot gyakoroltak és 1749. egy „sziv-hor-
dó“ társulatuk is volt, ²⁾ míg végre 1785. ben zárdájukat
az *erzsébet* apáczáknak átengedni, és az Országutra, a meg-
szűnt *ágostoniak* zárdájába átmenni kényszerültek, hol még
most is a plebania tisztet viszik és egyuttal nevezett apáczá-
nál is az istenitiszteletet végzik, ³⁾

A zárdá épületet, mely később kert és a *Marczibányi*
által alapított „lábadozók háza“ által gyarapodott, II. József
parancsára a Sz. *Ferencz* harmadik rendét követő *Erzsébetiek*
foglalták el, kik egész életüket, elzárva minden külvilági
érintkezéstől, nő betegek ápolására szentelik.

¹⁾ Schams i. h. 165.

²⁾ Confraternitas Cordigerorum.

³⁾ Schams i. h. Miller historiogr. és Epitome 96. l. Jes. Bud. 4. cs.

6. §.

SZ. FLORIÁN, SZ. JÁNOS ÉS A TEMETŐKÁPOLNÁJA AZ ILLETŐ
KÓRHÁZAKKAL.

A Duna mentében futó fő utca baloldalán az apáczáktól északra fekszik Sz. *Florián* kápolnája, mellette kórház a régi falra támaszkodva, mely az alsó várost az Országút külvárostól elválasztotta. E kápolnát *Christen* Antal polgár és pék, építette szerelte fel saját költségén 1751 és a következő években, és a szomszéd polgári kórház, mely később katonaivá lett és két emeletesre tágult, betegeinek használatára szolgált. ¹⁾

Ettől nyugatra, ugyanazon fal irányában, beljebb áll *Nep. sz. János* kápolnája, mely 1735. a város költségén és *Hoffmann* Ignác fűrdős hagyományából épült; közvetlenül mellette van a szegények háza és kórháza, melyben már 1710. 14 személy tartatott el kegyes adományok kamataiból; e ház, melynek 1727. *Pösenbacher* Mihály majorját hagyta, *Frimwagen* Ferencz. cs. k. ezredes özvegye Terézia által új és szilárd épületekkel láttatott el, 1820. körül pedig főkép *Kalmárffy* Ignác városbíró működése folytán, a betegek és ügyefogyottak növekedő számának már elégtelen lévén, tetemesen meg nagyobbított és szebben átalakíttatott, mind két nemű betegeknek, elaggott és ügyefogyott polgároknak és szülőknek biztos menhelyül. ²⁾

A polgári temetőben (most hg. *Eszterházy* féle faraktár) a három kapás és Sz. János utcák között, a kamarai igazgatóság által 1695. átengedett területen, *Krisztus Sz. véréről* czimzett kápolna állott 3. oltárral, neve azonban többé elő nem fordul. 1714. *Kornfai* János polgár és mészáros költségén *segélyző Szűz Mária* kápolnájának építése kezdetett meg és a város

¹⁾ Jes. Bud. 12. cs. 7. sz.; 17. cs. 74. sz.; 19. cs. 1. sz.

²⁾ Miller i. h. 99. l.; Schams, i. h. 449. l.; Jes. Bud. 11. cs. 24. sz. 17. cs. 74. sz.; 19. cs. 1. sz.

által ki is építtetett, rem etelakkal és telkekkel ellátatott, de 1739. óta a dögvész miatt az ide való temetkezés eltiltatván, emlékezete is elmosódott ¹⁾

VII. FEJEZET.

Országút, Ujlak, Krisztinaváros és az összes külvárosokbeli világi épületek.

1. §.

AZ ÁGOSTONIAK MOST FERENCZIEK KOLOSTORA ÉS SZ. ISTVÁN
ELSŐ VÉRTANÚ TEMPLOMA.

Szent István első vértanú temploma és kolostora Budán — jöllehet Pázmán II. függeléke szerint régi lakóiról mit sem tudni — minden kétségen kívül már a XIV. század vége körül az *ágostoniak* birtokában volt, az akkori *Felhéviz* mostani Országút nevű külvárosban. Történet írók és oklevelek bizonyítják, hogy azon kolostortól, melybe a város visszafoglalása után az ágostoniak és később a ferencziek telepedtek, nem messze ugyan, de mégis közelebb a Dunához feküdt; így a városi tanács bevállása szerint 1493. *Wemer* Zsigmond a vizivárosban fekvő házát „*juxta Claustrum B. Stephani Protomartyris versus Danubium protensum*“ (a Duna felé terjedő Sz. István zárdája mellett) *Tamás* győri és megválasztott egri püspöknek örök áron eladja. ²⁾ — 1404. ben említettik, hogy *Malus* Miklós Sz. István temploma melletti házát *György* örménynek és nejének eladta. ³⁾ 1505. ben pedig szó van *Zakáni* Tamás és *Papóczy* Pál „a budai külvárosban fekvő Sz. István első vértanúról nevezett zárdában“ tartózkodó ágostoni barátokról. ⁴⁾

Ki és mikor alapítá e zárdát? mily viszontagságai valának? épeiséggel nem tudatik. Egyébiránt említést érdemel, hogy már 1412. *Lugodvárallyai* Gergely özvegye Anna bi-

¹⁾ Miller i. h.; Jes. Bud. 4. cs. 43. sz.

²⁾ Mon. V. Bud. 19. cs. 28. sz.; — Csevapovics Recensio etc. 208. 1.

³⁾ N. R. A. 1545. cs. 43. sz.

⁴⁾ Schier i. h. 71, 1.

zonyos, az ágostoniak és domokosiaknak (értsd *Sz. István* és a várbeli *Sz. Miklós* zárdának) hagyományozott, 2000 arany frtra becsült pénz és ékszerneműekre való, a pápai székre bizott gondviselést vissza húzta ¹⁾, és hogy 1525. *Baraczkai* Mátyás vránai perjel e templomban temettetett el. ²⁾

A török foglalással e zárdának emléke is, mint sok másoké, elenyészett.

Kiüzetvén a török, *Bernadovits* László ágoston rendű részéről 1699. lépések történtek, hogy a szerzet, régi székétől nem távol, a plebania és templom nélküli külvárosba vissza helyeztessék. ³⁾ A Bécsből jövő szerzetesek csak ugyan nyertek helyet templom és zárdá építésre, mibe *Széchenyi* Pál kalocsai érsek mint a veszprémi püspökség administratora 1700. beleegyezvén, a város 1701. oct. 16. kán *Pamer* Jánosnak 400 frt. megvett háza és némely szomszéd telkek felett a birtok levelet kiállította. ⁴⁾

Az alapítványok közül említést érdemel *Rittersheimi Reitter* György 3000 frtos hagyománya, melynek foganatosítására idéző kir. parancs ment 1718. ban a szerzetesekhez, mind a külvárosban fekvő *Rittersheim*féle ház, mint a barátok által kisebbitett pénzekre nézve. ⁵⁾

Birták továbbá *Sz. Ivány* falut Pilisben, nádori adománynál fogva; beiktatásuk 1709. ben történt; a birtok előbb *Jaiczai Barankovics* János Pál grófé volt, és a rendnek évenkénti 24. mise; az 1731. kelt királyi adomány levél szerint pedig mind *Ő* felsége, mind a megholt engedményesért évenként mondandó külön külön 15. misére való kötelezettség mellett adatott át. Hozzájuk tartozott még az *Elefánthoz* czimzett fogadó a vizivárosban, melyért évenként 500 frt. bér fizettetett. ⁶⁾

Az ekkép ellátott zárdá befejezésére — melyhez 1729. ben a plebania felállíttatott — 1767. kincstári épület-

¹⁾ Mon. V. Bud. 35. cs. 6. sz.

²⁾ Csevap. i. h.

³⁾ Csevap. i. h.

⁴⁾ Act. Aug. Bud. 1. cs. 5. 9. 11. Sz.

⁵⁾ Eccl. Cam. irreg; Prot. Cam. Cons. 1729, 554. l.

⁶⁾ Act. Aug. Bud. 1. cs. 14. sz. és ^{3.} cs. 6. 7. 13. sz.

fa utalványoztatott; a templom pedig 1770. a torony csúcsig felépülvén sept. 27-kén felszenteltetett; megengedtetett az *alamizsna* szedés, és kétségkívül a só illetmény is, melyért a zárda folyamodott ¹⁾

E zárda főnökei közül említve találom ezeket:

1713. és 14. *Hoffer* Antal vicarius,

1715. *Knoll* Jeromos,

1717. 18. *Forstal* Tamás,

1720. 22. *Hessel* Miksa, ²⁾

1723. 24. *Scharinger* Patrik,

1731. *Bilakovics* László,

1734.) *Scharinger* Patrik

1737.) perjel,

1747. *Vindebauer* Rókus.

perjel. ³⁾

Eltörültetvén ez ágostoniak zárdája, kik bő ujjasoknak („de larga manica“) neveztettek, az épületet 1785 a kapistrani elöljárósághoz tartozó *ferencziek* kapták, korábbi lakásuk a vizivárosban az *Erzsébet* szűzeknek adatván, főnökük *Jakosich* József pater alatt, ki itt 7000 kötetes könyvtárt gyűjtött számos kézirattal; jelenleg 6—8. pater látja el a lelki pásztorkodást a Császárfürdőtől a Sz. Florian kórházig, és az isteni tiszteletet a Sz. Erzsébet szűzeknél és Nep. Sz. János kápolnájában. ⁴⁾

2. §.

KRISZTUS SZ. TESTÉNEK KÁPOLNÁJA ÉS AZ IRGALMAS BARÁTOK
KÓRHÁZA.

Krisztus sz. Testének kápolnája a város falon kívül a külvárosban feküdt, az Ó-Budára vezető út mellett, egy kisdombon a temetőben, hová a kivégzetteket szokták takarítani. Ide temették a Zsigmond alatt kivégzett 32. *nemest*; ide *Hunyadi* Lászlót, kiről Bonfini írja. ⁵⁾ „Teste azonnal fekete

¹⁾ Prot. Cam. Cons. 1767. eszt.: 762. hely. 1770. 276 h. — Act: Aug. Bud. I. cs. 14. sz.; Czinár i. h. II. 208. l.

²⁾ Act. Aug. Bud. 3. cs. 4. 5. 13. sz.

³⁾ U. o. 3. cs. 7. 8. 30. 31. sz.

⁴⁾ Schams, i. h. 170. 323. ll.

⁵⁾ Dec. III. Lib. VII. 390. l.

posztóba takartatván, *Sz. Magdolna* egyházába vitetett, s onnét hajnal előtt titkon *Krisztus Testének* kápolnájába, mely a külvárosban dombon fekszik, temettetett az apagyilkosok és honárulók közé¹⁾ és másutt: ¹⁾ „Elment (t. i. Szilágyi Mihály) Krisztustestének kápolnájába, és unoka öcsese testét, nehogy az apagyilkosok közt feküdjék, és dicső nevén a szégyen maradjon, sok köny közt dicstelen sirjából kivétette és Erdélybe Fehérvárra szállította.“

E kápolna a fennebbiek szerint, az *esztergomi káptalan* hajdani présházának helyén, a primatialis épület mögött a Császárfürdőbe vezető úton állott, hol néhány év előtt *fejetlen* holt testeket találtak. *)

Emlittetik e kápolna az ó-budai apácák és néhai *Péntek* Mátyás végrendeleti végrehajtói közt 1451. kötött egyességben, mely szerint az apácák bizonyos házat „a budai külvárosban *Krisztus Testének* kápolnája közelében“ cserében más tartozásokért, a Péntek féle hagyományok kifizetésére átengedtek. ³⁾

E kápolna és temetőjével szemben a Duna mellett, két emeletes nagy épület emelkedik, melyben az *irgalmas barátok* férfi betegeteket és örülteket ápolnak. Erendet *De Deo János* alapítá 1540. Spanyolországban, s Budára, miután *Marczibányi* István már 1803. adományt tett, 1807. ben telepedett, ⁴⁾

A Marczibányi féle alapítvány a város által, tetemesen öregítve 1815. Oct. 4. lépett életbe; 5 szobában 74. ágy alapított, melyek közül 24. Marczibányi féle, 30. városi és 20. különböző czéhbeli. Az intézet élén a prior áll, oldala mellet egy áldozár és a fő orvos 8 segéddel. A zárda állandó jövedelmét a *Császárfürdő* bérösszege, melyet a mondott Marczibányi ajándékozott volt, képezi, hozzá járulván élelem és bor kéregetés és magánosoknak adományai. ⁵⁾

¹⁾ Lib. IX. 399. l.

*) Miller szerint ²⁾ e helyen még a mult században romok voltak láthatók melyeket a *Sz. Lélek* (helyesebben *Krisztustesti*) egyház romjainak tartattak

²⁾ Epitome sat. 101. l.

³⁾ Mon. V. Bud. 20. cs. 27. sz.

⁴⁾ Dep. Grem. 1803. font. 20. pos. 2. Collat. Eccl. 1807. 490. sz.

⁵⁾ Schams i. h. 456. l.

3. §.

AZ „ORSZÁG ÚT“ NEVŰ KÜLVÁROSNAK TÖBBI KÁPOLNAI.

Az írgalmas barátok kolostora helyén a mult században farakhely és kikötő volt; ugyanott létezett a Császármalom kertecskéje, melynek szomszédságában *B. Kurcz* Ignác budai kamarai igazgató 1701. saját költségén segélyző *Sz. Mária* tiszteletére kápolnát építtetett, mely azonban nem szenteltetett fel. ¹⁾

Egy más kápolnát *Nep. Sz. János* tiszteletére 1728. *Ecker* Mihály építtetett, tulajdonának, a Császárfürdőnek szomszédságában. ²⁾

A ferencziek kolostorán túl Ó-Budára menet balra a kálvária hegy emelkedik. Tetejére a város belsejéből számos kápolnácska, úgynevezett Statio jelöli az utat; a jezsuiták alatt, kik a hegyet birták és *Szent József*-ről nevezték, négy kápolna állott itt: „a *Sz. Kereszt*“; „A *fájdalmas Anya*,“ „*Krisztus Sirja*“; és „*Sz. József*“ tiszteletére és neve alatt. Végre van még egy mecset *Gyül Baba* (Rózsa atya) török dervis tiszteletére, melyet mohamedan dervisek, mint bucsújáró helyet, még most is látogatnak minden évben. A keresztény kápolnákat leginkább nyilvános könyörgésekkor, és a nagy böjt szombatjain látogatja a lakosság. ³⁾

A szegények házától a városból kifelé menet, a vámház vidékén, a Drasche féle téglagyár mögött egy kis épület látszik, melyet 1710. *Cetto* Jakab polgár és kereskedő fogadásból a *Sz. Háromság* tiszteletére építtetett, most azonban üresen bezárva áll, csak a vinczellérek által használtatván. ⁴⁾

A *Sz. Rókus* utca feletti hegyen, a Degenféle kert mögött, emelkedik a hasonnevű hegy sz. Rókus kápolnájával, melyet 1710. a város emelt fogadásból; az előtt minden évben egyszer processio ment ki, és mise mondatott benne, most azonban már csak egyes ájtatoskodók látogatják. ⁵⁾

¹⁾ Miller, i. h. 100. l; Jes. Bud. 17. cs. 74. sz.

²⁾ Jes. Bud. i. h.

³⁾ Jes. Bud. 4. cs. 42. sz; Miller i. h. 101. l.

⁴⁾ Jes. Bud. u. o. és Miller, i. h. 109. l.

⁵⁾ Jes. Bud. 4. cs. 43. sz; 17. cs. 74. sz.

4. §.

SEGÉLYZŐ SZÜZ MÁRIA TEMPLOMA ÚJLAKON.

Budavárosának északi része, hajdan *Sz. Jakabfalva* és Ó-Budához tartozó, a visszafoglalás után pedig *Ujlak* (Neustift), egyik külváros, szaporodó népességénél fogva templomot és plébánust igényelvén *Janovics* Mátyás 1705. e célra házát és kertjét felajánlá; ezen a város által nagyobbított területen, mely felett a *kegyúri jogot* a *jezsuiták* a tanácsnak engedték, magán adományok hozzájárultával épült a *segedelmi Boldogasszony-nak* kisded temploma, melynek első plébánusa 1724. *Cinni* Pál volt. ¹⁾

Azonban kitűnt, hogy a kis templom, és egy ember, habár a budai *ágostoniak* által is segítve, a növekedő népesség szükségleteinek megfelelni nem képes; miért is nagyobb egyház építése határozottatott el, mely célra a városi tanács a Sárosfürdő jövedelmeit utalványozta; magán adakozások hozzájárultával a mű 1746. megkezdetett és 1749. *Szüz Mária* tiszteletére fel is szenteltetett ²⁾

A külváros piaczn, két utca között, melyek közül az egyik Ó-Budára, a másik a posta úton a templomhoz vezet, áll a *Sz. Háromság* szobra, mely 1706. (mint említém) a várból tétetett ide át. ³⁾ Volt még a templom környékén a múlt században *Sz. Sebestyén* és *Rókus* kápolnája, és *Jézus, Mária, József-é* Ujlak és Buda között, alapításukról azonban mitsem tudunk. ⁴⁾

5. §.

A VÉR VAGY HAVI BOLDOGASSZONY PLÉBÁNIAITEMPLOMA.

A városnak nyugoti része, a váraljában a nemzeti királyok alatt egészen, a törökök alatt majd nem lakatlan volt és csak a mult században történtek ott nagyobb letelepülések,

¹⁾ Schams i. h. 169. l. Jes. Bud. 17. cs. 74. sz.

²⁾ Bel, Not. Hung. Nov. III. 454. l; Schams i. h.

³⁾ Miller, Epit: 104. l.

⁴⁾ Miller, Histor: Eccl. kézirat 13. l.

melyek — tudvaleőleg — Albert főherczeg cs. kir. helytartó nejétől, Krisztinától, Krisztinaváros nevet nyertek. Ide építtetett 1700. *Franczin* Péter Pál budai első keményseprő mester saját költségén kápolnát és Milanoból belehozatta a *Bold. Szűz* csodatevő képét a dühöngő pestiskor, Isten megengesztelésére, s itt választott magának fiával együtt temetkezési helyet. A kápolna 1704-ig felépülvén, 1725. megnagyobbított és 1729. szekrestyével ellátatott. ¹⁾

Történt időközben, hogy Szűz Mária képe, a kápolna megnagyításakor az alapító özvegye által a várbeli sz. zsigmondi prépostnak ideiglenes őrizet végett átadatván, nevezett özvegy leánya a neki oly kedves képet a préposttól vissza kérte, de visszautasított; mire imádság színe alatt Sz. Zsigmond kápolnájába ment és ellopta, utközben azonban rajtakapattván, a kép vissza vitetett, de elvégre is régi helyére vissza került. ²⁾

A hivek növekedtével, növekedett Mária tisztelete, úgy hogy a szaporodó sokaságnak nagyobb templom kellett már, mely 1795. befejeztetvén, 1797. főoltárával felszenteltetett. Plebaniává azonban csak 1821. lett, addig az isteni szolgálatot eleve a karmeliták, később ferencziek végezték. ³⁾

E külvárosban ott, hol most az indóház áll, a török foglalás után a katonai temető volt, melyben 1756. *Frimwagner* ezredes özvegye a Sz. *Kereszt* kápolnáját építtette, 150. frtnyi javadalmazással. Az itt tartózkodó remetének naponként öt krja volt, és bizonyos időben kéregetni kijárt. ⁴⁾

E kápolna környékén, a szomszéd téren 1702. Janisch Mátyás budai polgár és üveges a szeplőtelen Szűz Mária tiszteletére szobrot állíttatott, ⁵⁾ mely néhány év előtt elmozdítatván, talán romlott voltánál fogva egészen megsemmisítettett.

¹⁾ Jes. Bud. 4. cs. 43. sz.; 12. cs. 18. sz.

²⁾ Miller hist. Eccl. Bud.; Schams, i. h. 176. l.

³⁾ Schams, i. h. 177—180. ll.

⁴⁾ Jes. Bud. 10. cs. 12. sz. 12. cs. 12. és 14. sz.

⁵⁾ Miller, Epitome, i. h. 108. l.

6. §.

A BUDAI KÜLVÁROSOKBAN VOLT VILÁGI ÉPÜLETEK ÉS
FÜRDŐK.

A budai külvárosokban létezett és létező egyházi épületekről a tudni valókat elmondván, a világi épületekre térek át és kezdem *Tabánon*, a régi *Kelemföldön*. Minő volt e város rész a török uralom előtt? nem tudni, itt csak Millerből idézek némely adatot, melyek az újabb korbeli állapotok és viszonyokra vonatkoznak. —

A Sz. Gellért hegy meredek aljában, a folyam mellett fekvő házsonon, délről észak felé menve, a mult században az első ház a *városi fogadó* volt, 1739. ben a régi *kórház* helyére építve; mellette az 1710- ben ragályos betegek számára épített *új kórház*, ez után közbe esvén még a szeplőtelen fogantatású *Szűz Mária* kápolnája — a *Sáros fürdő* következett, mely 1687. ben *Wartenbergi Illmer* Frigyes Ferdinándnak adományoztatván 1718. a városnak eladatott, és 1809. óta a *Sagits* most pedig a *Koisor* család tulajdonát képezi. Az 1703. óta városi, *Sokolli Mustafa* basa által alapított ¹⁾ s az 1711. ig ott létezett *hajóhídtől* németül „Bruckbadnak,” *Rudasfürdő*-nek nevezett ²⁾ meleg források felett, a Duna mellett a Darmstadti gróftól megváltott házban volt a városi *sörház*; feljebb, a Dunaparton, a magánházak közt, a *repülő* később *hajóhid* előtt fekvő térre kiszögellő, szintén *városi fogadó* állott. A hegy felé eső részen a hajdani királyi — most Rácz — fürdön kívül, melyet 1696 Babiloni *Bergasy* Károly János nyert el, ³⁾ s örökösei 1774- ben *Zagler* Marknak eladtak, még a *gör. nem egyesült* érsek lakhelye, templom és temetője és magánházak állottak, mint napjainkban ⁴⁾

A Duna mentében északra a Viziváros következett,

¹⁾ Linczbauer i. h. 58. l.)

²⁾ Miller i. h. 121. l.

³⁾ Libr. admin. Bud. 80. l.

⁴⁾ Miller, i. h. 104—107. ll.

melynek alsó része most *halászáros* nevet visel. *) Ezt a vár vízi kapujától és bástyájától a hegy oldalon a Dunáig levezetett fal keríté. A várhegy tövében állott az 1726. ujra felállított kapú és a *Zsigmond* király által, állítólag a kőhid védelmére-rakott erődítvény; a szomszédságban 1687. ben *ágyúöntőde* épült; gr. Grassalkovics kamarai elnök alatt pedig a gép, mely a dunavizet facsöveken a királyi palotába hajtotta. Feljebb magán házak közt haladva, előttünnek balra I. Mátyás király istállóí, melyek később magtárakká, és egyik a *budai népszínházzá lett*; jobbra az ugynevezett *Vizitorony* körönddel, melyből hajdan ólom most vas-csövek által a várba viz vezetetik. ¹⁾

A Vizivárosban, a Duna mellett, a mai főutczában fekvő házakról a kamarai levéltárban következő adatokat találhatni:

1414. *Berenchi* István, Gergely fia, és *Ezdegei* Pál, Pál fia közt osztály jött létre, mely szerint az utóbbi a Duna mellett fekvő házat és udvarlakot kapott. ²⁾

1432. *Löcsei Kromnauer* Zakarias, a városi tanács előtt és pecsétje alatt az alsóvárosban, a Dunánál, *Pakusi* Miklós és Miklós *varga* házai mellett fekvő házat, *Péter*, szentháromsági siklósi apátnak (Baranyában) 70. arany forinton, szavatosság mellett eladja. ³⁾

1457. *Lindvai Bánfy* Pál királyi udvarmester, a városi tanács előtt és pecsétje alatt az alsóvárosban, a Dunánál *Garai* László nádor és nemes *Pooch* Mihály házai közt fekvő házat ugyancsak *Garainak* eladja. ⁴⁾

Közelebb estek, ugy látszik, a falhoz, mely az alsóvárost az Országúttól elválasztá, a következő oklevelekben érintett háztelkek:

*) Ezt hajdan németül *Taschenthal*-nak, és a váraljában, a fedett lépcsők mellett régente a hegyre felvezető kapút *Taschenthal kapunak* nevezték, mit a IX. fejr. 1. §. bővebben ki fogok fejteni.

¹⁾ Miller, i. h. 95. l.

²⁾ N. R. A. 483. cs. 30. sz. Hit.

³⁾ U. e. 1522. cs. 4. sz.

⁴⁾ U. o. 1525. cs. 4. sz. Hit.

1396. *Konth* Miklós nádor özvegye alsóvárosi házhelyét a pálosok curiaja mellett a *csatkai* pálosoknak adja. ¹⁾

1490. Beatrix királyné bizonyos a Duna mellett, az alsóvárosban fekvő, néhai *Liptay* Bálinttól vett házát, hozzá tartozó halastóval Bélteki *Drághfy* Bertalan és *Rozgonyi* Lászlónak adományozza. ²⁾

1544. Monyorókeréki gr. *Erdődy* Péter, kir. főlovászmester, végrendeletében, több más hagyomány közt, a Duna mellett fekvő házát, melyben hajdan testvérének, *Tamás* bibernok és esztergomi érseknek lovai tartattak, az akkori és jövőendőbeli esztergomi érsekeknek; egy más házát pedig majorsági épületekkel, melyekben mesteremberek laktak örök alamizsnára a Sz. Pál és az ó-budai Sz. Mária pálos zárdának hagyta. ³⁾

E városrészbeli házak és templomok állapotáról a mult században legyen szabad Millerből ⁴⁾ keveset felhoznom: A főutczában balra állot *Jörg* Ulrik polgár és timár háza; a Dunára kinéző szögletház, épen szemben a kapuczinus zárdával *Czarmer* Bertalan festőé volt (később *Lasseré*); feljebb a Duna mellett nemes *Ferberth* János (most talán *Biscara*), valamivel távolabb a Sz. Anna egyház mögött *Pösenbacher* József esztergályos (később az aranyhajóhoz címzett *Fischerféle* ház), és még balra *Jass* Ádám szücs (most *Rigler* féle) háza valamint a még most is meglevő királyi fegyvertár; még tovább, a kir. harminczad, (most adó hivatal) és *Pomer* Mátyás polgár és bodnár, tovább *Mayerhold* Mihály asztalos szögletháza az érintett templom felé, és mellette a hajdan az ágostoniak tulajdonát képező fogadó az *Elefánthoz* és *Rothl* György tanácsos (most a fehérkereszthez címzett *Fischerféle*) háza következett.

A Bombatéren túl, az akkori ferenczés most *apácza kolostor* felett, a Duna mellett özvegy *Mayerberg* Józsefné és *Spath* Zakarias polgár és varga és mások birtak házakat; velük szemközt *Wehrlos* Menyhért polgár és hajósmester háza állott.

¹⁾ Act. Paulin. Csatk., 3. cs. 3. sz.

²⁾ N. R. A. 608. cs. 5. sz.

³⁾ N. R. A. 567. cs. 9. sz. Hit,

⁴⁾ I. h. 96.—98. II.

A folyam mellett még a mecset (a hajdani páloszárdá) után a házsort és külvárost befejező, most is fenn álló körönd következett és a városfal. Az apácák egyházával átellenben *Kolb* András polgári vendéglős özvegyének háza, tovább a városi mészárszékek körülbelül a 3. nyulhoz címzett 1801. a város által megvett és kaszárnnyává alakított épület helyén ¹⁾; a *Laimer* Sebestyén örökösének; nemes *Horányi* Gábornak házai, és Mayerberg Erzsébet örökösének fürdője (most *király* fürdő) következett, melyet *Hiaogli Mohamed*, harmadik budai basa építtetett ²⁾, 1687. ben Wartenbergi *Illmer* Frigyes Ferdinánd kapott adományúl, és 1703. *Pfeffers-hoven* János Ferd. báró várparancsnok, 1718. *Aigner* Lénárd fürdős, 1768. *Birisits* Mihály, végre 1798. *König* Ferencz szerzett meg, kinek örökösei most is birják ³⁾; bezárta a sort a katonai kórház Sz. *Florián* kápolnájával.

A Vizivárosnak többi részei közül említendő a hasonnevű templomról nevezett Sz. *Péter*, tovább a *Mészáros* és *Fleck* utcák. Schier Xistus ⁴⁾ idéz I. Mátyás korából egy okmányt, melyben bizonyos *Albert* házáról „in suburbio Castri Budensis, in vicinitate Domorum Joannis filii quondam Gregorii *Mihály* et ante Ecclesiam Beati Petri Martyris in dicto suburbio Castri Budensis fundatam“ történik említés. 1529. ben pedig János király, Guthi *Ország* Imre kőházát a „Zentpéter martyr“ nevű külvárosban, a *vörös torony* közelében, ennek hűtlensége folytán, Alsó-lindvai *Bánffy* János, verőczei főispánnak adományozza. ⁵⁾

Ugyanazon évben I. Ferdinand is a Sz. Péter utcában fekvő házat, *Szabó* Péter budai polgár hűtlensége folytán, *Syladhy* Péter tudornak ajándékoz. ⁶⁾

A Szombatkapún kívül, tán nem messze Sz. Péter egyháza és utcájától, az *egri püspöknek* volt háza, mi kitetszik a következőből: 1485. *Berky* László, *Kezy* Benedek

¹⁾ Dep. Civit. font. 10. 15—17. pos.

²⁾ Linczbauer. i. h. 58. l.

³⁾ Linczbauer i. h. 117. 118. II; Miller i. h. 121. 122. II.

⁴⁾ Buda Sacra 69. l.

⁵⁾ N. R. A. 589. cs. 5. sz.

⁶⁾ U. o. 1703. cs. 17. sz. Hit.

fia, a többi közt Budán a Szombathelyen fekvő házát Tholnai Bornemisza Jánosnak a Szombatkapún kívül az *egri püspök háza* és Dénes királyi ítélőmester kertje közt fekvő birtoka és házáért, örökösen elcseréli. ¹⁾

1492. II. Ulászló király több birtok és ház, jelesen az alsóvárosban a Szombatkapún kívül fekvő ház és kertnek 1490. *Orbán* választott egri püspök és ez által *Nagy Luchei* Balázs és János testvéreinek és azok fiainak történt átruházásához beleegyezését adja. ²⁾

A hegy oldalán, e kapu alatt, volt, úgy látszik, az úgynevezett „*Zeiselhügel*“ (Csízhalom), melyben mint külvárosi bíró egy esküdt (Szent-Péternél kettő) működött. ³⁾

A Mészáros utczában fekvő házak közül okmányilag említetik: 1411. *Gatzar* Miklós és neje házukat az alsóvárosban a Mészáros utczában, *Schon* Miklós és *Polczel* Miklós szomszédságában *Ujbányai* Miklós (de monte regis) és nejének Katalin 32. frtért, uj denárokból szavatolás mellett eladják. ⁴⁾

1458. László tihanyi apát az egyházához tartozó *apátelki* pusztát (Somogyban) *Endredi* Imre, neje Katalin és leánya Kristinának adja, és tőle a budai alsóvárosban a Mészáros utczában, *Hortanfi* János budavárosi esküdt és *Keresztély* mészárosoknak közvetlen szomszédságában fekvő kőházat kapja cserében. ⁵⁾

A „*Fleck*“ nevű utca egy 1472. adásvevési szerződésben említetik, mely szerint Péter szíjgyártónak az alsóváros Flek nevű utcájában, *Chorgo* forrás mellett fekvő háza *Porlostoi* Gál deák által 32. frt. erejeig végrehajtás alá vétetvén, *Naghwáthi* Albert deák által megvétetett; ⁶⁾ előfordul ugyan csak a cserelevélben, melyben 1473. nevezett *Nagywathi* Albert pécsi várnagy, az alsóvárosban „*Fleck*“ nevű utcájában, János

¹⁾ N. R. A. 1602. cs. 45. sz. Hit.

²⁾ U. o. 10. cs. 83. sz. és 336. cs. 6. sz. Ered.

³⁾ Michnay és Lichner, Ofner Stadtrecht 42 és 49. ll.

⁴⁾ A városi tanács lenyomott pecsétje alatt kelt hit. kiadvány, N. R. A. 1546. cs. 52. sz.

⁵⁾ Kaprinay, Hung. Dip. T. I. 177. 178. ll.

⁶⁾ N. R. A. 406. cs. 38. sz.

puskacsináló és Imre takács szomszédságában fekvő házát, lóistálló, udvarlak és kis kerttel, *Orbán*, esztergomi sz. tamás-egyházi prépostnak, kir. alkinestárnoknak, és általa három testvéret *Rezkewzházi* Balázs, János és Benedeknek a *Szent-György* terén fekvő bizonyos szöglet házáért átadja ¹⁾

Ujabb időben a viziváros északi részén *Horvát*, Sz. János és *Temető* utca nevek keletkeztek, melyek közül az egyik az I. Lipót alatt betelepedett *horvát* gyarmatnak, a másik az azon utczában fekvő Sz. János kápolnája és szegények házának, a harmadik (most 3. kapás utca) az ott létezett polgári *temetőnek* köszöni nevét.

Ezen temető, a város belső fala mellett, 1739. a dögvész veszedelme miatt bezáratván, 1775. újra kinyittatni határozottatott, de már a következő évben utasítást vett a budai tanács, hogy más alkalmas távolabb helyről gondoskodjék, a pusztá temető pedig más czélokra fordíttassék. ²⁾ A szomszéd házak birtokosai 1782. ben folyamodtak, hogy az üres telekből nekik részek hasitassanak ki, de kérelmüknek hely nem adatott, ³⁾

Ugy látszik a Vizivároshoz tartozott *Zalka* László ó-budai kormányzó háza, mely a *Csápó* utczában délre *Semlyesüttö István*, északra *Dienesfalvi deák János*; keletre pedig *Chyzár* Gergely házai közt feküdt, s 1511. a budai káptalan részére végre hajtás alá került, de visszaüzés közbenjött. ⁴⁾ A Vizivárosban volt néhai *Klar Márton* háza is, melyet 1732. Krausz János póstamester póstaháznak igényelt, de már a következő évben a *bécsi Erzsébeti* apáczáknak átadatni rendeltetett. ⁵⁾

Az alsóváros falán túl, melynek még sok nyoma van, az Országút „Oppidum SS. Trinitatis“ terjed ki a Császárfürdőig (Felhéviz) és a vár nyugotti oldaláig. A fal és a Dunára nyíló kapú mellett a *nyulakszigeti* apáczáknak

¹⁾ N. R. A. 406. cs. 51. sz. Ered.

²⁾ Dep. Contumac 1775. Nov. 536. sz. — Civit. 1776. April. 446. sz. és Jul. 385. sz.

³⁾ Dep. Civ. 1782. Aug. 942. sz; Decemb. 1187. sz. és 1783. Febr. 114. cs. 150. 151. sz.

⁴⁾ Knauz, a Bud. Káptal. Regestai 95. sz.

⁵⁾ Prot. Cam. Cons. 1732. 246 és 1733. 620. l.

volt birtoka, mert 1442. tiltakoztak a városi tanács ellen, hogy ott fekvő telkük elpusztittatik, és épület fájuk elhordatik ¹⁾ A szomszédban, közel Sz. István első vértanú templomához állott *Malus* Miklós háza, Imre és Tamás szabó házai közt, melyet 1404. *György* Órménynek és Margit nejének szavatosság mellett 22. frt. jó pénzen oly feltétel alatt eladott, hogy a *Bold. Sz. Mária* plebania egyházában *Krisztus Sz. Teste* oltárának 18. uj denárt fizessenek. ²⁾

Krisztus Testének külvárosi kápolnája közelében az ó-budai apáczáknak volt házuk, melyet 1451. egyesség után *Péntek* Mátyás végrendeleti végrehajtóinak engedtek át némi hagyományai teljesítésére. ³⁾

A Sz. János vitézeknek *Sz. Háromság* temploma mellett volt a ház, melyet *Zécheni* Tamás özvegyének, László auschwitz herczeg leányának Annának mostoha fiai Mihály váci püspök, és *Kónya* gömöri főispán átadtak volt, melyről ő azonban 1354. ben egyességileg örökre lemondott. ⁴⁾

1421. végre *Francigen* Piso özvegye Borbála, a *felhéviznél fekvő* házat és kertjét, s feltételesen bizonyos szőlejét Zsigmond király festőjének Bertalannak 70. frtért átengedé ⁵⁾

A régi időbeli állapot feledésbe menvén, a városrész a mult században is sok változást szenvedett; így az *ágostoniak* templomával szemben állott *Hacker* János Mihály (most talán Bauer) háza; ettől balra 1793. az elemi iskola rendeltetett fel állíttatni; talán a régi Sz. István kolostor helyén, a Duna mellett *Czillich* Gáspár háza volt; hol régen *Krisztus testének* kápolnája és temető volt, a „fehér-lóhoz“ czimzett ház fordult elő, melyet a város 1752. gr. *Csáky* Károly, esztergomi érseknek 6000 frton eladott, s melyhez a kapcsolatban levő telket gr. *Batthyány* primás 1783. árverésen 1300 frt. megvevén a mai primatialis házat építteté. ⁶⁾

¹⁾ Clar. Pos. 51. cs. 33. sz. Hit.

²⁾ N. R. A. 1545. cs. 43. sz. Hit. városi lenyomott pecsét alatt.

³⁾ Mon. V. Bud. 20. cs. 27. sz.

⁴⁾ N. R. A. 434. cs. 29. sz.

⁵⁾ U. o. 1548. cs. 74. sz.

⁶⁾ Miller, i. h. 101. l; Dep. Civit. 1792. font. 43. pos. 7. 21. 28. 1793. font. 23. pos. 10. 12. 16. 1783 font. 352. és Contr. et Trans. 17. k. 282. sz.

A Sz. József (most *Kálvária*) hegy tövében, a Mohamed budai basa által (1543—1548) épített mecset alatt, talán török kolostor ¹⁾, később a *jezsuiták*-nak majorja állott, szőlővel s közvetlenül a szomszédban a *királyi malom*-mal és gyógyforrásokkal, az az császár fürdővel. E fürdő, már a rómaiak előtt ismeretes, Felhévíz, a török alatt pedig — ki oda *mecsetet* építvén, megújítá és fényesen felszerelte — *Velibeg* fürdője nevet viselé. ²⁾ Mustafa basa által (1566—1579) 30. malommal és fallal láttatván el, Buda visszafoglalása után a kincstár birtokába került, s 1701. jul. 20. án kelt szerződéssel, tekintet nélkül a város jogaira, *Ecker* János Mihály sebésznek 8500 frton, korcsmáltatási joggal együtt, eladatott; nevezettnek fia után 1754. nádori beleegyezéssel, 40000 frt. letétele mellett b. *Vécsey* Mihályra származott át. ³⁾ Ezen átruházás daczára, ugy látszik, *Eckerék* mégis birtokban maradtak; kitetszik az a város és kir. fiscus közt 1769. kötött egyességből, melyben a város, 10000 frtot a curialitási igényektől való elállásért fizetvén, a többire nézve utasítottatott, hogy *Eckerékkel* barátságos úton egyezkedjek. ⁴⁾ A fürdő későbbi birtokosai közt bizonyos *Kiss* és *Weber* említettnek, az utóbbitól 1802 körül *Marczibányi* István vette meg, és az általa Budán alapított *Irgalmas*-rendű zárdának ajándékozta. ⁵⁾

Az úgynevezett „Császár malom,” jöllehet a város mint hajdani tulajdonát ősi jagon 1712. visszakérte, kalló és hozzátartozó szőlővel 1718. a kir. fiscus által elfoglaltatván, a kincstár birtokában maradt, és 1716. bizonyos *Schwarzenberger* élelmezési biztosnak rendeltetett átadatni; 1752. ben *Weber* Mihály vette bérbe évi 1000 frton, 1761. pedig *Lichtensteint*áborszernagy 1020 frton. ⁶⁾

¹⁾ Linczbauer i. h. 136. l.

²⁾ Miller i. h. 100. 101. ll; Linczbauer, i. h. 30. 40. ll.

³⁾ Res. Reg. N. R. A 1020. cs. 43. sz; Min. Cam. 1754. A. 10.

⁴⁾ Contr. et Trans. 13. k. 29. sz.

⁵⁾ Linczbauer, i. h. 128. l.

⁶⁾ Res. Reg. közt; Minut. Cam. 1718. Oct. 25., z. 2. és elnöki levél, 1761. 11. cs. 15. sz.

A Császárfürdő fölött balra a *Szőlőház* czimzett vendéglő állott, melyet 1794. és 1795. kaszárnnyá akartak átalakítani; a mostani új ház ugyanazon czéget viseli. ¹⁾ Tovább haladva az ember az *ujlaki* nagy térre ér, melyről Ó-Budára két utca vezetvén három sor ház szemlélhető; a középső a *Sz. Háromság* szobrával szemközt eső csoportban, többször idézett Miller szerint ²⁾ 1760. körül *Kreszelbauer* Ferencz kovács, *Ris* Ferencz mészáros, és *Knocz* Ferencz molnár házai állottak; a templom előtt, mely 1793. ban, lecsapván tornyára a villám, kijavított, ³⁾ volt és van még: az 1793. megnagyított *elemi iskola* ⁴⁾ és a vámszedő házikó. — A Duna felé nemes *Reimprecht* András volt bíró, a szögleten *Hackstock* József mészáros, a templom felett, a hegytövében *Weidnauer* Adám bíró háza és a külvároson kívül *Schröffel* Bernát özvegyének téglavetője, most mészégetővel és kőbányával *Holczpach* tulajdona, emlittetik.

Visszatérve az Országútra, s e külváros templomától nyugotra haladva a vándor körülbelül a mai Rókus utcák helyén *Logoth* falura ért, melynek szomszédságában az uton, mely a *Sz. Lázár* kápolnája ^{*}) és innen az *akasztófához* vezetett, feküdt *Tóthfalu*, mint a budavárosi plebanosok közti

¹⁾ Dep. Civ. 1794. for. 1. tét: 71. 1795. f. 29. t. 6.

²⁾ I. h. 103. és 104. t.

³⁾ Dep. Civ. 23. 48. f. 51. tét.

⁴⁾ Dep. Civ. 23. 19. f. 41. tét.

^{*}) Schier véleménye szerint itt kórház is volt, mely *Sz. Lázár* lovagjaihoz tartozott; ¹⁾ Haeufler pedig felette tévesen ²⁾ a *Krisztus Testének* kápolnájával egynek vévén a vizivárosban a páloszárdá helyére teszi — *Logothra* vonatkozólag Jászay Pál ³⁾ beszéli, hogy *Mária* királyné, a mohácsi csatavesztés hírére vévén, aug. 31. 1526. a *logodi kapún* 50. lovassal összes drágaságaival a hasonnevű völgybe és onnan Bécsbe sietett, miből *Palugyay Imre* ⁴⁾ következteti, hogy a fehérvári kapún a krisztinavárosi völgybe, melyet — ugymond — *Logodnak* neveztek, szállott le; de miután e faluk (villae) lakott helyeknek vétetnek, mit e völgyről állítani épen nem lehet, azt tartom, hogy a királyné futása inkább a bécsi és az alsóváros falának azon kapuján át történt, mely a mai polgári kórház helyén állván, *Logoth* — (másképp is *uj- és tóthfalu*) — kapú nevet viselt.

¹⁾ Buda Sacra 67. l.

²⁾ Budapest II. 51. l.)

³⁾ A magy. nemz. napjai a mohácsi vész után.

⁴⁾ Magyar ország tört. leir. I. 28. l.

perben 1390. hozott választott bírósági ítélet következő szavai: „*cum Villa Lcgoth extra muros Castri existente — intra et extra muros a via petrosa recta linea usque ad novum murum seu portam, per quam itur ad Sanctum Lazarum — versus patibulum, quod est prope viam et per quam itur ad S. Laurentium — cum parte que vocatur Tothfalu vulgariter*“ — mutatják.

Több évtizeden keresztül a fennérintetteken kívül mi sem maradt az utókorra. Most e helyen a két Rókus utcza és a *téglavetők* vannak, melyek közül az első *királyi*, 1696. *Sprenger* János a Königféle fürdőnek tulajdonosára jutott (később *Jalics* féle), a másik *Sonleintner* Józsefé (most *Christen*), a harmadik végre szintén *királyi* (később *Vásárhelyi* féle és jelenleg a *Csekő* félével *Misbach-Drascheé*) volt. — A Sz. Rókus utczában, a hasonnevű hegy aljában fekvő kellemes térségen és pedig a kis Rókus utczában, a helybeli *clarissák* és *ferencziek* majorságai, a nagy Rókus utczában *Retteg* József, polgár; *Schröger* Lőrincz mészáros; *Trobnay* Antal timár; *Wiedermann* János és György házai és a *jezsuita* papnövelde majorja feküdt. ¹⁾

A külső telkekhez vezető szekér út szomszédságában völgy terül el, melynek partján 1740—1780-ig — *dögvész* miatt bezáratván a polgári *temető* — temették a holtakat; *Daun* Henrik József gróf budavári főparancsnok ide 1724. ben még most is fennálló majort és kertet készíttetett ²⁾. mely a város által megváltatván „*Város major*“ nevet nyert. Itt volt az egyetemnek *filvészkertje* és kevéssel a hivataloknak Budára való áttétele után II. József alatt e hely fákkal beültettetvén árnyas sétéival a tisztviselők és lakosság mulató helyévé tétetett. ³⁾

A város majortól a *Naphegyig* hol a *török temető* volt, későbbben *Nyárshegyig*, mely nevét az áruló *Fink* Konrad hadnagy kivégeztetésétől vette, ⁴⁾ terjedő lapály a *Krisztinavárost képezi*, mely régente pusztá levén csak a *Zsidótemetőt*

¹⁾ Miller, i. h. 102. l.

²⁾ Miller, i. h. 108. l.

³⁾ Dep. Cívít. 1786. 216 és 227. §.

⁴⁾ Miller, i. h. 137. Haeufler i. h. 97. l.

foglalta magában, körülbelül hol most a *B. Szűz-Mária Vértanúk* kápolna van, míg ettől távolabb 1786. körül a krisztinaváros és Tabán mindkét vallású lakói számára új polgári temető nyitott meg. ¹⁾

VIII. FEJEZET.

A budai külterület.

1. §.

SZ. LŐRINCZNEK SZENTELT BUDA MELLÉKI PÁLOS MONOSTOR.

Budaváros határában nyugot felé szőlőhegyek között kellemes völgy nyúlik fel, mely lassanként emelkedve két hegyhát által záratik be. Itt a város zajától egy mérföldnyire rengeteg erdők között ütöttek tanyát Sz. Pál remeték. Lőrincz, a rendnek negyedik provincialisa és később első generalisa jött a gondolatra 1300. e helyre templomot és monostort építeni, ²⁾ és a művet a következő évben meg is kezdé; 1308. ban Hench János gróf óvári várnagy későbbben budai bíró, és velencz és Pál budai polgár alapítványai. I. Károly király támogatása és mások segélyezésével befejeztetvén 1310 teljesen készen állott, ³⁾

E monostorban laktak a rend generalisai, és tarták, rendesen Pünköst körül a rendi közgyűléseket (Capitula generalia), az elsőt már 1309. ben. Volt állandó kar, felváltva zsolosmákat zengvén a szerzetesek, kiknek száma — mondják — 300, utóbb 500-ra rugott. ⁴⁾

Kétségtelen hogy ennyi szerzetes lakására, tartására mind megfelelő nagyságú zárda — melynek hossza és szélessége a templommal együtt 40 öl volt — mind birtok kellett; így 1335. ben nevezett Hench János, (1322—1329. közt

¹⁾ Dep. Civ. 1786. 239. f.

²⁾ Historia M. S. Gregorii Gyöngyösy, Act. Arch. Paulin 8. cs. Capsa N. 204.

³⁾ Fragmen panis Corvi, sat. . . — Nic. Benger Chronotaxis, k. irat, Act. Paulin. közt, a kamarai levéltárban, Capsa 627.

⁴⁾ Benger i. h. — Bonfin Dec. II. lib. X.

a pest új hegyi várnak birája), akkor pozsonyi (vagy hihetőbben mosonyi) gróf a rendnek a monostor kerületében fekvő erdőket és szántó földeket ajándékozta és a határokat kijelelte, mely adományozásnak megerősítését, s az adomány levél kiállítását 1353. Miklós rendfőnök (Prior Generalis) eszközölte ki. ¹⁾

Az emelkedett hely, mely jelenleg a *Szép Juhászné-hoz* czimzett major előtt fekszik, tele a monostor romjaival, és a városra gyönyörű kilátást nyújt, a *Hárshegy*-nek a *Sz. János* hegyfelé eső részén fekszik és hajdan *Nándor hegy* nevet viselt; mert a nyilatkozatban, melyben 1412. *Lugodvárallyai* Gergely özvegye Anna, az ó-budai apáczáknál letett, és hagyományilag több monostort, köztük a *Sz. Lőrincz* is, illető drágaságok és pénzeknek a pápai székre bízott őrizését viszsza vonja, e szavak fordulnak elő: „*nec non S. Laurentii de Monte Nándor, ubi Corpus S. Pauli I. Eremitae requiescit s.a.t. testamento legaverat.*“ ²⁾

E monostornak, mely kiterjedés, birtok, kedvesség és tagjainak száma által a többinek feje volt, nagy hírt kölcsönzött *Sz. Pál* remete teste, melyet I. Lajos király a velenceiektől megkapván először a pesthegyi királyi várkápolnába, 1381. nov. 14. pedig nagy pompával nevezett monostorba átvitetett és az ottani *Sz. István* kápolnába helyeztetett. ³⁾ *) V. Márton Pápa 1422. ben azoknak, kik e kápolnát s tehát *Sz. Pál* testét buzgalommal meglátogatják,

¹⁾ Advers. Provinc. T. III. Csevapoviesnál: Recensio sat. 214. 1. Gyöngyösy Gergely, i. h.

²⁾ Mon. V. Bud. 35. cs. 6. sz.

³⁾ Benger i. h. — Act. Arch. Ord. 6. cs. 3. sz.

*) Benger Miklós kézirati Chronotaxisában egyébként kételkedik, hogy ez alkalommal akár *Sz. Pál* egész teste akár csak egy része is átadott volna, mert a velenceiek állítják, hogy ez ereklye városukban *Sz. Julian* templomában létezik, mit azonban csak, a *Sz. Pál* testét nagyon tisztelő nép megnyugtására koholt beszédnek tartok. Egyébiránt a rend évkönyveiben ⁴⁾ olvasom, hogy a *szent fejét* csak 1523. ben hozatta II. Lajos király Csehországból a monostorba.

⁴⁾ Lib. II. Cap. 31.

búcsút engedett, ¹⁾ hasonló képen 1443. IV. Jenő pápa alatt Julián bibornok. ²⁾

A monostor és Sz. Pál teste magánosoktól számos fekvőséget kapott; így 1403. *Kőváry* Pál nádori ítélőmester biztosittatik, hogy a misék a Sz. *Kereszt* oltáránál, a nagy oltár jobbán — melyekre ő *Páthon* bizonyos részbirtokos épületekkel kert és szántó földekkel több mint 100. holdat és szőlőt adott — megfognak tartatni. ³⁾ Ugyanazon *Kővári* Pál, Dorottya neje és Erzsébet leányával 1411. a nádor előtt a monostor javára *kenderesi* birtokának egy harmadát bevallja a nevezett Sz. *Kereszt* oltára előtt égőlámpára, s a templomban magának temetkezési helyet szemelt ki ⁴⁾

Beői Demeter fia Mátyás ugyancsak *Kenderesen* és *Ecseg*-en 1451. és 1479. a szentlőrinczi pálosoknak jószágokat ad zálogba. ⁵⁾ Ugyancsak *Ecseg*-en szerzik meg a pálosok 1424. *Kun* Márton *Fogar* nevű birtokát. 1434. ben azon jószág egy hatod részét; 1481. több telket és halastavat, melyekbe mind beiktattak. ⁶⁾

1454. László király *Vérthen* adományoz részbirtokot, mely *Kajmáthi* Bereczké volt ⁷⁾. — 1475. *Kovách* István budai polgár egész *csuda-balai* (Békesben) birtokát, mely *Monyorosi* Ferenczé volt, Sz. *István* oltárára örökös alamizsnául és naponként mondandó szent misére adományozza. ⁸⁾ Ugyanazon évből megvan János fővicarius levele *Buhlo* János abaujmegyei főispánhoz két szőlő tárgyában, melyeket boldogult *Kechethi* Gál lelke üdvösségére a rendnek hagyott. ⁹⁾ *)

¹⁾ Ered. Act. Paulin. misc.

²⁾ U. o.

³⁾ Act. Paulin. S. Laurentii 10. cs. 1. sz. Hit. függ. pecs.

⁴⁾ Act. Paulin. Misc.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ Ex Elench. inter Act. Eccl. Cam. irreg.

⁷⁾ U. o.

⁸⁾ Act. Paulin. S. Laur. 6. cs. 3. sz.

⁹⁾ Act. Paulin. Miscell. Capsa 711. Ered.

^{*)} Sz. Lőrincz monostorja Buda közelében, a *kovácsi* határban a *somlyó hegyi* erdőt is birta, melyet néhai *Garai* László nádor fia Jób aján-

1507. *Somi Józsa* egész *Tabajdot* a monostornak adja, mely adományozását 1511. II. Ulászló megerősíti. ¹⁾ 1513 *Luchkai Pap Miklós* (Nicolaus Presbyter de Luchka) *Luchkat*, *Porubkát* (Unghban) és más birtokokat; *Marczaltői* Demeter fia *Ágoston* pedig 1503. több Fehér, Győr és Veszprém megyékben fekvő jöszágokat jelesen *Malomsok* és *Szentén* adnak örök alamizsnául és a monostor fentartására. ²⁾ Ugyanazon évben, *Szabó Bencze* neje *Anastazia* pápai lakosnő *Kajaszó Sz. Péteren* levő házát és udvarlakát örökös misére a monostorra ruházza. ³⁾

1514. *Erdélyi* Illés szerzetes frater Szathmárról a fogadalmat leakarván tenni, *Szathmárott*, a Vár utczában fekvő házát és másféle birtokbeli jogait a kolostorra ruházza. ⁴⁾ — 1516. *Kálvai* György özvegye *Becski* István leánya *Borbála*, *Himesden* (külső Szolnok) levő egész birtokát a monostornak hagyományozza. ⁵⁾ Ugyanazon évben néhai *Kebelkuty* János fia *Ambrus* a kolostorban lakó frater a fogadalom letétele előtt 8. rendbeli birtokát Szabolcsban és Vasban saját és szüleinek lelki üdvösségére a kolostornak adja. ⁶⁾

1520. *János* deák Ó-budáról, bizonyos *Zelép* nevű malmot adományoz szavatolással. ⁷⁾ 1521. *F. Tabajdi Day* Gergely fia *Mihály*, *Kürthi*, előbb *Bana* földének nevezett jöszágából, melyet a sz. lőrinczi monostor különben is birt, ennek némely földeket és erdőt örök joggal átad. ⁸⁾ 1522. *Felkeszi Nemes* Mihály a monostornak bizonyos *Bél* nevű erdőt ajándékoz a felkeszi határban (Pilisben.) ⁹⁾

dékozott örök joggal oly feltétel alatt, hogy a szerzetesek minden héten két misét, és pedig egyet csötörtökön sz. Pál tiszteletére, egyet pénteken a betegekért, az adományozó halála után pedig a megholtakért, mondjanak. Kovachich.

Form. solenn. styli, 250.l.

¹⁾ Act. Paulin. Miscell.

²⁾ U. o.

³⁾ Elench. Act. Prot. Bud.

⁴⁾ Miscell. irreg. —

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ Act. Paulin. S. Laurent. 10. cs. 8. sz.

⁷⁾ Inter Elench. Cap. Poson.

⁸⁾ Ex Elench. prot. Budensis.

⁹⁾ Misc. irreg. és az elench. ban.

A Budavárosában birt házakról a következőket olvasuk:

1402. *Mihály* budai örkanonok e monostornak, valamint az *alsóvárosi pálosoknak* adományozta *István* nádor zágoriai gróftól vett budavári fekvőségét, *Szerecsen* János mester és *Salici* Péter házai szomszédságában, minden rajta levő fa- és kö-épülettel. ¹⁾

1423. *Hermann, cillei* és zágoriai gróf, tótországi bán, *Károly* királynak nagy udvarházát a *Szombatkapú* közelében, melyet már I. Lajos király ajándékozott volt, atyja, anyja, neje és gyermekei lelki üdvösségére örökös alamizsnául sz. *Pál* testének, és így közvetve a monostornak örök joggal átadja. ²⁾

1489. A városi tanácsnak, a tárnoki szék által is helybenhagyott határozata az *ó budai apácák* perében a pálosoknak odaitéli *Lackfi* István nádor néhai özvegyének Annának házát vagyis curialis telkét a Sz. Pál utczában, melyet az apácák 3300. frton vettek volt egykor, s a pálosok egy más házért a Szombathelyen, *Hermann cillei* gróftól csere útján megszereztek. ³⁾ Ugyancsak a várban, de helyét nem tudni, volt a pálosoknak egy más házuk is *Ranzani* Péter szomszédságában, melyet *Greczinger* Jakab erőszakkal elfoglalt, de per útjára utasítva jogát be nem bizonyítván, az pálosoknak visszaadni rendeltetett. ⁴⁾

Említették a pálosoknak még egy háza 1454. László király levelében Buda város bírāja és esküdttársaihoz megparancsolván, hogy *Paldorf* Miklós polgár társukat, ki azon házért valamint már atyja is a pálosoknak évenként 16 frt. bért szokott fizetni, de kötelezettségeit elmulasztván, a szerzet által a ház tőle elpereltetett, az évi bérnek ezentűli fizetése mellett a birtokba vissza helyezték. ⁵⁾

¹⁾ Act. Paul. S. Laur. 8. cs. 1. sz.

²⁾ U. o. 8. cs. 3. sz. Egyk. más.

³⁾ U. o. 8. cs. 5. 6. 8. sz.

⁴⁾ Supl: Act. Paulin. S. Laur. 8. cs. Év nélkül.

⁵⁾ Dto Prága Sz. Zófia napján, ered. Act. Paulin. S. Laur. 8. cs. 4. sz.

E monostornak nyújtott kedvezmények és kiváltságok közé számíthatók az összegek, melyek a rendi közgyűléseknek keblében való megtartására utalványoztattak; így 1391. Zsigmond király a monostor főnökének és tagjainak e czélra a budai polgárok adományaiból évenként Sz. György napra 300 arany frtot ad kegyelem levélileg, függő kettős pecsét alatt, és azt 1406. febr. 18. új pecsétje alatt megerősíti. ¹⁾ Nem kevésbé kegyesnek mutatta magát *Kanizsai János* esztergami érsek, ki 1394. a sz. lőrinczi monostornak annyiszor a hány-szor rendi közgyűlés fog tartani, a Kanizsai jószágokból 300 arany forintot ígért. ²⁾ Ide tartozik az évenkénti 40 arany frt., melyeket a budai polgárok *Ulászló* király parancsából fizettek, mely fizetés félbenszakadván 1446. Hunyadi János kormányzó rendelé, hogy 2000. frt. erejéig folytattassék. ³⁾

Zsigmond király rendelése folytán 1421. a pálosok évenként 300 arany frt. értékű sőt kaptak, és szekereik mentek voltak minden vámfizetéstől, ⁴⁾ mit 1424. István szerb despot is rendelt. ⁵⁾ Zsigmond király ez adományát 1438. 1440. 1454. 1456, és 1461, Albert, Ulászló, V. László, és Mátyás király, megengedvén a nyert só szabad eladását is, megerősítették. ⁶⁾ 1457. László király meghagyja *Vagio* Miklós olasz sóigazgatónak, hogy a remetéknél mind a ruházatra járó 100. frt. értékű, mind az alamizsnára szolgáló sőt, együtt 700. frt. értékben, megadni ne vonakodjék. ⁷⁾

A monostornak adott jogok és kiváltságok közt még említendő:

I. Mátyás király kegyelemlevele 1466, 'melyben a *pallós jogot* adja (jus gladii) ⁸⁾ 1467. ben pedig mint a mo-

¹⁾ Act. Paulin. S. Laur. 9. cs. 1. és 2. sz.

²⁾ Schmitth, Arch. Ep. Strig. I. 217. l.

³⁾ Hit. függ. pecsét. Act. Paulin. S. Laur. 9. cs. 11. sz.

⁴⁾ Act. Paulin. S. Laur. 9. cs. 3. sz.

⁵⁾ Miscell. Paulin. irreg.

⁶⁾ Act. Paul. S. Laur. 9. cs. 6. 8. 9. 13. sz.

⁷⁾ Ered. U. o. 9. cs. 17. sz.

⁸⁾ Ered. Privileg. közt 8. sz. és a pozsonyi káptalan étiratában Act. Paulin. S. Laur. 10. cs. 3. sz.

nostor védnöke és pártfogója rendeli, hogy jövőre a kir. ügyek igazgatói az ezen monostorban levő szerzeteseket minden cselekvő és szenvedő ügyeikben a királyi tábla és az ország rendes birái előtt védelmezni tartozzanak. ¹⁾

A királyok és magánosok által annyi jószággal és kiváltsággal elhalmozott sz. lőrinci pálosoknak ingók és nagyértékű drágaságok is ajándékoztattak. Így *Marócz* László özvegye Anna Zsófia a monostornak lelki üdvösségére *arany és ezüst nemüket és kész pénzt* hagyományozott, melyeket biztosabb őrizet végett Lindvai *Bánfy* Miklósról bizott, s melynek a monostor számára lett valóságos átadását 1504. ben kelt nyugtában István fővicarius, Ambrus monostori perjel, és Gergely hitszónok Csáktornyai *Ernusth* János és Margit nejeinek, említett Bánfy Miklós özvegyének bizonyítják. ²⁾ Állott ez 762 frt. tiszta aranyból, 10 frt. készpénzből, egy 158 frt. értékű arany lánczból, 35 frt. értékű öntött aranyból; volt tovább ezüst mosdó, két ezüst megaranyozott kupa, különös formájú ezüst billikom (pictarium), négy ezüst tányér, 3. ezüst kanál, 4. félkönyöknyi hosszú ezüst darab, valamint eféle más nagyságú és alakú, több aranyozott ezüst ereklyetartó, mindössze hatvan és fél márka ezüst.

A török közeledésének hírére az Ó-buda feletti, *Siklós* és *Lád* körüli, *diósgyőri*, *tokaji* és más felé való pálosok elhagyván székhelyeiket, saját és monostoraik kincseit a sz. *lőrinci* monostorba vitték, a honnét biztosabb őrizett végett az arany és ezüst drágaságok a Homonnai *Drugeth* család *jeszenői* (unghmegyei), az egyházi öltönyök és készletek nem különben az oklevelek ugyan azon család *reviczkei* (zemplénmegyei) várába szállíttattattak, és *Drugeth* János özvegyének Krisztinának átadattak. Ezen tárgyak közt névleg említetnek: 49 megaranyozott ezüst kehely, 50 megaranyozott ezüst kehely tányér, keresztek, egy tiszta aranyból drágakövekkel 900 arany frt. értékű, és más 23 megaranyozott ezüsből, 12. aranyozott szentségtartó, 13. pár üveg

¹⁾ Ered.Privilegiales. 9. sz.

²⁾ Hit. a bir. pecz. alatt. N. R. A. 1560. cs. 58. sz.

(ampulae), 4 ezüst füstölő, 4 ezüst hajócska kanalakkal, 5 ezüst szelencze; 10 ezüst ereklyetartó, két mosdótál, két tábla, mindössze 20000 forint értékű. Volt még egy ezüst tábla *Sz. Orsolya* fejével, egy ezüst alma, két arany gyűrű, több gyöngy, összesen 60000 frt. értékben. Végre egyházi öltönyök, ugymint 49. ezüst, arany és másféle misemondóruha, más nemű ruházat, és oltári díszitmények, 32,000 arany forint értékben ¹⁾

Ezen kincsek, hosszabb idő leforgása után sem adatván vissza, a rend *Drugeth* Krisztina fiai, Homonnay *Drugeth* Gábor, Ferencz, és Gáspár ellen pert indított, és őket a királyi kuria elé idéztette, mi a leleszi conventnek 1550. ben I. Ferdinánd királynak a rend főnöke Gergely kérelmére kiadott parancslevele folytán kelt megintési bizonyítványt adó leveléből kitetszik. ²⁾ A per kimenetele nem felelt meg a tárgy fontosságának; 1569. ben ugyanis Mihály rendfőnök, és nevezett Homonnai *Drugeth* Gábor fia István, és Imre fia Miklós közt a nádori ítélőmester előtt oly forma barátságos egyesség kötöttetett, hogy a per megszüntetvén, a *Drugethek* a pálosoknak 5. éves részletekben (!) 2000 magyar frtot (!!) tartozzanak fizetni. ³⁾

A sz. lőrinczi monostor, egyuttal a rendfőnök (prior generalisnak) székhelye, közepén templommal, faragott kőből épült; az építészek úgy látszik, olaszok voltak, és később Gergely 1512. meg választott főperjel alatt, ki a templom fényére sokat tett, egy híres szobrász és véső *Vincze*, szinte pálos, említették, ki állítólag a szentélyt építette. A szobák falai és teteje kirakott táblákkal és aranyos faragványokkal ékeskedtek, az előcsarnokot gyönyörű művű oszlopok tarták, azon kornak goth ízlésében; a templom mellett volt a kincstár, és mi sem hiányzott mi az isteni tiszteletre vagy a mindennapi élet szükségleteire tartozott. ⁴⁾

A *Sz. Lőrincz*-nek szentelt nagy oltártól jobbra a már említett *Sz. Kereszt* oltára állott, mely előtt *Kövári* Pál mester

¹⁾ Act. Paulin. S. Laurent. 10. cs. 9. 11. sz.

²⁾ U. o. Ered,

³⁾ U. o. 10. cs. 10. sz. Ered.

⁴⁾ Tudom. Gyüjt. 1827. II. 48—50. I; Haeuffer. i. h. III. 18. I.

és Miklós testvérek a kolostor jötevői voltak eltemetve; a folyosói kápolnában Sz. István oltárán Sz. Pál teste volt szemlélhető ¹⁾; de feküdtek itt még más kegyességük által érdeemesült férfiak is, mint: Lőrincz a monostor alapítója; Szombathelyi Tamás rendfőnök; bold. Báthory László, ki a szomszéd barlangban 20 évig lakott és a *szentírásnak* magyarra való fordítása, és a szentek életének írása által elhíresült; István, a rend második generalisa; Bornemisza János budai várnagy és pozsonyi főispán, ki 1526. ban halt meg, Chapi Ilona feleségével ²⁾; tovább bold. Albert a kunok grófja alapítója templom melletti Sz. István kápolnának, melyben sz. Pálnak diszes márvány sirja, Dénes szerzetes műve, állott, ³⁾ és Balázs frater, kinek teste sok évig nem porlott el ⁴⁾; végre bambergi Henrik kinek 1410. meghalálózván, vörös márványból készült sírköve említett major régi falába van illesztve, és czimerül egy férfi alakot tüntet fel, következő barát betűkkel írt felírással: „Hic est sepultus honorabilis vir Henricus dictus Melmeister de Babenberg, qui obiit feria - - - LX. - - - ante festum beati Petri kathedra Reques Anno Dm. MCCCCX.“ És István szerzetes, meghalt 1517. ben.

A monostor környékén a *csatai* pálosoknak is volt udvarházuk, mi az indított vizsgálatból kitetszik, midőn Maki Tolvay Pál és Dinnye László 1411. erőszakosan betörték és a perjelen gyalázatot követtek el. ⁵⁾

A sz. lőrinczi barátok a rend közös pecsétjét használták. Alakja hosszukás volt e körülrással: S. FRV. E. SCTL. PAVLI. PRIMI. EREMIT. ORDINIS. SCT. AGVSTI (igy) — jobbra Sz. Ágoston állott püspöki díszben, balra Sz. Pál; fenn egy goth iven Szűz Mária volt látható a kised Jézussal ölében, lenn pedig kerek czellában egy térdepelő szerzetes.

A monostor vidéke a török uralom óta napjainkig egészen más szint öltött. A mohácsi csatavesztés e szenthelyre is

¹⁾ Act. Paulin. i. h.

²⁾ M. acad. kéziratok közt.

³⁾ M. Sion. I. 109. l.

⁴⁾ Benger. Chron. K. J.

⁵⁾ Act. Paulin. Csát: 3. cs. 5. sz. Ered.

végromlást hozott. A szerzetesek részint elmenekülvén, részint leöletvén a monostor lángok martalékává lett és földig lerontatott, az oltárok feldulattak, a sirok feltörettek; a törökök 10. napig időztek, romboltak itt, több mint 25. barátot kegyetlenül megöltek. Sz. Pál teste jó eleve az erdélyi vajda *trencsényi* várába vitetett, hol azonban bizonyos katonai betöréskor a hivek nagy fájdalmára lángok martalékává lett. ¹⁾ A végromlás azonban csak 1541. ben Budának a török által véglegesen történt elfoglalása után következhetett be, mert még 1540. ben Imre frater rendfőnök e monostorban tartózkodván, rendtársaival e monostorból tiltakozik Magdolna napja előtt harmadnappal az *elefánti* perjelnek Baracskey Pállal kötött egyessége ellen, mely szerint *Vicsapon* és *Apáthín* 12. jobbágy telket enged át nevezettnek; ²⁾ a monostor tehát végkép lerontva ekkor még nem lehetett.

Budának visszafoglalása után a monostori terület a város tulajdonába került, s ennek irányában fekvő völgy „Sz. Pál völgye” nevet kapott. A lassanként újra éledő rend a várost 1746. e birtok visszaadása végett a kir. táblán beperelte, de hiában, mert a megyés püspök illetőleg érseki székhez utasíttatván 1753. következő ítéletet nyert: „respectu rudum Ecclesiae et Monasterii Prohibita non stante, Parte vero A. intuitu juris possessionarii muneri suo actionali non satisfaciente, Partem J. absolvi.” ³⁾

Kevéssel utóbb, 1756. ápril 13.-kán gr. Csáky esztergami érsek kiküldése folytán történt főpásztori látogatás alkalmával a monostorromok is megtekintettek; „találtuk — mondja a jelentés — nagyszerű romoknak majd a földdel egyenlő, majd a földből kiemelkedő részeit szögleteiken faragott és csiszolt vörös kövekkel, melyek kelet felé egyenes vonalban terjedvén a *templom* hajóját jelölék; más falakat, melyek elég tágas négyszögletű tért zárnak be, melynek északi részén hosszukás cella alaku nyégyszögletű helyiségek nyomai látszanak; ezektől nyugotra vastag falak romjai

¹⁾ Benger, i. h. — *Adversaria Provinciae T. III.* Csepapovicsnál.

²⁾ Act. Ord. Paul. Miscell.

³⁾ Process. Paulin. Ered.

négy szöget képezők, úgy látszik valamely *toronynak* maradványai; a tágas négy szög közepén kör alakú elég mély és fris vizű kerek *kút* létezik, egy másik régente közhasználatra szolgáló távolabb dél felé esik, több más épület rommal.“¹⁾

Világosabb leírás foglaltatik a Tudományos Gyűjtemény²⁾ czimű folyóiratban. Szerző (J, * *) a romokat gyermek korában (talán a mult század végén) látta és ekkép ír; „láttam akkoron még emberi magasságig fenálló omladékait; csudáltam kőfaragó frater Vincze mesterséges műveit; megszámálhattam ezen valaha igen kies templomnak hat és hat két rendben, földből félig emelkedő oszlopait; hét oltáronak épen maradt asztalait; láttam veres, fekete, fehér, kék, márvány sirköveket; mint Góthus mint Római betűkkel jegyzett írásokat olvastam; külömbféle czimereknek ékes kifaragásait csudáltam; de mind ezeknek már a mult ősszel (1826.) anyira ment pusztítások s enyészetek, hogy a kies templomnak helyére sem akadhattam“ — és csakugyan a török pusztítás után ezen épületromok sokat szenvedtek; e század elején a mostani „Szépjuhászné“ majort, és két *évtized mulva a ferenczhalmi templomot* és a *Kalmárfy-féle vendéglőt* innen szedett kövekkel építették. — Kevéssel ez után, több mint 40. évvel ezelőtt, midőn egyszer az erdő sűrűjében fekvő romokat magam is vizsgáltam, az épületnek messze terjedő alapjait, kevés még ki álló falakat, a keletre nyuló Sz. Pál kápolnájának belső részéből még néhány lábnyi magas fal maradványait festett szent képekkel, és lépcsőt, mely alkalmasint a szószékhez vezetett, láttam.

Lassanként mindez elromlott; a monostor felett tágas nyaraló és mulató hely épült, a hegyet magánosoknak adták el, kik a lejtősegen az erdőt kiirtván nyaralókat és sétahelyeket készítettek; a monostor helye szinte magános kezébe került, ki az omladékokat eltávolítván kertet ültetett, a falakat házára felhasználta, a templom helyébe szőlőket plántál-

¹⁾ Proces. Paulin. Ered.

²⁾ 1827. II. 48—50. l.

tatott, és az ez alkalommal innen kiásott csontokat egy különös házba rakásra hordatta, úgy hogy napjainkban már néhány elszórt faragott kőmaradványon és a monostor kútján kívül mi sem hirdeti többé a régi dicsőséget.

A rendnek fő perjelei és vicariusai, kik e monostorban laktak.

1310—1325. Lőrincz rendfőnök. (Prior generalis) ¹⁾

1325—1336. István rendfőnök. ²⁾

1253, Miklós, „ „ ³⁾

1371. András, „ „ ⁴⁾

1394, { János, monostor főnök (Prior). ⁵⁾

1397, {
—— László, monostor főnök. ⁶⁾

1403. { György, főperjel. ⁷⁾

1406. {

1409. Miklós, perjel. ⁸⁾

1411. István, vicarius. ⁹⁾

1419. Péter, perjel. ¹⁰⁾

1423. György, fővicarius ¹¹⁾

1424. György, „ „ ¹²⁾

1425. Lőrincz, vicarius. ¹³⁾

1472—1475. Gergely, rendfőnök, Mátyás királynak kedves embere. ¹⁴⁾

1475. János, fővicarius. ¹⁵⁾

¹⁾ Act. Pauli. S. Laurent. 8. cs.

²⁾ Eggerer frag. pacc. 115.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Eggerer, i. h. 117—152. l.

⁵⁾ Conv. Paul. S. And: in Visiegr. 2. sz — Paul. in Csátka 3. cs.

2. sz.

⁶⁾ Act. Paulin. S. Laur. suppl. 8. cs.

⁷⁾ U. o. 10. cs. 1. sz. 9. cs. 2. sz.

⁸⁾ Act. Paulin. Örm. 3. es. 3. sz.

⁹⁾ U. o. 3. cs. 4. sz.

¹⁰⁾ Eggerer. i. h. 192. l.)

¹¹⁾ Act. Paulin. S. Laur. 8. cs. 3. sz.

¹²⁾ U. o. 5. sz.

¹³⁾ Act. Paulin. Pest. 15. cs. 4. sz.

¹⁴⁾ Eggerer. i. h. 235—239. l.

¹⁵⁾ Act. Paul. misc. Caps. 711.

1479. Gergely, ki fenn ¹⁾
 1489. János perjel és procurator ²⁾
 1504. István, fővicarius, }
 — Ambrus, perjel. } ³⁾
 — Gergely hitszónok. }
 1506. István, rendfőnök. ⁴⁾
 1512. Gergely, rendfőnök ⁵⁾
 1529. János, rendfőnök. ⁶⁾
 1540. Imre, főperjel. ⁷⁾

2. §.

SASSAD SZ ANDRÁS TEMPLOMÁVAL.

Sassad helysége, később puszta, Sz. András templomával, ama nagy kiterjedésű sikon feküdt, melyet a Sz. Gellért hegye, a Duna és a Csepel, Promontortól az Akasztófahegyig, a Sashegytől Budaórs felé vonuló szőlő hegyek köritenek.

Eredete bizonytalan; azonban már IV. Béla kora előtt virágzott, mert Robert esztergomi érsek 1236. Sz. Gellért egyház kegyúri jogának a *bélaforrási* apátságnak történt adományozását megerősítvén, ennek a *sassadi* Sz. András és *evrsi* Sz. Márton kápolnákat és tizedeket is átengedi. ⁸⁾ Látjuk ebből, hogy a kegyúri és kormányzási jog, mely korábban — az alább felhozandók szerint — az esztergomi káptalant illette, e kápolnák jövedelmeivel nevezett cistercita apátságokra ruháztatott; ezen adományozás azonban talán inkább 1237. ben történt, midőn IV. Béla *Ukurdön* a *Bélaforrásáról*, (*Belae fontis*) később „*Péterhegyről*“ nevezett Pétervárad apátság első alapját megveté, és *minlkét Pest* plébániái felett a kegyúri jogot, a hozzájuk tartozó dézsmák, a ká-

¹⁾ Eggerer i. h. 246. l.)

²⁾ Act. Paul. S. Laur. 8. cs. 5. sz.

³⁾ N. R. A. 1560. cs. 58. sz.

⁴⁾ Act. Paul. Misc.

⁵⁾ M. Sion, III. 595.

⁶⁾ Act. Paul. misc.

⁷⁾ U. o.

⁸⁾ Cod. Dipl. IV. 1. 60. l.

polnák és más kiváltságokkal, megölt királyi anyja lelki-
üdvösségére odaajándékozta. ¹⁾

A szent-gellért egyházi bor- és gabona-dézsma, és a *sassadi Sz. András* templom mesteri negyedére (quarta magistralis) nézve, *Ladomér* esztergomi érsek 1291. a *veszprémi*, mint megyés püspök, és a *bélaforrási* apátság közt egyességet hozzott létre ²⁾, mely után a püspök a neki járó dézs-mákat a Buda környékbeli többi jövedelmekkel 1295 re *Kunth* gróf, *Prenner* és *Morthon* Hermann gróf budai polgá-roknak 150. márkáért bérbe adta. ³⁾ Más egyesség nevezett felek közt 1300. akkép intézkedett, hogy a püspöki dézsma negyede, a sassagi (így) mester negyedével örök joggal a *veszprémi* káptalant illesse, mely ezért minden évben az ak-kori sassadi papnak öt hordó (tunellas) *bort* legyen kö-teles adni, a dézsma többi része pedig a *bélaforrási* apátságé legyen. ⁴⁾ Később az *örs* és *sassadi* plébániákban bejövő ti-zed az *esztergomi* káptalannak tartatott fen, mi V. *Márton* pápának IX. *Bonifac*z pápa bulláját megerősítő 1425-diki leveléből kitünik. ⁵⁾

Hogy a *kegyúri jog* most nevezett káptalant illetve, ki-tetszik nem csak *Zsigmond* király 1390-ki privilégiumából, melyben azt új adomány czimén adományozza, hanem IX. *Bonifac*z 1400-ki adomány leveléből is, melyben még azon felül a *sassadi* egyház minden jövedelmét, a plébánusi illet-mény kivételével, a káptalanhoz csatolja. — Ezen évben plébánus *Olmud* Péter volt, ki kiesapongásai miatt elmozdit-tatott. ⁶⁾ Ugyanazt bizonyítja a káptalannak a budai jezsuita plébánoshoz 1702. intézett levele, melyben a *Sassad* területi *bor*-ból 16. részt követel, mert a *sassadi* plébánia néhány ro-mon kívül, többé nem létezik, és ha léteznék is, a *tizenha*-

¹⁾ N. R. A. 1523. cs. 1. sz.

²⁾ Cod. dipl. IX. 7. 706. l.

³⁾ U. o. 715. l.

⁴⁾ Act. Jes. Bud. 19. cs. 3. sz. és Cod. Dipl., (hibásan 1302. évhez,) i. h. 731. l.

⁵⁾ Act. Jes. Bud. 17. cs. 13. sz. 3. §. és Cod. Dipl. X. 6. 730. l.

⁶⁾ Ered. a prim. levéltárban. Cod. Dipl. X. 2. 795. l. és Act. Jes. Bud. 17. cs. 13. sz.

tod az ottani és nem a budai plébánost illetné; kétségtelen, hogy más volt a budai, más a sassadi plébánia, mely a megyés (veszprémi) püspök alól ki volt véve, és melyre nézve a dologi *kegy-úri jog*, adományozás folytán az *esztergomi* káptalant illette. ¹⁾

A káptalan állítása nem volt alaptalan, mert Sassad, jóllehet Buda szomszédságában, még is *Visegrád*-nak tartozéka volt, és régente épen nem tartozott a budai plébániához, melyet a többi egyházakkal együtt a török kiverése után a jezsuiták kaptak. Csak I. Mátyás ajándékozta az akkor már pusztá *Sassadot* a városnak. Egyik nevezetes oklevelében ugyan is (1469 után) e szavak fordulnak elő: „Proinde, quia hec Civitas nostra Buda per antiquos Reges Hungarie summo cum studio, ut apparet, edificata, et inercia quorundam Regum nos post se se immediate precedencium, qui ei nec dono, nec aliquo alio juvamine occurrere scivere — patuit ruine non parve — sed addit etiam ei non parvam incommoditatem angustia terminorum et terrarum de quibus tantum habet, quantum ipsa cum menibus comprehendit, et si quid extra menia habet, modicum est pro sustentatione ejus. Nos igitur — ipsam, que est sedes et solium regie dignitatis, caputque Regni nostri, et ut ita dicamus, salus et recreatio populi; siquidem in ea sola invenitur quod languidis remedium, (itt a meleg forrásokat érti), quod sanis prestet solacium: inter alia donaria, quibus de ruinis suis relevetur, primum terris remunerare statuimus. Terra vero seu predium est Sassad, quod in Comitatu Pilisiensi adjacet, in cujusque facie adhuc manet ecclesia lapidea, quod — cum ejusdem terris arabilibus, cultis et incultis, sub iisdem terminis et metis, quibus ad Castrum Wisegradiense tenebatur, ab eodem Castro segregando, eidem Civitati nostre Budensi annectimus“ s.a.t. ²⁾

3. §.

A VÁROSNAK TÖBBI TERÜLETEI ÉS SZŐLŐHEGYEI.

A budai határ, mint a most említett különös kegyet tanúsító okmány mutatja, régente csekély kiterjedésű volt; a török

¹⁾ Ered. Act. Jes. Bud. 13. cs. 27. sz. és 17. cs. 37. sz.

²⁾ Kaprinay, Hung. dipl. I. 479. l.

kiüzetése után azonban a várparancsnokok, és magánosok adományozásai, s az eltörölt szerzetesrendek javaiból nevezetesen öregbedett. Napjainkban keletre a *Duna*, északra az *Óbudai* terület és *Hidegkút*, nyugatra *Nagy Kovácsi*, *Buda-keszi* és *Buda-Örs*, délre *Török Bálint*, *Diós* és nevezett *Pro-montorral* határos, és több mint 3. mérföldre terjed.

E városi birtok három részre oszlik; *felső vagy ujlaki*, *középső* vagy *szent-páli* és *alsó* vagy *fehérvári*. Az első hegyes, északra terjed, *Mátyás hegyétől* a magas *Monoros* (Monyorós) németül (*Geis-* vagy *Dreihotterberg*) és *Sicanig* kopár zordon dombok emelkednek; magában foglalja a szőlőkkel beültetett „*Szépvölgyet*“ (Schönthal), mely a zsidótemetőről nevezetes, kisebb *Sz. Pál* völgyét, és a *Guger* (vagy talán *Kakuk*) hegyig terjed.

Nagyobb a nyugatra eső középső rész, és igen kies fekvésű; közepén *Sz. Pál völgye* terül el, melyet nem ritkán igen megdagadó patak szel ketté; jobbra a többi közt *Sz. Rókus*, *Sz. Ferencz*, *Sz. Pál* és *Ökörrét*; balra a *Svábhegy*, *kútvölgy* és *Zugliget* szőlő koszoruzta halmai emelkednek. Nem igen magasán fekszik a *Ferenczhalma*, felette egy felől magánházak és kertekkel a *Hárs hegy*, más felől a budai terület legmagasabb hegye, a *Sz. János hegy*, rengeteg erdőivel. Ezeknek aljában van a *Pálárka* („Maxengraben“), a *Kuruczles* („Krutzenwinkel“) és valamivel távolabb a *Lipót mező*; a hegyek közt pedig a *Zugliget* bájos nyaralóival, napról napra kedveltebb mulató hely. — Minő volt-e vidék régente, arra nézve a következők nyujtanak némi felvilágosítást.

Említett völgynek nyugati része, a temetőtől *Sz. János hegyéig* *Nyék* faluhoz tartozott, mely név a Sváb-hegyre is vonatkozott; e vidék, ugymint most, szőlőkkel és más terményekkel lévén beültetve, a *veszprémi* püspöknek fizetett bor- és gabona- *dézsmát*, melyet ez 1295, *Kunch* vagy *Kunchlin* grófnak évi 150. márkáért bérbe adott.¹⁾ E falu szomszédságában a *Sz. István* első vértanúról nevezett *esztergami* egyház káptalana majort birt, melyet 1343. a hozzátartozó földekkel, ugyanazon *Kunchlin* grófnak, midőn budai esküd

¹⁾ Cod. Dipl. IX. 7. 715. l.

volt, évi bérért átadott ¹⁾; ennek halála után a majorság jövedelmeit egy 1393. iki okmány szerint *Bernhardi* Ferencz, budai polgár birta ²⁾; miután azonban a bérfizetést elmulasztotta, a káptalan a majort, melyhez rét, kert, szőlők és más telkek is tartoztak, tőle elvevén 1425. *Seibenlindner* János volt budai birónak adta ki évenkénti 32. frtért azon hozzáadással, hogy ezen kívül minden évben Mihálynapján, a (esztergomi?) felhévizi keresztes barátok templomának földbér gyanánt 1. frtot fizetni tartozzék. ³⁾ Ugyan itt lakott *Szilágyi* Erzsébet is Mátyás király anyja, nevezett káptalannak 1462. kelt levele szerint, melyben neki 16 arany forint, mint, a Buda és Sz. Pál közt a nyéki uton fekvő major kifizetett bére nyugtáztatik — Haeufler szerint pedig a mostani „Laszlovszky villa“ szomszédságában *Mátyás* király nyaralója állott. ⁴⁾

Hagyomány és irott emlékek szerint *Nyéknek* nevezték *Mátyás* király idejében tágabb értelemben az egész vidéket a lipótmezei hegyek — régente „*Vaskapuhegy*“ — aljában, *Hidegkút* és *Solmárontúl*ig, hol régente állítólag a *bajoroknak* egy vára állott, mely *Mátyás* király alatt Garai László nádor, később Turzó Sándor tárnokmester, és végre Bakics Pál birtoka volt — Budavárosától e várig kinyúló fal maradványok, melyek még a 18. század elején láthatók voltak a híres vadaskertet jelölék ki, melyben a király rengeteg erdők közt üres idejében vadászni szokott. ⁵⁾

A hagyomány szerint e területből a király azon részt szerette legjobban, mely utóbb — majd feledésbe menván a *Nyék* név — *) az 1686. ostrom alatt ott tanyázott sváb hadaktól *Svábhegy*-nek neveztetett; a kies helynek üde levegő-

¹⁾ Cod. Dipl. IX. 1. 151. l.

²⁾ U. o. X. 2. 163. l.

³⁾ U. o. X. 6. 780. l.

⁴⁾ N. R. A. 1525. cs. 31. sz.

⁵⁾ Bel. Not. Hung. Nov. III. 8. l. Haeufler. i. h. — N. R. A. 524. cs. 27. sz. Czech, Dipl. C. Jaur. kézirat. III. 81—85.

*) A *Nyék* név még előfordúl azon 1746. ki okmányban, melyben Budavárosa b. *Péterffy* Jánosnak, ki a kincstártól *Hidegkút*ot zálogban birta, azon évi jun. 1. kelt nádori adomány folytán, a *Nyék*- és *Pál-völgyébe* való beiktatása ellen tiltakozik. ⁶⁾

⁶⁾ Prot. Cons. Cam. 1746. év, 626. l.

je, árnyas erdei és hideg forrásai által vonzatva, gyakrabban ott szokott tartózkodni.

E hegység fő forrásai közül az egyik „*Királykút*“ a másik „*Orvoskút*“ nevet visel, *Everling* Eberhard törzsorvos után, ki ujjolag felfedezte; némelyek szerint már *Mátyás* király korában, ¹⁾ bizonyosan azonban *Kerschensteiner* Konrád jezsuita által 1718. körül, innen a víz ólomesövekkel a várba vezetett. ²⁾ A harmadik, valamivel távolabb fekvő forrás a hegy lejtőjén „*Disznó főnek*“ neveztetik, mert vize, már ember emlékezetet haladó idő óta egy *disznófő* formáját viselő kőből bugyog ki, és ezért hívják az egész vidéket németül „*Sauwinkel*“ nek.

Nyék-nek legmagasabb csucoa a *Sz. János* hegy, melynek tetején *Haeuffler* szerint ³⁾ e szentnek szobra állott, de forrást nem idéz; hihető, hogy e név a fentemlített *Henck János* gróf budai bíró és óvári várnagytól, mint a föld urától származott, ki, mint az 1. §. említettem, a pálosoknak a zárdájuk körül fekvő földeket 1335. ajándékozta.

A szomszéd vidék, melynek felső része a „*Hárshegy*“ eleinte *Nándor* — később a páloskolostortól *Sz. Pál* — hegy nevet viselt. Az okmányilag előforduló „promontorium *Nándor*“ név igazolja, hogy az alsó részek — a mai *Ferenczhalom*, és *Pálárka* (*Maxengraben*) — szinte ide tartoztak, s rajtuk már a szőlőmivelés virágzott. 1441. *Pataki* Benedek és fia *András* a budai határban *Nándoron* fekvő szőlőjüket *Nagy Pál* polgár és *Katalin* nejének a városi tanács előtt 6. arany frton eladják. ⁴⁾ 1521. *Theteni* Péter a budai *Sz. Magdolna* egyházban *Sz. Péter* oltárán mondandó misére *Nándorhegyén* fekvő szőlőjét hagyományozza. ⁵⁾

A *Hárshegy* mögött tágas völgy terül el, mely *Hidegkút*, *Kovácsi* és *Budakeszi* határáig terjed, s az „*Ördögárka*“ által öntöztetik; neve „*Sonnenwirthwiese*“ egykori tulajdono-

¹⁾ *Haeuffler*, i. h. III. 11. l.

²⁾ *Jes. Bud.* 12. cs. 52. sz. — *Resol.* R. dto. maj. 9. 1720.

³⁾ I. h. II. 58. §.

⁴⁾ *N. R. A.* 1552. cs. 89. sz.

⁵⁾ *Prot. Cap. Bud.* 822. sz. *Knauznál*, „a bud. kapl. reg.“ 152. l.

sa után, ki budai kocsmáros volt a „Naphoz“ czimzett vendéglőben.

A *Ferenczhalom*-nak („Franzens-höhe“) nevét *Kalmárfy* Ignác néhai budai bíró adta 1818. körül I. Ferencz király tiszteletére, oda kápolnát építvén, melynek oltárán *Nep. János* képe látható, bucsúja Bold: Asszony memybenmenete napján tartatuk. Haecufflerből tudjuk, ¹⁾ hogy itt hajdan II. Ulászló király nyaralója állott.

A „Maxengraben“ név, úgy látszik, b. *Frankenberg* Miksa Venczel budai várparancsnoktól származik, ki ezen birtokot 1686. bizonyos *Klauber* Márknak adta. ²⁾ utóbb a *Knócz* család birtokába ment át, és jelenleg Dr. *Heinrich* és özvegy *Fischerné* tulajdona. E mellett egy szűk és árnyas völgy *Kurucz-les* („Kuruczen winkel“) nevet visel, mely vagy a II. Ulászló korabeli pórhadaktól, kik a török ellen fegyverkeztek, vagy II. Rákóczy Ferencz embereitől, kik innen portyáztak a vidékre, mi hihetőbb, eredett. — *) ⁴⁾ Tulajdonosa gr. *Karácsonyi*.

A *Kecske hegy* (Geisberg) csucsához csatlakozó hegyek aljában a *Lipót mező* fekszik, mely nevét első tulajdonosa *Göpp* Lipót budai polgár és molnártól vette, ki azt 1820. körül szerezte meg vétel után a várostól, a mulatók számára majorság és korecsma van; most a *Weindinger* testvérek birtoka. Szemben vele a Hárshegy oldalában az országos *térbolyda* épült, közben számos nyaraló fekszik, kertekkel, gyümölcsös és szőlőkkel.

A harmadik, vagyis *alsó*, ugy nevezett *fehértári* része a budai területnek délre és nyugotra Buda-Órstól egy mérföldre terjed; jobbját szőlőhegyek, baloldalát legnagyobb-részt róna képezi. Ennek küszöbén. (a mostani vasút és temetőnél talán a mai szérűn) volt a hely, hol a *veszprémi* püspök-

¹⁾ I. h. II. 40. §. és térképe.

²⁾ Prot. Cam. Arch. 1852. 19. sz.

*) A „Kurucz“ név Cornides Dániel véleménye szerint a török szó „*Kurudzsi*“ tól, mely próbált katonát jelent, származik. ³⁾

³⁾ Ung. magaz. I. 231. l.

⁴⁾ Hauffler i. h. II. 40. §. és III. 17. §.

Kelenföldéről járó dézsma bora összegyűjtetett, melynek a városban való vitelét és szabad eladását, a polgárok szabadalmi fentartása mellett, I. Lajos király 1372. megengedte.¹⁾ A szomszédban több magános szőlő és másféle telek létezett, mint a *Bélaforrási* apát és veszprémi püspök és káptalan közt hosszas villongás után a határokra nézve 1300. ban kötött egyességből kitetszik, mely szerint: „az út mellett (t. i. a mely a Rudas fürdő melletti hidtől felfelé nyugotra vezetett) van *Péter* frater kalocsai papnak mesteri szőleje; ugyan e mellett valamivel feljebb néhai nagyszombati (*Tyrnensis* (így) *Jakab* szőleje, melyet most *Grifo* fia *Eberhard* és gyermekei birnak; ugyanazon út és szőlő mellett van *Jeckel* mászáros szőleje, ugyanazon út mellett vannak *Vernel* fia László mesternek szántó földei (most talán *Rosconi*, és másoké); ezen földek mellett van *Perthold* nyerges szőleje, és a hol ezen út a nagy fehérvári uthoz csatlakozik (talán a vasutnál, hol most a vámház van,) a szögletben van *Gellért* mester orvos fiának Jánosnak szőleje és itt a határ végződik, és így ezen uttól Budavár faláig, minden bor és gabona *dézsma* a *veszprémi* püspököt illeti örökjogon, a többi után való tized pedig a *Bélaforrási* zárdánál marad.“²⁾

Ide számíttatott az „*Előmál*“ (Weiszer-Sandberg) nevű szőlőhegy, melynek, a budai káptalan által lefoglalt dézsmáját Béla király 1269. a *veszprémi* püspöknek visszaadta³⁾; *) voltak tovább szőlők a Sz. *Gellért* hegy („pesti hegy“) oldalában is(melyek kétség kívül Kelenföldhöz tartoztak), mert 1422. ben *Senis* Péter franczia, és Mihály pénzverő (monetarius) özvegye *Borbála* közt egyesség kötött két szőlőre nézve, melyek közül az egyik „*Luxenpühelben*“ (?), a másik a *pesti hegyen* feküdt.⁵⁾

¹⁾ Cod. Dipl. IX. 6. 168. l.

²⁾ Act. Jes. Bud. 19. cs. 3. sz.; Cod. dipl. IX. 7. 731. l.

³⁾ Jes. Bud. 9. cs. 7. sz.

*) Haeufler szeriut „*Előmál*“ az *óbudai* szőlőhegyek közt kerekseendő, ha csak két ily nevű hegy nem létezett; ugyanoda számítja⁴⁾ szerző a *Papmál* vagy *Püspökmál* és *Kerek* utat, melyek azonban azon szőlőhegyekhez tartoztak, melyeknek dézsmáját a püspök visszakapta.

⁴⁾ II. 123. l.

⁵⁾ N. R. A. 1548. cs. 93. sz.

E vidék, melynek bordézmáját, Sassadot kivéve, egészen a *veszprémi* püspök szedte, míg az *esztergomi* káptalanra nem szállott, külső részében, az uttól jobbra, fekszik a *Sas-hegy* régente *Istenhegy*, melyre nézve legjobb utmutatásúl az *örsi* és *sassadi* területen 1698. Nov. 11-én nevezett káptalan kérelmére, Pilis megye törvényes bizonyossága jelenlétében véghez ment határjárás szolgál, melynek szavai a következők: „Először a mellénk adott urakkal bizonyos forrást tekintettünk meg, melyet „*Istenkút-jának*“ (fons Dei) neveznek és közvetlenül a Bicskére vezető országút mellett fekszik; jobbra halmos szőlők ereszkednek le az *Isten hegyé-től*; az országuton tovább mentünk az *Akasztó-hegyig*, mely balra fekszik; innen tovább jobbra a *Kánya kapú* nevű (mons vulturis) hegyre; végre átkelvén e szőlőhegyeken, és körül járván azokat *Sassad* nevű pusztá helyre értünk, hol még bizonyos *templom romjai* láthatók, mely nevezett káptalannak hiteles okmányai szerint, *Sz. András-nak* volt szentelve, és innen visszafordultunk Budára“ sat. —

Mellékelve van ezen terület határjegyzéke a tanúk vallomásaival, melyben a Kányakaputúl vissza Buda felé következő hegysorok következő rendben fordulnak elő: „porta: *Kánya* Mahas (mál), *Gomba málna*, *Eperjes*, *Kis-Újmálna*, *Nagy-Újmálna*, *Sagadab* (?), *Nigi* (talán nagy ?) *Köves*, *Kalomán*, (helyesebben *Halomál*), *Böczhey* (*Böczhegy* ?), *Nádaskút*, *Sassad*, és *Ligethvölgy*“.¹⁾

Ezek nyomán, e kirándulásban említett helyek, jobbra a „*Németvölgy*“, balra az „*Előmált*“ hagyva, ekkép következnek: A *Sashegy* *) hajdan „*Istenhegy*“ tövében mai nap is az *Isten-kútja* van; magán a hegyen a góth izlésben épült *Wéber-féle* nyárilak áll, és délre, a vörös boráról híres szőlőhegy terül el; e mellett van a vámház és a *Hauser-féle* telek, talán a régi *Ligethvölgy*, nem pedig, mint némelyek vélik, *Kelenföld*. A *Sashegy* mellett fekszik a németül úgy nevezett

¹⁾ Paria Priv : et Relat. Administ : Budensi praestitarum 74—76. l.

*) E név *Sashegy* újabb eredetű, és vagy a sasoknak ott észlelt rőptétül, vagy a szomszéd domb „*Sassad*“ hegy elavult nevéből keletkezett összevonás által, mi valószínűbb.

Burgerberg, őseinknél *Sassad*, mely nevét a vele szemben fekvő hasonló nevű területtől vette, melynek tövében a város 1769. Xaveri Sz. *Ferencz*-nek, kit 1709. különös pártfogójának választott, és névnapját évenként ünnepélyesen megülni határozott ¹⁾, szobrot állíttatott következő felírással: DIVO XAVERIO — URBIS BUDENSIS — PATRONO — AVGVSTINVS BALÁSY — JUDEX — HOC DEVOTIONIS TESTIMONIUM — POSUIT — ANNO MDCCLXIX.

E hegyhez tartoznak következő kisebbek: „*Böczhegy*, *Halomal*, *Köves*, *Nagy* és *Kis-Újmál*, *Gombamál*“ sat. s velük szemben a sikon a „*Nádas*“ nevű kút (*Strassbrunn*), jelenleg szőlők közt a szekér út mellett, hol az ujonnan épült kocsmá áll. Innen távolabb úgy látszik volt a „*Nelvegghi*“ puszta, és végre túl, jobbra, magasabban kiemelkedve a „*Kányamál* és *Kányakapú*“ (most: lange Ried), mely nevét talán a szemközti, csak az út által elválasztott Akasztó hegy miatt kapta, mely a városnak visszafoglalása utáni korban vesztőhelyül szolgált; a XVII-dik század végén itt volt, úgy látszik, a budai terület határjele (mintegy kapú), mely a fennemlített határjárás végső pontját jelölé, mivel a tovább terjedő vidék egész *Örsig* (most *Buda Őrs* koronajóságig) ideiglenesen gróf *Zichy* család birtoka lehetett.

A következő, dél felé nyúló, most már városi terület, részben mocsáros hely, részben termékeny szántóföld, s a „*Kammerwald*“ nevű erdős halmok felé emelkedik; a nyugoti rész mérsékelt magasságú szőlőhegyekből erdős bércekké magasodik, melyek *Farkas völgy* és *Kakuk hegy* nevet viselnek, és a *svábhegyi* határt képezik. Ezek oldalában van a *Rupp*-féle „*Spanyolhegy*“ és úgy nevezett „*Spanyolrét*“, mely a *Bö-singer* féle major nevét viseli; valamivel lejjebb a „*Starentanz*“ (*Seregélyes*) nevű szőlőhegy és rét látszik. Mikor került e terület a város birtokába? nem tudatik. A később *Bö-singer* *Ferencz Ignác*z mult századbeli budai polgármesterről nevezett major a szomszéd *Buda-Őrs* földesurának, nevezett *Zichy* grófoknak volt elzálogosítva, és 1738. ban, miután

¹⁾ Jes. Bud. 8. cs. 4. sz.

kiváltásáért folyamodtak, került vissza a városhoz Özvegy *Zichy* szül. *Bercsényi* grófnétól. ¹⁾ A „*Spanyolhegy*“ név talán a *Zichyek* korában itt tenyésztett spanyol juhnyájaktól származott; „*A Staarentauz*“, az itt gyülnögni szokott seregélyektől vette nevét. „*A Kammerwald*“ nevét onnan származtatják, hogy régen a magyar kir. kamarác volt. A város ide 1786. körül korcsmát építtetett, melyet hajdan sokan látogattak, most azonban már kevésbé; ²⁾ később itt még *Kappel* nagykereskedő majorja és juhakla épült.

A halmok, melyek szőlőkkel beültetve a városba vissza vezető út mellett *Promontor* faluig fekszenek és a szomszéd *Albertfalva*, hajdan *Banaföld*, később *Kürth* nevet viseltek; a messzeterjedő róna többi része pedig a *Kelenföld* melletti *Ersébfalvára* tartozott.

A fennemlített helyeken fekvő szőlők és szántóföldek eladásairól a következőket találjuk feljegyezve.

1269. IV. Béla király a *Pap-* vagy *Püspökmál*, *Kerekkút* és *Banafölde* után járó tizedet a veszprémi püspöknek visszaadja. ³⁾ *)

1295. Nevezett püspök *kelenföldi*, *keszi* (Budakeszi), *sassadi*, *örsi*, (Buda-örsi), *nyéki* és *tatai* dézsmáját *Kunch* grófnak bérbe adja. ⁴⁾

1297. *Mechfred* budavári polgár néhai *Jak* gróf szölejének felét, mely az *Ujmálon*, Bertalan és nevezett gróf fiainak szöleje közt feküdt és bizonyos *Kreusunger* szinte budai polgáré volt, ennek beleegyezése folytán a budai káptalan előtt szavatulás mellett örök joggal *László* grófnak, Miklós gróf fia és Tivadar győri püspök testvérének 10. márkán eladja. ⁵⁾

¹⁾ Prot. Cam. Cons. 1737. 275. 280. II.

²⁾ Dep. Civit. 1785. 236. cs. 1786. 133. cs.

³⁾ Jes. Bud. 9. cs. 7. sz.

*) Haeufler véleménye szerint e szőlőhegyek, mint már említém, Ó-Budához tartoztak. Annyi bizonyos, hogy a nálá említett *Bana* föld az Ó-budai Prépostsághoz tartozott és ennek területén feküdt; de azért a másik *Bana*, később *Kürth* nevű földdel, mely fent a 1. §. említettett, össze nem zavarandó.

⁴⁾ Cod. dipl. VI. i. 399. l.

⁵⁾ Wenzel Uj-okmánytár V. 114. sz.

1367. Mynyh *Kuancz* szücs neje Katalin *Muarosun* Péter, *Fridlin* fia Jakab és ennek neje Erzsébetnek 40. hold. szántóföldet *Kelenfölde* mellett 46 frton elad. ¹⁾

1376. *Elmund* István mészáros és budai polgár *sassadi* szölejét *Henrik* budai polgárnak 60 frton a városi tanács előtt eladja. ²⁾

1383. *Miklós*, András fia budai polgár az *örsi* határban, a *Nagy Málon* fekvő szölejének felét *Mátyás*-nak Mihály fiának ugyancsak a tanács előtt eladja. ³⁾

1404. *Kezzew* Péter budai polgár, ugyanazon tanács előtt *Márton* örmény, polgár és rézedénykereskedőnek két szölejét, egyikét *Chákon*, a másikat *Sassadon* a terméssel együtt 260. veder bor és 12. frt. tartozásért eladja. ⁴⁾

1459. II. Pius pápa bullája, melyben az esztergami káptalan és pécsváradi zárda közt a *sassadi* hegy, *Ujmál* és *Gombamál* tartozéki, nem különben a *neveghi* vagy *nelveghi* puszta után járó tized miatt keletkezett perben hozott, és a zárdát elmarasztaló választott bírósági ítéletet megerősíti. ⁵⁾

1506. *Czobor* János leánya Razinai *Bochkay* János özvegye bizonyos budai házat, *Zakadács* nevű szőlőt a Halomál felső részén, és egy más „*Formankút*“ nevűt a *nyulak-szigeti apácák*-nak tulajdonul bevall. ⁶⁾

Ismeretlen helyű szőlők eladásáról a következőket találjuk:

1376. *Ster* Jakab budai polgár, *Kegler* földén fekvő szölejét 120. frt. a budai tanács előtt *Henrik* polgárnak eladja. ⁷⁾

1390. *Schako* Ulrik az „*Epptal*“ban fekvő szölejét Fe-

¹⁾ Cod. Dipl. X. 4. 112. l.

²⁾ N. R. A. 1541. cs. 86. sz. Ered.

³⁾ U. o. 1543. cs. 7. sz.

⁴⁾ U. o. 1545. cs. 44. sz. Ered.

⁵⁾ Koller, Episc. Quinqu. IV. 44—49. l.

⁶⁾ Mon. V. Bud. 19. cs. 30. sz. Hit.

⁷⁾ N. R. A. 1541. cs. 89. sz.

keze *Henrik* budai polgárnak ugyancsak a tanács előtt 200. frton eladja. ¹⁾

1394. *Agnes, Pál* budai polgár özvegye, *rézmáli* szölejét *Falk* Henrik és *Dorottya* nejének 60 frton a tanács előtt eladja. ²⁾ Megyjegyezvén, hogy most, *Döbrentey* után, *Rezmál*-nak a *Kálvária* hegyét hívják.

A fennebbiekben a budai terület régi neveit vizsgálva meg tartám a szokásos újabb elnevezéseket, önkénytes ujtásoktól tartozkodtam, nehogy a történeti hűség csorbát szenvedjen, s a régi szokásban volt nevek elegendő ok nélkül másokkal helyesítve félre tétesse; azért nem hagyhatom itt szó nélkül azon újabb magyar elnevezéseket, melyeket a budai tanács 1847. jun. 17. ülésében néhai *Döbrentey* Gábor magy. tud. társasági tag ajánlatára hűségesen elfogadott. E szerint — hogy többet ne említsek; — a *Jósef-hegy*: „*Szemlőhegy*“, a *Ferenczhegy*: „*Vérhalom*“; a *Rókus-hegy* (régén *Rózsahegy*) és a távol fevő *Ökörmál* (*Ochsenried*) együtt *Török vész.* *Monoros* és *Sican*: *Árpád orom* talán a nem messze fekvő *Árpád* sirjától; a *Vaskapúvölgyből* (a mai *Lipótmező*) lett *Nyék*, mely ujabban már csak a *Svábhegynek* neve volt. A *Nándor*, később *Sz. Pál*, végre *Hárshegyből* *Bátorhegy*; a *Pálvölgye*, mai *Ferenczhalom* és *Disznórétből* (*Sauwiesen*): *Bátoralja*, *Basaré*; a *Sonnenwirthswiesenből*: *Petneházy-rét*, ámbár nehéz volna megmondani, mily összeköttetés létezik e mező és a *Budavár* megvételénél magát kitüntetett férfi között. A *Jánoshegyből* még épen *Pozsonyihegyet* (?), a *Zugligetből* „*Virányost*“; a *Svábhegyből* (legújabb idő óta *Széchenyihegy*) *Istenhegyet* csinált, pedig a tudós férfinak tudni kellett volna, hogy ez utóbbi név a *Sashegynek* volt régi neve. A királykút: *Bélakút*; az Orvoskút: *Nádorkút*; a régi *Nádaskút* (*Strassbrunn*) pedig: *Istenkút* elnevezést nyert noha ez a *Sashegy* aljában levő kútnak volt neve. — Emli-tenem kell még, a „*Kammerwald*“ új nevét: „*Kőérberek*“, mely elnevezést *Döbrentey* IV. *Bélának* 1244. arany bullás, a pestieknek *Kőérföldét* (a mai *Kőbányát*) újból adományozó

¹⁾ N. R. A. 1543. cs. 52. sz. Hit.

²⁾ N. R. A. 1514. cs. 21. sz. Hit.

okleveléből vett és alkalmazott felette hibásan. ¹⁾ Mi követke-
kezése volt az ily csinált, s a mennyiben történetiek, csak úgy
találomra használt neveknek? legjobban mutatja a közbe-
széd, melyben még mindig a Svábhegy, Jánoshegy, Zugliget,
sat. elnevezések divatoznak.

IX. FEJEZET.

Általános tudnivalók Budavárosáról.

1. §.

A VÁROSNAK SZABADALMAI, SZOKÁSAI ÉS KÖZRENDSZABÁLYAI.

Valamint más városoknak, úgy Budavárosának eredetét is homály fedi, csak a *várról* tudjuk, hogy IV. Béla király alapította, valamint ő erősíté és ujítá meg még 1244. arany bullás levelében a budai polgároknak elődei által adott szabadalmait. Ezen okmány a *régi*, és *Kis-Pest*-ről szólván a Duna mindkét partjára vonatkozik, mert e két rész akkor egy várost képezett, tudnillik a dunántúli „Ó-vagy *Nagy-Pestet*, németül *Alt-Ofen*; mig a mai budai parton fekvő *Kis-Pest* vagy *Kelenföld* csak egyszerűen *Ofen*-nek neveztetett; később vár és külvárosok támadván, itt az *Alt-Ofen* Ó-Pestre nézve lassanként elavult, és a régi *Ettelburg*-nak nevévé lett.

Budának Béla király által megujított szabadalmai közt a főbbek voltak: a polgárok mentek minden adózástól, kivévén a harminczadot és a budai (ó-budai) egyháznak járó dijt a só után; boraik után *csöbör* nem kívántatott; a fejedelem és nádor erőszakos beszállásolásaitól mentek, ezt csak a szolgáltatások megváltása mellett kötelesek eltűrni; birtokaik idegeneknek el nem adatnak, s felettük szabadon rendelkezhetnek; plébánosuk és bírójukat szabadon választhatják. E kegyelemlevelet 1528. I. Ferdinánd megerősíté és aranyos függő pecsét alatt újra kiadá. ²⁾

A pesthegyi vagyis budavári polgárság jogait IV. László 1276. megerősítvén, még következőkkel gyarapította:

¹⁾ Lásd. lefeb. XI. fejezet 2. §.-át.

²⁾ Kaprinay, dipl. Hung. etc. I. 485. l.

ha a polgárok örökösei vagy rokonai valami veszedelem miatt menekültek volna, a hagyatékból semmi el ne vétésék; ha pedig örökösök vagy rokonok nem volnának, a polgárok a javakból a hitelezőket tartozzanak kielégíteni, a maradék pedig a mennyiben volna a budai vár építésére fordítván; ha valamely idegen hal meg végrendelet nélkül, vagyona három részre osztassék, melyek közül egy rész alalmazására fordíttassék a megholt lelkiüdvösségére, a többi két harmad a budai vár megerősítésére tartassék fenn. A bíró szabadon választassék de tisztét („villicatum“) egy év múlva letenni köteles. ¹⁾ Látjuk ebből, hogy a budai vár falai, IV. Béla alatt kezdetvén meg, 30. év múlva sem voltak még egészen befejezve, vagy legalább csak oly állapotban, hogy fenntartásukról már eleve gondoskodni kellett.

Legtöbbet tett a városért Zsigmond király, ki 1403. a pesti hegyi polgárság szabadalmait megújítja és gyarapítja ²⁾, a városi kormányzatot első rendezé, és a polgárok jogait és kötelességeit biztos szabályokra fektette; az ő felügyelete alatt készült 1414. és 1421. ben a budai jogkönyv: „Ofner Stadtrecht“, német nyelven, melyet főkép Cromer Lénárt kassai jegyző kézírata nyomán, Michnay András és Lichner Pál pozsonyi ev. lyceumi tanárok 1845. ben Pozsonyban kiadtak s melyben *mündkét Pest* jogai; a plebános, bíró és esküdtek választásának módja; a kereskedők és mesteremberek jogositványai s a polgárok kiváltságai és tartozásai elösoroltatnak. Mellözve itt a bíró, esküdt és jegyző választásról szóló cikkelyt, melyről alább lesz szó, a kisebb fontosságúak mellett következő szabályok foglaltatnak:

A budai polgárok évenként Sz. György napján *királyi adó* fejében 4000 arany forintot tartoznak fizetni, melyekből egy harmad a pestiekre („dy von *Alten-Ofen* inhalb der Thuenaw,“) esik. Ezen kívül a *tárnok*-nak 15, a királyi *főudvarmesternek* 6 arany frt járt, szintén egy harmad részben a *pestieket* terhelvén.

¹⁾ Podhradzky gyűjteményéből; Fejérnél, Cod. Dipl. VI. 2. 400. 1.

²⁾ Fejér, Cod. dipl. X. 4. 237. 1.

Tartoztak azon kívül a király és királynének ezüst, egy harmad részben meg is aranyozott edényeket adni 21 márka súlyban, „Verarbeitetes Silber zu Kandel und Flaschen oder ander Silber geschier“, Zsigmond király II. Decr. 13. §. szerint, minden új esztendő napján mint a királynak járó ajándékot.

Választhatják plebánosukat, kit azonban az esztergomi érsek erősít meg, és azon kiváltsággal bírnak, hogy a koronázásnál *Fehérvárott* fegyveresen a templom ajtaja előtt állhatnak.

Polgárok hagyatéka idegeneknek el nem adatik.

Sem Budán, sem külvárosaiban, sem Ó-Budán, sem Pesten *idegen borokat* nem szabad eladni és kimérni: „Item die von Cronfeld (Kelenföld), und von sand Trinitat, dy von Vibecz (Ujbecs) und die vonn *Alten-Ofen* yen halben der Tonav (Pest) die ausz der Lacken (Szent-Lélek) und auch pey sand Jacob seint genant sat. *Eczelpurger* (Ó-Buda) desgleich! s. a. t.“

A budaiak nem kilenczedet, hanem *tizedet* fizessenek.

Egyik főkiváltságuk a *vásárjog* volt, mely régi okmányokban gyakran emlittetik. 1287. László király kegyelemlevélben országos *vásárok* megtartását engedélyezi a budaiaknak: „nundinas seu ferias ac congregationem *fori annui* inicianti per spatium *octo dierum* ante festum dedicationis *Ecclesiae beati Joannis evangeliste* — nec non post ipsum dedicationis diem similiter ad octavam concessimus perpetuo — annis singulis pacifice celebrandam, liberam omnino et exemptam a jurisdictione Regni nostri Palatini — ipsius tantummodo Budensis nostri Castri Judicis potentie seu iudicio reservatam.“ ¹⁾ Azonban e vásárokat a király még ugyanazon évben *Erzsébet* nővére és a nyulakszigeti apácák kérelmére, kik ez által a nekik IV. Béla által 1255. ben (később Tamás érsek által 1313., és I. Mátyás király által 1465. ²⁾) mind két Pesten engedélyezett *helypénz* szedésben kárt szen-

¹⁾ Cod. dipl. V. 3. 450. l.

²⁾ Podhradsky, Buda és Pest 77—79. ll.

vedtek megszüntette ¹⁾ és 1290. a polgárok folyamodásának daczára e díjt továbbra is az apáczáknak fizetni parancsolta. ²⁾

Más országos vásárok, melyekre nézve az adózás miatt szinte versenygések támadtak az apáczák és polgárok között, voltak: Kisasszony napja nyolczadában a várban és külvárosban 15. napig; Kereszt. Sz. János fejevétele napján és Pünkösdkor a *tóthfalvi* és *Tossanthal* *) kapunál — mint 1295. 1331. és 1497. hiteles oklevelekből kitűnik. ³⁾ — 1696. I. Lipót király *Vizkereszt, Sz. Adalbert, Sz. Margit, és Sz. Mihály* napkor tartandó országos vásárokat engedett meg. ⁴⁾

II. Ulászló korában két ily vásár tartatott: a várban *Magdolna*, az alsóvárosban pedig *Sz. Péter és Pál* napján, *Sz. Péter* martyr temploma körül. E vásárokon az apáczák többször említett jövedelmének biztosítására már III. András király alatt a vásárlók és árusok a falakon kívül fekvő helyekre voltak szorítva, különbeni, a budai várnagyok által megveendő 200 márka büntetés terhe alatt. ⁵⁾

Hetivásár, Zsigmond alatt, a várban három volt; ugyanint szerdán a *németek*-nél a *Mária*; pénteken a *magyarok*-nál a *Magdolna* egyház előtt, és végre szombaton a hasonló nevű kapunál. Búcsúkor és karácsonkor szinte volt vásár a *Mária* és *Sz. György* egyházaknál. ⁶⁾ Mondók fent, hogy I.

¹⁾ Mon. V. Bud. 33. cs. 8. sz.

²⁾ U. o. 22. cs. 3. és 5. sz.

³⁾ U. o. 22. cs. 8. sz.; 15. cs. 11. sz. és Clar. Pos. 57. cs. 42. sz.

*) Az „Ofner Stadtrechtben“ Tossanthal helyett „*Taschenthal*“ pey der Mutter der Barmherzigket“ mondatik, és a könyv kiadói (a tartalomban, 291. l.) „*Thal der Wasserleitung*“ vagy „*Wasserkunstnack*“ nevezvén a mai Krisztina völgynek tartják; miután azonban, ennek a 17. századig pusztaság levén, sem falai, sem kapúja nem volt, e név — úgy vélem — inkább a vízi most halászárváros („*Fischerstadt*“) azon részét illette, melyből már régi időben a vizet a várba vezették, s a honnan *Kelenföldre* kapu szolgált. A *tóthfalusi* kapu pedig a mai Sz. János kórház ajtajánál vezetett a városba. Egyébiránt az „*Irgalmasság anyja*“ a szomszéd karmelita, mai kapuczius zárdának (V. ö VI. fej. 2. §.) volt neve.

⁴⁾ Városi levéltár.

⁵⁾ Mon. V. Bud. 2. cs. 33. sz.

⁶⁾ Ofner Stadtrecht 227. §.

Mátyás alatt a váron kívül, *Sz. Péter* Martyrnál is tartatott vásár, 1689. pedig Lipót király alatt a heti vásárookra péntek és szombat tüzetett ki. ¹⁾

A budai kereskedők és mesteremberek jogai a *Stadt-recht* II. R. 60. lapján számláltatnak elő. Különösen megemlítendő, hogy Zsigmond királynak 1403. ban kelt rendelménye szerint a portékáikkal utazó kereskedők a Móór, Ondód, Igar, Pázmán, Bun (Böny), Bana, Óvár, Rajk, Bitske, Kothe (Kócs), Komárom, Zün (Szöny), Neszmélyen és Visegrádvár alatti királyi vámokon mit sem tartoztak fizetni. ²⁾

A városnak privilegiumai közt különösen emlékezetes János király arany bullája 1533. ból, melyben a budai polgárokat, és utódaikat a németek által történt ostromkor tanúsított vitézségükért, előbbi szabadalmaik megerősítése mellett, nemesi rangra emelte, a város czimerébe oroszlányt és három gombos veres zászlót rendelt iktattatni; de egyszersmint a németeket a bíróságból végkép kizárta. ³⁾ Különös kiváltságok foglaltatnak I. Lipótnak a városi levéltárban őrzött, 1703. Oct. 23. kiadott kegyelemlevelében, melyben Buda fővárosnak nyilvánítván, engedelmet nyert czimerébe az *országczimerét* is fölvenni.

1309. Az udvardi zsinaton végzés hozatott, hogy Budán alkonyatkor, Krisztus megtestesülésének tiszteletére *harangozzanak*; a hajnali harangszó szinte már a 15. században szokásban volt; a délit a 16. században a jezsuiták hozták be. ⁴⁾

Istvánffyból (Lib XXXI. 733.) tudjuk, hogy a török az alsóvárost fallal körül vette; az építést *Arslan* basa kezdte meg 1566. II. Szolimán parancsára, és *Mustafa* basa végezte be 1598—1600. ⁵⁾; azonban a fennebb mondottak szerint ezen török építkezések tulajdonkép csak a már létezett falak kijavitása és terjesztéséből állhattak. E falak a várnak nyugotra néző köröndjétől kezdve a vizivárosban majdnem

¹⁾ Vár. levélt.

²⁾ Cod. dipl. X. 7. 874. l.

³⁾ Kovach. form. sol. styli L. XXIX. 286. sz. és Haeuffer i. h. II. 79. l.

⁴⁾ Podhradczky, Buda és Pest. s. a. t. 142. l.

⁵⁾ Linczbauer i. h. 43. l; Haeuffer i. h. I. R. 295. l.

egyenes vonalban a Dunáig, azután a folyam mentében Kispest vagy Kelenföldre nyultak és ott a királyi palota falaihoz csatlakoztak, és délről nyugatra menet három, török nevükön következő kapuval bírtak: *Choros* kapusi (*kakaskapú*), *Mesarlík*-kapusi (*temetőkapú*) és *Jeni*-kapú (*ujkapú*). ¹⁾ A kapukhoz volt még számítható az alsóvárosból a Nagyasszony templomához a várba vezető, az alsó és felső temetőket összekötő ajtó, melyen Palczán Péter Roggendorf németjeit bebocsátá és mely a török alatt befalaztatván, 1777. a tanuló ifjúság használatára „a jezsuiták ajtaja“ (Jesuiten Thürl) neve alatt újra megnyitott. ²⁾

Török *mecset* a várban hat volt, ugyanannyi az alsóváros, az az viziváros és Tabánban; amazok voltak: *serailik* dschamisi (a királyi palota); *pascha* dschamisi (a *basa*-); *Jeni* dschamisi (*Uj*-); *Saat*-dschamisi (Óra-); *Eski* dschamisi (Ó-); és *Feth*-dschamisi (*győzelem*) mecsetje, illetőleg mecset; emezek pedig: *Taban*-dschamisi (*Talp*-); *Mataf*-dschamisi (*körmenet*) *Ssu*-dschamisi (*vizi*-); *Toighun*- (*sólyom*-); *Mustafa* és *Hadschi Achmed*-dschamisi: Mustafa és Hadschi Achmed basák építményei. ³⁾

Az azonnal a török kiűzése után újra épített *városház* 1692. *Ceresola Venerio* császári építész által nyolcz bolttal elláttatván, ⁴⁾ 1723. elégett, *Kair* Mátyás építész által újra felépíttetett, és 1774. *Neppauer* Máté építész alatt az emeleti részszelet öregbített. ⁵⁾

E két építési évet az épület két ellenkező szögletén olvasható Chronogrammok hirdetik; keletre van az 1724-iki: „DoMVs VtILLItatI pVbLICae restaVrata;“ alatta „sub umbra alarum tuarum;“ feliratú két fejű sas, melyet tán azon alkalommal tettek oda, de 1860 és 1861. közt a népdüh eltávolított; nyugatra 1774: „IVrata CIVIVM fIDe CLarebIt.“

¹⁾ Hammer, Geschlechtstafeln VI. 58. 436. l.

²⁾ Resol. R. Mart. 6. 1777.

³⁾ Linczbauer. i. h. 57. l.

⁴⁾ Vár. levélt.

⁵⁾ Haeufler, i. h. I. 287. l.

A városháza előtt valamint a „Disztéren“ álló *márványkút* a visszafoglalás után készült és létre jövén 1718. körül a svábhgyi *vízvezeték*, ennek építője tiszteletére, ki jezsuita volt sz. *Ignác* szobrával diszítettett fel ¹⁾, feloszolván pedig a jezsuita rend mai alakját nyerte, s most tetejében *Pallas* ül a város czimerével kezében. A harmadik *márványkút*, az országház és helytartótanács előtti téren 1794. körül állíttatott fel. ²⁾

1742. Tabánban, a nemegyesült görög hitű templomnak alapköve tétetett le. ³⁾ 1777. A *vízvezetékek* rendezése kezdetett meg, valamint a várban az utcáknak *lámpák* általi világítása is. ⁴⁾ — 1783. körül alapíttatott az *állatgyógyászati* iskola és nagyobbíttatott meg a városi *kórház* ⁵⁾

1785. A magy. kir. *kamara* a *helytartótanács*-csal egyesítettvén, mindkettőnek ülései 1784. Nov. 1-től a régi *jezsuitazárdá*-ban tartattak; különválván 1791. e két hivatal, a kamara ott maradt, de a helytartótanács 1791—1793. a *klarissák* régi zárdájába, az Uri utcába költözött. ⁶⁾ 1785. a kamarai elnök székhelye az ugynevezett *elnöki házba* a régi jezsuita akadémia épületébe tétetett át *Niczky* gróf első elnök alatt, kit 1788. gr. *Zichy* Károly követett, később, és pedig 1795. gr. *Majláth* 1802. gr. *Brunsvick*, tárnokmesterek ideiglenesen szinte itt laktak. ⁷⁾

A Budát Pesttel összekötő *hid* hajdan a Rudasfürdönél (innen a Bruckbad név), a visszafoglalás óta, valamivel feljebb, a kir. palota alatt volt, s eleve röpülő, 1767. hajóhiddá változott; ⁸⁾ még feljebb, a Szt.-Györgytér alatt, *Mátyás* király *istállóinál* áll 1848. óta két óriási oszlop által tartva a nagyszerű *lánczhid*, melynek remek szerkezete a két városnak egyik legfőbb díszét képezi.

¹⁾ Haeufler i. h.

²⁾ Dep. Civ. 1792—1794.

³⁾ Heufler I. 297 l.

⁴⁾ Res. R. 1777 mart. és Eccl. 378 sz.

⁵⁾ Dep. fund. Stud. majus 534 sz. Jun. 582. 587. sz.

⁶⁾ Elench. Arch. 1836. 97. sz.

⁷⁾ U. o.

⁸⁾ Podhr. i. h. 52 l.

2. §.

A VÁROSI TISZTI KAR S A VÁR KATONAI PARANCSNOKAI.

Buda város ügyeit már a legrégibb idők óta a tanács vezette, mely később a nagyobb szabad városokban bíróból és 12 esküdtből állott. Bizonyítják ezt IV. Bélának 1268. és IV. Lászlónak 1273-iki okmányai ¹⁾. A bíró, „*Rector Castri Montis Pestiensis*“, volt a tanács feje, az *esküdtek* a tanácsosok és az *írnok*, íródeák (*scriba*) a mai főjegyző.

Az egész tanács évenként hivatalát letenni tartozott, és sz. György napján újra megalakítottatott. Miután az első telepések jobbára németek voltak, Albert király koráig a különösen megesketett *bíró* és *esküdteknek* e nemzetből valóknak kellett lenni. Szükséges volt, hogy a *bíró* négy össel birjon, hat esztendeig a tanácsban ült légyen, s vagy birtokos legyen, vagy ő felsége, vagy a tárnok, vagy a budai várnagy által elfogadott kezességet birjon felmutatni. Az *esküdtek* közül tiz és a *jegyző* német, a többi kettő magyar legyen, és minden czéhből felváltva az idősbbek közül kettő a tanácsba választassék. *Polgár* ne lehessen ki nem családapa, jó hírű nevű, házzal, vagy más vagyonnal nem bir, e nélkül pedig biztosítékot nem ad, Ő felségét egy évig hiven nem szolgálja és ennek a fennemlitett fő urak által nem ajánltatik; a *közönség* ugyanazok tudta nélkül, különbeni 100 márka birság terhe mellett, gyűlést ne tartson. I. Károly és Zsigmond király alatt a bíró mellett egy más „*pénzbíró*“ is előfordul, szinte német, ki a polgárok pénzbeli követeléseiben bíraskodott.

A németeknek ezen kiváltságos állása felkelté a magyarok irigységét és haragját, mely Albert király alatt nyilvános megtámadások, kölcsönös vérengzésben tört ki. Megállapítottatott azért, hogy a bíróságra mindkét nemzet legyen jogosítva, s a tisztelet évenként felváltva német és magyar viselje; az *esküdtek* felében a németek (hatan), felében a magya-

¹⁾ Tudom. Gyűjt. 1827. VII. 73 l. Timon, Sinop. Chron. II. 6. 1.

rokból választassanak; a bírót és esküdteket 50 polgár, 3—4 minden czéhből, válassza és a bíró és esküdteknek szabadságában álljon minden évben 100 embert kiválasztani, meghatározatván a mód, mely szerint ennek minden évben sz. *György* napján véghez kellett menni. E rendszabály érvényben volt *Mátyás* király alatt is, azon 1488. kelt okmány szerint, melyben *Kolozsvárnak* kérelmére a budaiakkal azonos jogokat ad. *János* király végre — mint láttuk — a németeket a bírói tiszttől végkép kizárta. ¹⁾ Bővebben olvashatni e tárgyról Belnél. ²⁾

I. A BUDAI BIRÁK NÉVSORA A TÖRÖK FOGLALÁS ELŐTT.

1249. *Károly* bíró és a szigeti apácza zárda gondnoka ³⁾.

1268. *Walter* ispán bíró (Rector Castri). ⁴⁾

1272. *Károly* ⁵⁾

1273. *Walter*, (ki fenn) *Verner* ispán és annak fia *László* által megöletett ⁶⁾

1279. *Hench* ispán, *Rodnai Brendel* fia bíró ⁷⁾

1288. *Vincze* ispán, bíró. ⁸⁾

1289. }
1295. } *Verner* ispán, bíró ⁹⁾

1302. 1303. *Verner* *László*, fennemlített *Verner* ispán fia bíró, *Károly* és *Venczel* kir. versenyzései alatt, mint az utóbbi hive tisztétől megfosztatik és elfogatik, de később *Károly*hoz pártolván, *Petermann* bírót elüzi. ¹⁰⁾

1304. }
1307. } *Petermann*, *Verner* *László* által elüzetik. ¹¹⁾

¹⁾ Ofner Stadtrecht 24. 28. 29. 32. 33. 34. 42. 43. §§ ; Podhradeczky, i. h. 118. 119. 121. 122. 123. 131—133. 136—142. II.

²⁾ Not. Hung. nov. III. 463. és kk. II.

³⁾ Pray Vit. S. Marg. 348. I.

⁴⁾ N. R. A. 859. cs. 1. sz. 3. §.

⁵⁾ Palugyay, Budaváros leirása 276. I.

⁶⁾ Timon, Sinop. chron. II. 6. I.

⁷⁾ Cod. dipl. V. 2. 547. I.

⁸⁾ Mon. V. Bud. 29. cs. 12. sz.

⁹⁾ Tud. Gyűjt. 1827. VII. 73. I. Cod. dipl. IX. 7. 715. I.

¹⁰⁾ Haeufler, i. h. II. 15. 16. II.

¹¹⁾ U. o.

1309. *Verner* László, ki fenn. ¹⁾

1309. *Márton* Tót, pénzbíró, Károly király elnemesítése miatt ²⁾ kiközösítették.

1322.—29. *János* ispán bíró, *Hench* gróf fia, 1324-ben egyuttal ó-vári várnagy, 1335. pozsonyi vagy inkább mosonyi gróf, ki a sz. lőrinczi pálosoknak a szomszéd telkeket ajándékozta. ³⁾

1329—1333. *Tylmann* János ispán várbíró. ⁴⁾

1337. { *Miklós* mester, János fia, *Hench* gr. unokája,
1343. { bíró ⁵⁾

1347. *Lóránd*, bíró, ⁶⁾

1352. *Mihály*, *Kunczlin* ispán fia, bíró. ⁷⁾

1353. *Lorand*, bíró, ki fenn. ⁸⁾

1362. *Szentkereszti* János mester, bíró ⁹⁾

1364. {
1367. { *Loránd* István, bíró. ¹⁰⁾

1367. {
1470. { *Mihály*, *Kunczlin* ispán fia, bíró. ¹¹⁾
1371. {

1375. *Ulving*, *Miklós* fia, bíró. ¹²⁾

1382. *Lőrincz*, *Chamar* fia, bíró. ¹³⁾

¹⁾ Haeuffler, i. h. II.

²⁾ Cod. Dipl. VIII. 1. 331. l.

³⁾ U. o. VIII. 5. 122. l. Koller Ep. 5. Eccl. II. 337. l. N. R. A. 1507. cs. 21. sz.

⁴⁾ N. R. A. 860. cs. 11. sz. Palugyay i. h.

⁵⁾ Mon. V. Bud. 21. cs. 1. sz.; N. R. A. 860. cs. 20. sz.

⁶⁾ N. R. A. 21. cs. 4. sz.

⁷⁾ U. o. 860. cs. 22. sz.

⁸⁾ Mon. V. Bud. 18. cs. 10. sz.

⁹⁾ Clariss. Poson. 62. cs. 2. sz.

¹⁰⁾ Cod. dipl. IX. 3. 458. l. u. o. X. 4. 43. l.

¹¹⁾ Podhr. Buda és Pest 84 l.; N. R. A. 604. cs. 12. sz. és 1541. cs. 22. sz.

¹²⁾ M. V. Bud. 18. cs. 32. sz.

¹³⁾ N. R. A. 1542. cs. 62. sz.

1383. }
 1384. } *Ulving*, ki fenn, bíró. ¹⁾
 1385. }
 1388. *Gleczl János*, bíró. ²⁾
 1390, *Rabensteiner Ullrik*. ³⁾
 1391. }
 1392. } *Pernhauser János*. ⁴⁾
 1392. *Gleczl János*. ⁵⁾
 1393. }
 1394. } *Rabensteiner* (máskép *Balinsteiner*) *Ulrik*, bíró. ⁶⁾
 1395. }
 1396. } *Stojan Márk*. ⁷⁾
 1397. }
 1398. } *Herzl* ⁸⁾
 1400. }
 1402. }
 1403. } *András Frigyes fia*, mészáros és bíró. ⁹⁾
 1404. *Ravczay Péter*. ¹⁰⁾
 1404. { *Kanczlér János főbíró*. }
 1404. { *Arnolth János pénzbíró*. } ¹¹⁾
 1407. }
 1411. } *Siebenlinder János deák*, bíró. ¹²⁾
 1412. }

¹⁾ N. R. A. 1543. cs. 7. sz; 1511. cs. 28. sz. és 1512. cs. 4. sz.

²⁾ U. o. 605. cs. 28. sz.

³⁾ U. o. 1543. cs. 52. sz.

⁴⁾ U. o. 1711. cs. 22. sz; és 1545. cs. 44. sz.

⁵⁾ Conv. Paul. Örmény. 3. cs. 1. sz.

⁶⁾ Cod. dipl. X. 2. 163. l; N. R. A. 1544. cs. 21. sz.

⁷⁾ Mon. V. Bud. 18. cs. 45. sz és Palugyay i. h.

⁸⁾ U. o. 22. cs. 23. sz; Act. Paulin. de Csátka 3. cs. 3. 4. sz.

⁹⁾ Act. Paulin. S. Laur. 8. cs. 1. sz; N. R. A. 1514. cs. 33. sz.

¹⁰⁾ N. R. A. 1515. cs. 43. 44. sz.

¹¹⁾ Podhr. Buda és Pest, 125. l.

¹²⁾ Cod. dipl. X. 4. 595. l; N. R. A. 1546. cs. 52. sz. és 604. cs.

1412. *Rechberger* Rigo, bíró. ¹⁾
 1415. *Stadler* János. ²⁾
 1417. *Budviser* János. ³⁾
 1421. *Bernhard* Gáspár. ⁴⁾
 1422. }
 1424. } *Paldof* Péter. ⁵⁾
 1425. }
 1427. } *Nadler* Mihály. ⁶⁾
 1432. *Holnauer* Márton. ⁷⁾
 1434. *Nadler* Mihály. ⁸⁾
 1435. *Onven* Péter. ⁹⁾
 1440. *Korláth* ¹⁰⁾
 1442. *Bornemisza* Péter. ¹¹⁾
 1450. *Münzer* János. ¹²⁾
 1452. *Waisensteiner* András. ¹³⁾
 1457. *Fehérvári* Dénes deák, bíró. ¹⁴⁾
 1461. *Münzer* János, bíró, és a Nagyasszony egyházá
 nak gondnoka. ¹⁵⁾
 1462. *Erméni* István, bíró ¹⁶⁾
 1466. *Budai* István, deák, bíró. ¹⁷⁾
 1468. *Angyal* István. ¹⁸⁾

¹⁾ N. R. A. 1516. cs. 22. sz.

²⁾ N. Muz. kézi. Cod. VI. 64. sz.

³⁾ N. R. A. 604. cs. 11. sz.

⁴⁾ Palugyay i. h. 277. l.

⁵⁾ N. R. A. 1548. cs. 93. sz. Act. Paul. Örm. 3. cs. 5. sz.

⁶⁾ Cod. dipl. X. 6. 780. l; N. R. A. 1549. cs. 107. sz.

⁷⁾ N. R. A. 1522. cs. 4. sz.

⁸⁾ N. R. A. 1551. cs. 58. sz.

⁹⁾ Koller, Episc. 5. Eccl. III. 350. l.

¹⁰⁾ N. R. A. 1552. cs. 84. sz.

¹¹⁾ Clar. Pos. 51. cs. 33. sz.

¹²⁾ N. R. A. 604. es. 10. sz.

¹³⁾ Pray, Annal. III. 89. l.

¹⁴⁾ N. R. A. 1525. cs. 4. sz.

¹⁵⁾ Eccl. Cam. 41. cs. 74. sz.

¹⁶⁾ Clar. Pos. 50. cs. 25. sz.

¹⁷⁾ N. R. A. 569. cs. 50. sz.

¹⁸⁾ Knauz, a bud. kápt, regestai 42. sz.

1472. *Kovách* István, bíró. ¹⁾
 1473. *Dax* Lipót. ²⁾
 1475. *Aruntzer* János. ³⁾
 „ *Forster* György ⁴⁾
 1479. *Máté*, Üveges. ⁵⁾
 1481. *Bresonai* Lőrincz, deák. ⁶⁾
 1483. *Forster* György. ⁷⁾
 1486. }
 1487. } *Keresztes*. ⁸⁾
 1488. *Ádám* Gergely, ⁹⁾
 1489. *Meyngos* Tamás. ¹⁰⁾
 1491. }
 1493. } *Pempflinger* János. ¹¹⁾
 1495. }
 1498. *Kanczelir* v. *Kunczlir* János bíró. ¹²⁾
 1503. *Chetemy* Péter, bíró. ¹³⁾
 1504. } *Theten* István. ¹⁴⁾
 } *Harbar* Mátyás. ¹⁵⁾
 1507. }
 1508. } *Harbar* v. *Harber* János. ¹⁶⁾

¹⁾ N. R. A. 406. cs. 38. sz.

²⁾ U. o. 406. cs. 51. sz.

³⁾ Mon. V. B. 19. cs. l. 26. sz.

⁴⁾ N. R. A. 1556. cs. 30. sz.

⁵⁾ N. R. A. 565. cs. 6. sz.

⁶⁾ N. R. A. 960. cs. 26. sz.

⁷⁾ Schmitth. Epp. Agr. II. 150. l.

⁸⁾ N. R. A. 596. cs. 40. sz. Eccl. Cam. 41. cs. 76. sz.

⁹⁾ Podhr. i. h. 136. l.

¹⁰⁾ Horváth Pest sz. kir. város sat. 35. l.

¹¹⁾ Eccl. Cam. 54. cs. 11. sz ; Mon. V. Bud. 19. cs. 28. sz ; és Palugyay i. h.

¹²⁾ Knauz, Bud. kapt. reg. 60. sz :

¹³⁾ Clar. Pos : 50. cs. 31. sz.

¹⁴⁾ Knauz i. h. 152. l.

¹⁵⁾ Palugyay i. h.

¹⁶⁾ Knauz. i. h. 93. sz. Schier, Buda Sacr. 38. l ; Eccl. Cam. 51. cs. 4. sz.

1512. *Nagyzyay* (Nagyszájú) Márton. ¹⁾
 1514. *Zekel* (Székely) István és: „Cives jurati *Consulatus*“ (Senatus. ²⁾
 1515. *Harbar* János. ³⁾
 1518. *Mihály* fűszerkereskedő (aromatarius) ⁴⁾
 „ *Hamburger* Farkas. ⁵⁾
 1521. *Harbar* János. ⁶⁾
 1524. *Nagy* Péter, „magister Civium.“ ⁷⁾
 1526. *Freuburger* (talán: „Hamburger“) Farkas, bíró ⁸⁾
 1530. {
 1531. { *Palczán* Péter, bíró. ⁹⁾
 1531. *Mihály*, fűszerkereskedő. ¹⁰⁾
 1533. *Mihály*, gyógyszerész. ¹¹⁾
 1535. *Ethekey* Albert. ¹²⁾
 1536. *Pethy* Tamás. ¹³⁾
 1538—1541. *Pálczán* Péter. ¹⁴⁾
 1541. *Athady* János. ¹⁵⁾

II. A budai polgármesterek és bíráknévsora, a visszafoglalástól napjainkig.

A) BUDAI POLGÁRMESTEREK.

(Miller Epitome 160 és 207. ll. és a városi levéltárból.)

1687. *Prenner* János Farkas, egyuttal kapitány.

1688. *Salgary* Péter, egyuttal főpóstmester.

¹⁾ Palugyay, i. h.

²⁾ N. R. A. 581. cs. 4. 5. sz.

³⁾ Podhr. i. h. 13. l.

⁴⁾ N. R. A. 604. cs. 13. sz.

⁵⁾ Knauz, i. h. 114. sz.

⁶⁾ Knauz, i. h. 152. l.

⁷⁾ Miller, Epitom. sat, 205. l.

⁸⁾ Palugyai i. h.

⁹⁾ Müllernél. i. h.

¹⁰⁾ U. o.

¹¹⁾ U. o.

¹²⁾ Palugyay i. h.

¹³⁾ N. R. A. 1604. cs. 40. sz.

¹⁴⁾ Palugyay i. h.

¹⁵⁾ Révay, de Sacra Corona, centuria VI.

1695. }
 1696. } *Bösinger* Ferencz Ignác, kir. tanácsos.
 1691. }
 94.98. } *Ungár* János György.
 1700. *Ceresola* Ve nerio. ¹⁾
 1699. 1705—1709. *Sauttersheimbi Sauttermeister* Fri.
 gyes.

1710. 1711. }
 16—19—22. } *Baitz* János Keresztély.
 1713. *Zalenog* (vagy *Zaunog*?) János és Gáspár, Farkas.
 1727. *Vánosy* Ferencz Kristóf Gáspár.
 1730. }
 1733—35. } *Dillmann* János.
 1735. *Keppeler* Roger Gáspár, helyettes.
 1737. *Sailler* Ferencz József.
 1738. *Berger* János Benedek.
 1739. *Schultz* Lőrincz.
 1741—1751. *Sauttersheimbi Sauttermeister* József

Manó.

1751. 1752. *Cetto* Jakab András.
 1753—60. *Sauttermeister* J. M. ismét :
 1768. *Klingelmayer* József.
 1786. *Szlatini* Ferencz.
 1788. *Kramerlauff* József, helyettes.
 1789. *Szlatini* ismét.
 1790. *Margalics* János.
 1795. *Laszlóvszky* József.
 1800—1827. *Balásy* Ferencz, kir. udvarnok.
 1828—1848. *Oeffner* Ferencz.
 1848. *Wallheim* Nep. János.
 1854. *Pletka* Lipót.
 1856. *Kalina* Ferencz, helytartósági tanácsos.
 1859. *Paulovits* László, helyettes.
 1861. *Feley* Ede.
 „ *Paulovits* László, kir. tan.
 1867. *Házmán* Ferencz.

¹⁾ Palugyai i. h.

B.) BUDAI BIRÁK.

(mint fenn)

1707. *Zaunog János.*
 — *Szauttermeister Frigyes.*
 1717. 18. 27. 28. *Keppeler Róger Gáspár.*
 1722. 23. *Vánosy Ferencz Kristóf Gáspár, jogtudor*
és apostl. ítélő mester..
 1730. 33. 35. *Deppre Xav. Ferencz.*
 1738. *Pogner Bertalan.*
 „ *Christen Antal.*
 1739. *Cetto Jakab András.*
 1751. *Neuhauser Ferencz.*
 1754. *Berger János Benedek, helyettes*
 1755. {
 1758. { *Klingelmayer József*
 1765. *Balásy Ágoston.*
 1769. *Szlatini Ferencz.*
 1782. 1786. *Pavianovich János.*
 1788. *Szlatini Ferencz.*
 1789. *Margalics János.*
 1790. *Kramerlauff(később Kalmárffy) Ignác.*
 1790. *Szeth Antal, helyettes.*
 1793. *Laszlovszky József.*
 1795. *Balásy Ferencz.*
 1795. {
 1822. { *Kalmárffy Ignác, Lipót rendi lovag.*
 1828. *Szeth Kristóf,*
 1837. {
 1848. { *Schreiber Ferencz.*
 1850. {
 1861. { *Bajcsy Károly.*
 1862. *Greifeneg Vilmos.*
 1867. *Áldásy Antal.*

C.) VÁRPARANCSNOKOK.

(Miller, Epitome sat. 197—204 ll. és czimtárak)

1355. *Tamás*, Péter fia, kir. főajtnálló és csókaköi
kir. várnagy.

1477. { *Pyberi* Benedek budai várnagy és a sz. márton
1483. { apátság igazgatója.

1527. 1529. *Nádasdy* Tamás gróf, egyuttal várnagy.

1686. *B. Frankenburg* Venczel Miksa.

1705. *Pfeffershofen* János Ferd.

1713. *Langlet* Fülöp.

1715. *B. Regal* Miksa Lajos.

1719. *B. Löffelholz* Kolberg.

1722. Gr. *Daun* Henrik. József

1730. Tolledoi gr. *Jörger* Ferencz.

1739. Gr. *Lymburg-Styrum* Otto.

1754. Gr. *Nádasdy* Ferencz.

1757. Gr. *Burghaus* Otto Lajos.

1765—68. *B. Berlendis*.

1768—1774. Gr. *Hadik* Endre.

1776—1790. Berlenbachi gr. *Berlendis* Antal.

1792—1804. *Hannekart* Sylvius.

1805—1809. *Baader* József.

1810. 11. *B. Weidenfeld*.

1812—15. *B. Kottulinszky* Xav. Ferencz.

1815. *B. Danno*.

1816—18. Wildenfeldi *B. Wodnyászký* János.

1820—1838. *Stwertnik* Ágost.

1839—1840. Quintenbachi *Pidoll* Mihály.

1846—1847. Kressensteini *B. Kres* Károly.

1849. *B. Grueber*, később *Sardagna*.

1850. *Dietrich* Antal.

1858. *Heinzl*, Lovag.

1860. *Neuwirth*, dandárnok.

X. FEJEZET.

Pestváros és szent helyei.

1. §.

A VÁROS EREDETE.

Fővárosunknak a Duna jobb partján hosszan elnyúló „Buda“ nevű részétől, a dunántúli „Pest“ nevű részre térek át, mely — ha Budavárt (Ó-Budát) és Kelenföldét kiveszszük — amannál sokkal régiebb. Anonymus (XLVI, fej.) ugyan, Árpád-nak Csepel szigetéről való kiindulását 900 évben, a Rákos patakon való átkelését, a Moger (káposztásmegyeri) révhezvaló érését, *Etelvárba* („Civitas Atilae“) való bevonulását elbeszélvén, Pestet nem említi; de mégis, ha már nem ekkor, de Árpád fia *Zsolt* alatt már létezett, fallal volt körülvéve és a *Magyarrévnél* feküdt szemben a Kelenföldén a Dunántúl levő „*pestirévvél*“, melyen a hunnokok átkeltek. Anonymus bizonyossága szerint, ugyanis *Zsolt* vezér fia *Taksony* (Toxus) 947—971. a macedoniai *bolgárok* vagyis *izmaeliták* lakta „*Pestvárba*“, ezen nemzetből gyarmatot telepített, és a helyet a szomszédsággal *Billa* és *Baks* (Bocsu) vezéreiknek adá oly feltétel alatt, hogy a vidék (megye) egy harmadát birják, két harmad azonban a fejedelemnek maradjon az innét járó adóval. ¹⁾

Az *izmaeliták*, (Saraceni) mahomedanok voltak, kereskedéssel foglalkoztak, és hazájukról a Volga kifolyásánál a Kaspi tengerbe „*chalisi*“aknak is neveztetek. ²⁾

A magyarokkal vegyes ezen és más itt lakó nép („*Jazyges Metanastae*“) ha nem előbb, csak I. László alatt tért a keresztény vallásra, és lakhelyét nyelvében „*Pescht*“*nek* *) vagy

¹⁾ Decr. Colom : R. Lib. II. Cap. 78. és II. Endre, arany bullája.

²⁾ Engel, Gesch. des Ung. Reiches I. 96. l.

*) Bel, ³⁾ véleménye szerint e helyett a metanasti *jazygok* „*Püst*“*nek* (puszta helynek) nevezték, miből a magyarok *Pestet* csináltak; mások a *Pest* nemzettől — mely a vidéket birta volna — származtatják. ⁴⁾

³⁾ Not. Hung. Nov. III. T. I. Sect. 1. §.

⁴⁾ Történelmi Tár. I. 82. l.

is *kemenczének* (németül *Ofen*) nevezte, az itt nagyobb számban létező mészégető kemenczék vagy talán a Gellért hegyéből kifakadó meleg források miatt. ¹⁾

Világos ebből, hogy „*Pest*“ és „*Ofen*“ ugyan egyet jelent, s a magyarság első századaiban mind két Duna parton csak *egy város* létezett. Midőn tehát Kézai Chronicájában olvassuk: „*Gerardus ergo Episcopus de Chanad in istis casibus in Pest per Hungaros in monte submissus*;“ vagy Schiernél ²⁾ egy 1391. okmányban: „*Plebanus Ecclesiae S. Gerardi sub Monte Pestiensis*;“ vagy Robert esztergomi érsek 1236. megerősíti a *kis-pesti* Gellért egyház kegyuri jogának a *bélaakúti* apátságnak lett adományozását, ³⁾ s végre II. Géza a budai egyháznak a *pesti rév* vámot adja, ⁴⁾ a *Pest* szó mindenütt a *budai* részre vonatkozik. Viszont pedig *Pest*, később is még *Ofen*, sőt *Uj Pesttől* (a mai Budától) megkülönböztetve *Alt-Ofen* név alatt fordul elő *Borbála* királyné 1425-ki levelében, melyben Berzewichi *Poharnok* Istvánnak *Bodogfalva* (talán a mostani *Boldog* Pestvármegyében,) „*in der Alt-Ofner Grafschaft*“ fekvő falut adományozza. ⁵⁾

A *bolgár* jövevények a Duna balpartján a kereskedésre alkalmasabb helyet lelven, még 1218. is említettnek III. Honorius pápa bullájában „*Saracenok*“ neve alatt. Gazdaságuk más idegeneket, németeket is oda csalt, kik *Géza* fejedelem és *I. István* király alatt bejövén, őket lassan kiszoríták, úgy hogy Rogerius a tatár futásról irt „*Carmen miserabile*“ jében ⁶⁾ *Pestet nagy és gazdag német városnak* nevezi, e nemzet lévén már akkor a 13. században számra tulnyomó.

A telki és kanai apátságok 1246-ki bérleveleiben a *nagy pesti németek* és *kis pesti szászok* földjeiről van szó. ⁷⁾ Sokkal

¹⁾ Jankovics a magy. szó nemzésében. 71. l.

²⁾ Buda sacra, 119. l.

³⁾ Cod. dipl. IV. i. 60. l.

⁴⁾ Péterffy Concil : I. 128. l.

⁵⁾ Podhradzky, Buda és Pest. sat. 90. l.

⁶⁾ XVI. fejt.

⁷⁾ Cod. dipl. IX. 7. 657. l.

később Oláh Miklós ¹⁾ írja: „Pestnek számos lakosságát részben *magyarok*, részben *németek* és nagyszámú idegen kereskedők, lengyelek, sziléziak képezik sat.“

Lakóinak száma miatt a városnak e nagyobb része, a Dunántúl fekvő, és az egyenetlen térségen nem igen fejlődő *kis Pesttel* ellentétben, joggal viselte a *nagy Pest* („Alt Ofen,“) nevet; a rémitő tatárdulás által azonban gazdaság és fényétől megfosztatva, elpusztítva a budai rész által tulszárnyaltatott. — Béla király, helyre állítván az országot 1244. a pestiek régi szabadalmait megerősíté, a pesti hegyre („Ofen neu Ofen“) várat épített, idegeneket telepített le, királyi lakot emelt, és ez óta *nagy Pest*, pecsétjének felirása szerint „Sigillum Civium de Antiqua Pest“ *Ó-vagy régi Pestnek* neveztetett; *Kis-Pest* (Kelenföld) pedig Zsigmond alatt új Buda külvárosává és Pesttől függetlenné lett. — Pest akkor a váci egyházmegyéhez tartozott s itt a püspököknek lakházuk is volt. ²⁾

2. §.

A BOLDOGASSZONY PLEBANIA EGYHÁZA ÉS SZ. MIHÁLY KÁPOLNÁJA.

Pestvárnak eredete a X-dik, lakóinak áttérése a keresztény hitre pedig a következő század végére (Sz. László korára) esvén, egyházainak eredetét is e korra kell tennünk. Nincs adat hol, és mikor keletkezett az első plebania templom. Először IV. Béla kegyelemlevelében 1237. találom említve, midőn a király Gertrud anyja gyilkosának Péter, *Gurwey* fiának javaiból *Ugurdon* a *Bélakúti* zárdát alapítván, annak többek közt *mind két Pest* plebaniát kegyúri-jog, tized és kápolnákkal adományozza. ³⁾ Ezek közt a plebania templom, majdnem a város közepén, de mégis inkább a Dunaparthoz közel, melyre homlokzata néz, részben góth modorban építve, a város legrégebb épületeihez számítható s már a tatárdulás előtt létezett és alkalmasint a *németeknek* temploma volt.

¹⁾ Belnél, adparatus ad Hist. Hung.

²⁾ U. o. Podhradzky i. h. IV—XI fej; Horváth István: Pest szab: kir. városnak régi Ofen német nevééről 19—45. ll; Engel, Gesch. des Ung. Reichs II. 82. l. hol e tárgyról bővebben olvashatni.

³⁾ Cod. dipl. IV. 1. 68. l.

Az egyház belsejére nézve, I. Mátyás király alatt említést érdemel hét oltár a czéhek által különböző időkben alapított társulatokkal; úgy mint *Szűz Mária* oltára (talán a nagy oltár), *Sz. Borbála*, *Erzsébet* és *Ilona* képeivel a varga czéhé; a *Mindszent* oltár a fegyverművesek (pajzs, nyíl, sisakgyártók) és nyergeseké; *Sz. Gellért* oltára a szabók és borbélyoké; *Sz. István*, *László* és *Zsigmond* oltára a kovácsok és kardműveseké; *Sz. István*, *László* király és *Imre* herczeg oltára a timároké; az *apostolok* oltára a kerékgyártók, köfajtók, bodnárok és asztalosoké; és *Mária* látogatásának oltára a szücsöké volt. ¹⁾

Azon kornak szokása szerint a templom körül a *temető* volt, melynek falához belül *Sz. Mihály* kápolnája volt építve és ahhoz 1481. néhai *Kalmár* Pál városbirónak aldozár fia mint „Rector“ lett kinevezve, oly kötelezettséggel, hogy hetenkint két misét, egyet *Sz. Mihály* angyal tiszteletére, egyet a megholt hivekért mondjon, és a *Bold. asszony* temploma plébánosának évenként 3. arany frtot fizessen. ²⁾

Nem kételkedem, hogy a *kegyúri jog* a polgárságot illette. Vagyona és jövedelméről csak azt tudjuk, hogy a templomnak *Budán* az *Olaszutczában*, közel a Szombat-helyhez háza volt, melyet 1413. *János* plebános *Bajmóczi* Onufrius budai polgárnak évenként fizetendő 14 arany frt. összegért örök jogon eladott; midőn azonban e díj hat éven át elmaradt a budai tanács 1486. ítéletében a házat nevezett egyház birtokába vissza bocsátá. ³⁾

Alig félszázad mulva a török hatalom Pestet Budával hasonló sorsra juttatá; a templomok kirabolva, részint megromtattak, részint *mecsetekké* alakítottak át. Így járt a *Mária egyház* is, csak a szentély góth idomú falai maradtak változatlanok, melyek bal oldalán márványban kivésve a város czimere látható e felirással: „ARMA. INCLITAE. CIVITATIS. REGALIS. PESTIENSIS. M. D. VII. (1507.) ⁴⁾

¹⁾ Kovachich form. solenn. slyli, 433, 437, 441, 446, 448, 450 és 453. ll.

²⁾ U. o. 390. l.

³⁾ Eccl. Cam. 55. cs. 30. sz.

⁴⁾ Podhradzky, i. h. 115. l.

A török kivonulása után az egyházak régi állapotukba vissza helyeztetvén, e templom is korábbi rendeltetésnek visszaadva az ajtótól közepéig — fájdalom a régitől elütő modorban — megújított, két tornyot és 1795. réztetőt kapott; e század elején pedig a szentély is kijavíttatván, márvány oszlopok és falazattal díszlik, s ugyanott b. Kray tábornoszernagynak siremléke is szemlélhető ¹⁾

A templom 1756. tartott canoni vizsgálás szerint 1732. ben városi és saját költségen, magán adakozások és a Sz. Háromság társulat segélyével visszaállított főoltáron kívül következő oltárokkal birt: Sz. Péter; Sz. Florián; a Nazarethi család; segélyző Sz. Mária; Sz. Háromság; Sz. Rókus és Rozalia; Sz. Katalin; Szeplőtelen fogantatás; Ker. Sz. János; és minden Szentek; az oszlopokon Sz. József és gyümölcs oltó boldog Asszony oltárai. A templom birtokaihoz tartozott két szőlő, melyek közül az egyik, néhai Pesenreiter adománya a köbányában, a másik a csepeli szőlő hegyen feküdt, és 4698 rénes forint tökéje. A plébános a várostól állandó fizetésül 300 frtot, tizenhatod fejében pedig 90 frtot kapott; a Stola jövedelem 1400 frtra rugott és voltak még misealapítványok. Harang volt hat, melyek közül a legnagyobb 27. mázsát nyomott. ²⁾

A MÁRIA EGYHÁZ PLEBÁNOSAI VAGY PLEBÁNOSI HELYETTESEI
NEK NÉVSORA.

1244. Ákos kir. káplán. ³⁾

1318. 19. Concilin, ⁴⁾

1398. Gergely, ⁵⁾

1413. János, ⁶⁾

1486. András, ⁷⁾

¹⁾ Bel, Not. Hung. Nov. III. 3. fej, 11. §; — Schams, Beschreibung der Stadt Pesth, 1821. 83. l.

²⁾ Városi levéltár.

³⁾ Kerch. Hist. Eccl. Zagr. 82. l.

⁴⁾ Fejér, Cod. Dipl. VIII. 2. 116. l.

⁵⁾ U. o. X. 8. 441. l.

⁶⁾ Eccl. cam. 55. cs. 30. sz.

⁷⁾ U. o.

1516. *Jakabffy* János rector és pleb. ¹⁾
 1537. *Ferencz*, plebános ²⁾
 1686. *Makay* Pál János ³⁾
 1692. *Putanitz* János, esztergomi kanonok. ⁴⁾
 1701. *Nedeczky* Ferencz, pleb. ⁵⁾
 1703. A plebaniát a *jezsuiták* kapják meg.
 1710. *Cini* Pál plebános ⁶⁾
 1712—1743. *Wellenzon* Ker. János. ⁷⁾
 1744— 51. *Herics* Ferencz. ⁸⁾
 1752. A *piaristák* vitték a plebanusi tiszte. ⁹⁾
 1761— 62. *Weingruber* György, pleb.: ¹⁰⁾
 1763—1813. *Tóth István*. ¹¹⁾

3. §.

A DOMOKOSIAKNAK SZ. ANTAL HITVALLORÓL NEVEZETT
KOLOSTORA.

A Magyarországra 1221. megtelepedett domokosrendnek ezen egyik legrégebbi egyházát és kolostorát 1230. *Bessenyei* Mihály, neje *Anastazia*, és ennek fiai *Kenderessy* Gergely és Balázs alapíták *Sz. Antal* hitvalló tiszteletére.¹²⁾ Hol állott ez épület, mely már 1233. befejeztetett, nem tudatik; azonban a Dunapart közelében kellett lennie, mi az itt 1308. tartott országgyűlésről fennmaradt tudósításokból következtethető.

A kolostor lakói meg telepedésük után nem sokáig élveztek nyugalmat, mert IV. Béla király a Kunokat Kuthen vezérükkel a *tatárok* elől oly föltétel alatt, hogy kereszté-

¹⁾ Horváth i. h. 27. l. 7. §.

²⁾ Clar. Pos. 55. cs. 36. sz.

³⁾ Schams, i. h. 124. l. és Vár: lev: tár.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ U. o.

⁷⁾ U. o.

⁸⁾ U. o.

⁹⁾ U. o.

¹⁰⁾ U. o.

¹¹⁾ U. o.

¹²⁾ Ferrari, 4. r. 524. l; Bel. Hung. Nov. III. 108. l.

nyekké lesznek, az országban befogadván s hozzájuk köve-
teket ajándékokkal és 10 domokos hittérítőt küldvén, a ta-
tárok 1241. Magyarhont is előnzönlék és főkép a pesti kolos-
torra agyarogván azt bizonyára kifoszták, feldúlták, és lakóit,
köztük Bánfy Buzádot, az oltár mellett kardra hányták. ¹⁾

Helyre állván a rend, a kolostor is régi állapotába
visszatért és már 1273. generalis káptalannak színhelye volt
János Vercellei rendfőnök alatt. ²⁾ Fontosabb volt a nevezett
országgyűlés, mely 1308. Nov. 27. *e kolostor mellett a Duna-*
partján tartatott, s melyben I. Károly királynak kikiáltatván,
a koronázás egyuttal kizárolag az esztergomi érsekre ruház-
tatott. ³⁾

A kolostor birtokaira és használati jogaira nézve meg-
említendő I. Mátyás rendelete 1481, mely szerint a szerze-
teseknek minden héten a királyi kamarából két arany frt.
értékű só volt kiadandó. ⁴⁾ Volt a Nagyutczában házuk, mely-
nek egyik felét *Chyzar* György, másik felét pedig annak özve-
gye hagyta 1511. a kolostornak, mi ellen azonban leányuk Anna
a következő évben tiltakozott. ⁵⁾ 1513. Nagy Zelendi *Tompa*
Mihály, *lochodi* (most puszta) részbirtokát Pestmegyében
a kolostornak 150 arany frt. és minden héten mondandó
egy misének feltétele alatt örök joggal eladja. — 1516.
pedig Csemezi *Zay* Miklós fia Bernát, bizonyos szőlőt, me-
lyet már atyja hagyományozott a kolostornak, a budai káp-
talan előtt örökösen átenged. ⁶⁾

A török uralom siralmas korában e kolostornak is,
mint annyi többnek, emléke is elenyészik, ha a város visz-
szafoglalása után *Dvornikovics* váci püspök a közelben róm-
ladozó épületeket ki nem javíttatja, újakat, és pedig *Szüz*
Mária tiszteletére nem építtet ⁷⁾ s a rendnek vissza nem adja

¹⁾ Rogerius, Mis. Carm. II. fej; Ferrari, I. 50. 51. II.

²⁾ Ferrari 4. 524. I.

³⁾ Engel. Gesch. d. Ung. Reichs I. 492—494. II.

⁴⁾ Kovach. form. solenn. Styli 402. I.

⁵⁾ Act. Cam. Dominic. Pest. I. sz. 1. sz. 1. és 3. §.

⁶⁾ U. o. 5. és 7. §. §.

⁷⁾ Bel, Not. Hung. nov. 108. I.

ott, hol most az angol kisaszonyok kolostorja és temploma van.

Az ezen korbeli szerzetesek szerzeményei között *budai szőlők* is említetnek, a városnak 1774. birtoklevelei szerint, és pedig az *Ökörmálon* (Ochsenried) Seemann Antal szomszédságában más fél fertály; *Sz. Pál völgyében Pfeifer* Simon szomszédságában három fertály és $2\frac{1}{2}$ nyolczad; a *Vigadombon* (Lusthügel) egy fertály és hét nyolczad. ¹⁾ Ide tartozik még a szerződés, mely szerint 1780. *Klaudal* János és neje Mártha a barátoknak két rétet engedtek át misékre. ²⁾

Pesten a *Rimóczi* és *Demeter* féle házakat birták, melyeket megvévén, 1733. Kemeter Domokos vicariatusa alatt 300. frt. lefizetésével minden városi teher alól megváltottak. ³⁾ Egy harmadik házat néhai *Velkovics* Istvánét, a kolostor szomszédságában 8000 forintot vettek meg. ⁴⁾

József császár 1782. eltörülvé a domokosrendet, megszünt a pesti ház is. — A kolostor főnökei közt 1288. *Saul* perjel, 1301. *Dávid* perjel, és 1732. *Khemeter* Domokos vicarius említetnek. ⁵⁾

4. §.

ALCANTARAI SZ. PÉTERRŐL NEVEZETT FERENCZRENDI KOLOSTOR.

Ki és mikor építé e *minorita* kolostort? nem tudni; úgy látszik azonban, hogy a XIII. század folytán keletkezett, mert 1288. ban már *Gellért* nevű guardianja emlittetik. ⁶⁾ A kolostor a fehérvári, később az esztergomi felügyelőséghez tartozott, és védszentje — mint most is — alcantari *Sz. Péter* volt; ámbár Greiderer ⁷⁾ Péter „posthemiust“, Csevapovich pedig ⁸⁾ Péter apostol mondja, hibásan.

¹⁾ Act. Dominic Pest, 1. cs. 11. 12. 13. sz.

²⁾ U. o. 10. sz.

³⁾ Városi levéltár. 2935. sz. 1737. évből.

⁴⁾ U. o. 1794. 25. cs. 5117. sz.

⁵⁾ Cod. Dipl. VII. 3. 367. 1; Mon. V. Bud. 33, 12. sz; Act. Dom. Pest. 1. cs. 8. sz.

⁶⁾ Cod. Dipl. VII. 3. 367. 1.

⁷⁾ Germ. franc. I. 251. l.

⁸⁾ Recensio sat. 199. l.

A pesti sz. ferenczrendi kolostor főnökei közt 1288. Saul perjel, 1301. Dávid perjel, és 1732. Khemeter Domokos vicarius említetnek. 5)

E kolostor ugyanott állott akkor mint most, csakhogy a város még kisebb lévén mint jelenleg, a Rákos közelébe s a falakon kívül esett. ¹⁾ A Rákosmezőn tartott országgyűléseken ugyanis 1286. 1289. ²⁾ 1298 és 1307. midőn I. Károly királylyá választott, az ünnepélyes mise e barátok templomában mondatott. ³⁾

1443. e kolostor lakói helyébe, kik a ferenczieknek Conventualis nevű ágazatához tartoztak és kevésbé szigorú életmódot követtek, Julian bibornok és pápai követ boszniai vicariatusi „de observantia“ ferenczéseket hozott ide, mely intézkedést 1445. IV. Jenő és 1492. VI. Sándor pápák helyben hagyták ⁴⁾; kevéssel utóbb az *Üdvözítőről* („S. Salvatoris“) nevezett tartománybeliek következtek, mit II. Lajosnak levele bizonyít 1526. ból, melyben küldöttei által a „*Salvator*“ tartománybeli Sz. Péterről nevezett ferenczi és más pest-budai kolostorokból *Capistran* János szentté avatására szánt 219. markára rúgó pénznek kivételét elismeri, és a török háború végeztével kárpótlást ígér. ⁵⁾

Az egyház szögletétől a városból kivezető (most Hatvani) utca Sz. Péter utcának nevezetett; itt volt régente *Mátyás* királynak elég tágas kertje, melynek egyik része most a kolostor és egyetemi könyvtár — épület udvarát képezi. Itt ebédelt *II. Lajos* az országnagyokkal 1525. vizatérven a rákosi gyűlésről Thurnschwamb szerint, ki e gyűlésen jelen volt; megvan még e kert falából egy márványkötőredék az egyetemi könyvtár terme előtt e szókkal: „PRINCEPS POSTES.“ — Sz. Péter utcában lakott 1508. az „Angyalok asszonya“ kezdetű magyar egyházi ének költője. ⁶⁾

A törökség betörvén a barátok menekültek, és templomukból mecset lett. Nem tudhattam ki, maradtak e néme-

¹⁾ Jankovich Miklós, Pest városának hajdani helyezettése. Tud. Gyűjt. 1817. X. 57. l.

²⁾ Cod. Dipl. V. 3. 317. és 456. ll.

³⁾ Engel, Geschichte von Ungarn, I. 457. és 488. ll.

⁴⁾ Greiderer i. h ; Pázmán, Appendix II.

⁵⁾ E ferenczrendek levéltárából, Kollernél Episc. Quinque Eccl. 136 — 138. ll.

⁶⁾ Tud. Gyűjt. 1817. X. 63. l.

lyek közülök Pesten lelkipásztorkodni mint budaiak közül? bizonyos csak az, hogy Pestnek visszafoglalása után a *Máriáról* („Mariani“) nevezett tartománybeli ferencziek telepítettek Pestre, kik még jelenleg is ott vannak. Templomukban a főoltárra a védszent szobrát *Grassalkovics* gróf készítette.

5. §.

A SZ. JÁNOS VITÉZEKNEK SZ. MIKLÓSRÓL NEVEZETT HÁZA.

Pázmán II. függelékében és utána Thuróczy László ¹⁾ szerint a *johanniták*-nak Pesten egy *Sz. Miklós*-nak szentelt házuk volt. Nincs kétség hogy e szerzet, mint Budán a felhévizeknél, rendeltetéséhez képest a városi kórházat kezelte. Azonban mikor, hol, és ki által nyert Pesten lakhelyet? okmányok hiányában megmondani nem lehet. *) Nyoma van e kolostornak a budai káptalan benntiltó 1467-ki levelében, melyet *Révész* György, *Eötvös* Pál és a *sz. miklósi johannita főnök* (mester) ellen intéztek, kik a káptalant a halászat gyakorlatában a *Rozs* (váczi) sziget és (Pócs-) megyeri rév-től a *Csepel* szigetig akadályozták. ²⁾ Végét e kolostornak, úgy mint eredetét homály burkolja.

6. §.

A PÁLOSOKNAK MÁRIA SZÜLETÉSÉRŐL NEVEZETT EGYHÁZA
ÉS KOLOSTORA.

Amyi duló háború és nyomások után, melyeket a török dühe az ország és vallásra hozott, a béke helyre állván, a szerzetesrendek régi székeiket visszafoglalni, újakat keresni és elvesztett jogaikat visszaszerezni elhatározzák. A pálosok is, *Mihályszky* Rafael főperjel alatt 1687. I. Lipót ki-

¹⁾ Hungaria suis cum Regibus 192. l.

*) Talán ott állott, hol a mostani Károly kaszárnya északi részén egy *meçset* volt, melyet később a serviták ideiglenesen templomul használtak.

²⁾ Knauz, a bud. kápt. Reg. 41. sz.

rályhoz folyamodtak, hogy a Pest város déli részén fekvő mecsetet területével kolostor és templom építésére adományozza. ¹⁾

Hajlott a király 1688. jul. 13. kiadott rendeletében a kérelemre és megengedte, hogy a mecsetből keresztény templom alakíttassék. ²⁾ E célra 100 ölnyi hosszú és 80. ölnyi széles terület jelöltetett ki 1693. és az ezen belül fekvő házak és telkek megvásároltattak. ³⁾ 1715. máj. 24. rakták le az alapkövet és fogtak a szerzetesek a templom és kolostor építéséhez.

Elkészülvén ezen épületek, a templom *Sz. Mária születése* tiszteletére, fényre és nagyszerűsége a városban az első *Krisztus* 5 sebének kápolnával, melyet 1720. *Doloczky* Magdolna özvegye *Farkas* Mátyásné, saját költségen épített, és egyházi ruhákkal és ezüst edényekkel ellátott; 1721. egy társulat is alapíttatott; *Bajtay* István, pestmegyei alispán kart és orgonát adott; ⁴⁾ a kolostornak déli része 1722. az északi 1742. ben; az egész épület pedig (templom és kolostor) 1776. a városi kőbányából ingyen nyert kövekből fejeztetett be ⁵⁾ és *Patachich* Ádám, kalocsai érsek által felszenteltetett. Az építömester neve nem tudatik; a festményeket *Bergl* János készítette.

A nagyoltár, *Szűz Mária* tiszteletére, 1758. szenteltetett fel, *Barbacsy* Ferencz, nagyvárad kanonok 2500. frtos adománya folytán. Beléje *Sz. Firmus* és más vértanúk ereklyéi helyeztettek. A *Isten anyja* képe rézre van festve, fején kettős ezüst koronával; aranyos hajában smaragdok, nyaklánczán keleti gyöngyök és klarisok, a kis *Jézus* nyakán pedig 8. sor apró gyöngy voltak az 1729-iki leltár szerint. ⁶⁾

A pálosok javai közé, melyeket részint első telepedésüknel rendjüknek elpusztult, s a török kiverése után többé vissza nem állított kolostorainak jószágaiból, részint megvett

¹⁾ Acta Misc. ord. Paul. III. k. 161. l.

²⁾ Benger, Act. Ord. Vol. II.

³⁾ Act. Conv. Paul. Pest. 17. cs.

⁴⁾ Chronot. Cap. 87.

⁵⁾ Act. Paul. Pest. 17. cs. 5. sz.

⁶⁾ Act. Paul. 311. sz. capsza.

vagy ajándékozott polgári telkekből kaptak, mihez számos kegyes hagyomány is járult, tartoztak: *Maróth* esztergom megyében, hajdan a visegrádi Sz. Pálról nevezett pálos-apátság; *Szentlélek* (Esztergom), mely a pilisi *szentlélek* apátság, tovább *Szent-kereszt* és *Szent László* (Pest), mely a szent-kereszti és Visegrad melletti *Kékes* hegyi sz. lászlói apátságnak tulajdona volt; övék volt nem különben *Battyán* (Pestmegyében) régente a tornallyai; *Veresmarth* (Heves) a hasonló nevű; Puszta *Báránd* (Fehérmegyében) a csatikai pálosok birtoka. ¹⁾

A városi telkek és pénzbeli hagyományok közt névleg említettnek:

1703. *Markovics* Mátyás nejének *Babics* Annának végrendelete folytán, annak Csepel-promontori szölejét hagyományképmisékre a pálosoknak átadja. ²⁾

1704. *Stoller* Mátyás 40 frtot hagyományoz ³⁾

1707. *Mátyás* timár, Csepel-promontori szölejét és pest. házának egy negyed részt misékre hagyja. ⁴⁾

1713. *Greumolt* Ignác, bécsi gyógyszerész, *Bécsben* a „Graben“ nevezetű téren fekvő, az arany szarvashoz czimzett házát 3000. frt. erejéig, mely *Pregtfeld* Severinus, fogadalmat letett pálosnak jutandó, a pálosoknak leköti ⁵⁾

1712. *Bedeicz* Márton pesti polgár egész vagyonát promontori szölejével és 38 frt. tartozással hagyományképmisét Pest-városának öt temploma közt felosztatni rendeli. ⁶⁾

1725. Gr. *Koháry* István 1000. frtot. hagyományoz. ⁷⁾

1732. *Schiffter* Péter pesti polgár csepeli szölejét misékre hagyja. ⁸⁾

1739. Fennemlített *Barbacsy* Ferencz kanonok a mon-

¹⁾ Act. Paul. Pest 4—16. cs.

²⁾ Act. Paul. Pest. 20. cs. 2. sz.

³⁾ U. o. 3. sz.

⁴⁾ U. o. 4. sz.

⁵⁾ U. o. 5. sz.

⁶⁾ U. o. 6. sz.

⁷⁾ U. o. 10. sz.

⁸⁾ U. o. 11. sz.

dott 2500 frt. tartozást, ezüst és apáti jelvényekkel a pálosoknak misékre hagyományozza. ¹⁾

Ide tartozik még több pesti kolostorbeli ujoncz szerzetes kegyes hagyománya; az alamizsna, melyet I. Lipót király kevéssel Buda kivívása után utalványozott, s a budai élhelmezési parancsnok hetenként kiosztott; s melynek tovább is való megadásaért 1712. a pálosok folyamodtak. ²⁾

1745. *Martinovits* Erzsébet keletre a páloskolostorral, nyugotra a szomszéd utczával, a *Körös* városi és *Kontra* János féle házak táján határos pesti házát a hozzá tartozó telkekkel együtt, a pálosoktól kölcsönvett 2300. frt. biztosításául jelzálogkép leköti. ³⁾

1745. *Kontra* János és neje *Bencsik* Katalin keletre a kolostorral, délre *Szalay* János, nyugotra a *Lochner* féle házzal határos házukat a hozzá tartozó szántóföldek, rétek és kertekkel 1150 frton és évenként négy ölfáért a pálosoknak eladják; megengettetvén egyuttal, hogy a *Lochner* és *Kontra* féle házak a kolostorhoz csatoltassanak, fenntartatván azonban a tanács részéről a jog, a városi terheket továbbra is rajtuk követelni. ⁴⁾

1759. *Jalics* Anna Mária 3000 frtnyi követelését *Hinger* József János budai gyógyszerész ellen, ki ez összeget 1741. ben kelt kötelezője szerint *Jalics* Mátyás budai mézszárostól 6 % kamat mellett felvette, a budai klarissa kolostor jótállása mellett, a pesti pálosoknak engedményezi. ⁵⁾

1765. A *Vaimann* féle pesti ház 1000. frt. tőke és 106 frt. 50. kr. kamat erejeig a pálosok részére végrehajtás alá került. ⁶⁾

1775. *Herbath* István abáthfalvi plebanosnak a kecskeméthy kapun kívül fekvő háza az *egri* minoritáknak, ezek által pedig 1600. frton a pesti pálosoknak átadatott. ⁷⁾

¹⁾ Act. Paul. Pest, 20. 14. sz.

²⁾ U. o. 20. cs. és Eccl. Cam. irregist.

³⁾ U. o. 17. cs. 7. sz.

⁴⁾ U. o. 17. cs. 8. és 10. sz.

⁵⁾ U. o. 15. sz.

⁶⁾ U. o. 23. sz.

⁷⁾ U. o. 17. cs. 31. és 32. sz.

1720. *Doloczky* Mária, *Tarkos* Mátyás és később *Szabó* Gergely neje pesti házát a pálosoknak 2000 frton eladja. ¹⁾

A pálosrend József császár által az egész országban megszüntetvén, javai — elláttatván belőlük a volt rendtagot élelem és ruházattal — a vallás alaphöz csatoltattak, a templom és kolostor pedig a *Pestre* áttett *egyetem* számára fordítatott. A templom 1858. a vallási és egyetemi alapból 54,860. frton kívül és belül kijavítva, jelenleg párját ritkítja. Mind-ezekről bővebben olvashatni Roder Alajos szentbeszédében, melyet 1858. Dec. 28. a templom újjászentelésekor mondott s a következő évben nyomtatásban is kiadott.

A PESTI PÁLOSKOLOSTOR PERJELEI.

1691—1695. *Horváth* Bernát. ²⁾

1696— 97. *Huszár* István.

1699— 1700. *Karlóczy* Lajos. ³⁾

1701—1717. *Pakay* Imre. ⁴⁾

1718. *Mayer* Ágoston. ⁵⁾

1719. *Walter* György.

1723—1731. *Mayer* Ágoston. ⁶⁾

1732. *Stohel* Mihály.

1733—34. *Radovány* Eustach.

1737. *Horváth* Gergely.

1743—1745. *Barcsalovits* Jakab.

1745. *Maczonkay* Kristóf.

1749. *Pongratz* Ignác. ⁷⁾

1751—1758. *Toronyi* János ⁸⁾

1759. *Kolarics* Joachim.

1760. *Gindl* Gáspár.

1762—1768. *Vidi* Ferencz.

¹⁾ Act. Paul. Pest. 18. cs. 39. sz.

²⁾ Act. Paul. Csátka 2. cs. 3. sz.

³⁾ Act. Paul. 4. cs.

⁴⁾ U. o. 5. cs.

⁵⁾ U. o. 11. cs.

⁶⁾ Act. Jes. Bud. 8. cs. 103. sz.

⁷⁾ Act. Paul. Pest 22. cs. 12. sz.

⁸⁾ U. o. 4. cs.

1773. *Szentgály* Ágoston.

1774. *Németh* Imre.

1776—1781. *Szent Gály* Ágoston.

7. §.

A SERVITÁKNAK SZ. ANNÁRÓL NEVEZETT TEMPLOMA ÉS KOLOSTORA.

A servita rend („Ordo Servorum B. Mariae virginis“) 1233. ban Olaszthonban hét florenczi patricius u. m. *Monald Bonfil*, *Manetti* Bonajuncta, Antellensi *Manetto*, *Uguccio*, *Amade*, *Sosteneo* és *Falconer* Elek által alapítottatott, kik a *bold: Szűznek* megjelenése által indittatva, egész életüket annak tiszteletére szentelni elhatározzák. E rend 1278. körül Sz. *Benitio* Fülöp rendfőnök által Németországba is átültetett, hol azonban a XVI-dik században az eretnokség által végkép elnyomatott, és csak 1607. lett ismét *Gonzagai* Anna Julia tyroli hercegnő által újra felélesztve. Jelenleg Bécsben és Austriában öt, Magyarországon három (úgy-mint Pesten, Fraknón és Egerben) kolostorja van. ¹⁾

A török kiűzése után folyamodván a rend Lipót királyhoz, hogy az országban Pesten és Egerben adjon kegyelmesen helyet kolostorokra, a király 1688. a magy. kir. udvari kancellár és a kamarai elnökhöz adott rendeletekben engedett. Felhatározottatván 1697. az alapítvány, a munka a *rendnek saját költségén*, melyhez *Széchenyi* György esztergomi érsek 30,000 frttal járult, 1717. megkezdett, és a kolostor alapkövét ápril 27-kén tették le ünnepélyesen, *Csemy* László perjelsége alatt, bemellékelvén Sz. *Kelemen*, *Clementin*, *Mór*, *Saba* és *Honorata* ereklyeit, következő, az alapítási évet háromszor kifejező chronosticonos táblával: „SVb proteCtione SanCtae Annae pIae MatrIs DeIparae VIrgInIs — LapIs Iste posItVs fVit a PatrIbVS SerVIItIs In faVsto fortVnatoqVe IngressV sVperIoratVs PatrIs LaDIslal TseMII PestIensIs. — Anno QVo CaroLVs BeLgraDVM obtInebIt.“

¹⁾ A kolostor breviariuma és a rendi schematismus után.

*A pesti serviták a Korinaijnak eladott
székéért 226,356 ftot kapnak, 1840-ben.*

A kolostor elő része 1722. hátsó része pedig csak 1777. fejeztetett be.

Időközben a serviták templom nélkül, a szemközt fekvő török *mecsetet* (hol most a rokkantak háza) használták isteni tiszteletre; nem sokára azonban 1725. sept. 8. a mostani templomnak alapja letétt, mely épület 1732, aug. 22-kén *Weinhart* Cyriacus M. perjel által felszenteltetett.

A templomban, a *Sz. Anna* tiszteletére szentelt nagyoltáron kívül van még hat oltár. A nagyoltár képét 1740, *Hezenlorfer* bécsi festész festette; a faragványokat *Themy* János szobrász készítette; az oltár megaranyozása 1748. *Csáky* Miklós kalocsai érsek költségén történt. Az oldaloltárok közül 1735. *Nep. János* oltára gr. *Szentiványi*; *Sz. Peregryn Koháry* grófné költségén készült, mely utóbbinak férje már a templom építésre több mint 6000 frtot adott. 1740. *Sz. Rafáel* oltára, *Petz* Rafáel sebész; a 14. *segélyző* szenté pedig *Mörzinger* János gyógyszerész gyámolítása folytán létesült; míg a *fájdalmas Szűz* oltárát 1744. *Weinmann* Márton mészáros; *Sz. Alajosét* 1748. gr. *Batthyány* Mária, és a *segélyző Szűz Máriáét* bizonyos pesti kőmives mester alapítja. Ugyanazon időben a szószék megaranyozására *Kaló* Ferencz a váci megyének fővicariususa adakozott nagymértékben.

A kolostor széke az ausztriai- magyar tartomány főperjelének; itt vannak a rendi ujonczok, kik a theologiában is oktatást nyernek. A szerzetesek száma, hajdan 13, most 6-ra olvadt le. A kolostor egykor *Pesten* majorral birt, most csak két szőleje van Budán az Orbánhegyen és a Bözingerféle majoron. Magánzók pénzbeli alapítványairól mitsem tudok, de az ékszerek és egyházi ruhák közül többet 1776. *Rupp* László Mária pesti mészárosfi, a rendbe lépven, hozott a kolostorba első miséje alkalmával; nevezetes jövedelmet hajtának az újabb időben a kolostor földszintjében nyitott boltok. A tartományi perjelek közül, kik itt hajdan laktak, említettnek: 1710 *Gapp* Rupert, M. 1717. *Csemy* László M. 1763. *Bertalan* Mária. — Most tartomány főnök *Ackermann* Ignác M. és kolostorperjel *Fiszer* Máté M. kinek szivessége által birjuk ezen adatok nagy részét.

A KLÁRASZÜZEKNEK SZ. ANNÁRÓL NEVEZETT KOLOSTORA.

4 Ezen kolostor az 1714. ben Budán alapítottanak gyarmata a városi tanácsnak azon óvása mellett fogadtatott be 1723., hogy ez által a polgári terhekből folyó jövedelmek nem fognak csorbát szenvedni egyuttal, az első apátnő, gr. Csáky Franciska kötelezöt adott, hogy a pesti nének a budaiaktól sem valamit követelni sem megvonni nem fognak. ¹⁾

Szent Anna kolostora és templomának a Pálos utca és Hajduközben — nem messze a kecskeméti kapútól — azon ház szereltetett fel, melyet Rodl János budai mészáros az apáczáknak 550. frton eladott s mely mai nap a zálogház, a budai kolostor 4500. frtot fordított rá, minek folytán a két kolostor 1729. oct. 18. újra ünnepélyes kötelezettiséget vállalt: a pesti, hogy a budai kolostor javaira nézve semminemű igényt sohasem formál; a budai, hogy a pesti kolostorra fordított költségeket vissza nem követeli. ²⁾ Egyéb-iránt a kolostor a tehermentes házak között fordul elő mely után az apáczák csak 24. frtot fizettek évenként a városi pénztárba. ³⁾

A kolostori épületen kívül volt még az apáczáknak a kecskeméti kapún kívül a Kalvária utczában majorjuk és kertjük; a városban pedig az Újvilág utczában házuk, keletre Kovács György és Nagy János, nyugaton a kir. személy-nők házának szomszédságában, melyet gr. Kálnoky Zsuzsánna apátnő kapott volt cserében fivére gróf Kálnoky Ferencztől, az általa Felső-Csikben, Vándorfalván, átengedett birtokokért. ⁴⁾ Az övék volt még néhai Pauer András ács-mester, korábban Elefánti örökösöknek háza, melyet 1759. ben, előbb a városi terhek alól kivétetvén, 800 frton megvettek. ⁵⁾ A klarissáknak adott kedvezményekhez tartozik még, hogy évenként 3. mázsza sót kaptak. ⁶⁾

¹⁾ Act. Clar. Pest. Elench 8. és 11. tét:

²⁾ Act. Mon. V. Bud. 17. cs. 21. sz.

³⁾ Városi levéltár, 1737. Intimat: 2035. sz.:

⁴⁾ Act. Clar. f. I. Elench. 17. tétel.

⁵⁾ U. o. 25. tét; város levélt. 1758-ki 3674. sz.

⁶⁾ Clar. Pest. Elench. 13. tét:

— Vándorfalva
(Ginóczy!)

1763. a kolostorban 14. apáca volt; József uralkodása kezdetén 1780. azonban már megtiltattott nekik a magy. kir. Helytartótanács beleegyezése nélkül új tagokat felvenni, és megparancsoltattott, hogy minden évben a kolostor jövedelmeit bevallják, mely korlátozó rendelést 1782. a kolostor eltörlése követte, és az épület 1783. kórház és szülészeti intézetül a városnak átengedtetni határozott; két század Gyulay ezredbeli gyalogságnak azonban szinte czélba vett beszállásolása teljesezésbe nem ment. ¹⁾

A pesti klarissák főnöknői közt említettnek:

1723—1727. *Csáky* Franciska, apátnő.

1729. *Erzsébet*, perjelnő. ²⁾

— — Köröspataki gr. *Kálnoky* Hedvig Zuzsánna apátnő. ³⁾

1759. *Höberl* Janka perjelnő és *Snojer* Rozalia apátnő. ⁴⁾

9. §.

A JEZSUITÁK HÁZA

A jezsuitákat gr. *Széchenyi* György esztergami érsek Budára telepítvén és a terv az elemi és felsőbb iskolákat Pestre áttenni nem létesülvén, a *jezsuiták* 1702. Pesten egy *fiok házat* kaptak és a gymnasium, valamint a plebaniát iszt a *Bold. Asszony* templomában reájuk bízott. Ugy lát-szik, hogy Pesten először a megvett *Schweidler*-féle házban laktak, kevéssel utóbb azonban az *Ujvilág* utczában és Duna mellett is szerezvén házakat. oda telepedtek, és iskolának berendezték, melyeket azonban 1717. a jövevény kegyesrendieknek átengedtek; a plebaniát is 1703—1710-ig kezelték a midőn *Ambler* volt az utolsó jezsuita plebános.

Házuk, a rend eltörlése után 1777. a magy. kamara által minden városi teher alól kiváltatván, a kir. ügyigazga-

¹⁾ Városi levélt. Int. 4010, 5607, 5995, 6170, 6214, 6392. sz.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Városi levélt 3674. A.)

10. §.

A KEGYESRENDIEK HÁZA.

E szerződés folytán 1718. a mai görög templom területén, a Duna mellett fekvő házat a város a jezsuitáktól 4300. frton megvette és a piaristáknak átadta ; nov. 5. 1717. nyílt meg a tanintézet 4 osztálylyal, melyhez később a humaniorák járultak. Az 1740—1743. dögvészes években, az épülethez több

¹⁾ Jes. Bud. 1. cs. 15. sz; 18. cs. 16. sz. Városi ley: 1719 és 1717
973—975, 995—997. sz. 1712: 1174. sz. 1715. 1253. sz. 1787. 10. cs. 767
sz; 1794. 25. cs. 5117. sz.

²⁾ Vár. Levélt. 1717 : 1327. A.

szoba és kert jött, úgy hogy 1745. a collegiumban már 11. szerzetes lakhatott.

Ezen időben a rend bizonyos *Stecker* vagy *Vizi* házát 6350 frton megvén, kolostorához csatolá, mely most már 13. tagnak nyújtott lakhelyet. Midőn 1748. a rend alapítója *Kalasanti József* a szentek (beatos) közé iktattatott, a piaristák többháztelket (köztük a szomszéd *Viczay*féle és másokat) összevásárlottak templomra, (mely azonban sohasem épült fel), a város közönségének nem minden akadékoskodása nélkül, mely az átruházási díjt követelte. ¹⁾

Kiegyenlítettven a város és rend közötti nehézségek, melyek támadtak, midőn a piaristák továbbra a plebania templomban prédikálni és az isteni tiszteletben segédkezet nyújtani nem akartak, 1752. elején, midőn *Herics* Ferencz plebános esztergomi kanonokká lett, az egész plebaniai hivatal kilencz évre a rendre bízáték, visszatartatván egyuttal a 300 frt illeték, melyet a plébánosnak a város, ez pedig utóbb évenként a rendnek szokott fizetni. ²⁾

Nem sokára a rend tágasabb háznak, néhai gr. *Eszterházy* Ferencz házának megszerzésére gondolt, melyben mai napig megmaradt. E háznak első birtokosa, a vissza foglalás után bizonyos *Klieglberg*; utóbb gr. *Heister*; 1721. ben fele részben a város, felében bizonyos *Popovics*; 1730. *Bibics* János, bolgár marhakereskedő; ennek halála után pedig b. *Fetter* és ennek özvegye volt, ki *Stöhr* Ádám, hadi biztoshoz ment férhez; utóbb *Klobusiczky* Ferencz kalocsai érsek vette meg a hozzá tartozó házak és telkekkel a jezsuiták számára, kik 1752. gr. *Eszterházy* Ferencz tábornagy és tárnokmesternek adták el 40,000 frton; a gróf halála után pedig végrendelete folytán 43,000 frt. áron 1755. a kegyesrendiek birtokába ment át. ³⁾

E háznak tartozékai voltak még: bizonyos *Reschnek* és *Hoffmann* Keresztély bodnárnak házai; egy kocsma „az arany

¹⁾ Pesti kegy. tanítórendi kir. nagygymn. felszentelési emléke 1863. 6. 7. l.

²⁾ Vár. levélt. 1755. 3688. sz.

³⁾ Pesti kegyes tanító rendi s. a. t. 8. l.

griffhez“ a hatvani kapú előtt; major és továbbá két kert, melyek közül a egyik a kecskeméti kapú előtt feküdt; végre rétek és szántóföldek.

Letisztáztatván lassan az *Eszterházy*féle ház vételára és határozatba menvén annak megnagyobbítása, novitiusok tarthatása végett a rend pénzt akart felvenni kamatra, mely a többi házakon feküdt volna; a város közönsége azonban a birtokba lépés ellen akadályt gördítvén, a rend legfelsőbb helyre folyamodott, és 1756. ápril 22. egy kancellariai rendelmény kelt, mely szerint: a piaristák az *Eszterházy*féle házat birtokba vegyék, s azt ezen engedélynek különbeni elvesztése mellett azonnal kolostorra alakítsák át, úgy hogy nyolcz év leforgása alatt átköltözködhessenek; a korábban birt házakat — miután szerzetes rendek világi javakat nem birhatnak — árverés útján adják el egy év alatt, csak a kecskeméti kapunál levő kertet és majort tartván meg; a rétek és szántóföldeket azonban nyolcz évig még birhatják, fennhagyatván a jog ezen intézkedés ellen a Felsőházhoz folyamodni; az összevásárlott házak után járó hátrálékok felét a városnak fizessék ki; és a kolostort — a boltok elmozdítása után — tágasabbra építsék, hogy idegenek és convictorok is lakhassanak benne. ¹⁾

Az új collegium építése, a plebania egyház felé néző oldalon 1758. ápril 25. kezdetett meg, azonban, részint mert egyik falát a szomszéd temető falába tamaszták, részint mert félő volt, hogy a collegiumnak tulságos magassága a templomnak hátrányul szolgál, és oda idegennek is megfogának bérért telepedni, nehézségek támadtak és az építés késleltetést szenvedett, mi végre olyképen egyenlítettet ki, hogy a rend a temetőből 29. ölnyi tért kapott száz, felében a városnak, felében az egyháznak — mely azonban elengedte — fizetendő aranyért; kötelezőt adván magáról, hogy világiasakat be nem fogad.

Az építés ez után akadálytalanul folyván 1762. szerencsésen befejeztetett, és a piaristák ugyanazon évi nov. 1-én költözködtek bele régi lakásukból. A város, mely az isko-

¹⁾ I. h. 8. 1; Vár. levélt. 1755. 3688. sz.

lákat padokkal és más kellékekkel felszerelte, és a philosophiabeli tanárok számára 6000 frtnyi alapítványt tett, a rendet összesen 16,000 frttal segélyezte. ¹⁾

A piaristáknak régi lakházát, mely 1784-ig kaszárnya, később raktárnak használtatott, a város 1789. azon okból hogy a tanuló ifjúságnak tandíjt kell fizetni, sörház építésére visszakérvén; a pesti felügyelőség rendelte, hogy midőn az árverésre kitétetik, legyen ügyelet, hogy a tanoda alapból a szegény tanulók tartassanak; mi megtörténvén, az épületet a *gör. n. egyesült hitközség* vette meg templomnak, mely még most is disze a Dunapartnak. ²⁾

A piaristák mostani épületjéhez, mely 1805. ben minden városi teher alól felmentetett, 1843. a Duna felé egy új szárny építtetett, megkezdetvén ápril 19, befejeztetvén 1845. sept. 29-én. Hátra volt még az épület belsejét, az iskolák számára czélszerűen berendezni, azt a *Kalazanti sz. Józsek*-nek szentelt házi kápolnával megújítani, tágítani, feljebb emelni, mit a rendnek főnöke *Purgstaller József* elismerésre méltó buzgalommal 1863. véghez is vitt. ³⁾

11. §.

AZ IRGALMAS BARÁTOK INTÉZETE.

Ezen intézetről iróink részint hallgatnak, részint mint, Bel, Thuróczi László és a *Topographia Hungariae* szerzője, csak említik, hogy a mult században Pesten létezett. Biztosabb adatokat nyújt a városi levéltár. Az irgalmas barátok, az invalidus palotának befejezése után III. Károly alatt, ugyanott lakhelyet és alapítványt nyertek, hogy a sebesült vitézeket ápolják, és tudjuk, hogy 1752. folyamodtak, miszerint a város nekik saját épületre kebelében helyet jelöljön ki. E kérelmet 1775. megismételvén a *Sz. Rókus* kápolnát és kórházat kérték maguknak átadatni, igérvén: hogy az épületet saját költségükön kijavítják; 12. szegény polgárt vagy

¹⁾ I. h. 9. l; vár: levélt. 1759. 3687. sz.

²⁾ Vár. levélt. 1784. 6345. sz. 1789. 35. cs. 3340. sz.

³⁾ U. o. 1805. 45. cs. 4389. sz. i. h. 11. és 12. ll.

azok cselédjeit vallás különbség nélkül ingyen gyógyítják; a kápolnában naponként misét mondanak alamizsnát nem szednek; — azonban a tanács felhozván, hogy a két városban ugysis már tulságos a kolduló szerzetesek, gyógyszerészek és sebészek száma, hogy azt az adózó polgárság terhelése nélkül szaporítani nem lehet: e kérelemnek helyt nem adott ¹⁾ Mikor költöztek el Pestről és hová? nem tudtam kipuhatólni.

12. §.

AZ ANGOL KISASSZONYOK KOLOSTORA.

Ezen, Ausztriában, Sanct-Pöltenvárosban keletkezett rendet Mária Terézia 1770. jan. 10. kelt alapító levelében Magyarországra is, Budára és pedig a királyi palota egyik részébe átültette, azon kötelezettséggel, hogy nőgyermekeket hittan, írás és olvasás, számtan, franczia és német nyelvre, táncz, rajz, és kézimunkákra tanítsanak.

Az alapító levél nyolcz angol kisasszonyról szól, kiket a sanct pölteni püspök válogatott és küldött ki, s kik az ő felügyeletének maradtak alávetve, megadatván neki a jog, hogy üresedés esetében, váltva magyar vagy német nemzetbelieket küldhessen; a nyolcz angolnő közt volt egy fejedelem-asszony, két mesternő, ugyanannyi tanítónő, egy jegyző, egy szakácsnő és egy portásnő; a tanítványok szaporodtával e szám is növekedhetett 12—14 re, azonban a 8 számot túlhaladók saját költségükön voltak tartandók.

Hasonszámúak voltak az angolkházban táplált és nevelt gyermekek. Az angol kisasszony apróbb szükségleteire fejenként 340 frt, összesen 1920 frt. utalványoztatott 48,000 frt. 4⁰/₁₀₀ kamatjából; a nyolcz gyermek tartására, és ruházására, kik közül négy nemes és négy alacsonyabb sorsú, évenként 1720 frt. vettetett ki 43,000 frt tőke kamatjaiból; ruházatuk kék volt, a nemeseknél selyem, a többinél vászon vagy gyapotból és fekete zsinoron érmet viseltek, melynek egyik oldalán *Szűz Mária*, az alapító, másikán a *királynő*

¹⁾ Vár. levélt. 1752. 4010. sz.; és 1776. 5075. sz.

képe volt. Megengedettett, hogy a befogadott gyermekek száma 40-ig emelkedhessék, kiket azonban szülei voltak kötelesek eltartani. A táncz és rajzmester évenként 200 frtot kapojon, mi 5000 frt. tőkének felel meg. Az isteni tisztelet végzésére a várkapolnában, a vörös csillagos barátok alkalmazandók évenkénti 300 frt. fizetés mellett, a tőke 22,500 frtot képezvén, a templom felszerelésre 3500 frt utalványoztatott. ¹⁾

Az angolkisasszonyok 1770. maj. 13. költözvén Budára, a királynő helyben hagyta, hogy *Grassalkovics* gróf kamara elnök számukra *Affolter* Péter fürdőházát és majorját, a szükséges épületek, kert és majorsági állatokkal 5500 frton megvette és kevéssel utóbb évenként 6. mázsa só illetményt engedélyezett. — 1772. úgy látszik, egy más majort is kaptak, az angolkisasszonyok 900 frton, és annak pusztá telkén való építésre legfelsőbb helyen 6000 frt. engedélyeztetett. ²⁾

Az angolkisasszonyok Budán rövid ideig tartózkodtak csak; 1777. a *Nagyszombatból* Budára áttett egyetemnek kényszerülvén helyt engedni, *Vácra* kellett menniök. Itt a mai *siketnémet* intézetet kapták egy 14,000 frt. értékű majorral; melléjük adatván két domonkosrendű az isteni tisztelet végzésére, kiknek tartására 10,000 frt, az egyházi szerekre pedig, 5000 frt. alapítványtőke szolgált; az angolkisasszonyok pedig még évenként 80. mérő kétszerest kaptak. ³⁾

Váczon sem maradtak soká; II. József a legtöbb szerzetesrendet eltörölvén, a pesti domonkos kolostort is becsukatta, és 1787. ben, a Lipót-utczában fekvő templommal (melynek nagy oltárán *Sz. Domokos* képe látható) az angolkisasszonyoknak adta át, hol most is leánykák nevelésében sikeresen fáradoznak. — 1770. ben az első főnöknő *Hohenfeld* Katalin grófné, később 1787 és 1792. *Lechfeld* Mária Ludovica volt.

A magyar asszonyok a többi éven át, Waringer Sándor jerméltanárja nevelésére bízták meg.

¹⁾ Lib. Reg. Eccl. 6. köt 266—276 ll.

²⁾ Prot. Cons. Cam. 1770. Maj. 15. 1078. 1; aug. 14. 357. 1; 1771. Oct. 18. 729. 1. és 772. feb. 3. 288. i.

³⁾ Res. Reg. mart. 21. és maj. 29. 1777.

1871-ki nyíltan a pesti angol-kisasszonyok
mellé segély képen 630 forint adott.

Pest-Ferencvárosban Kisdudorvoda nyílt 1870.
még, a felügyeletet apácaik (Lőrincz-né) viselték

13. §.

KISEBB SZENT EMLÉKEK.

E név alá a *kápolnák* és *szent-szobrokat* foglalom, melyek a városban, vagy városon kívül¹⁾ léteztek, s részben még léteznek; a hová tartoznak:

A) SZENT RÓKUS ÉS ROZÁLIA KÁPOLNÁJA.

Az 1711. dögvész alatt a polgárság fogadást tett, hogy egyesült erővel templomot épít, és csakugyan épített is a hatvani kapún kívül, a kerepesi úton. Sz. *Rókus* és *Rozália* tiszteletére fölszenteltetvén, a Szász Keresztély bibornok érsek bucsút engedélyezett. 1739. 12. öl hosszú, és 4. öl szélességre kiterjesztetett, és két oltár, a *Bold. Szűz* és az *Üdvözítő* tiszteletére és egy *fa feszület* készült. Javadalmazásul a tanács 50. öreg mérőt termő szántóföldet adott, melyet az ottani pap évenkénti 20 frtéért bérbe kapott. —

Midőn a lakosság gyarapodtával a belvárosi plébánia már elégtelenné vált, e kápolna eleinte 1747. fiók, fél század múlva pedig — az ott létezett remeteség el törültetvén — önálló plébániává lett. 1796. melléje *kórház* nyitattott és szenteltetett fel gr. Batthányi József primás által. Ez lassanként növekedvén, és nagyobbodván 1840. ben nyerte mai alakját, melyben 38. kisebb nagyobb terem van elmebetegék s. a. t. számára. ¹⁾

B) A KÁLVÁRIÁN LEVŐ KÁPOLNA, ÉS REMETELAK.

Ha a kecskeméti kapún a belvárost elhagyja az ember, a *Józsefvárosba* lép és a *Statio* utcán a három kereszttel diszlő kalvária hegyre ér, melyen még 1756. régen bezárt remete-lak és kápolna volt. *E kalvária* felállításának éve nem tudatik, de alapítója *Wisner* másképp *Schwarz* Mária Anna volt, ki e czélra 2511 frt. tőkét tett le, mely összeg 1796. lebontatván a kápolna, a külvárosi templom javára fordítottatott. ²⁾

¹⁾ Vár levélt. 1711. 1093. sz. — 1747. 5315. sz. — 1786. 3547. sz.; 1775. 5075. sz.; — 1795. 65. cs. 5795. sz.; — Haeuffer, Buda Pest I. 165. l.

²⁾ Vár: levélt: 1756. 3547. sz.; és 1796. 10. cs. 799. sz.

C) A TÖVISSSEL KORONÁZOTT ÜDVÖZÍTŐ KÁPOLNÁJA.

Ez a régi váczai kapu előtt állott. A dalmat nemzetiségű lakosok 1717. a dögvész ellen oszlopot állítottak, melyen a tövissel koronázott Jézus volt látható; 1739. a dögvész újra kitörvén, helyébe kápolnát építettek ugyanazon Krisztus képpel, mely épület bizonyosan a mult század utolsó tizedeiben, midőn e terület magán kézre került, enyészett el. ¹⁾

D) A 14. SEGÉLYZŐ SZENTNEK KÁPOLNÁJA.

A kecskeméti kapun kívül állott, és *Vires* Vilmos polgár végrendelete folytán, *Wesner* utóbb *Cubiczki* Gertrud hozzájárulásával épült 1719. A városi tanács kérelmére Szász Keresztély primás megengedte, hogy a városi plebanus által ünnepélyesen felszenteltetvén, benne misék is mondathassanak; végre kegyura *Ujfalusy* János remete lakkal és 300 frt. javadalmazással is gyarapítá. Mikor tűnt el? nem tudni. ²⁾

E) LÁTOGATÓ SZ. MÁRIA KÁPOLNÁJA.

Sem helyét, sem elenyészte idejét e kápolnának, mely szabó-kápolnának is neveztetett, nem tudni. Bizonyos egyedül, hogy 1733. *Stiglmayer* Jakab szabó és neje *Baumann* Katalin építék; hogy nevezetnek második férje *Sommer* Keresztély megnagyitá és 200 forttal megajándékozta, és hogy benne a sz. kereszt tiszteletére oltár volt. ³⁾

F) A HALOTTAK KÁPOLNÁJA.

E kápolnát tornyocskával *Schwarcz* Mária Anna építette, valószínűleg a temetőben, s 300 frt. értékű szölejét annak adá, hogy a jövedelmekből Sz. György napjától Sz. Mihályig minden pénteken mise mondassék. ⁴⁾

G) SEGÉLYZŐ SZ. MÁRIA KÁPOLNÁJA.

A városi kőbányában állott; 1740. *Konty* Antal alapítá és 300 frtot adományozott. Bucsúját pápai bulla szerint, ha-

¹⁾ Vár. levélt. 1756. 3547. sz.

²⁾ Vár. levélt. 1719. 1384. sz.; 1756. 3547. sz.

³⁾ Vár. levélt. 1756. 3547. sz.

⁴⁾ U. o.

vi bold. asszony napján tarták és egyházi körmenettel, magyar és német predikációval ¹⁾ ünnepelték.

H) NEPOMUKI SZ. JÁNOS KÁPOLNÁJA

1730. *Chenu* Anatól és Lóra neje építék a *Rákoson*, 300 frtnyi alapítványt tévén; 1787. azonban, mint sok más, már nem létezett. ²⁾

I) SZ. HÁROMSÁG SZOBRA.

A nagyobb templomok után, ugy látszik, ez volt első műve a pesti lakosság buzgóságának. Ezen nevű társulat ugyanis igen régi volt, s hozzá később *Serafi Sz. Ferencz*, s az ugy nevezett *harmadrendű kör* járult. 1692. a dögvész által megrettent polgárok, *Putamicz János* plébánossal egymás *szentháromság* szobrot emeltek, melyet 1716. fogadalmi és birságpénzekből, a tanács hozzájárultával, a városháza előtt szebb és diszesebb pótolá. Idő folytán azonban ez is, térnyerés tekintetéből elmozdítatván, 1863. a plebania templom dunai homlokzata előtt a fennmaradt alap és adakozásokból, egy új diszes góth alaku szobor állíttatott fel.

K) A SZEPLŐT. SZ. MÁRIA SZOBRA.

E szobor, tetején a *Szűz Mária*-val, a serviták terén áll, minden felírás és év szám nélkül, és a mult század végén állíttatott fel néhány kegyes polgár által.

L) SEBESTÉNY VÉRTANÚ SZOBRA.

A hasonnevű téren, egy oszlopon e szobor — nem tudni ki által? — 1729. állíttatott fel, és Sebestyén napján ide mindig egyházi körmenet vezettetik. ³⁾

M) SZŰZ MÁRIA SZOBRA.

A városon kívül, a téglavető kemencékhez vezető úton 1740. dögvész idején, *Paumann* Henrik és neje Anna

¹⁾ Vár. levélt. 1756. 3547. sz.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o.

állíták fel, de már — úgy látszik — a mult század végén elpusztult. ¹⁾

N) NEPOMUKI SZ. JÁNOS EMLÉKEI.

Ilyen a városban kettő volt; az egyik kápolna, a régi sóház mellett, a Duna parton 1755. a sótisztok által emeltetett, s e század elején lerontatván, helyét a Lloydépülettől a Dunaparton délre fekvő Scheffer, most Stipsits-féle ház homlokzatán látható sz. János szobor jelöli. A másik, ismeretlen által alapítva a kecskeméti kapú mellett, rég eltűnt. ²⁾

XI. FEJEZET.

A város és környékének egyéb nevezetességei.

1. §.

A VÁROS RÉGI ÁLLAPOTJA.

Annak, mi feljebb Pestváros eredetéről elnevezése és régi egyházairól mondatott, kiegészítéseül némelyeket helyrajzi és politikai helyzetére nézve is fel kell hoznom. A „*Pestvár*“ név, mely a X-dik század elején, Zsolt alatt látszik keletkezettnek, erősített helyet tételez fel. Néhai Jankovics Miklós értekezéséből „Pest városának hajdani helyzetetése“ ³⁾ tudjuk, mily szűk határok közé volt ez szorítva; mert fala a Dunaparttól a régi Pósta, a *Korona* és *Úri utca* mentében, a Báró *Brudern*-féle ház és a Kigyóutczaszögleteig (hol kapu és körönd létezett,) és tovább a *barátok* terén és a *Kalaputczán* át futott a Dunáig.

Későbbi nagyobb kiterjedését alkalmasint csak I. *Károly* és *Lajos* királyok alatt nyerte, midőn új falak és kapuk épültek. Határai ez időtől fogva az újabb korig a következők voltak: a régi Postautezánál a Dunaparton levő nagyobb köröndtől a fal északra a *nagy Kristófig* — hol a váczikapú volt — ment, és a házakhoz csatlakozva, a *Fehér hajó utca*,

¹⁾ Vár. lev. 1756. 3547. sz.

²⁾ U. o.

³⁾ Tudom. Gyűjtemény, 1817. X. 57. l.

rokkantok kórháza irányában a hatvani utcavégig, a *hatvani kapuig* és tovább a magyarutca mögött a *szénatérig* és *kecskeméti kapuig* nyult, a honnan egyenes vonalban — mint a megmaradt falmaradványok is mutatják — a Dunáig ment.

Csekély volt tehát kezdetben a városi terület, és magán épületeken kívül csak a *Mária* egyházat, a dunamelletti *domokos* kolostort templomával és a *városházat* foglalta magában; a *barátok* kolostora és temploma, és talán a *Sz. János lovagké* is akkor már a városon kívül feküdt és csak később foglaltatott a belvároshoz. A külvárosok csak a mult század végén és a jelen elején támadtak.

A városnak másnemű viszonyait e korban homály borítván, meg kell említenünk némely magán adás vevéseket a XV. század óta, melyek némely régi utca elnevezéseket tartottak fenn. Ily okmányok a következők:

1483. Pestvárosa átadja a mészárszéket és a *Kamáncki* (talán *Kamánd* Veszprémbe) hegyen levő *Sydó* nevű szőlőt Gygei *Lita* Benedeknek, kinek 350 arany frton szavattalással örök áron eladatott. ¹⁾

1486. *Báthory* István a „*Buzavásáron*“ fekvő, hajdan *Gergely* hajós bíró tulajdonát képező házát, melytől délre *Mátyás* szücs, északra *Tamás* kovács háza, és nyugotra a plebania templom kertje feküdt, *András* plébánosnak Budán a *Szombathelyen* fekvő házáért örökösén elcserélte. ²⁾

1487. Pestvárosa átadja a házát, melyet Belegi *Makus* Péter és Justina neje 1000 tiszta magyar arany frton *Orbán* egri püspök és *Nagy-Luchei* Balázs, János és másoknak e családból, eladtak. ³⁾

1510. Bevallás, melynek erejénél fogva Péter *Szentgyörgyi* és *bazini* gróf a dunai révnél levő köházát *Palóczy* Mihályra ruházza, magán pecsét alatt. ⁴⁾

¹⁾ N. R. A. 398. cs. 47. sz.

²⁾ Hit. N. R. A. 596. cs. 40. sz.

³⁾ Hit. u. o. 398. cs. 46. sz.

⁴⁾ Ered. u. o. 793. cs. 28. sz.

1511. Szabó Demeter, a „Nagy-utczában“ fekvő házfelet, melyet Chyzár György polgár a domokos kolostorra hagyott, megegyezés folytán átadja. ¹⁾

1537. Nemes Bolthos Mátyás királyi udvarnok Sz. Péter utczában levő köházát, melytől északra, a sz Péter kolostorhoz vezető kis-köz és azontúl Osvald pék, keletre nemes Orbovác György, délre pedig a „Kalács-Sütő“ utczába vezető köz és azontúl Gonda János özvegyének Anasztjának háza feküdt, Vásáros Florisnak 150 frton szavatolással eladja. ²⁾

Említett utczák fekvését csak gyanitanunk lehet, s a mig biztosabb adataink nem lesznek, úgy vélem a „Buzavársárt“ máskép, Buzapiaczt, a mai Haltérnek, a „Nagy utczát“ az Úri utczának, „Sz. Péter utczát“ a mai hatvani utczának, a Kalács-sütő utczát pedig a Károly kaszárnyától a hatvani utczába vezető utczának tarthatjuk.

Ujabb korban sok változás történt a kapúkban, az utczák elnevezésében; a váczzi, hatvani és kecskeméti kapukon kívül még három létezett: egy a rokkantak palotája mellett, északfelé; egy a Czukor uteza; egy a Lipót uteza végén. A mostani Gránatos utczát Irgalmasok, a Kalap utczát ferenzieiek, a Szerb utczát Pálosok utczájának hívták. A Duna és Sebestyén utczák: Felső, az Iskola uteza: Alsó Bajor uteza; a mostani Realtanoda uteza és a Magyar utczának egy része: Felső és Alsó Bástyá uteza; végre a Kigyó uteza: Vám, és a régiposta uteza Rondel uteza nevet viselt. ³⁾

2. §.

A KÜLTELEK.

A városi határ az első századokban, úgy látszik, messzebbre terjedt volt, mint jelenleg, mert északra a régi Jenő falut és a mai Káposztás megyer pusztát; keletre pedig Palotát foglalta magában és Csömör és Czinkotáig terjedett, mely birtok

¹⁾ Act. Dom. Pest. 1. cs. 1. sz. 1. §.

²⁾ Podhr. Buda és Pest, 113. l.

³⁾ Hazánk- és külföld 1865. 48. sz.

az idők mostohasága folytán elszakadván, részben IV. Béla a második honalapító által a városnak vissza adatott, részben azonban a nyulakszigetbeli apáczáknak és az ottani szentmihályi prépostságnak adományoztatott.

E birtokhoz tartozott *Jenő* a pesti sziget és *Kis-vagy Uj-Jenő*, a *Rákos* patak és a régi *Transacincum* mellett; továbbá a városhoz közelebb *Uj-Becs* nevű terület, hol most a deszkások vannak a Dunaparton; végre inkább délre a *Kőér* németül *Steinbruch*. Ezt IV. Béla aranybullájában 1244. Pestnek régi szabadalmait megújítván, visszaadta e szavakkal: Item omnia, quae post recessum Thartharorum eis contulimus, possint sine contradictione qualibet possidere. — Item tam terram *Kuer* (Keuer), quam eis de novo contulimus, quam alias, quas prius habuerant, dividant in communi, habita contemplatione facultatum cujuslibet, quantam possint facere araturam, ne terrae supradictae incultae maneant et innes. ¹⁾

Jenő falut V. István ifjabb király 1264. a nyulakszigeti apáczáknak adta és ez adományát 1270. megerősíté; ²⁾ később, midőn e miatt köztük és bizonyos *Ock* gróf közt kérdés támadt, egyesség kötöttet, melyben az apácza a *Személyi* (Baranya) birtokhoz való jogukról lemondván, *Jenő* és *Nanej* birtokában továbbra is meghagyattak, mit 1280. László király is megerősített. ³⁾ Ugyanitt *Jenőben* a szigeti *Szent Mihály* prépostsága II. Endrének, IV. Béla IV. László által megerősített adománylevele folytán 3. telket birt, s az ottani *Minden Szentek* templomát is megnyerte, mit egy 1399. ítélet, a budai káptalannak 1410-ki átiratában bizonyít. ⁴⁾

A főváros, a nyul és óbudai sziget közelségében, *Jenőn* élénk közlekedés folyván a Dunán át, a hajósoktól szedetni szokott révvám Ladomér érseknek 1285-iki ítélete és az 1375. ben kötött egyesség szerint, két harmadrészben a szigeti apáczákat, egy harmadban pedig a budai káptalant

¹⁾ Kaprinay, Hung. Dipl. I. 485. l.

²⁾ Cod. Dipl. V. 1. 61. l.

³⁾ U. o. V, 3. 204. l.

⁴⁾ Eccl. Cam. 46. cs. 28. sz. alatt és ezen prépostság iratainak jegyzékében 2. tételeszám.

illette. ¹⁾ Ezen vám szedésnek azonban a polgárok keményen ellenszegültek, mit Zsigmond királynak parancslevele 1437. ből, melyben ezen révjog felett, a Duna be lévén fagyva, és csak Jenőnél lehetséges az átkelés, vizsgálatot rendel, — valamint a káptalannak és apáczáknak tiltakozása 1462. a polgárok ellen, kik az itteni átkelést akadályozák és rongálák — tanusítanak. ²⁾

Uj vagy *Kis-Jenő* a nevezett Jenő falunak egyik tartozéka, eredetileg a szigeti prépostsági volt, mit II. Endrének és IV. Bélának 1253-iki, IV. László által megerősített kegyelemlevelei bizonyítanak; ³⁾ később azonban nagyrésztben a szigeti apáczák birtokába ment át, mert a nádor 1438. ban bizonyítványt ad ki, hogy Pestvárosa az apáczáknak *Kis-Jenő* nevű birtokán fekvő több földet, valamint a Sz. Mihály prépostságtól is a Rákos pataktól nyugatra fekvő földeket és réteket elfoglalt. ⁴⁾

Hason versenygések támadtak a város és apáczák közt *Uj-Bech* földé miatt, melyet, hajdan a *Bechi* család birtokát, IV. Béla az ott levő palotával nekik adományozott 1268., ⁵⁾ s melynek tulajdonát a polgárok, IV. Lászlónak más adományára hivatkozva, maguknak követelték; a kérdés perre kerülván Péter tárnokmester által 1281. egyességileg akképfejeztetett be, hogy *Uj-Bech* földé a *nagy árkon* túl, (mely a szigetbeli apácza kolostor irányában kezdődván a Rákoson a soroksári útig ment) Jenő felé, *Werner* gróf palotája felett az apáczáké, a mi pedig ettől innen esik, a városé legyen.

Határai e földnek a következők voltak: „kezdődik a határ a Duna mellett, a *nagy árok* felett, mely Pestet körül fogja, a jenei oldalon *Verner* gróf palotája felett, — és megy az árok mentében a Vácra vezető útig, melyet át szelvén — keletre a halomig — hol régente *pogánysírok* voltak — innen, mindig keleti irányban szántóföldek, utóbb réteken — a Ho-

¹⁾ Cod. Dipl. V. 3. 299. 1; IX. 5. 57. 1.

²⁾ U. o. X. 7. 862. 1; Clar. Poson. 50. cs. 25. sz.

³⁾ A prép. iratjegyz : 3. 5. 6. tét :

⁴⁾ Hit. Clar : Poson : 60. cs. 19. sz.

⁵⁾ Uj okmánytár III. 118. sz.

mokhegy felé tart és keletre menő két uthoz ér, melyek közül az egyik *Nyirre* a másik *Pasdeu-re* vezet, — és innen keletre az *AnyasNyiresi* utig és a *keresztes* barátok (esztergomi) határáig terjed, a hol három határ összejö a szent király (István) keresztesei a pestiek, és jeneieké, és itten vége van.“

¹⁾ A pesti polgárok azonban a pernek ezen kiegyenlítésében nem igen nyugodhattak meg, mert 1385. Miklós gróf, országbíró, *Ujbech* földét ujlag az apáczáknak odaitéli.“ ²⁾

3. §.

A VÁROSNAK SZABADALMAI, SZOKÁSAI ÉS TERHEI

IV. Béla király 1244-iki kegyelemlevelében, az ugynevezett aranybullában érinti, hogy a pestieknek már első királyaink engedtek szabadságokat és kiváltságokat (az adoméniséget jelesen I. Istvántól) nyerték ³⁾, e szavakkal „quod cum tempore persecutionis Thartarorum — hospites nostri de Pest (érted a Duna mindkét partján fekvő várost), privilegium super ipsorum libertate confectum et concessum amississent — duximus renovandam.“ Miből állottak e szabadalmaik, feljebb a IX. fej. 1. §. ban érintém, itt még hozzáadhatni: hogy közöttük párbajjal való eldöntésnek helye ne legyen, hanem kiki tettéhez képest köteles legyen magát tisztázni; hogy idegenek által megtámadtatva nem lehetett ellenük tanukat elővezetni; a fel és lejáró árus hajók és kocsik náluk megszálljanak, és mint előbb volt, naponként vásárunk legyen; és végre, hogy a királyi tárnokmester embere ne legyen köztük a pénzverőkkel, hanem kebelükből választott hiteles ember adassék melléjük, ki a királyi pénz elfogadására ügyeljen. ⁴⁾

Könnyű felfogni, mennyire növelték ily szabadalmaik e város lakosainak gazdagságát. — A mogulok másik betörése 1285-ben, mely *Pestig* terjedt, sem volt vészes a pol-

¹⁾ Hevenessy K. I. T. V. 435. l. Ered. Mon. V. Budae 25. cs. 12. sz.

²⁾ Cod. Dipl. IX. 5. 622. l.

³⁾ Podhr : Buda és Pest. 74. l.

⁴⁾ Kaprinay i. h.

gárokra nézve, kik az ellenségen gazdag zsákmányt vettek. Gazdagíták a polgárokat a *Rákos* mezején tartott országgyűlések is. De szomorú időknek emlékét is találjuk I. Lajos király egyik okmányában, melyben a különféle csapások által okozott szegénység miatt a pesti adósoknak fizetési halasztékot (moratoriumot) ad. ¹⁾

Teljesen függetlenné *Nagy-Pest*, a későbbi *Budától* (*Kis-Pesttől*) Zsigmond alatt lett, ki két királyi várost alakítván belőlük, a többi városokkal együtt jogot adott nekik két két követet küldeni az országgyűlésére; a plebanos nevezési jogot vissza állította, és megengedte, hogy bírót és esküdteket, nem mint 1413-ig a budai tanács, hanem saját kebelükből választhatnak; megtiltá egy uttal *idegen borok* árulását és kimérését úgy Pesten mint Budán; s kalmáraikat áruikkal a kijelölt helyeken minden királyi vámtól menteknek nyilvánítá. ²⁾

Mátyás király 1480. a *Segnia*-tól *Zágrábba* és vissza utazó pesti kereskedőket minden vám és harminczad fizetés alól, kivéve a modrusi 100 arany frtot, felmenté. ³⁾ Hasonló ehhez I. Lipótnak kiváltság levele 1698. melyben a polgárokat és árukat, minden bármó néven nevezendő vám, harminczad és adó fizetése alól örök időkre felmenti ⁴⁾

Zsigmond király kedvezményei teherrel is jártak: e dícsvágyó, a királyi fennséget pazar fényben kereső fejedelem behozta a *királyi adót* (Census regius), mely mind két városra nézve évenként 4000 arany frtot tett, és Sz. György napján volt fizetendő, azonkívül a kir. *tárnok* mesternek évenként 15, az *országbirónak* évenként 6 frtot rendelt fizetni, a királynak magának pedig 21. markát ezüst edényekben, minden uj év napján. ⁵⁾

Mindehhez azonban *Pest* csak egy harmad részben járt, jelül hogy Buda ezen korban, mint a királyok régi

¹⁾ Cod. Dipl. IX. 7. 476. l.

²⁾ Ofner Stadtrecht XIII. 32. §. 9. a. t.

³⁾ Kovachich form. sol. styli 418. l.

⁴⁾ N. R. A. 984. cs. 43. sz.

⁵⁾ Ofner Stadtrecht i. h.

székhelye, ujabban nagy és pompás fejedelmi lakkal feldíszítve, mindenféle nemzetiségű lakosaival, s a Lajos király által kiűzött de ismét visszahívott zsidókkal, gazdagság és népszámra nézve Pestet jóval felül multa.

Országos vásárok Pesten Zsigmond korában *Sz. Péter* vértanú és *Vasas Sz. Péter* napján, ápril 29. és aug. 1 tartatatk. ¹⁾ A heti vásárokról mit sem mondhatok. Ezeken IV. Béla király óta a *szigetiapáczák* — szinte úgy mint Budán — az áruk után díjat szedtek, mit bármily terhes lett legyen is, a következő királyok egész Zápolya Jánosig mind megerősítettek. Más adózás volt a *rév* és *hajójog* („*Nauli et Carinarum*“) részben a *só* szállításért, melyet korábbi és későbbi királyok — a polgárok és hajósok gyakori tiltakozása daczára — harmadrészben, minden mázsa után három *só*-val, a *budai* káptalannak adtak, mi *Ladomér* érseknek III. András által megerősített kegyelemleveléből és az 1326-ki egységből kitűnik, mely utóbbiban a pest és budai hajósok és révészek birájáról, bizonyos *Stalcher* Ulrikról van említés. ²⁾

4. §.

A VÁROS ÉS KÜLVÁROSOK UJABB KORI INTÉZETEIKKEL.

A város régi állapotát lehetőség szerint fejtegetvén, hátra van még I. Lipót alatt a töröktől való vissza foglalás utáni időkről szolanunk, hogy lássuk, mikép növekedett *Pest* nyilvános és magán épületek és intézetek, lakosság, külvárosok és gazdagságban annyira, hogy jelenleg kiterjedés, szépség és lakosságra nézve, az országnak első, a monarchia-nak pedig harmadik városa.

I. Lipót, a városnak második alapítója 1694. mart 12-iki diplomájában négy országos vásárt, a most még divó napokon, engedélyezvén, 1703. kegyelemlevelében Pestet régi jognál fogva, a Buda városánál említett jeles kiváltságokkal a szabad királyi városokba sorába ismét felvette. ³⁾ Alatta és

¹⁾ Timon, Syn. Chron. II. 53. l.

²⁾ Clar. Pos. 39. cs. 20. sz; Mon. V. Bud. 22. cs. 5. sz; N. Muz. kéz. 87. sz; Cod. Dipl. V. 3. 449. l. — VIII. 3. 56. l; — IX. 7. 50. l.

³⁾ Vár. levél. 1762. 4010. sz.

III. Károly alatt a *pálosok*, *serviták*, *domokosok*, *klarissák* és *piaristák* szent épületei, melyek keletkezését és történetét fennebb röviden elmondók, emelkedtek; miután pedig a török uralom alatt csak a ferencziek maradtak meg az egyháziak közül Pesten és gyakorlák templom nélkül, mely mecsetté változtatott, a lelkipásztorkodást, visszaadtván templomuk a városi második plebánia rájuk bízott. ¹⁾

A régi — most bel — városban a világi épületek közt az első a *városháza*, melynek keletkezéséről mit sem tudunk, 1755. tornya kijavittatván, 1767. egészben is kicsinosítottatott és megnagyobbítottatott 21,301 frtra számított költséggel; akkor még csak emeletes volt, homlokzatán rostélyos kerítés és szobrokkal diszitett, magas toronynyát 1844. Kasselik építész alatt 80,000 p. frton egyszerű de csinos izlésben egy második emelet épült, tetején 11. allegoricus szoborral, melyhez 1863. egy harmadik emelet járult. ²⁾

A *királyi Curia* vagyis a *királyi és hétszemélyes* tábla, melyet III. Károly 1723. miután a nyolczados törvényszékek és más régibb törvénykezési módok elavultak, országos főbiroaságul Pesten alapítatott, 1771. ben költözött *Szeleczky* Márton házába a ferencziek templomának táján, melyet a m. k. Kamara azon évi jul. 19 kelt szerződés szerint 32000 frton e célra vett; 1784. ben Budára tétetett át, de 1790. Pestre ismét visszatért. ³⁾

A *rokkantak palotája*, nagyság és fényre nézve a belvárosnak első épülete, III. Károly parancsára Eleonora császárné, Kollonich és Széchényi érsekek hozzájárultával építtetett *Martinelli* építész által 1728. Hossza 100, szélessége 81. öl, három emeletes, minden emeletben 47. ablakkal; van négy udvara, 8. kútja, és 12,000 □ ölnyi területet foglal el. Homlokzatán a főkapútól jobbra két bejárással bir, köből készült örházakkal, és fegyverek, császári jelvények, szobrokkal van ékesítve, és rajta e felírás olvasható: IMP. CARO-

¹⁾ Vár. levélt. 1730. év. 1780. sz.

²⁾ U. o. 1755. 3561. sz; 1767. 4233; — Haenfler. i. h. I. 302. l.

³⁾ Korabinszky, Georg. hirl. lex. 1786. 526, 530. II; Vár. lev. 1784. 6173 sz; 1790. 43. cs. 4221. sz; N. R. A. 1282. cs. 105. sz.

LUS VI. S. A. P. P. HANC MOLEM. CONDIDIT. AD. SERVANDOS. MILITES. SENIO. MORBIS. VULNERIBUS. CONFECTOS. A. S. MDCCXXVIII. Volt ez épületben templom, gyógyszerház, kórház, a hadastyánok gyermekeinek iskola, sütőhely, mészárszék, vendéglő és a parancsnok, tisztek, 1500—1600 hadastyán, és a Mária Theresia alatt beköltözött *irgalmas barátok*-nak, orvosok, mesteremberek, szatócsok számára lakás. A hadastyánok később Nagy-Szombatba tétetvén át, a gránatosok lakták, az Országút felé eső rész a szekereseknek engedtetvén át. ¹⁾

A *megyeháza* nem mesze innét két kis utca közt fekszik és keletkezéséről mint tudni, mást nem, hogy 1805. körül újra építtetett, később pedig megnagyobbíttatván mostani alakját nyerte. A két udvar közt van a nagy ülésterem, több nádor arczképével és tágas helyiségek a tisztek és cseledség számára; az Uj-Világutca felé eső hátsó részben pedig a börtönök vannak. ²⁾

Az *evangelicus* templom, ámbár e felekezetnek 1792. a régi sóházon felül a város falakon kívül északra jelöltetett ki terület imaháznak, mégis az invalidus palota oldalában, a *Coburg* herczeg, tábornagy által adományozott helyen, 1811. épült el, egyszerű de csinos modorban. Az oltár-kép *Krisztus* színeváltozását ábrázolja, melyet 1812. bizonyos *Lochbihler* Rafael képe után másolt. ³⁾

A *Tudomány egyetem*, mely 1777. Nagy-Szombatból *Budára* tétetvén át, 1780. ünnepélyesen beiktattatott, 1783. ban három karával — a theologiaián kívül — *Pestre* tétetett át, és hallgatói a hidpénztől felmentettek, a régi pálos templom mellett három emeletes nagy épületet foglal el. Van nagy terme, melyben az egyetemi ünnepélyek tartatnak, 4. hittani 4. jogtani, 3. bölcsészeti tanterme, természettani mu-seuma, régiségtára stb. A templom mellett, ugyancsak a pálosok kolostorában van a *papnövelde*, melyet 1786. II.

¹⁾ Korabinszky i. h.

²⁾ Vár. lev. 1805. 50. cs. 6629. Sz; Haeufler i. h. I. 301. l.

³⁾ U. o. 1792. 56. cs. 5020 sz; 1794. 60. cs.; 47. cs. 4516. sz; Haeufler i. h. 302. l.

József császár állíttatott fel, egy nagy teremmel, az egyetemnek igen díszes theologiai fiók könyvtárával. Az *orvosikar* a hatvani és újvilág utcákban a jezsuiták hajdani házát bírja, melyben tantermek, kórodák, vegytani műhely, élettani muzeum és bonczterem van. Ide tartozik még a *könyvtár* épület a *ferencziek* temploma mellett több mind 100,000 kötetten és érem gyűteménynyel. ¹⁾

Uj rendszerű elemi iskoláknak behozatala rendeltetvén el 1777. a város, Berchtold jogtanárnak telkét vette meg 500 frt. iskolára, ideiglenesen pedig a régi iskolaháznak czélszerű átalakítását rendelte meg. 1783—1789. szó volt, hogy az iskolák a *Somogyi* házba és a városi *hórházba*, a clarrissa kolostor mellett, tétetnek át; azonban a kórházba való áttétel csak ideiglenes volt; a *servitáknak* üres telke (most kertje), szemben az akkori *Paskal*-féle házzal, az iskola gondnok által (1789.) kijelöltetvén, szintén nem fogadtatott el, míg végre felépülvén a *piaristák* új épülete, ezek vállalták el 1801. egyességgileg a tanítást. ²⁾

A kalmár szellemű nem egyesült *görögök*, ugy látszik, már régen megkedvelték *Pestet*; azonban kezdetben nem bírtak egyenlő jogokkal a katolikusokkal, mert csak 1721. vétettek fel a polgárok közé, és 1741. ben képesítették királyi parancs folytán a városi hivatalokra, miután a helytartó tanács még 1739. megparancsolta, hogy ezen hitű kereskedők számkivettessenek. E felekezetnek két temploma van: az egyik a *szerb* vagy *rácz* nemzeté a *zöldfa* utcában, 1793. után épült és szomszédságában a *Tökölyi*-féle intézet van, a másik pedig az *o'áhoké*, két tornyos a Duna mellett, mely 1789. ben a *piaristáknak* régi lakhelyén épült. ³⁾

A *zálogház* 1787. ben Budán alapíttatván, 1802. Pestre tétetett át, a 160. szegény betegre való városi *kórházba*, mely

¹⁾ Vár: lev. 1777. 5337. sz. — 1780. 5772. sz.; — 1783. 6173. sz. — 1784. 6460. sz. Haeufler I. 99. és 301. ll.

²⁾ U. o. 1781. és 1783. 5343. sz. 1799. és 1801. 45. cs. 4389. sz.; Act. Adm. Pest 1789. Oct. Nov.

³⁾ U. o. 1410. 2082. 3044. sz.; 1789. 35. cs. 3340. sz. és 49. cs. 4628. sz.

hajdan a klarissák kolostora volt; 1805. ben azonban a közel fekvő kisebb *papnövelde* is át engedtetett e célra átruházási díj nélkül, a régi *hajdú* későbbi *lövész* utcában. ¹⁾

A *lövölde* Mária Therezia alatt a hatvani kapú közelében épülvén 1786. a kecskeméti kapú és kerek torony irányába — mely 1785. csatorna ásatván a Dunába, 1796. lebomboltatott — tétetett át. 1824. megnagyobbult, tánczterem épült, de a rettenetes árvíz romba dönté és területe magánosoknak lett eladva; végre 1841. a Teréz város végén, a városligetbe vezető úton új és fényes lövölde emeltetett. ²⁾

A város északi részén, a *váci* kapú táján, a mostani Lipót város a múlt század végén kezdett épülni és 1786. a telkeknek magánosoknak építkezésekre leendő eladása (miután 1772. a polgárok a □ öleért 2 frtot igérvén engedélyt nem nyertek) megengedtetett. E területen állott az 1782. újból épített *harminczad ház*; a fallal kerített *temető* a *Scheider* féle kápolnával és a *városi korcsma* („schwäbisches Wirthshaus“); távolabb pedig az *Ecce homo*-kápolnája; a *sóraktár*, és a tisztviselők lakásai. A *váci* kapút magát a falakkal és örházzal, és a *temető* falat 1789. adták el. ³⁾

A *városi színház*, mely felsőbb engedély folytán 1773. a Duna parti *köröndben*, az akkori *hajóhid* mellett állíttatott fel, 1774. bizonyos *Berner* Bódog ideiglenes igazgatósága alatt, ki az előadásokat aug. 14. kezdé meg német nyelven nyitattatott meg; 1778. ben a város *Marinelli* utóbb *Wahr* társaságával rendes szerződést kötött. ⁴⁾ A köröndnek és a szomszéd városi vendéglőnek eladása, és így a színháznak máshová való áttétele már 1789. volt tervben, de csak 1793. történt meg; időközben magyar társulat is játszott ott a nagybőjtben is, minden szerdán, pénteken és szombaton. ⁵⁾

¹⁾ Haeuffler i. h. I. 212. l. Vár. levélt. 1805. 87. cs. 8003. sz.

²⁾ U. o. I. 236. l; Vár. levélt. 1786. 6157. sz; Dep. Civ. Cam. 1774. aug. 506. sz; 1783. 366. kútfő, 3, 6, 8. tét: és 1785. 282. k.

³⁾ Vár. levélt. 1772. 4852. sz. 1782. 5913. 1786. 4. cs. 300. sz; 1788. 28. cs. 255. sz; 1789. 34. cs. 3149. 3177. sz.

⁴⁾ U. o. 4932. 5388. sz; — Korabinszky i. h. 531. l.

⁵⁾ U. o. 1789. 35. cs. 3343. 3347. sz; 1792. 44. cs. 4341. sz; — 1793. 44. cs. 4364. sz.

Miután 1795. a városi tanács új színházra 95,000 frtot szánt oly módon, hogy az építés csak a francia háború befejeztével kezdessék meg, 1797. bizonyos *Busch* Jenőnek nyári színház felállítása engedtetett meg; az állandó színház a váci kapú előtt pedig 1800 és 1809. készült el, s a Duna felé néző redoute (vigadó) alapja 1810. ben vettetett meg. Igazgató ekkor és később *Busch*, utána *Tuschl*, *Czibulka* és *Jandl* voltak. ¹⁾ Fennállott az épület 1847. feb. 1-ig midőn hirtelen éjjeli tűzvész hamuba dönté; hasonló sors érte a vigadót, mert 1849. május havában Budáról a császáriak összelődöztek. A redoute pompásabban mint régente felépült; de a másik rész belül még most is pusztá.

A *Sóráktár* — milyent már 1397. Zsigmond király állított Pesten, ²⁾ — körülbelül az ugy nevezett *Wurm* (Almay) udvar helyén 1719. után épült, 1750. hozzájárult a megvett *Konaszek*féle telek a tisztviselők lakásai számára, és az 1755. lerombolt *Bobics* féle vendéglő és kertje, mely utóbb faraktárnak használtatott; a közel katonai *hajóhivatal* által azonban kérdésbe vétetett, míg a határok kiszabtván 1797. ben átengedetett. A város nagyobbodása és népesedése következtében már 1805. ben tárgyalás történt a város és kamara közt a *sóépületeknek* máshová helyezése iránt, mi végre 1821. ben megtörtént, midőn a régi sóház és fáskert a városnak engedtetett át, újsóházra pedig a város déli részén a Duna mellett jelöltetett ki hely. ³⁾

A két emeletes, ugy nevezett „*Újépületet*“ II. József császár kezdte 1786. építtetni az akkori várostól messze éjszak felé, homokos pusztá helyen. Négy szögletén négy kisebb, de három-emeletes pavillon van, úgy hogy az egész épület négy sarkbástyával ellátott várhoz hasonlít. Középső udvara 9480 □ ölnyi, oly nagy, hogy a város legnagyobb tere az „*Új, most Erzsébet-tért*“ (melyen sétány és egy ideiglenesen német színház van) 568 öllel meghaladja. Mi czélja

¹⁾ Vár. lev. 1795. 47. cs. 4558. sz; 1797. 70. cs. 6340. sz; Dep. Civ. Cam. 1800. 9. kútő 75. tét.

²⁾ Act. Arch. publ. 32. cs. 3. sz.

³⁾ Dep. Aed. 1805. 3. cs. 328. sz. Elench. Cam. Arch. 1803. 167. sz.

volt eredetileg e nagyszerű épületnek? nem tudni. A vélemények kaszánya, fogház. javító- és kórház közt szétágaznak. Napjainkban az 5-ik tüzer ezrednek és összes hadikészletének szolgált tanyául. ¹⁾

Lipótvárosi plebaniatemplomról már 1797. ben volt szó; e század második tizedében csakugyan épült egy kis templom, a hivek szaporodtával azonban a város *Hild* építész által egy nagyszerű egyháznak tervét készítette el romai bazilika formában, melynek alapkövét 1851. oct. 4. Viale Prela pápai nuntius jelenlétében tették. le. ²⁾

A külvárosok közt, melyek Mária Therezia és utódjai alatt emelkedtek, kiterjedés és népességre nézve az első a *Teréz város*, hol említést érdemel:

A *plebaniatemplom*, melynek hiányában még 1777. ben a 300 frttal kinevezett *Edenhoffer* György plebános a *Rókus* kápolnában működött; később ideiglenes templom épült, s ez is elégtelennek mutatkozván, 1797., midőn a plebanus káplánt kapott, a város nagyobb templom építésére fordítá figyelmét, mely templom a megszűnt kápolnák tőkéjéből, miután 1805. már egy második kápláni állomás is betöltetett, fel is épült, nyilvános *kúttal* homlokzata előtt. ³⁾ A *Tanoda*, melynek építésére 1788. ban kelt parancs. ⁴⁾

A hatvani kapuntúl, a kerepesi úton, mely a Teréz és Józsefváros közt határt képez, hajdan állottak:

A *Pintér* féle kórház, 10. férfi és ugyan annyi nőbeteg számára, hová 1788. a bujakórosok szállítottak. ⁵⁾

¹⁾ Haeuffer. i. h. I. 305. l.

²⁾ Dep. Civ. Cam. 1797. 49. cs. és 1798. 12. cs. levélt. Elench. 1817. 32. sz.

³⁾ Vár. levélt. 1777. 5315. sz. — 1797. 75. cs. 6842. sz. — 1799. 78. cs. 7102. sz; 1804. 19. cs. 2122. sz. Dep. Civ. Cam. 1805. 6. cs. 56. 98. ll.

⁴⁾ U. o. 21. cs. 2013. sz.

⁵⁾ Korabinszky, i. h. 351. l; Vár. levélt. 1788. 28. cs. 2553 sz.

A *Hackerfële* tánczterem, felette kedves mulatóhely, melyet *Hacker József* ácsmester épített, kerttel; hol 1789. engedély adatott, nyáron is tánczvigalmakat rendezni. ¹⁾

A külső telken említendő:

A *városliget*, kezdetben *Batthyány* gr. primás és bibornok tulajdona, ki gyönyörű ligetet ültetett, később ennek öcsese *Batthyány* Tivadar gróf birtokába ment át, kitől a város 1805 vissza váltá és lassanként mai diszes állapotába helyezte. ²⁾

A szomszéd *Józsefvárosban* még 1777. a *Kalvária* hegyi kápolna szolgált plebaniatemplomul, hol plebanus *Mechler József* volt 300 frt. fizetéssel, kinek halála után 1790. *Pfingstl* Mihály már ideiglenes fatemplomban működött. A mostani templomnak, melyre szállott az érintett kápolna vagyona, alapkövét 1797. ben tették le. Van két tornya és a nagyoltár képét *Sz. Józsefet*, *Kupelwiser* festette 1827; az orgona *Schillinger* Mihály műve; nagyobbik, 12 mázsánál több hangját *Hafner* Ferencz és neje *Fürstinger* Erzsébet adományozták. 1804. a plébánus egy másik káplánt kapott. ³⁾

A külvárosi iskola 1794. körül épült. ⁴⁾

E külvárosban van b. *Grassalkovich* Antal egykori telke, melynek egy részét a *nemzeti színház* foglalja el most; a telek számára tehermentesség igényeltetvén, a birtokos és város közt a határok felett per támadt, melynek 1737. egyesség vetett véget. ⁵⁾

A szomszéd telek, hajdan *Kelemené* 1788. *Beleznay* Mihály birtokába ment át, ⁶⁾ s most *Beleznaykert* néven ismeretes.

¹⁾ U. o. i. h. Vár. lev. 21. cs. 1978. sz.

²⁾ Dep. Civ. Cam. 1799. 39. kútfő 89. 113. tét. 1800. 9. k. — Vár. levélt. 1805. Relat. 30. cs. 2624. sz.

³⁾ Vár. levélt. 1777. 5315 sz.; 1792. és 1794. 10. cs. 799. sz.; 1804. Missil: 19. cs. 2122. sz. Haefel i. h. I. 311. l.

⁴⁾ U. o. 45. cs. 4389. sz.

⁵⁾ N. R. A. 978. cs. 26. sz.; — Vár. levélt. 1737. 2935. sz.

⁶⁾ Vár. levélt. 7. cs. 576. sz.

A kecskeméti kaputól délre fekvő térségen a mult század végtizedében a polgároknak, egy évi adómentesség mellett házakat építeni megengedtetvén, új külváros támadt, mely 1792. a trónra lépő új király tiszteletére *Ferenczváros* nevet nyert. ¹⁾

A lakosság gyarapodván saját plebaniatemplomot, áldozárt, *iskolát* és mestert szorgalmazott; az elemi iskolák a soroksári utczában 1793. jöttek létre; pap és mester 1796. nevezetett; a templom 1805. után ideiglenesen épült, de oly csekély alakban, hogy mivel a lakosság számát tekintve már régen elégteten, most újat szándékoznak építeni. ²⁾

Elősorolván csupán a mult században létrejött egyházi és világi épületeket, az annyira növekedett városnak régiebb állapotának felvilágosítása és a mostanihoz való hasonlítása végett még a következőket tartjuk megemlítendőnek:

1703. A városnak, melynek területe 18,187. holdat tett, adója évnegyedenként 1665, egész évre 6660 frtot, 1785. pedig már 19,207. frt. 20. kr. tett. ³⁾

1711. és 1712. a dühöngő *pestis* alatt különös *kórház* állíttatott fel; holott az előtt a betegek a hason ezelű *budaiba* vitettek. ⁴⁾

1712. február havában a *Duna* kiáradt; 1775. ben ismét, de nagyobbban és 611. házat romba döntött, miért is már 1799. ben *dunai töltések* építése forgott szóban. ⁵⁾

1722. a városnak egész jövedelme (1861—62. már 1643618. frt. 38 kr.) csak 13430 for; 79 ³/₄ den. tett. ⁶⁾

¹⁾ U. o. 1789. 34. cs. 3186. sz. 1792. 55. cs. 4961. sz.

²⁾ Vár. levélt. 1792. 57. cs. 5124. sz.; 1796. 62. cs. 5508. sz. és Dep. Civ. Cam. 6. k. 7. tét:

³⁾ U. o. 1703. 7676. sz.; Korabinszky i. h. 533. l.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Korabinszky i. h. — Vár. levélt. 1799. 31. cs. 2894. sz.

⁶⁾ Hazánk és külf. 1865. 48. sz.

1725. A helytartótanács rendelte, hogy a *zsidók* száma, ha a városból tökéletesen ki sem is üzetnek, 100. családra szoríttassék. '1756.' mint még csak nem is türt felekezet *zsinagógával* sem birtak. ¹⁾

1733. van nyoma, hogy a főpásztori látogatása alkalmával a *plebanusi stola* meghatározottatott. (Akkor a városnak jövedelme 29347. frt. 12 $\frac{1}{2}$ den; kiadása pedig 17490. f. 11 $\frac{1}{2}$ den. számitott.) — 1735. a plebaniák, és templomoknak összeírása rendeltetett el; — 1777. a pesti *plebania* három részre (a belvárosi, szentrókusai és kálváriaira) osztatott; szaporításuk 1782. rendeltetett el, és az isteni tisztelet rendjét 1787. ben állapíták meg.

1786. nyertek a *protestansok* engedélyt harangokkal élni.

1789. megtiltatott magánosokat a templomok *kryptaiba* temetni. ²⁾ —

1763—1770. A *tűzrend-szabályzat* jött létre. ³⁾

1763. A városban még semmi *gyár* nem létezett. ⁴⁾

1764. Parancsolat jött, hogy a városi határ felvetessék, és a térkép a magyar. kir. kamarának bemutatassék. ⁵⁾

1770. *Népszámlálás* rendeltetett, és *éji örök* behozattak. ⁶⁾

1771. A *repülő hid* helyett a kamara költségén a Dunán 40. hajón nyugvó *hajóhid* nyittatik meg, melyet bizonyos *Falk* évenkénti 17,000 frtért kibérelt. 1785. a bér összeg már 25,000 frtot tett. Falkot bizonyos *Sax* követte a bérletben, 1794. óta pedig a város kezelte. ⁷⁾

¹⁾ Vár. levélt. 1577. 3517. sz.

²⁾ Vár. levélt. 1735. 1969. sz; 1777. 1889. 5315. sz; 1782. 6047. 6048. sz. 1787. 16. cs. 1507. sz; 1786. 4. cs. 294. sz; 1789. 32. cs. 2946. sz.

³⁾ U. o. 3887. 3931. 4515. sz.

⁴⁾ U. o. 4010. sz.

⁵⁾ U. o. 3991.

⁶⁾ U. o. 4665. 4616 sz.

⁷⁾ U. o. 1793. 56. cs. 5049. sz. 1794. 45. cs. 4389. sz; Korabinszky i. h.

1775. Szóba jött árva, szegény- és dológ-háznak, nem különben 1776. az üllei úton a határ *korcsmának* építése, melyek közül legelőször 1794. ben a *szegények* háza épült fel; de nem a dolgozóház, ámbár ez iránt 1801. utasítás kelt, és 1802. ben tervben volt helycül a papnövelde kertjét jelöl-
ni ki, ¹⁾

1777. Kaszárnya épült 30,000 frton. ²⁾

1781. *Lelenczház* terveztetvén, alaphiányában létre nem jött, különben a város amúgy is 1777. óta, körül belül 426. kitett gyermek tartására évenként 1356. frtot fordított, a tápanyáknak egyenként 20 frtot fizetvén ³⁾

1783. Parancsolat jött, hogy a város kapuin kívül is kövezet rakassék. ⁴⁾

Ugyan azon évben a *Trattner* család engedélyt nyert nyomdára, és 1785. már *Eitzenberger*, *Lethner* József, *Landerer* János előbb *Royer* és *Trattner* Mátyás nyomdaii léteztek. *Könyvkereskedése* volt bizonyos *Köjf*, *Weingard* és *Trattner* Tamásnak. ⁵⁾

1785. A városnál dunai *malom* 19., száraz *malom* 2. volt. ⁶⁾

1788. A *marhahus* fontjának ára 5. a következő évben 9. krban állapittatott meg⁷⁾; volt akkor 17. *mészárszék*, melyekért 367. frt. bér fizetetett. ⁷⁾

Ház volt akkor 1677, az utczákat 375 lámpa világítá. ⁸⁾

1790, A *bérműködés* árszabása készült. ⁹⁾

¹⁾ Vár. levélt. 1772. 4852. sz. 1775. 5088. sz. Dep. Civ. Cam. 1776. Mart. 434. sz. Vár. levélt. 1794. 45. cs. 4389; u. o. Relat. 1801. és 1802. 37. cs. 3543. sz.

²⁾ Korabinszky i. h.

³⁾ Vár. levélt. 5910. sz.

⁴⁾ Dep. Civ. Cam. 218. k. 723. tét.

⁵⁾ Vár. levélt. 6184. sz.; Korabinszky i. h.

⁶⁾ Korabinszky i. h.

⁷⁾ Vár. levélt. 1788. 20. cs. 1918. sz.; 1789. 37. cs. 3620. sz. és 38. cs. 3715. sz.

⁸⁾ Ex Act. administ. Pest.

⁹⁾ Vár. levélt. 41. cs. 3989. sz.

1791. Rendeltetett, hogy az *egyetemben* valamint a *gymnasiumokban* is a *magyar nyelvnek* tanszéke legyen. ¹⁾

1792. A kávéházak száma 18. ra határoztatott. ²⁾

1795. *Schwab* Miklósnak megengedtetett, *tudakozódó* intézetet állítani. ³⁾

1808. Életbe lépett a már 1800. ban tervelt *szépítőbizottmány*. ⁴⁾

5. §.

A VÁROSIKORMÁNYZAT.

Az idő és körülmények szerint kicsiny levén minden dolognak kezdete, *Pest* városnak — mely eleinte szűk határai miatt, „*Villa*“ utóbb pedig „*Civitas*“ néven fordul elő — ügyeit egy bíró (villicus) csak két esküdttel kezelte, kiket évenként a budai esküdtek közül kellett választani. E szokás Zsigmond királyig fennmaradt. E király pénz hiányában a budaiaktól ezer frtot kérvén, és ezt csak a pestiektől kapvánmeg. viszont megengedte nekik, hogy saját keblükből választhatnak bírót és hat esküdtet. Mátyás király pedig, egészen szabadnak nyilvánítván a várost, a budaihoz hasonló tanácsot, ugymint bírót 12. esküdttel állított fel. ⁵⁾

Jollehet az Árpád és vegyes házi királyok koráról a városi kormányzatra vonatkozó kevés adat mellett többet mondani nem lehet; mégis világos hogy *Pestnek* viszonyai, szabadalmai, terhei, tisztikara a Budán lakó királyok alatt, a *budai* mintára alakultak. Mellőzve az eléggé nem gyászolható homályos *török* korszakot, az osztrák házbeli fejedelmek uralkodása alatt érintendők némelyek.

A régi szokás, minden sz. György napon tisztujtítást tartani, feleléstetvén, a tisztikart, hanem is minden, de legalább minden második évben ez ünnep körül, a belső tanács,

¹⁾ U. o. 1791. 46. cs. 4461. sz ; 1792. 56. cs. 5030. sz.

²⁾ U. o. 47. cs. 4523. sz.

³⁾ U. o. 66. cs. 5844. sz.

⁴⁾ U. o. 1800 38. cs. 3676. sz ; 1808. 96. cs. 8703. sz.

⁵⁾ Ofner Stadtrecht 31. § ; Podbradzky, Buda Pest, 97. l.

vagyis a bíró és 11 vagy 12 tanácsos és a külső tanács, mely érdemes, birtokos, és okvetlenül rom. kath. polgárokból állott, újra választatott.

A bíró, kinek személyzete kivüle, négy később tizénkét tanácsos és néhány jegyzőből állott, 1698. 150 frt. 1733. 300 frot. 1789. 600 frt. fizetést húzott. A *polgármesteri* hivatal 1773. körül állíttatott fel, és lett a kamara beleegyezésével a bíró fölé helyezve; a polgármesternek 1787. ben 600 frt. a *kapitánynak* 500 frt, a nyolcz tanácsosnak pedig 400 frt. fizetésük volt.

A *külső tanács* vagyis választó közönség 1765. 124. polgárból állott s némelykor, mint 1793. egy felterjesztésből olvassuk, majdnem teljesen kihalt.

A polgár jogi díj 1785. 12. frt. volt.

II. József halála után, ki cs. k. rendőrséget hozott be, s a városi szabadalmakat igen megnyirbálta, 1790. a tanács régi hatáskörét vissza nyerte. ¹⁾

A pestvárosi bírák és polgármesterek jegyzéke.

I. A BIRÁK.

1281. előtt *Farkas* („villicus“)

— után *Hencz* grof. („ “) ²⁾

1323. *Miklós* mester. ³⁾

1326—1336. *Simon* gróf (máskép *Peterman* Simon). ⁴⁾

1413. *Benthek* ⁵⁾

1440. *Farkas* László. ⁶⁾

1444—2447 Gubachi *Ferencz* Gergely. ⁷⁾

¹⁾ Vár. levélt. 1698, 1754. 3493. sz; 1756. 3547. sz. 1762. 4010. sz; 1771. 4660. sz; 1773. Dep. Civ. Cam. febr. 432, sz. Vár. levélt. 1785. 6566. sz; 1787. 16. cs. 1490. sz; 1790. 40. cs. 392. sz.

²⁾ Hevenesy, kéz. irat. V. köt. 435. l.

³⁾ Cod. Dipl. VIII. 2. 494. l.

⁴⁾ N. R. A. 859. cs. 2. sz. 5. §; 860. cs. 11. sz. — Cod. Dipl. VIII. 3. 386. l.

⁵⁾ Podhr. Buda s Pest. 98. l.

⁶⁾ Palugyay, Buda leírása 277. l.

⁷⁾ Kovach, form. Sol. Slys 437. l.

1452. *Jarnachi* Miklós ¹⁾

I. Mátyás alatt *István* deák. ²⁾

András, (kelenföldi bíró). ³⁾

1466. *Borosjenei* Mátyás. ⁴⁾

1465. { *Olchvay* András. ⁵⁾

1466. { *Olchvay* András. ⁵⁾

1481. előtt. *Kalmár* Pál. ⁶⁾

1486. *Váczy* Gál. ⁷⁾

1487. *Báthi* György. ⁸⁾

1508. *Thewgyartó* Lőrincz. ⁹⁾

1537. *Kenczi Zewch* András. ¹⁰⁾

1692—1708. *Proberger* Jakab.

1708—1709. *Lennerszbergi Lenner* János.

1710. *Proberger* Jakab.

1714. *Eisensteini Eiserich* Sámuel.

1717—20. *Lennerszbergi Lenner* Mihály.

1720. *Sautermeister* Fer. József.

1723. *Neander* János.

1725. *Eisensteini Eiserich* Sámuel.

1727—30. *Sautermeister* Fer. József.

1731. { *Partl* Gáspár Antal.

1733. { *Partl* Gáspár Antal.

1741. *Kerschbaumer* Tóbiás.

1749. *Partl* Gáspár Antal.

1751—1758. *Mosel* József.

1759. *Kerschbaumer* Tóbiás.

Vár. levéltár.

¹⁾ Palugyay i. h.

²⁾ Kovach. i. h. 430. l.

³⁾ U. o. 433. l.

⁴⁾ U. o. 441. l.

⁵⁾ Podhr. i. h. 101—112. ll.

⁶⁾ Kovach. i. h. 390. l.

⁷⁾ U. o. 189. l.

⁸⁾ Palugyay i. h.

⁹⁾ U. o.

¹⁰⁾ N. R. A. 860. cs, 16. sz.

1762. *Mosel* József.
 1769. *Josephy* György.
 1771. *Mosel* József.
 1773—74. *Josephy* György.
 1777. {
 1779. { *Papics* János.
 1781. {
 1783. *Lehner* Tóbiás.
 1789—90 *Hülff* Bálint, örnagy.
 1790. *Kregar* Mihály.
 1791. {
 1796. {
 1800. { *Boráros* János.
 1804. {
 1807. {
 1807. {
 1813. { *Szlatiny* Ferencz.
 1819. {
 1824. { *Steinbach* Ferencz.
 1826. {
 1829. { *Makk* Antal.
 1831. {
 1843—1848. *Szász* Mátyás.
 1848. *Gräfl* Gerencz.
 1849. *Szekrényesy* Endre.
 1861. *Gräfl* Ferencz.
 1861. *Horváth* Károly.
 — *Mukovecz* Ede.
 1862—1864. *Tölgyessy* Károly.
 1865. *Thanhoffer* Pál.
 1867. *Agorasztó* Miklós.

Vár. levéltár.

II. POLGÁRMESTEREK.

1773. {
 1774. {
 1777. { *Mosel* József.
 1781. {

1783. *Papics János.*
 1785. *Hülff Bálint, őrnagy.*
 1789. }
 1790. } *Kregar Mihály.*
 1791. }
 1796. }
 1807. }
 1810. } *Kögl János József lovas kapitány.*
 1813. *Weidinger János.*
 1819. }
 1821. } *Fellner Benedek,*
 1824. }
 1826. }
 1829. }
 1831. } *Seeber Károly.*
 1841. *Eichholz (Tölgyesy) József.*
 1843—1848. *Szepesy Ferencz.*
 1848. *Rottenbiller Lipót.*
 1849. *Lechner János,*
 — *Rottenbiller Lipót.*
 — *Koller Ferencz.*
 1850. *Terczy Szilárd.*
 1851. *Friedrich György.*
 1852. *Appiano József.*
 — *Krásznyi József.*
 1856. *Conrad. Gusztav.*
 1860. }
 1861. } *Rottenbiller Lipót.*
 1861-1864. *Krásznyi József, M. k. helyt. tanács.*
 1864—67. *Rottenbiller Lipót.*
 1867. *Szentkirályi Móríc.*

N É V - É S T Á R G Y M U T A T O .

	Lap.		Lap.
A b a, Opur nemzetségéből	60	Arnold Mátyás	177
Á d á m áldozár háza	155, 156	Á r p á d vezér s völgy	2, 32, 35
A d o r j á n, birtok (Bodrog)	26	A t e l k u s u, föld	2
A f f o l t e r Péter	262	A t h y a i Miklós, esztergomi kanonok	
Á g n e s cseh király leánya	125	háza	104, 149
Á g n e s királyné	5, 111	A t t i l a húnok királya	2
Á g o s t o n i a k kolostorai Budán 180, 182		A u s c h w i t z i herceg háza	157
Á g y ú ö n t ő d e Budán	188	B a b i c s A n n a	250
A i g n e r Lénárd háza	190	B a j, jószág (Komárom)	94
A i g n e r Mihály háza	114, 154	B a i g l e r Károlyné háza	160
A k a s z t ó f a, és hegy Budán 195, 217		B a j m ó c z y Onufrius, mester	148
A l a m i z s n á s S z. János	119, 134	B a j o m helység (Pilis)	135
A l a z András telkei	26	B a i t h a i István alispán	249
A l b e n s Dávid háza	142	B a k Mihály özvegye	75
A l b e r t f a l v a, puszta	219	B a k a c s Tamás esztergomi érsek	
A l b e r t féle ház	156, 190	háza	140
A l b e r t, királyi kápolnaigazgató	135	B a k i c s Pál	213
A l b e r t, kúnok grófja	205	B a k o n y b é l i apát háza	169
A l b e r t Péter, budai polgár	16	B a k s vezér	239
A l b e r t, szász herceg, k. helytartó 151		B a l á s y Á g o s t o n, városbíró	152
A l c a n t a r i S z. Péter	246	B a l á z s fráter	205
Á l l a t g y ó g y á s z a t i iskola Budán 228		B a m b e r g i H e n r i k sírköve	205
A l o t h István plébános háza	147	B a n a, föld	12, 200, 219
A l s ó - Z é c h y n i János háza	140	B a n d e l l V i n c e z e domokosrendi ge-	
A l t - O f e n elnevezés	3	neralis	75
A m a d e patricius	253	B á n f f y János háza	143, 191
A m b l e r plébános	256	B á n f f y Miklós	203
A m b r u s szűcs háza	150	B á n f f y Pál kir. udv. mester háza 188	
A n d r á s deák k. ud. tiszttartó háza 150		B a n y a h á z a	36
A n d r á s (III) király	111	B a r a c z k a y Mátyás	181
A n d r á s plébános háza	147, 267	B a r a n c h i g y ó g y s z e r é s z háza 28, 162	
A n d r á s váradi püspök háza	162	B á r á n d (Fehér) puszta	250
A n g o l k i s a s s z o n y o k Budán 125, 126, 137		B a r a n k o v i c h János, gróf	181
A n g o l k i s a s s z o n y o k P e s t e n 161, 162		B a r a n y a y Mátyás háza	163
A n t a l, budai káptalan alőre	150	B a r b a c s y F e r e n c z, kanonok 249, 250	
A n t a l, jádrai püspök	106	B a t h a i János háza	169
A n t e l l e n s i, patricius	253	B a t t y á n, jószág	250
A p á t t e l k i puszta	191	B á t h o r y A n d r á s háza	159
A q u i n c u m, római gyarmat	114	B á t h o r y G y ö r g y neje Katalin	
A r m i r a r F ü l ö p, ó-budai várnagy. 25		háza	151

	Lap.		Lap.
Báthory István s András háza	147, 151	Bleda, Attila testvére	2
Báthory László	267	Bobics-féle vendéglő	278
Batthyány Imre gróf neje	205	Boeckay Ilona	70, 163
Batthyány Mária grófné	64	Bódog (Raguzai) k. könyvtárnok	135
Batthyány gr., primás	254	Bodur, föld	66
Batthyány Tivadar, gróf.	193, 280	Bodomér gróf özvegye	63
Bauman Katalin	280	Bodzás-telki részbirtok	15
Bazarád vajda	264	Boldog Szűz Mária főtemploma Budán	90—101, 154—156
Bazini s Sz. György gróf háza	148, 267	Boldog-Asszony temploma Pesten	241—243
Beatrix királyné, és háza	2, 106, 110, 189	Boldog-Asszony kisebb egyháza Budán	121, 122, 123, 127
Bebek István nádor háza	162, 175	Bolgár jövevények Pesten	240
Bebek Imre nádor özvegyének háza	28	Bolthos Mátyás háza	268
Beck báró várparancsnok	96	Borbála királyné	6, 25, 155
Becs lásd: Újbecs		Borbély Miklós háza	163
Bécsi klarissza-apácák háza	163	Bornemisza János és házai	147, 191
Bécsi Sz. Erzsébeti apácák háza	192		205
Becsey Imre háztelke	54, 55	Borosjenő falu	59, 61
Becsky Borbála	200	Borosjenei János fia	48
Bedeich Márton	250	Bosniai püspök háza	148
Beguínák (apácák) Budán	112	Both (Bajnai) András háza	149
Békás-Megyer helység	36, 37, 60	Bottyán, birtok	66
Beken (Alaghi) Dénes fiai földbirtokuk s házaik	15, 104, 148	Bozin-lásd Bazin	
Bél birtok s erdő	26, 200	Böczhegy, szőlő	217
Béla (IV.) kir. palotája Budán	6, 7	Beőhi Mátyás	199
Béla (IV.) kir. palotája a Nyulak-szigetén	86	Bőn, jószág	37
Béla-forrási apátság	209, 241	Börzsönyön a karmeliták bányarésze	128
Belch család és jószág (Somogy)	66, 67	Bösinger-féle major és szőlőhegy	218
Beleznay Mihály telke	280		219
Benbach, birtok (Szabolcs)	26	Branch mester neje Ilona	107
Benicio Fülöp	253	Braxator (Chami) Lénárd	172
Bencsik Katalin	251	Brazlay Tamás háza	154
Benedek, budai plébános	104, 172	Bresztoki (Bars) puszta	15
Benzai András leányának telkei	26	Brunszvik gr., tárnok mester	228
Bercsényi Zsuzsanna grófné	44, 113	Bubek Demeter, nádor	60
Berencsy István háza	161, 188	Bubek István nádor házai	158, 162
Bergasi Károly János	187		175
Bergl János	249	Bubek, lásd: Bebek Ist.	
Berizlo Péter prépost háza	150	Buchai Illés háza	38
Berky László háza	147, 190	Budán, királyok palotája és lakháza	7, 130—138
Bernardovics László	181	Budai káptalan s prépostsága	4, 5, 11
Bernald Ferencz háza	141		12, 13, 14, 15
Berner Bódog színház-igazgató	277	Budán szűz Mária főegyháza	72, 90—102
Bernhardi Ferencz házai	154, 157, 158	Budai káptalan házai	183, 192
	163, 213	Budai prépostság temploma s prépostjai	17—20
Bertalan királyi festő háza	193	Budai János háza	146
Bertalan (Páduai) háza	157	Budai, esztergomi kanonok	150
Berthold-féle ház	164	Budavár vagy Etelvár	3, 4, 5, 7, 9
Berty (Florenci) háza	155	Budavár, lásd: Új-Budavár	
Bessenyei Mihály s Anastázia	244	Buda külvárosi világi épületek és fürdők	187—197
Bibics János háza	258		
Billa, vezér	239		
Biresics Mihály	190		
Bíró Ferencz leánya	48		
Bíró Márton veszprémi püspök	152		

	Lap.		Lap.
Buda-Örs, lásd Örs		Csáky Károly gróf, esztergomi érsek háza	193
Budai városháznak építése	227	Csáky Miklós érsek	254
Budapesti repülő-s hajóhíd	232	Csáky Miklós csanádi püspök háza	148
Buda városi fogadók a Tabánban	187	Csapi Ilona	205
Buda városnak szabadságai, szokásai s közrendszabályai	222, 224, 225	Csapó utca Budán	192
Buda városnak címere	226	Császár fürdő s malom	183, 194
Buda városnak falai	226	Csatkai pálosok háza	155, 158, 160, 189
Buda városnak harangozási rendje	226	Cseh Péter vajda háza	139
Buda városnak kapui	227	Cselei, falu	65
Buda városnak mecsetjei	227	Csemy László servita perjel	253
Buda városnak tanácsháza	228	Csepel, kir. nagy sziget	11
Buda városnak kútjai	227	Csetnek László	53
Buda városnak tisztii kara	229—237	Csik András háza	154
Buda városnak külterülete	212	Csiszhalom, lásd: Zeiselhügel	
Budavári parancsnoki ház	151	Csolnok, falu	65
Budavári parancsnokok	238	Csonkatorony, az új-budai várban	131
Buda piaczi, kereskedelemi és rév-vami adózása	70, 71	Csorgó, forrás	191
Buda városi sörház	187	Csösz jobbágy földje	66
Budakeszi és Buda-Ör faluk	212	Csuda-balai (Békés) birtok	199
Buhló János abauji főispán	199	Cubiczky Gertrúd	264
Buken nevű föld	67	Cunczhofer vendéglős háza	142
Bulesu, birtok	87	Curzan, lásd: Kurehan	
Burghausen Ottó gróf háza	151, 152	Czármer Bertalan háza	189
Busch Jenő színház igazgató	278	Czavczak Miklós pénzverő özevgyének háza	169
Búzavásár és piac Pesten	147	Czeplédi András budai kanonok háza	152
Cancellen és fia Zsigmond	175	Czibulka színház-igazgató	278
Cancentumark Konrád háza	173	Czikkelyi részbirtok	15
Capuczinusok temploma és kolostora	139	Czikó (Pomázi) mester	48
Carmelita lásd Karmel.		Czillich Gáspár háza	193
Ceresola Venerio építész	227	Czinkota, falu	65
Cetto Jakab	184	Czitar Lőrincz háza	147
Chabia Mihály	22	Czobor család háza	29, 70, 101, 143
Chalyán István	29		149, 155, 163, 220
Cheh Péter erdélyi vajda háza	139	Czolnaker Miklós háza	162
Chech halastó s föld	16, 67	Czudar Péter, Benedek és Jakab házaik	144, 145
Chikó (Pomázi) mester leánya	48	Dako (Lippai) László háza	147
Chitári Lőrincz	147	Damiánfalvi részbirtok	15
Chizár Gergely háza	192	Dau Henrik József gróf	196
Chizár György háza	245, 268	Day Mihály	200
Chratzer Anna háza	157, 158	Demeter, Ponabert nemzetségéből	65
Christen Antal	179	Demeter-féle ház	246
Chutul, szőlőhegy	17	Dénese k. itélőmester kertje	191
Cillei Hermán gróf háza	28, 118, 159, 161, 162, 201	Denk Benedek és Gál telkeik	26
Cinni Pál plébános	185	Dersfy István	73
Cistercita apátság a szigeten	88	Dervis-kolostor	8
Clara, lásd: Szent Klára		Detrik, római hadvezér	164
Clarissa, lásd Klar.		Dinnye László	205
Coburg herceg telke	275	Dienesfalvi János háza	192
Corvin (Hollós) János háza	148	Diós, falu	212
Cromnauer, lásd Kromn.		Diósgyőri Pálosok	203
Csaba, föld (Pilis)	66	Disznófőnek nevezett forrás	214
Csaba, birtok, (Pest)	108	Dobrony-jószág	15
Csakoniszőlő	220	Doloczky Mária háza	252

	<i>Lap.</i>		<i>Lap</i>
Doloczký Magdolna	249	Erzsébet idősb királyné 6, 16, 21, 30	119
Domonkos rendű barátok Budán		Erzsébet ifjabb királyné.	6, 118
Domonkos rendű apácák kolostora a szigeten	105—108 62—80	Erzsébet, László király neje	75
Domonkos rendű barátok a szigeten	81—83	Erzsébet V. István leánya 65, 67,	77
Domonkosiak temploma és kolostora Pesten	244	Erzsébet lásd Szent Erzsébet.	
Dominici János érsek és bíbornok	76, 174, 175	Erzsébet-apácák temploma és kolostora	178
Dózsa György, keresztesek fővezére	123	Eszéki, jószág	124
Dömötör, esztergomi érsek	157	Esztergomi érsek vára, tornya és háza a szigeten	86
Dömsöd, falu	135	Esztergomi érsekek házaik Budán	129, 139, 140, 149, 157
Drágfy (Bélteki) Bertalan háza	189	Esztergomi káptalan házaik Budán	129, 139, 140, 148, 160, 163
Dreihotterberg	14	Esztergomi káptalan tized- s kegyúri joga	210, 211
Drugeth (Homonnai) család	203, 204	Esztergomi káptalan majorja	212
Dunavásárhelyi Péterháza	144	Esztergomi Sz. király-keresztesek	220, 271
Duna-kiáradások	281	Esztergomi Krisztus - collegium háza	150
Duna-révvám, lásd: Nyulak - szigetebeli apácák		Esztergomi Sz. István-templom kápolnai háza	139, 140
Dvornikovics, váci püspök	245	Eztergomi Sz. Margit templom oltárának háza	148
Ebert János háza	153	Eszterházy Ferencz gróf telke és háza	128, 258
Ecce homo oltára a karmelita templomban	128	Eszterházy Imre gróf háza	153
Eckenhoffer György plebános	279	Eszterházy Imre herczeg	116
Ecker János Mihály, sebész	184, 194	Eszterházy Miklós-féle gyalogezred	151
Ecsed (Heves) birtok	37	Eszterházy grófi család	128
Ecsegi birtoka	199	Eszterházy Pál gróf	100
Edl Sylvester háza	154	Etelvár vagy Etzelburg	2, 3, 6, 9
Egri minoriták	251	Evang. Sz. János temploma és kolostora	110—112
Egri püspökök házaik 49, 148, 149, 191		Evangélikus templom Pesten	275
Egyed budai polgár neje	107	Ezdegei Pál háza	161, 188
Eitzenberger könyvnyomdája	283	Fábián mester budai kanonok	104
Elefánthoz címzett fogadó	181, 189	Fachyar János háza	147
Elefánti örökösöknek házak	255	Fájdalmas Anya kápolnája	184
Elmund István szőleje	220	Falk, a budapesti híd kibérelője	282
Elnöki ház Budán	156	Falk Henrik szőleje	221
Előmal, szőlőhegy	216	Falconer Elek patricius	253
Enczinger, löporgyár tulajdonosa	175	Faluhegyi részbirtok	15
Endrédy Imre háza	191	Farkas László háza	142, 149, 157
Endrás lásd: Örs		Farkasnyugi János curiája	169
Örs (Ó-Buda Örs) pusztja	34	Farkas-völgy	218
Ötvös Pál	248	Fedémes pusztja	36
Ötvös Orsolya apáca háza	113	Fegyverneki Ferencz	61, 62,
Ötvös-uteza Budán	256, 159	Fehérvári M. Magdolna templom kápolnájának háza	163
Eperjes, szőlőhegy	217	Fehérvári káptalan háza	149
Eppthal, szőlő.	120	Fehérlóhoz címzett ház	193
Erdélyi Illés, szathmári, háza	200	Fehéregyház nevezetű templom és malom	25, 32—37
Erdes-Komlósi részbirtok	15		
Erdődy Péter gróf kir. főlovászmester háza	189		
Erdődy György gróf háza	160		
Erdődy Tamás titeli prépost háza	153		
Örs-féle felhővízi telek	68		
Ernust János	203		
Ersek Mátás háza	148		

	Lap.		Lap.
Fekete Miklós nejének háza . . .	142	Gergely a Krisztus Sz. teste oltá-	
Fekete Miklós gróf fia . . .	68	rának gondnoka . . .	94
Fekete Péter Domonkos-tanár . . .	106	Gertrúd királyné . . .	165
Felhévízi mezőváros s Sz. Há-		Gissen kanonok . . .	61
romság conventje . . .	51—57	Gletzel Henslin háza . . .	144
Felhévízen az apácák birtokaik	68, 69	Gombamál, szőlőhegy . . .	217, 220
Felkező Péter háza . . .	55	Gonda Anastázia háza . . .	268
Felwpaz ó-budai szőleje . . .	48	Gonzaga hercegnő . . .	253
Ferbert János háza . . .	152, 189	Göpp Lipót. . .	215
Ferbert-féle telek . . .	115	Görög n. e. hitközség és nép . . .	228, 260
Ferencz rend, lásd: Sz. Ferencz			276
Ferencz (I.) király koronázása . . .	111	Görög n. e. püspök Budán . . .	187
Ferencz-külváros s temploma		Granater Hermann egyházi gond-	
Pesten . . .	280, 281	nok . . .	96
Ferencz-halom . . .	212	Grassalkovich gróf k. kam. el-	
Feretti Bernát, kőfaragó . . .	156	nök . . .	137, 262
Feszületnek oltára a karmelita		Grassalkovich Antal báró . . .	280
templomban . . .	128	Grecinger Jakab háza . . .	162, 201
Fetter-féle ház . . .	258	Greumolt Ignác . . .	250
Fink Konrád hadnagy . . .	196	Grifo Eberhárd . . .	216
Fleck nevű utca Budán . . .	190, 191	Grósz János kereskedő háza . . .	147
Florenczi Ferencz háza . . .	157	Gubachi pusztá (Pest) . . .	108
Fodor Pál háza . . .	49	Guger hegy. . .	212
Fontius Bertalan kir. könyvtárnok	135	Guzveg Péter . . .	241
Formankút szőlőhegy . . .	220	Gyógyszerészek házai Budán	
Fortuna nevű utca és ház . . .	159, 160		145, 146, 162
Fótimalom a halásztóval . . .	16	Gyög, jószág (Somogy) . . .	122
Földváry András a Nyulakszige-		György, szerb despot háza . . .	149
tebeli apácák gyóntatója . . .	75	György, örmény, házai . . .	162, 180, 193
Franczigen Borbála háza . . .	193	Győri püspök s káptalan házai . . .	148
Franczia utca Budán . . .	139, 141	Győrszigeti Jakab háza . . .	157
Franczin Péter Pál . . .	186	Gyűlbaba dervis mecsetje . . .	184
Frankenberg Miksa várparancs-		Habir-féle ház . . .	140
nok . . .	215	Hacker János háza . . .	193
Fridl Jakab . . .	220	Hacker-féle tánczterem . . .	279
Frimvagen Teréz . . .	152, 179, 186	Hackstock József háza . . .	195
Fríspalota a várban . . .	7, 131, 138, 143	Hadik gróf várparancsnok háza . . .	151
Futhamot Péter háza . . .	49	Hadschi Achmed basa . . .	227
Fürstinger Erzsébet . . .	280	Hafner Ferencz . . .	280
Gábor egri püspök háza . . .	49	Halap, jószág (Komár.) . . .	94
Galambok, birtok . . .	14	Halászváros (Taschenthal) Bu-	
Gara Miklós nádor, és János test-		dán . . .	188
vérek házai . . .	139, 145, 146, 162	Halomál, szőlőhegy . . .	217, 220
Gara Miklós kápolnája . . .	94	Halottak kápolnája . . .	261
Gara László nádor háza . . .	188	Haraszi helység . . .	67
Gara László nádor más birtoka . . .	213	Harbar János oltárészehmester . . .	107
Garai Jób . . .	199	Harmincza d-ház Budán . . .	189
Garmitelek, jószág (Szathmár) . . .	26	Három nyúlhoz czímzett épület . . .	190
Gatár Miklós háza . . .	191	Harkach László háza . . .	142
Gedád föld . . .	66	Harrer Ignác háza . . .	152
Gellért nagy háza . . .	146	Hárshegy. . .	198, 212, 214
Gellért János . . .	216	Hátsó utca Budán . . .	141
Gellért-hegy, lásd: Sz. Gellért.		Havi boldog asszony temploma . . .	185, 186
Gencsi részirtok . . .	15	Heczenдорff festész háza . . .	254
Gercsénben ház és szőlő . . .	37	Hederváry Borbála háza . . .	149
Geréb László erdélyi püspök . . .	94	Hederváry Mihály háza . . .	162
Gergely orvos háza . . .	148	Heister gróf háza . . .	258

	Lap.		Lap.
Helytartótanács Budán	228	István k. orvos háza	158
Hench János gróf	197, 198, 214	István pék háza	192
Henrik pécsi püspök háza	139	István seborvos	162
Henrik budai polgár háza	220	István óbudai mészáros	48
Henrik (bambergi) sírköve	205	István-vár vagy torony	7, 131
Henrik, ferenczrendű gyónató	111	Izskászó jobbágy föld	66
Henrik, pécsi püspök háza	139	Inglai b János háza	150
Henslin cseh kereskedő háza	139	Izabella, László király neje	75
Henslin Gletzl-féle ház	144	Ják gróf	219
Herbath István plebános	251	Jakab szepesi gróf, országbíró	26
Herdegen János örökösei háza	121	Jakab, szepesi püspök	112
.	122, 127	Jakab „de osculo“	112
Herendi Miklós pécsváradi prépost háza	139	Jakab Sz. Ferencz kápolnája Rec-torának háza	93
Hericz Ferencz plébános háza	258	Jakab, budai polgár	175
Herkules kalandjai	133	Jakab fuváros háza	146
Hermann cillei gróf, lásd: Cillei.		Jakab, szabó	148
Hermann budai főtemplomi plébános	92	Jakab, olasz	163
Hertlin-féle ház	145, 146	Jakab János, orvos	163
Hethén falu	66	Jakabfalva külváros, lásd: Szt. Jakabfalva.	
Hiarogli Mohamed basa	190	Jakosith Gergely háza	143
Hideg Benedek háza	49	Jakosich József, Ferenczi-szerzetesek főnöke	182
Hidegkút, falu	212	Jakoschitz József háza	44
Hild, építész	279	Jalics Mátyás mészáros és Anna Mária házok	154, 251
Hillebrant, főmérnök	137	Jandl színház-igazgató	278
Himesd, birtok	200	Janisch Mátyás üveges	186
Hinger József gyógyszerész háza	251	Jankovich Antal gróf háza	151
Hinko László háza	142	János esztergomi érsek házai	140
Hoffmann Keresztély háza	258	János, kalocsai érsek	111
Hoffmann Ignác	179	János (Nagy) háza	144
Holcsean Gergely háza	162	János (budai) háza	146
Homonnai Drugeth család	203	János köfaragó háza	153
Horányi Gábor háza	160, 190	János puskaműves háza	191
Hortánfy János háza	191	János (Hollós) herczeg háza	148
Horvát-utca Budán	192	János fehérvári örkanonok	22
Humbert, lásd: Umbert		János üveges háza	154
Hunyady László	182, 183	János veszprémi prépost háza	158
Igáll, jóság	66	János deák-féle malom	200
Ilbuc sziget	66	János Jakab orvos háza	70
Ilmer Frigyes Nándor	187, 190	Janoyits Mátyás háza	185
Imre szabó háza	193	Jass Ádám szűcs háza	189
Imre takács háza	293	Jeckel, mészáros	216
Irgalmas barátok Budán	183	Jenő, falu (Pest)	59, 66, 72, 269
Irgalmas barátok Pesten	260, 275	Jenő, falu (Baranya)	67
Irgalmas Anyának szentelt Kar-melita kolostor	172	Jenő (Boros), falu	59, 61
Ismaeliták Pesten	239	Jenő (Új), puszta	59
Istenhegy (Sashegy)	217	Jensl óbudai köhordó	27
Istenkút	217	Jézus szívéről Nevezet társulat	116
István (V.) király sírköve	77	Jézus, Mária, József, kápolna	185
István óbudai prépost cüriája	26	Jezsuiták Budavárban,	96, 98, 99
István nádor Zagorai gróf	28, 201	100, 103
István, Sz. Pál rendiek genera-lisa	205	Jezsuiták kültelki fekvőségeik és majorjok	101, 194
István asztalos háza	154	Jezsuiták papnövédeje	196
István gyógyszerész háza	146		

	Lap.		Lap.
Jezsuiták academiái háza . . .	156	Káspár nyerges háza . . .	155
Jezsuiták házi kápolnája . . .	160	Katalin apácza, Bebek nádornak	
Jezsuiták háza Pesten . . .	256	özvegye . . .	28
Jezsuita rectorok, és plébánosok Budán . . .	101	Katalin királyné, lásd : Kunigunda	
Jogist Chrastus Sz. Jánosi kereszt		Katalin a szigeti apáczaák főnök-	
tes . . .	40	nője . . .	68
József-külváros temploma Pesten	280	Kebelkúti Ambrus, pálos frater .	200
József-hegyi kápolnák . . .	101	Kechethi Gál szőlője . . .	199
Jörg Ulrik tímár háza . . .	189, 194	Kegeth, birtok (Szatmár) . . .	26
Kadar Vitál háza . . .	147	Kegler nevű szőlőhegy . . .	220
Kajászó Sz. Péteri ház . . .	200	Kegyesrendiek Pesten . . .	257—260
Kajmáthi Bereczk, részbirtokos .	199	Kékesi Pálosok . . .	18
Kair Mátyás építész . . .	227	Kelemen-féle birtok . . .	280
Kakuk-hegy . . .	212, 218	Kelenbércz és Kelenföld fekvése	161
Kalács-sütő utca Pesten . . .	268	Kelenföldi külváros . . .	164—169
Kalán nemzetségi Nána gróf . .	65	Kelenföldön püspöki dézsma	215, 216
Kalmár Pál, városi bíró . . .	242	Kelenföldi szántóföldek . . .	220
Kalmár Dömötör özvegyének háza	29	Kenczel Ó-Budai sziget . . .	16
Kalmár János . . .	146	Kenderessy Gergely és Balázs	244
Kalmárfy Ignác, városbíró . . .	179	Kenderesi jóság . . .	37, 199
Kálnoky Ferencz gróf háza . . .	255	Kerecsenyi részbirtok . . .	15
Kaló Ferencz . . .	254	Kereked szőlőhegy 28, 29, 43, 48, 49	
Kálvai György özvegye . . .	200	Kerekjárdon nevű ház . . .	146
Kalvária kápolna Pesten . . .	263	Kerekút szőlőhegy . . .	219
Kamanczi szőlőhegy . . .	267	Keresztelő Sz. Jánosról nevezett	
Kamarai erdő . . .	219	templom, utca és kapu 119, 120—122, 140	
Kamarális ház . . .	151	Keresztély Ágost, esztergomi ér-	
Kamarás Borbála háza . . .	142	sek . . .	119
Kamarás Mátyás háza . . .	147	Keresztély mészáros háza . . .	191
Kanisai János házai 140, 145, 155, 157		Keresztély, erdélyi kanonok . .	94
Kanisai János esztergomi érsek	202	Keresztés, szőlőhegy . . .	104
Kanisai Miklós háza . . .	145, 157, 162	Keresztes lovagok és kanonokok	125
Kántorfolk, patak és malom 13, 59, 61		Keresztes lovagok vára a szige-	
Kányakapu és máll szőlőhegy 217, 218		ten . . .	65
Kanczler Angel háza . . .	150	Kerschensteiner Konrád . . .	214
Kanczaler Zsigmond ösei . . .	104	Kerveczen föld . . .	66
Kapi András háza . . .	148	Keveni Mihály . . .	145
Kapi János háza . . .	147	Kezi Benedek háza . . .	147, 190
Kapisztrán Sz. Jánosról nevezett		Kezü plébános háztelke . . .	54
ferencziek temploma s kolostora .	177	Kezü Péter szőlői . . .	220
Kaplan föld . . .	66	Királyi várnak, Ó-Budán, fekvé-	
Káposztás-Megyer . . .	11, 269	se . . .	5, 8, 9
Kapsan falu (Baranya) . . .	65	Királyi vár, palota és kápolna .	130
Kapsani István . . .	65	Királyi palota a szigeten . . .	86
Karai Kis-beuche Benedek háza .	108	Királyi udvarlak a várban . . .	157
Karai Loránt család . . .	15	Királyi város Ó-Budán . . .	4, 5, 9
Karancs gyógyszerész özvegyé-		Királynői város bírái . . .	50
nek háza . . .	162	Királyi Cúriaház Pesten . . .	274
Karmeliták háza, temploma, s		Királykút, forrás . . .	214
kolostora a várban . . .	114, 127	Kis-beuche de Kara Benedek háza	108
Karmeliták temploma s kolos-		Kis-Czell . . .	4, 5, 134
tora az alsó városban . . .	170—173	Kis-Jenő, pusztá . . .	269
Károly (I.) király nagy udvarháza 7, 118		Kis-Kerekedi szőlőhegy . . .	43
. . .	157, 201	Kis-Pest vagy Kelenföld . . .	161—168
Károly budai bíró . . .	10	Kis-Sávoly, jóság, (Somogy) . .	15
Kartali pusztá . . .	16	Kissávolyi Albert (Somogy) . .	15
		Kis-Újmál, szőlőhegy . . .	217

	Lap.		Lap.
Kiss, a Császárfürdő tulajdonosa	194	Közép utca Budán	162
Kiss Horváth János	119	Krammerlauf özvegyének háza	152
Kiss Mihály özvegyének háza	151	Krausz János, postamester	192
Kiss-Serényi Ferencz háza	159	Krempelműhl nevezetű malom 25, 34	
Kiss Tamás szöleje	49	Krenfeld lásd: Kelenföld	
Klarissza apácák Budán 113, 114, 143		Kreselbauer Ferencz háza	194
.	144, 150	Krewz Gergely, lásd: Kewmlewdy	
Klarissza apácák Pesten. 255, 256		Kreuzungerpolgár	219
Klarissza apácák, lásd Sz. Klára alatt.		Krisztina-város Budán	186
Klauber Márk	215	Krisztus Urunk köntösének bal ujja	75, 76, 133, 134
Klandal János	246	Krisztus-collégiumi ház	150
Kliegelsberg-féle ház	258	Krisztus Szent testének kápolnája Esztergomban	157
Klobusiczky Ferencz érsek háza 258		Krisztus Sz. testének oltára a budai főtemplomban	94, 107, 162
Klár Márton háza	192	Krisztus Sz. testének nevezett oltár háza	30, 162
Knócz család	195, 215	Krisztus Sz. testének kápolnája Budán	182, 183
Koháry István gróf	250	Krisztus Sz. véréből czímezett kápolna	179
Koháry grófné	254	Krisztus Sír-kápolnája	184
Koisor család	187	Kromnauer Zakariás háza	188
Kockhan János fűszerkereskedő 107		Krumhelt-fürdő nevű patak 16, 24, 33	
Kolb András háza	190	Kuancz, szűcs	220
Kolinovich Mária, apáca főnöknő	115	Kuldu, jószág	66
Kolman-féle ház	114, 154	Kun Márton birtoka	199
Komar birtok	14	Kun Péter háza	139
Kompolt (Nánai) Pál háza	155	Kuna Smyl k. udvarmester háza	154
Konth Miklós nádor házai	157, 158	Kunch (Kunchlin) gróf	210
.	160, 189	Kunchlin István fiának háza	54
Konth, szűcs, háza	146	Kuncz-féle ház	114, 154
Kontra János háza	251	Kunegund, Erzsébet királyné testvére	23, 24, 25, 27
Konty Antal	264	Kunegund, (Katalin) királyné	123
Konya mester gömőri főispán házai	157, 193	Kupelvieser festő	280
Kopáchi Erzsébet háza	147	Kurchan, vár	27, 134
Kordich György báró háza	160	Kurecz Ignác báró, kamarai igazgató	115, 184
Kórházak Tabánban	187	Kuruczles (Kuruczszög), völgy	212
Korláth bíró háza	156	215
Kornfail János	179	Kút-völgy (Brunthal) Budán	212
Koros, birtok	14	Kürt nevű föld	12, 219
Korotna János mester	148	Kürti birtok	15, 200
Kose Pétermann fia háza	43	Kyngalásd: Kunegund	
Kovács György háza	255	Ládi pálosok háza	145
Kovács István	199	Lodomér esztergomi érsek házai a szigetben	86, 87
Kovári László háza	147	Laimer Sebestyén örököseinek háza	190
Kozuth, birtok	66	Lajos (I.) király háza s palotája Új-Budán	3, 7, 8
Kökert, pusztá	107	Lajos (II.) király Pesten	247
Kömlödy Gergey	150	Lak Anna, Bukék özvegye háza 158, 201	
König Ferencz fürdője	190	Lakatos-utca Budán	141
Köpf, könyvkereskedő	283	Landerer János könyvnyomdája 283	
Körner Ádám	114		
Körös város pesti háza	251		
Körtal, föld	66		
Körtvélyesi jog	15		
Kőszegi jószág	97		
Kővári Pál, nádori ítélőmester 199, 204			
Kővény, birtok (Csepel)	67		

	Lap.		Lap.
László, tihanyi apát	191	Margit-sziget, lásd: Nyulak szigete	
háza	157	Margit-szigeti domokos-rendű	
László gróf szőleje	219	apácák	78—81
László nádor nővére Kinga	27	Mária (II.) Lajos özvegye	6, 195
Laszlovszky budai tanácsnok	128	Mária-szívű társulat	116
Látogató-Mária kápolnája Pesten	264	Marinelli, színház-igazgató	277
Látogató-Szűz-Mária temploma		Markovics Mátyás neje	250
Újlakon	185	Marochuk kir. főlovászmester	27
Leffelholcz budai várparancs-		Maróth, helység (Esztergom)	250
nok	100	Maróthi Mátyás özvegyének háza	148
Legio II. adjutrix Ó-Budán	1	Marótz Anna	203
Leonhardi János és fia háza	154	Martinelli, építész	274
158, 159, 163		Martinovits Erzsébet	251
Léthner József könyvnyomdája	283	Márton, cistercita apát	89
Lichtenauer-féle ház	152	Márton puskaműves házai	143, 150
Lichtenstein tábornokszernagy	194	Márton örmény háza	145, 220
Liget völgynek helyzete	217	Márton Sz. János vicarius háza	140
Ligur Pál monellai püspök	106	Márton budavári plebános háza	163
Lipót-mező	212, 215	Márton bakonybéli apát háza	169
Lipót városi plebánia-templom	279	Martonvásári Gergely	66
Liptay Bálint háza	189	Máté, birtok (Szathmár)	26
Lita Benedek	267	Matrin, római hadvezér	164
Lochner-féle ház	251	Matus Miklós háza	162
Locsodi részbirtok	245	Mátyás (I.) király palotája a budai	
Logoth falu	195, 196	várban	132—136
Lorand gróf budai polgár	23, 39, 40	Mátyás (I.) király tudományos e-	
Lovas Gellért neje	37	gyeteme	106
Lövölde Pesten	277	Mátyás (I.) király kápolnája, kö-	
Luchasi-féle szőlő s mészár-		nyvtára, és kertjei	133—136
szék	55	Mátyás (I.) király majorja	213
Luchka, jószág	200	Mátyás (I.) király kertje Pesten	247
Luczenpuhel nevű szőlőhegy	216	Mátyás (I.) király istállói	188
Lugdvárallyai Gergely öz-		Mátyás, szűcs, háza	267
vegye Anna	30, 107, 180, 181, 198	Mátyás, tímár	250
Lukasovits János háza	114, 154	Mátyás, polgár és neje	68, 69
Magdolna Eleonora császárné	97, 108	Mayer-féle ház	164
Magyar-rév	239	Mayerberg Józsefné háza	189
Magyar István háza	145	Mayerberg Erzsébet örökösei-	
Magyar Pál, mester	47	nek háza	190
Magyar Pál özvegye Margit	26, 27	Mayerhold Mihály háza	189
Magyar, ötvös, háza	29	Maxengraben, lásd Miksaárka	
Magyar nyelvnek első tanszéke	283	Mazarath vajda háza	146
Majláth gr. tárnokmester	228	Mechler József plebános	280
Major Nykus özvegye	27	Mechfred, budai polgár	219
Makos-Máriának nevezett Trini-		Megyház Pesten	274
táriusok fiók egyháza	44, 45	Megyer falu	14
Makos Péter háza	267	Megyeri szőlőhegy	49
Malomsok, jószág	200	Megyeri rév	11
Malus Miklós háza	162, 180, 193	Melmeister-féle ház	163
Manetti Bonajuncta patricius	253	Mertlin gróf birtoka	12
Marastoni, academiai képviselő	168	Mertz Miklós	100
Marchali István háza	115	Mészárszékek a budai vár-	
Marczaltői Ágoston	200	ban	105, 147
Marczibányi István alapítvá-		Mészáros-utca az alsóváros-	
nyai	178, 183, 194	ban	190, 191
Margit templom Ó-Budán	41	Mihály gyógyszerész háza	146
Margit-szigeti világi épületek	86—88	Mihály váci püspök háza	157, 193

Mihály pénzverő özvegye, Borbála	216	Nagy - Újmál szőlőhegy	217
Mihály budai örkanonok háza	162	Nagy-Luchei János és Balázs háza	148, 191, 267
Mihályfy Gergely háza	175, 201	Nagyvárad, lásd: Várad	78
Mihalóczy Mártha, Klarissza-apáca	115	Nagy-Várad klarissza kolostor	132
Miklós, a Mária-egyház tisztjének háza a Nyulak-szigetén	64	Nagyváthi Albert deák házai	140, 191
Miklós kancellár háza	140	Naiczinger Sebald háza	150
Miklós kir. pénzváltó háza	145	Nána gróf, Pousa fia	65
Miklós, varga	188	Nána, birtok	67, 269
Miklós ötvös háza	29	Nándor-begy és szőlők	104, 107, 198
Mikófalvai Dénes háza	149	Naphegy, Budán	196
Mikola György özvegye	37	Nattermann Mátyás	173
Miksa-árka	212, 215	Nedeczky István, fővicárius	112
Miller János Nándor háza	152	Nelvehg pusztá	218, 220
Minden-szentek utcája a várban	114—149	Nemes János háza	163
Minden-szentek kápolnája a várban	94, 146	Nemes Mihály	200
Minich Henrik háza	156	Német-utca Budán	155
Minorita kolostor a Nyulak-szigetén	84—86	Nemus, falu	65
Miskolcsey Ambrus	49	Neppauer Máté, építész	227
Moger, rév	161	Nepom. Sz. János kápolnája Budán	179, 184
Mois nádor leányai	65, 77	Nepom. Sz. János kápolnája Pesten	265, 266
Moldhauf Máté háza	114, 153	Nepom. Sz. János szobra	168
Monaldi Bonfil, patricius	253	Nesider, mezőváros	97
Mongolok, lásd: Tatárok		Neustift lásd: Újlak	
Monyorós, hegy	14, 212	Niecky gróf első kir. kamara-elnök	228
Monyorós, helység	22, 23	Niger (Fekete) Péter, tanár	106
Monyorósy Ferencz	199	Nogust, falu	65
Morian gróf	67, 77	Nuspickher János harangöntő	111
Morczinger János	254	Nyárs-hegy	196
Morondi részbirtok	15	Nykus, birtok	26
Morthon Hermann gróf	210	Nyék falu	212, 213
Mosbacher-féle ház	113, 114, 154	Nyirő-utca Budán	163
Mosel Demjén háza	153	Nyolcz-szegői részbirtok	15
Moys nádor leányai	65, 66, 77	Nyulak-szigetebeli apácák házai	64, 68, 69, 70, 150, 155, 157, 163
Muarosum Péter	220		170, 192
Muranyi-Kónya Demeter özvegye	15	Nyulak-szigetebeli apácák jövedelmei	70, 71, 72, 157, 161, 273
Münzer János egyházi ügyvéd	96	Nyulak-szigetebeli apácák jószágai	72, 220
Mynich Henrik háza	156	Nyulak-szigetebeli apácák jogai s kiváltságai	73, 74, 75, 92
Nádas ó-budai szőlőhegy	28, 29, 43	Nyulak-szigetebeli apácák menekülése	78, 79
Nádas-kút	217, 218	Nyulak-szigetebeli apáca-templomnak oltárjai	79, 80
Nadler Mihály egyházi gondnok és házai	96, 142, 145, 146	Nyulak-szigetebeli apáca-kolostor s templom leírása	79, 80
Nagy-Budának helyzete	4, 7, 8, 9, 10	Nyulak-szigetebeli domokos-bárátok lakháza és perjelek névsora	81—83
Nagy utca Budán	146	Nyulak-szigetebeli minoriták kolostora	84—86
Nagy utca Pesten	268		
Nagy Gellért háza	146		
Nagy János háza	255		
Nagy János özvegye háza	114		
Nagy Pál	214		
Nagy-Kovácsi, falu	217		
Nagy-Köves szőlőhegy	221		
Nagy-máli szőlő	220		

Lap.

Lap.

Nyulak-szigetebeli prémontrei rend	
kolostora	58—62
Nyulak-szigetebeli világi épületek	86—88
Nyulas, mezőváros	97
Ó-buda elnevezés	3
Ó-budai királyi vár és palota	5, 8, 9
Ó-budai káptalan s prépostsága	4, 5, 11
Ó-budai királyi várnagyok	10
Ó-budai Klarissza-kolostor	21—32, 155
Ó-budai apácák házai	155, 158, 159
	162, 193, 201
Ó-budai minoriták kolostora	42, 43
Ó-buda város tanácsa bírái és pe-	
csétje	47—50
Ó-buda vár, — lásd: Budavár	
Ó-budán fejeiregyházi pálosok	
háza	189
Ó-buda-Örs puszta	34
Ó-budán fürdő ház	23
Ock gróf	269
Oesterreicher János ötvös	
háza	159
Olasz Jakab háza	70
Olasz Márton szabó háza	152
Olasz-utca Budán	149—153
Olmud Péter, plebános	211
Olvasógyártó Mihály	172
Olympia Bodomér gróf özvegye	63
Ombtelek, puszta	107
Ongor vajda háza	104
Onichen János háza	157
Onufrius (Paduai) Bertalan háza	157
Onufrius István	147
Orbán egri püspök házai	148, 191
	267
Orbán sz.-tamási prépost	140, 192
Orbániaknak nevezett budai	
klarisszák	115
Orbovác György háza	268
Orlozi puszta (Trencsén)	15
Oroszlán István	147
Ország (Guthi) Imre	190
Ország Mihály, tárnokmester	69
Ország-ház-utca Budán	153, 154
Orvos-kút	214
Osvald, zágrábi püspök	53
Oswald pék háza	268
Oszlár, falu	65, 66
Osztopáni-Dom család	15
Othlin özvegyének háza	139
Ozorai Pipo háza	162
Öcse, tornyosi részirtok	15
Órangyal oltára a budai fő-tem-	
plomban	101
Ökör-d, falu	65
Ökör-mál vagy rét	212
Ördögárka	212

Örményesi pálosok házai	114, 142
Örsi plebániai tized-s kegyúri jog	145, 146, 154, 162
Pahi, jószág	26
Pailler Ferencz, építész	177
Pakusi Miklós háza	183
Pál, velenczés, budai polgár	197
Pál-remete barátok budai házai	114, 142
	145, 146, 154, 159, 160, 162, 175, 189
Pál-árka lásd Miksa-árka	
Pálczán Péter	227
Paldorf Miklós	201
Palóczy György háza	139
Palóczy Mátyás gróf	146
Palóczy Mihály s András háza	143
	267
Pálosok egyháza s kolostora Bu-	
dán	173—176
Pálosok egyháza s kolostora	
Pesten	248—252
Pálosok kolostora Fehéregyháznál	36
Pálosok kolostora Budán kívül	
	197—209
Pamer János háza	181
Pamer Mátyás háza	189
Pankotay Mihály háza	148
Pannonia földnek határai	1
Pap-mál, szőlőhegy	219
Papnövelde Pesten	275
Papóczy Pál ágostoni szerzetes	180
Parancsnoki ház Budán	151
Pardeu, falu	59
Paris Sándor fia s neje	65, 77
Paskal-féle ház Budán	114, 154
Paskal-féle ház Pesten	276
Pasztó György özvegye	37
Pataki Benedek s András	214
Pauer András mester háza	255
Pauman Henrik	265
Pazanduk, pusztas malom	40, 59, 60, 61
Pazza (Otlín) háza	139
Péchy Tamás házai	143, 150
Pécsvári apátság	126
Pecz Ráfael	254
Pelbart (Temesvári) Pál	112
Pensaurei Lénárt háza	129, 139
Péntek Mátyás	29, 42, 49, 183, 193
Pentuk Domokos s Vincze háza	68
Pénzverő-ház Budán	153
Perényi Imre nádor házai	124, 143
	150, 151
Perényi László háza	145
Pereszslényi jog	15
Perizló Péter, fehérvári prépost	150
Perthold, nyerges	216
Pesenreiter adományzása	243

	Lap.		Lap.
Pesti boldog-asszony templom	241—243	Péter, szerémi püspök	53
Pesti domonkos-rendű kolostor s templom	244	Péter bazini s sz-györgyi gróf háza .	267
Pesti rév	161, 239	Péter, kir. tárnokmester	65
Pesti Új-hegy, lásd: Buda és Új-Buda.		Péter, kalocsai áldozár	216
Pesti Sz. Mihály-kápolna	241, 242	Péter, siklósi apát	188
Pesti pálosok egyháza s kolostora	248—252	Péter-hegy	209
Pesti plebániák elosztása s jövedelmeik	281	Péter fia Vzl	66
Pesti Gergely kanonok háza	150	Péter szíjgyártó háza	191
Pesti (Sz. Gellérti) szőlőhegy	216	Péter, temesi prépost	145
Pesti serviták kolostora s egyháza	253	Péter aranyozó háza	141
Pesti Sz. Klára rendű apácák	255	Péter, szabó	146
Pesti jezsuiták	256	Péter Bertalanfi háza	48
Pesti kegyesrendiek háza	257	Péter Benze háza	162
Pesti irgalmas barátok	260	Péterdi részbirtok	15
Pesti angol-kisasszonyok	261	Petermann Klára	29
Pesti Sz: Rókus kápolnája s más kisebb sz. emlékei	263—266	Petermann bíró fia Kose, háza	43
Pesti határ felmérése	282	Petermann budai bíró szölei	152
Pesti tűzrend	282	Petermann nevű ó-budai szőlő-hegy	29, 43
Pesti protestánsok s templomuk	282	Pethe Jakab, prépost	22
Pesti görög nem-egyesült nép s templomai	260, 276	Pétervárad apát háza	118
Pesti kaszárnya	282	Peffershofen B. János várpáncsnok	190
Pesti népszámlálás	282	Pfingster, pesti plebános	280
Pesti szegényház	282	Pilis, hegy	13, 14
Pesti kórház	281	Pillard János háza	152
Pesti bérkocsisok	283	Piller János háza	142
Pesti tudakozó intézet	283	Pintér-féle kórház Pesten	279
Pesti szépítő bizottmány	283	Pipo (Ozorai) háza	162
Pesti kövezet	283	Pischof Kaspár háza	160
Pesti malmok	283	Pochbihler festő	275
Pesti kávéházak	283	Podmaniczky János háza	151
Pestvárosi vásárok	273	Podmaniczky Ádám	61
Pestvárosi rév- s hajójog	273	Polezl Miklós háza	191
Pest város régi állapotja	266, 267	Pomáz, helység	67
Pest város szabadalmi, szokásai s at.	271—273	Pomer Mátyás bodnár háza	189
Pest város kapui s utcái	268	Ponabetz nemzetség	65
Pestvárosi színház	277, 278	Ponzar Ulrik háza	139
Pestváros és külvárosai újjabkori intézetei	273	Pooch Mihály háza	188
Pest város nevezetesebb épületei	274—280	Popovich-féle ház	258
Pest város külterke	268—271	Porlostó Gál háza	191
Pestvárosi kormányzat	284	Porubka jószág	200
Pestvárosi bírák, polgármesterek s külső tanács	284—288	Posch György jezsuita-plebános Budán	99
Pest város jövedelme	281	Posonyi klarisszák kolostora	79
Pest-új-hegyi királyi várs lak	130	Posztós Ágota részbirtoka	15
Petantius Bódog kir. könyvtárnok	135	Potony, birtok	66
Péter, várad apát háza	153	Pousa fia	65
		Pösenbacher József háza	189
		Pösenbacher Mihály majorja	179
		Pösinger, festő	98
		Praty Fortunat	101
		Pregtfeld Severin	250
		Prémontrei rend kolostora a Nyulak-szigetén	58
		Prenner, budai polgár	210
		Promontor, falu	212

	Lap.		Lip.
Pröbstl Károly háza . . .	153, 160	Ságh földe . . .	66
Pscherer József háza . . .	153	Sagits család . . .	182
Pukelsperger János. . .	148	Salgari Nándor háza . . .	157
Putanick János, Sz. Zsigmond prépostja . . .	124, 127	Salicus Péter háza . . .	162, 201
Putanich János, pesti plebános	265	Sámboki Simon háza . . .	146
Puttinger György . . .	173	Saphar István háza . . .	7
Püspök-mál szőlőhegy . . .	219	Saracenusok, lásd: Ismaeliták	
Rácz-féle ház . . .	164	Sárkány Miklós özvegyének háza	28
Rácz-fürdő Budán . . .	187	Sárkány-rend . . .	166
Rácz-város . . .	164, 166	Sáros-fürdő Budán . . .	187
Rád, jószág . . .	66	Sárvány Balázs háza . . .	159
Radván, ó budai sziget . . .	16	Sashegy, hajdan Istenhegy . . .	217
Raguzai Bódog kir. könyvtár- nok . . .	135	Sassad falu, templomával 100, 209—211	
Raguzai István háza . . .	143	Sassadi szőlők . . .	220
Rajky György háza . . .	142	Sassiai Sz. Lélek kórházi tár- sulat . . .	38, 39
Rákos mezőn országgyűlések.	272	Sauwinkel nevű vidék . . .	214
Rákos patak s malmai . . .	59, 60	Scapularis társulat . . .	128
Ráksi, birtok . . .	66	Schak Ulrik . . .	220
Ranzan Péter háza . . .	201	Schallaga Miklós . . .	122
Rapóczi Pál, ágostoni barát.	180	Schiffter Péter . . .	250
Raspany Tamás, jezsuita-ple- bános . . .	100, 173, 176	Schillinger Mihály orgonász . . .	280
Rauchar Péter s Zsigmond gyógy- szerész házai . . .	145	Schmidt Ágoston háza . . .	154
Reimprecht András háza . . .	195	Schneider János varga háza . . .	152
Reiter György . . .	181	Schoes András karmeliták fő- nöke . . .	172
Remetszeg, birtok (Szathmár). . .	26	Schon Miklós háza . . .	191
Resch-féle ház . . .	258	Schönthal nevű völgy . . .	14, 252
Retteg József háza . . .	196	Schröffel Bernárd háza . . .	195
Révész György . . .	248	Schröger Lőrincz háza . . .	196
Rezkéz testvérek háza . . .	192	Sclaus Mihály háza . . .	28
Rez-mál szőlőhegy . . .	221	Schwanfelder-féle nyaraló . . .	35
Rimóczi-féle ház . . .	246	Schwartz Mária Anna . . .	263, 264
Ris Ferencz háza . . .	195	Schwartzemberger, élelme- zési biztos . . .	194
Rittersheim-féle ház . . .	114, 153	Schweidler-féle ház Budán . . .	98
Rittersheimi Reiter György . . .	181	Schweidler-féle ház Pesten . . .	256
Rodl János mészáros háza . . .	255	Sebe özvegyének háza . . .	162
Roggendorf, fővezér . . .	227	Secau Honorius, jezsuita, rector . . .	176
Rokkantak palotája Pesten . . .	274	Seemann Antal . . .	246
Rókus nevű két utca . . .	196	Segélyz ő-boldog-asszony templa- ma Újlakon . . .	185
Rókus-hajdan Rózsa-hegy . . .	115, 212	Segélyz ő-Sz. Mária kápolna . . .	179
Rókus, lásd: Szent-Rókus			184, 185, 264
Róth György tanácsos háza . . .	189	Segélyz ő 14 Szentek kápolnája . . .	104, 264
Royer-féle könyvnyomda . . .	283	Segesdi Ferenczrendű barátok háza . . .	145
Rozgoni család lakházai . . .	138, 141	Senis Péter . . .	216
	142, 149, 189	Senthei Miklós háza . . .	88
Rozgoni János . . .	163	Seres László . . .	24
Röszler Mihály és István sebor- vos háza . . .	162	Serviták kolostora Pesten . . .	253, 223
Rudas-fürdő Budán . . .	187	Seydul bognár háza . . .	23
Rupp János Gáspár, élelmezési igaz- gató . . .	156	Sidoi, pusztá . . .	15
Rupp László Mária, Servita . . .	254	Sicambria, római gyarmat 1, 2, 4, 28, 33	
Sagadab, szőlőhegy . . .	217	Sican, hegyhát . . .	2, 212
		Siebenlinder János . . .	163, 215

	Lap.		Lap.
Siklósi Péter, apát	188	Szabó Imre	15
Silher fogadás háza	22	Szabó Márton és Pál házai	152
Simon gyógyszerész háza	163	Szabó Péter polgár háza	190
Sírkövek a budai Sz. Miklós- kolostornál	109	Szajkátóti részbirtok	15
Sixtus-féle ház	140	Szalkaházi részbirtok	15
Skót benczések háza	153	Szalkalos György háza	23
Smyl Kuna kir. udvarmester háza	154	Szalay János háza	251
Sokolli Mustafa basa	187	Szalay Demeter és Miklós háza	22
Solmár, helység	65, 213	Szalka, birtok (Szathmár)	26
Solmári vár tulajdonosai	213	Szatmárott fekvő ház	200
Som Káspár temesi gróf háza	124, 150	Szathmári Miklós, k. kamara-gróf	73
Som Káspár és János	94	Széchen Tamás, ország főbírája	157
Somi Józsa földesúr	200	Széchen, föld	66
Somlyóhegyi erdő	199	Széchenyi György érsek alapít- ványai	97
Sommer Keresztély	264	Szeged városnak háza Budán	159
Somorod, falu	67	Széki benedek-rendű kolostor	95
Somogyi-féle ház Pesten	276	Szeleczky Márton háza Pesten	274
Sonleitner József	196	Személyi birtok	269
Sonnenwirthswiese nevű völgy	211	Szempcze (Pilis), udvarház	15
Só-raktár Pesten	278	Szent Adalbert esztergomi kápol- na-háza	139, 274
Sóskút, föld	65	„ András-oltár Ó-budán	17
Sosteneo, patricius	253	„ András-falui malom	40
Spanyolhegy és rét	218, 219	„ Anna kápolnája a karmelitáknál	172
Spath Zakariás varga háza	189	„ Annáról nevezett plébánia templom	176, 177
Sprenger János, fürdőtulajdonos	196	„ Antalról nevezett társulat	112
Stalcher Ulrik, hajósok bírása	273	„ Demjén-rendű Erzsébeti apácák	112
Starentanz nevű szőlőhegy	218	„ Domonkos-rendű Erzsébeti apá- cza-kolostor	62—80
Steckel-féle ház	258	„ Erzsébetfalva és kórháza sat.	71, 166
Steinbach Erhard háza	146	„ Erzsébet vár-kápolnája Ó-Budán	6
Stermeczky-féle ház	164	„ Erzsébet, capucinus-templom s kolostora	170—173
Sternberg Albert csillag keresz- tes lovagok vezére	125	„ Erzsébeti vagy klarisszai apá- czák	112
Sternthal báró háza	151	„ Ferencz kápolnája a várban	93
Stetner Károly hadibiztos háza	152	„ Ferencz-szobor	156
Stibor (Bolondoczi) vajda háza	139	„ Ferencz-rendnek alapítása s szabályai	84
Stiglmayer Jakab	264	„ Ferencz rendű Minoriták Ó-bu- dán	29, 42
Stoller Mátyás	250	„ Ferencz-rendű barátok a vízi- városban és az országúton	177, 215
Stor Jakab polgár	220	„ Ferencz (Xaver) oszlopa	218
Stoyan Márk háza	139	„ Ferencz-rendű kolostor a szí- geten	84 86
Stöhr Jakab szabó háza	144	„ Ferencz-szőlőhegy	212
Stöhr Ádám, hadibiztos	258	„ Ferencz-rendnek kolostora Pesten	246, 247
Stuber János háza	164	„ Florián kápolnája s kórháza	179
Sumug, helység	23	„ Gellért-hegy s püspök	164, 165
Sunugi Balázs fia Jakab háza	48	„ Gellért egyházi dézsmája	164, 166
Sülly, falu sat.	16, 65	„	210
Sümeg, falu	67	„ Gellért temploma s kápol- nája	164—166
Sütő-utca Budán	153, 156		
Svábhegynék helyzete	212, 213		
Svatopluk elleni harc	164		
Syladi Péter, tudor	190		
Synoch gyógyszerész háza	162		
Szabó Anastasia	250		
Szabó Benedek	37, 108		
Szabó Demeter	268		
Szabó Gergely neje	37, 252		

Lap.

Szent-Györgyi s Bazini gróf háza	267
" György kápolnája . . .	129, 130
" György szobra . . .	130
" György tere s utcája . . .	138, 140
" Háromsági kereszties lovagok conventje Felhévizen . . .	51—57
" három király kápolnája Bu- dán . . .	93, 94
" Háromság szobra a budai vár- ban . . .	155, 156
" Háromság szobra az alsóvá- rosban . . .	173
" Háromság szobra Újlakon . . .	185
" Háromság kápolnája a budai külvárosban . . .	184
" Háromság szobra és társulata Pesten . . .	265
" Hypolit-város (Sanct-Pölten)	261
" Jakabfalva külváros . . .	6, 9, 23, 45
" János kir. kápolnája . . .	133
" János (alamizsnás) kápolnája . . .	119
" János (Evang.), Ferencz-rendű templom s kolostora Budán 110—112	
" János (Evang.) utcája Budán . . .	151—153
" János (Kapiszt.) templom s ko- lostor . . .	177
" János-(Kereszt.) templom, utca s kapuja . . .	120, 122, 140
" János-keresztesek háza a szí- geten . . .	88
" János-keresztesek kórházai Ó- és Új-Budán . . .	38, 51, 166
" János-keresztesek kórháza Pes- ten . . .	248
" János-keresztvitézek kórháza Sz. Erzsébetfalván . . .	166
" János-(Nep.) utca Budán . . .	128, 192
" János-(Nep.) kápolnája Pesten . . .	265
" János-(Nepom.) társulat . . .	266
" János-hegy . . .	198, 212, 214
" Ilona kápolnája a budai várban . . .	93
" Illonay József . . .	116
" Józsefről nevezett karmelita templom s kolostor . . .	127, 128
" József szobra . . .	156
" József-hegyéni kápolnák . . .	184
" József (Kalazanti) kápolnája Pesten . . .	258, 260
" István esztergomi káptalanának majorja . . .	212
" István király jobb keze . . .	125, 137
" István első vértanú temploma s kolostora . . .	180—182
" István esztergomi templomábani Mária-kápolna háza . . .	140

Lap.

Szent-Iván, falu (Pilis) . . .	181
" Iványi gróf . . .	254
" Iványi Pál háza . . .	143
" Katalin kápolnája Ó-Budán . . .	43
" Katalin plébánia egyháza . . .	167, 168
" Kereszt kápolnája a József-he- gyen . . .	184
" Kereszt — s Sz. János (Alamizs.) kápolna . . .	119
" Kereszt-oltár a Sz. Lőrincz ko- lostor templomában . . .	199, 204
" keresztű pálosok apátsága . . .	250
" Kereszt-oltár a budai káptalan- templomban . . .	17, 152
" Kereszt-kápolna a krisztina-vá- rosi katonai temetőben . . .	186
" Klára-apácák kolostora Budán . . .	111, 112, 115, 116, 154
" Kláráról nevezett budai apácák házai . . .	113, 143
" Klára-apácák kolostora Pesten . . .	255
" Kristóf szobra . . .	156
" Korona őrizet-helye . . .	137
" László kápolnája Budán . . .	94
" László-apátság . . .	250
" Lázár kápolnája . . .	195, 196
" Léleki apátság . . .	250
" Léleki János-vitézek kóródája sat. . . .	25, 38—41, 151
" Lélek kórházi-társulat . . .	39, 69
" Léleki keresztiesek egyháza, malma . . .	25
" Lőrinci Pálosok kolostora és házai . . .	118, 159, 161, 197—209
" Magdolna plébánia egyháza és plebánosai . . .	93, 103—105, 149
" Mária, lásd : Szűz Mária.	
" Margit, IV. Béla király leánya . . .	62—80
" Margit ezüst házi oltára . . .	64
" Margit kápolnája a szigeten . . .	77
" Margit-szigeti apátnők . . .	84
" Margit-szigetén világi épületek . . .	86—88
" Margit oltára Esztergomban . . .	148
" Margit ó-budai plébánia-egyház . . .	29, 41, 42
" Mártonról nevezett kir. és más kápolna . . .	118, 209
" Mihályról nevezett prémontrei kanonokok Sz. Margitszigetén . . .	58—62
" Mihály cistercita apátsága a szí- geten . . .	88, 89
" Mihály egyháza Budán . . .	155
" Miklós, falu (Csepel) . . .	67
" Miklós nevű Joanniták kolos- tora Pesten . . .	248
" Miklós kápolnája a Sz. Magdol- na templomban . . .	104

	Lap.		Lap.
Szent Miklós domonkos-rendű egyháza és kolostora	105—109	Szilágyi Erzsébet	6, 30, 75, 123
„ Miklós kolostorban főtanoda	106	„ „ „	213
„ Miklós tere és utcája	156—161	Szilágyi Margit háza	148
„ Olvasó-oltár a Sz. Magdolna-templomban	104	Színház Budán	122
„ Pál nevű falu s plebánia	88	„ „ Pesten	277, 278
„ Pál remetének holtteste	133, 198	Szinta mezőváros	15
„ „	206	Szívhordó társulat	173
„ Pál-hegy és völgye	206, 212, 214	Szobnáli átkelése a magyaroknak	101
„ Pál temploma Budán	117, 118	Szolga győri vezérség és jobbágyok	59, 65
„ Pál-utca Budán	117, 153—156	Szolga örs, jóság	37
„ Pálról nevezett Pálosok kolostora Budán	174, 189	Szombathely vagy tér Budán	144—149
„ Pál-völgyi szőlők	246	Szombat-kapu Budán	156, 160, 161
„ Péter prépostsága Óbudán	4, 5, 11	Szöld János háza	147
„ „	12, 13, 15—17	Szölőhez címzett vendéglő	194
„ Péter (Alcantarai) ferenczrendű kolostora Pesten	246, 247	Szűk-utca a budai várban	145, 162
„ Péter-utca Budán	169	Szűz Mária kápolnája Kis-Pesten	165
„ Péter-utca Pesten	247	„ „ „ az esztergomi Sz. István templomban	167
„ Péter vértanú plebánia-egyháza Budán s a t.	93, 168, 170, 190, 191, 263	„ „ „ fogantatásának szentelt kápolna	163
„ Péter birtok	14	„ „ „ látogató kápolnája	261
„ Rókus s Rosalia kórháza s kápolnája Pesten	258, 261, 263	„ „ „ főtemplom a budai várban és plébániai ház	90—102, 154, 155
„ Rókus- (hajdan Rózsa)- hegy	212	„ „ „ oltár a budai Sz. Miklós templomban	108
„ Rókus nevű két utca Budán	101	„ „ „ oltár a karmelita templomban	123
„ „	196	Szűzek (1000) kápolnája a budai várban	9
„ Rókus kápolnája Budán	184	Tabajd, jóság	36, 200
„ Rókus kápolnája Újlakon	185	Tabán, Új-Budának része	164, 167
„ Rókus szobra	156	Taksony, magyar vezér	164
„ Sebestyén szobra Pesten	265	Taksony, föld	65
„ Sebestyén kápolnája Budán	168, 170	Talensis de - Bozoni Simon háza	157
„ Sebestyén kápolnája Újlakon	185	Tamás, győri és választott egri püspök	180
„ Tamás plebánia temploma Fehérvízen	57, 58	Tamás esztergomi érsek	139
„ Torna, birtok (Békés)	6, 123	Tamás (Szombathelyi) Pálosok rendfőnöke	205
„ Zsigmond egyháza s prépostsága	122—125, 127, 139	Tamás kovács háza	267
„ Zsigmond prépostjainak névsora	126	Tamás plebános háza	144
„ Zsigmond utcája	139, 142, 143	Tamás szabó háza	141
„ Zsigmondról nevezett kanonokok háza	143, 151	Tamás, váci püspök	12, 15, 87
Szentei, jóság	200	Tamás hévízi polgár fia	47
Szepesy László háza	149	Tamás varga háza	139
Szépjuhásznéhoz címzett major	198	Tamás, könyvkereskedő	183
Szép völgy, lásd: Schönthal		Tapolczai apátság	61
Szeplőtelenül fogantatott Szűz Mária szobra Pesten	265	Tapsani szőlő	126
„ „ „ Budán	156, 177	Tarcsay János háza	142
„ „ „ kápolnája Tabánban	167, 187	Tarkos Mátyás neje	252
Szerencsen János háza	145, 162, 201	Tárnokmester háza a budai várban	131, 138
Szerencsés Imre háza	104, 151	Taschenthal nevű külváros	188, 225
Sziharth János háza	142		

	Lap.		Lap.
Tatamér mester fejérvári prépost háza	141	Ugorfó János háza	148
Tatárok vagy mongolok Pesten	245	Uguccio, patricius	253
Téglavető hazák Budán	196	Ugurdí kolostor	241
Tej-utca Budán	149	Új-bányai kőházak háza	129, 139
Telegi János	15	Új-bányai Miklós háza	191
Telki Sz. István egyháza	73	Új-becs terület	67, 269, 270
Telki, birtok (Somogy)	66	Új-Budának neve s helyzete	4, 7, 8
Temető és temető-utca az alsó- városban	192	Új-Budavári kir. kápolna	68, 134
Temető (polgári) a krisztina-vá- rosban	196, 197	Új-Budavárban a Nyulak-szi- getebeli apácák házaik	70, 133, 134, 135
Temető (katonai) ugyanott	186	Új-Budavárban Mátyás király könyvtára	135
Tengurdi nemesek	87	Új-Budai kir. várban lévő szob- rok	132
Teréz-külvárosi plébánia-templom	279	Új-Budai k. várban tárnoki ház	138
Teutsch, nemes	40	Új-Budai k. várnak kertjei	136
Thegus Pál háztelke	51	Új-Budai k. várnak újra felépí- tése	137
Thekeli, budai kanonok	16	Új-Budai k. várnak várnagyai	137
Themy János, szobrász	254	Új-épület Pesten	278
Theol János háza	29, 155	Újfalussy János	264
Thesamis Mátyás fiának háza	145	Új-Jenő, pusztá	59, 166, 269, 270
Theten István s Péter	104	Újlaki temető-dombon-létezett-e királyi vár?	7, 8
Theutscher Ferencz	101	Új-mál, szőlőhegy	47, 55, 217, 219, 220
Thuz János háza	148	Ulrik (Fehér) háza	145
Tileman-féle ház	146	Ulrik (bécsi) háza	162
Tinnye, helység	26, 27	Ulwing gróf alapítványa	93, 94
Tituli prépost háza	153	Ulwing-nőbb, Chratzer-ház	158
Tivadar, győri püspök	219	Ulwing Miklós háza	155
Tokaji pálosok	203	Umbert domonkos-rendi főnök	63, 106
Toldi Miklós hajító fegyverei	161	Ungar Miklós aranyműves háza	159
Tolnay Máté szőleje	37	Ungor (Nádasdi) János visegrádi várnagy	30
Tolvay Pál	205	Üdvözlő (tövisel koronázott) ká- polnája	264
Tompá Mihály háza	245	Üröm, helység	26
Tordacs, falu (Pest)	66	Váchi János, ó-budai polgár	42
Tossanth, lásd: Taschenthal		Vácsi püspök házai	157
Tótfalui jószág	16	Vácsi György özvegye	104
Tótfalu s Tóthfalui kapu	161, 195	Vácsi kapu Pesten	771
Tögyártó Mátyás háza	148	Vágio Miklós, só-igazgató	220
Tököl, föld (Csepel)	67	Vajmár-féle ház	257
Tököl-féle intézet Pesten	276	Vári Imre háza	225
Tömörégházi részbirtok	15	Vámos-Györki jószág	16
Tömörkényi birtok (Csanád)	15	Vándorfalva, birtok	12
Török-Bálint, falu és várnagy	97, 144	Váradai püspök házai	150, 162
Török kolostor és mecset	194	Váradai káptalan háza	147
Traguri Jakab, szobrász	132	Várday Mihály s Ambrus háza	163
Transaquincum helyzete	1, 269	Város-liget Pesten	280
Trattner család nyomdája	283	Város-major Budán	196
Trinitariusok temploma s klast- roma	44	Vartembergi Ilmer	187, 190
Trobnay Antal háza	196	Vásárhelyi jobbágy föld	66
Tudományos egyetem Budán s Pesten	137, 275	Vásárhelyi-féle téglavető	196
Turzó Sándor, tárnokmester	213	Vaskapu hegy	213
Tuschl, színház igazgató	278	Vécsey Mihály	194
Tyrnauer Farkas háza	163		
Ugolet Thádé, kir. könyvtárnok	135		

	Lap.		Lap.
Veidner János és Domokos	39	Wernel László	216
Veimann Márton, mézárós	254	Werner László budai bíró palo- tája	151
Velenczés Pál	197	Werner gróf palotája Pesten	270
Velibeg, fürdő	194	Wezner Gertrúd	264
Velkovits István	246	Wiederman János és György házai	152, 196
Venerio Ceresola, építész	227	Wolfurt Ulrik háza	153
Vér-boldog-asszony templa- ma Budán	185, 186	Yob Barnabás háza	149
Verbőczy István, főkanczellár	108	Zách Felicián	16
Verebélyi András és Pál	141	Zagler Márk	187
Vermes, jószág	67	Zakács Máté háza	152
Vért-mező	35	Zakadati szőlőhegy	104, 220
Verthen, részbirtokos	199	Zakani Tamás	180
Veszprémi püspök háza	147	Zakariás háza	139
Veszprémi püspök dézsmája	210	Zala Mihály	48
.	215, 216	Zalai család	22
Veszprémi káptalan háza	147	Zalay Pál háza	152
Victorin, cseh herceg	132	Zalay Tamás ó-budai gazda	27
Viczai-féle ház	258	Zalka László kormányzó háza	192
Vigadomb, szőlőhegy	246	Zálogház Pesten	276
Vilmos polgár nejének háza	155	Zápolya János háza	152
Vincenti Jakab háza	152	Zay Bernát	245
Vincze, szobrász és véső	204	Zdenecz Simon háza	163
Vis nevű szőlőhegy	43	Zécheny Tamás országbíró háza	157
Visegrádon Sz. Háromságról ne- vezett convent előjárói háza	55	Zécheny Tamás özvegyének háza	193
Vithi Kelemen, ispán	15	Zéchi Tamás	54
Vizi-féle ház	258	Zeiselhügel Budán	191
Vizner M. Anna	263	Zekmál szőlőhegy Ó-Budán	48
Vízitorony Budán	111, 188	Zelép nevű malom	200
Vízvár annyi mint Etelvár	2	Zenneg György Kristóf és háza	108
Voda	2	151, 156
Vorstmayer-féle ház	176	Zenog János	156
Vörös csillagos keresztes lovagok	125	Zichy gróf családja	37, 44, 218, 219
Vörös torony Budán	190	Zichy Miklós grófné háza	152
Währ színház-igazgató	278	Zobi Péter fia Mihály	108
Wappler Ferencz	16	Zoik nevű föld	66
Weber Mihály	194	Zond, mezőváros	25
Wehrlos Menyhért háza	189	Zewld János háza	147
Weichenberger Ulrik háza	142	Zsámbéki prépost háza	145
Weidnauer Ádám	195	Zsidó kapu és utcza Budán	142, 143
Weingard, könykereskedő	283	Zsidó temető Budán	143, 196
Weinhart M. Cirian, servita per- jel	253	Zsidók Pesten	281
Weisz Anna	177	Zsigmond király Frispalotája	131
Weisz Ulrik háza	145	138, 143
Weizenhorn J. zéfa háza	152	Zsigmond király főtanodája	106
Wemer Zsigmond háza	180	Zsolt, magyar vezér	164
Wenczel, cseh király	125	Zsigmond király szobra	133
Werlein János, kamarai igazgató	105	Zugliget	128, 212

B U D A P E S T

térképén betűk és számok alatt előforduló tárgyak
magyarázata.

I.

Uj - Buda - vagy Pestujvár.

A. királyi vár vagy palota.

- a.) IV. Béla, V. István és a következő királyok régi palotája.
- b.) Istvántornya és I. Lajos király palotája.
- c.) Zsigmond király ugynevezett *frispalotája* Sz. György tértől árok által elkülönítve.
- d.) Mátyás király pompás palotája.
- e.) Sz. János *várkápolna*.
- f.) Mátyás király *könyvtára*.
- g.) A híres *csonkatorony*.
- h.) Királyi *kertek*.

B. Szent - György tér és utca ; ker. Sz. János, Zsidó- később Sz. Zsigmond, francia és hátsó - utcák.

- a.) Sz. György kápolnája.
- b.) Sz. Zsigmond temploma.
- b.) Szűz Mária kisebb, vagy uj egyháza, később *karmeliták*
Sz. József temploma, most városi *színház*.
- d.) Ker. Sz. János kápolnája később *mecset*.
 - 1.) *Tárnoki ház*.
 - 2.) *Rozgonyi család háza*.

- 3.) *Sz. Zsigmond* prépostság.
- 4.) *György esztergomi érsek* háza. 1435.
- 5.) *Gara Miklós és János* háza 1412.
- 6.) *Sz. Adalbert esztergomi káptalan* háza. 1435.
- 7.) *Tamás esztergomi érsek*. 1518.
- 8.) *Herendi Miklós pécsváradi prépost*. 1511.
- 9.) *Stoyan Mark* budai esküdt. 1391.
- 10.) *Henzman - és az ujbányai kórodának* háza. 1391.
- 11.) *Orbán, Sz. Tamási, esztergomi prépost*. 1473.
- 12.) *János esztergomi érsek két háza, később Sz. Mária*
kápolnaé. 1396.
- 13.) *Rozgonyi Simon* ország bíró. 1410.
- 14.) *Sz. Klára apácák* háza. 1536.
- 15.) *Stibor (Bolondoczi), később Cseh Péter erdélyi*
vajda. 1438.
- 16.) *Lindvai Bánfy János* 1514.
- 17.) *Sz. Zsigmondi* prépostsági kanonokok házai. 1514.
- 18.) *Perényi Imre Nádor* házai. 1518.
- 19.) *Örményesi Pálosok*. 1424.
- 20.)
- 21.) *A Rozgonyi család* házai. 1466. 1479.

C. Szombat - tér vagy hely és Mindszent utca.

- e.) *Magdolna* plébánia templom.
- f.) *Tej* utca.
- g.) *Szükköz*.
- h.) *Közép - utca*.
 - 1.) *Tatamér* fehérvári prépost háza. 1342.
 - 2.) *Kanisai Miklós, később Örményesi pálosok*. 1392.
 - 3.) *Czobor Gáspár*. 1519.
 - 4.) *Berki László, később Bornemisza János*. 1485.
 - 5.) *Kékesi pálosok*. 1493.
 - 6.) *Báthory István* erdélyi vajda. 1486.
 - 7.) *Veszprémi püspök*. 1450.
 - 8.) *Kapi János*. 1450.
 - 9.) *Kezi Benedek* országbírói ítélőmester és a *mészárszékek*. 1450.

- 10.) *Szerecsen János*, később *Gara Miklós* nádor és öccse Jánosnak palotája. 1403.
11. *Kerekjardon* nevű *Garai ház*. 1403.
- 12.) *Corvin János* herceg. 1504.
- 13.) *Palóczi Matyus* gróf, ország bíró háza, és *Mind-Szent kápolnája*. 1426.
- 14.) *Örményesi pálosok*. 1448.
- 15.) *Bosniai püspök*. 1504
- 16.) *Marothi Matyusbán özvegye* 1504.
- 17.) *Györi káptalan*. 1504.
- 18.) *Sz. György* s *Bazini János Zsigmond* grófok. 1490.
- 19.) *Orbán egri püspök*. 1491.
- 20.) *Czudar Péter* tótországi bán, később *Ladi pálosok* 1394-
- 21.) *Samboki prépost*. 1433.
- 22.) *Cillei gróf Herman* 1397. *Sz. Lőrinczi pálosok* 1423.
- 23.) *András váradi püspök*. 1423.

D. Az Olasz s Ev. Sz. János utca.

- i.) *Szent Pál* temploma.
- k.) *Klarissa* apácák temploma s kolostora.
- l.) *Ev. Sz. János* ferencz rendű barátok temploma s kolostora.
 - 1.) *Szepesi László* háza. 1440.
 - 2.) *György* rasciai kényúr, később *Rozgonyi Simon* egri püspök 1440.
 - 3.) *Mikofalvai Dénes*, deák háza. 1481.
 - 4.) *Ozorai Pipo*. 1433. később *Pilis* megye háza.
 - 5.) *Sz. Zsigmondi* kanonok ház. 1515.
 - 6.) *Somi Gáspár* temesi gróf, aztán *Perényi Imre* nádor háza. 1515.
 - 7.) *Márton* puszkacsináló, most a primás háza. 1515.
 - 8.) *Zápolyi János Szepesi* gróf. 1507.
 - 9.) *Werner László* volt budai bíró palotája. 1352.
 - 10.) *Báthori István* és *András*. 1517.

E. Német és Sz. Pál utca.

- m.) Városház.
- n.) Alam. Sz. János s Sz. kereszt kápolna.
- o.) Sz. Mihály kápolna.
- p.) Sz. Háromság szobra.
- q.) Sz. Mária székes egyház temetővel.
- r.) Három Sz. király kápolnája.
- s.) Sz. László kápolnája.
- t.) Mind-Szentek Garai kápolna.
 - 1.) Plébánia és Nyulakszigeti apácák háza.
 - 2.) Nánai Kompolt Pál házai. 1440.
 - 3.) Vlwing Miklós fia. 1391.
 - 5.) Kanisai Miklós tárnokmester szeglet háza, 1391.
 - 6.) Nyulak szigeti apácák. 1391.
 - 7.) Czobor család s Óbudai apácák. 1475.
 - 8.) Pénzverő ház. 1402.

F. Sz. Miklós-tér és utca és Eötvös utca.

- u.) Sz. Miklós templom és domokosi kolostor, most városi iskolák.
- v.) Vlwing utca.
 - 1.) Zécheni Tamás ország bíró özvegye. 1354.
 - 2.) Báthory András. 1522.
 - 3.) Szeged Város. 1522.
 - 4.) Veszprémi káptalan. 1489.
 - 5. Chratzer Anna Vlwing Lajos özvegye. 1395 — Cillei gróf 1397. — Bubek István nádor özvegye; később Óbudai apácák, végtére Sz. Lőrinczi pálosok háza 1423.
 - 6. Miklós (Egri) budai polgár. 1397. később fehérvári káptalan. 1489.
 - 7.) Kont Miklós nádor. 1390.
 - 8.) Nyulakszigeti apácák. 1390.
 - 9.) Kanisai Miklós.
 - 10.) Kont Miklós fiai. 1397.
 - 11.) Óbudai apácák. 1411.

12.) *Károly s I. Lajos királyok Curiája, Sz. Márton kápolnával. 1354.*

13.) *Oesterreicher János, ötvös. 1411.*

Budavári kapuk.

x.) Ker. Sz. János kapu.

y.) Zsidó kapu.

z.) Szombat kapu.

II.

BUDAI KÜLVÁROSOK.

A. Kis-Pest vagy Kelenföld.

a.) *Dögvészes kórház.*

b.) *Sz. János keresztesiek kórháza, alhéviz most Sáros fürdőnél.*

c.) *Sz. Gellért kápolnája.*

d.) *Rudas fürdő.*

e.) *Városi Sörház.*

f.) *Királyi — most Rác-fürdő.*

g.) *Görög n. e. templom.*

h.) *Mecset, most Sz Katalin plébánia templom.*

B. Alsó város

I. *Taschenthal nevű, most halász Város.*

a.) A *Zsigmond király által, az építendő köhid oltalmazására felállított kerék torony.*

b.) *Körönd; taschentali vagy kelenföldi kapu és a hegyre vezető lépcső.*

c.) *Mátyás (Hunyadi) király istállóí.*

d.) *Sz. Háromság oszlop.*

e.) *Vizitorony.*

f.) *Karmeliták temploma s kolostora, a törökök alatt mecset, most kapuczinusok temploma és kolostora.*

g.) *Szent Anna kápolnája, a karmeliták alatt vizivárosi plébánia.*

- h.) *Halászhok jégvernei.*
- i.) *Sz. Mária* budavári fő templomához vezető fedezett és bástya alatti ut.

II. Vizi - vagy Zsidó város.

- k.) *Harminczad* most adóház.
- l.) *Sz. Anna* plébania templom.
- m.) Szeplőtelen fogantatott *Sz. Mária* szobrása.
- n.) *Ferenczrendü* barátok, most *Sz. Erzsébet* apácák temploma s kolostora, eleinte fő - vagy vizi mecset.
- o.) Városi *kaszárnya* a három nyulhoz.
- p.) *Pálos* egyház és kolostor, később mecset.
- q.) *König* féle (v. királyi) fürdő.
- r.) *Sz. Florian* kápolna s *katonai* kórház.
- s.) *Temető* kapu.

III. Sz. Péter város és Csizhalom.

- t.) *Sz. Péter* vértanu temploma.
- u.) *Vörös* torony.
- v.) *Polgári* kórház. Nep. *Sz. János* kápolnával.
- w.) *Lövölde* ház.
- x.) *Karmeliták* majorja.
- y.) *Uj* - máskép *Logoth* - vagy *tótfalusi* - kapu.
- z.) *Csizhalmi* mecset.

C. A többi külvárosok.

I. Hátsó város, Logoth és Tótfalu.

- a.) *Havi Sz. Mária* templom.
- b.) Szeplőtelen fogantatott *Sz. Mária* oszlop.
- c.) A *Sz. Kereszt* kápolna s remete lak.
- d.) *Sonleitner* féle téglavető.
- e.) *Jezsuita* major.
- f.) *Klarisza* apácák majorja.

II. Sz. Háromsági mezőváros.

- g.) Királyi téglavető.
- h.) Ágostoniak, most ferenczrendű barátok temploma s kolostora.
- i.) Ágostoniak Sz. István első vértanúhoz címzett régi temploma és klastroma.
- k.) Krisztus testének kápolnája a kivégzettek temetőjében.
- l.) Gülbaba nevezetű mecsetje.
- m.) Dervis klastrom.
- n.) Mostani Kalvária kápolna.
- o.) A fehérlóhoz címzett, később *primatialis* ház.
- p.) Óbudai apácák háza, később jezsuiták majorja.
- q.) Sz. Tamás plébánia egyház, később mecset.
- r.) Kastély és a bassa palotája, végtére császár malom.
- s.) Sz. háromsági Johannita keresztések prépostsága Felhézzen, most Császár fürdő.
- t.) A bassa istállóí, most irgalmas barátok kolostora.

III.

P E S T V Á R.

A. Belváros.

- a.) Szűz Mária fő plébánia egyház temetővel.
- b.) Domokos rendű szerzetesek régi kolostora.
- c.) Város ház.
- d.) Sz. háromsági oszlop.
- e.) Kegyes rendiek kolostora.
- f.) Görög n. e. oláhok temploma.
- g.) Körönd hol az első színház volt.
- h.) Sz. Sebestyén szobra.
- i.) Ferenczrendűek Sz. Péter temploma s kolostora.
- k.) Servita barátok temploma s klastroma, s Sz. Mária oszlopja.
- l.) Sz. János keresztessvítézek kórháza.
- m.) Irgalmas barátok intézetje.
- n.) Vármegye ház.

- o.) *Jezsuiták*, most egyetemi orvosikar háza.
- p.) *Pálos* templom s kolostor.
- q.) *Klarisza* apácák temploma s kolostora.
- r.) *Görög* n. e. Szerb templom.
- s.) A *domokosiak* újabb temploma és kolostora, most az *Angol* kisasszonyok háza.
- t. u. v. x. y. z. *Város* kapui.

B. *Külváros.*

- a.) *Nep Sz. János* szobra.
- b.) *Sóraktár.*
- c.) *Harminczad* ház.